

T. C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI**

**VAKIFLARIN İSLAM İKTİSADININ
GELİŞMESİNDEKİ ETKİSİ**

(DOKTORA TEZİ)

Lobna JABER

BURSA - 2022

T. C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI**

**VAKIFLARIN İSLAM İKTİSADININ
GELİŞMESİNDEKİ ETKİSİ**

(DOKTORA TEZİ)

Lobna JABER

Danışman:

Prof. Dr. Ali KAYA

BURSA - 2022

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı'nda **711523028** numaralı **Lobna Jaber**'in hazırladığı “**Vakıfların İslam İktisadının Gelişmesindeki Etkisi**” konulu **DOKTORA** çalışması ile ilgili tez savunma sınavı/00/2022 günü 00:00-00:00 saatleri arasında yapılmıştır. Sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının(başarılı / başarısız) olduğuna(oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Prof. Dr. Ali Kaya
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Halil İbrahim Acar
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. M. Asım Yediyıldız
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof.Dr. M. Asım Yediyıldız
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. M. Asım Yediyıldız
Bursa Uludağ Üniversitesi

/00/ 2022

Yemin Metni

Doktora tezi olarak sunduğum “**Vakıfların İslam İktisadının Gelişmesindeki Etkisi**” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza:

Adı Soyadı: Lobna Jaber

Öğrenci No: 711523028

Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Programı: İslam Hukuku

Tezin Türü: Doktora

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih:30 /06/2022

Tez Başlığı / Konusu: **Vakıfların İslam İktisadının Gelişmesindeki Etkisi**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarında oluşan toplam 222 sayfalık kısmına ilişkin 10/06/2022 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 10 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimededen daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Lobna JABER
Öğrenci No: 711523028
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri İslam Hukuku Bilim Dalı
Programı: Tezli
Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman
30/06/2022

Prof. Dr. Ali Kaya

* Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Lobna Jaber
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	: İslam Hukuku
Tezin Niteliği	: Doktora Tezi
Mezuniyet Tarihi	: 09 / 08 / 2022
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Ali Kaya

Vakıfların İslam İktisadının Gelişmesindeki Etkisi

İslam ülkelerinin medeniyet inşası ve kalkınmasında, toplumun çeşitli ihtiyaçlarının karşılanmasında ve insanların geneli için faydalı programların desteklenmesinde vakıfların büyük bir etkisi vardır. İslam tarihi, Peygamber Efendimizin (sav) döneminden günümüze kadar Müslümanların faydasına hizmet eden vakıf tecrübeleriyle doludur. Meşruiyetini Kur'ân, Sünnet ve İcma'dan alan vakıflar; camiler, okullar, kütüphaneler, yetimhaneler, hastaneler kurmakla yetinmemiş, hatta hayvanları ve çevreyi korumak için müesseseler kurmuşlardır. Hayır işlerini ve kalkınmayı desteklemek için inşa edilen bu vakıflara ait kayıtlar ve belgeler buna şahitlik yapmaktadır.

Vakıf sistemi, sosyal yapının güçlendirilmesi konusunda büyük etkiye sahip olan çeşitli aktivitelerle, kurumlarla ve projelerle sıkı bir irtibat halindedir. Ayrıca vakıf sistemi; arazi, gayrimenkul ve üretim araçları gibi muhtelif servet türlerini, bunun yanı sıra dinî, iktisadi ve ictimai hayatın çeşitli alanlarını kapsayacak şekilde geniş bir yelpazeye sahiptir. Arap ve İslam toplumlarının ilerlemesinde ve gelişmesinde, ayrıca iktisadi kalkınmaya katkıda bulunan modern mevzuatın ortaya çıkmasında büyük önem taşıyan eğitim, bilgi ve bilimsel araştırma alanlarını destekleme konusunda vakıfların büyük bir etkisi bulunmaktadır.

Araştırmanın önemi, vakıfların İslam iktisadi araştırmacıları nezdinde büyük bir yere sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Zira vakıflar, eğitimi, sağlığı ve bilimsel ilerlemeyi destekleyerek iktisadi kalkınma üzerinde önemli bir rolesahiptir. Ayrıca tarım, sanayi ve ticaret sektörlerinin gelişmesine, toplumun üretim kapasitesinin artmasına ve istihdam düzeyinin yükselmesine, devlet üzerindeki yüklerin hafifletilmesine ve daha pek çok konuda katkı sağlamışlardır. Bu nedenle vakıf sistemi, İslam ülkelerindeki ekonomilerin gelişmesinde ve diğer milletlere nazaran temayüz etmesinde büyük etkisi olan ve olmaya devam eden sistemlerden biridir. Bunların yanı sıra, İslam ülkelerinin geri kalmışlık tezahürlerinden mustarip olmaları, vakıfları, İslam toplumlarına hizmet edecek şekilde iktisadi kalkınmayı destekleme konusunda daha büyük bir role sahip olmaları yönünde onları zorlamaktadır.

Bütün bunlar, konunun İslam Hukuku açısından ele alınarak incelenmesini gerekli kılmıştır. Buradan hareketle konuyu "Vakıfların İslam İktisadının Gelişmesindeki Etkisi" başlığı altında inceledik. Tez bir giriş, iki bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın amacı, önemi, metodu ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde vakıf kavramı, vakfın

meşruiyeti, rükünleri, tarihi, türleri, fonksiyonları ve karşılaştığı sorunlar ele alınmıştır.

İkinci bölümde vakıfların iktisadi hayatın gelişmesine etkisi, iktisadi fonksiyonları, vakıf yatırımları ve destekleri, finansman temini ve ortaklık, vakıf işletmeleri, vakıfların eğitime katkısı ve sosyal hayattaki rolü gibi konular üzerinde durulmuştur.

Sonuç bölümünde ise araştırma boyunca elde edilen bulgular özetlenerek önerilere yer verilmiştir. Böylece vakıfların İslam iktisadına etkisinin olup olmadığı, varsa nasıl bir etkisinin olduğu ve nasıl bir katkı sağladığı temel kaynaklar ışığında tespit edilmiş oldu.

Araştırma neticesinde vakıfların, muhtelif rolleriyle, etki alanlarıyla ve yatırımlarıyla toplum ve birey üzerinde olduğu kadar iktisat üzerinde de olumlu ve önemli bir etkiye sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Bizlere düşen, vakıfların toplum içindeki rolünü tıpkı önceki dönemlerde olduğu gibi, hatta daha iyi bir şekilde ihya etmek ve devam ettirmektir.

Anahtar Sözcükler: Vakıf, İslam Hukuku, İktisat, Yatırım, İşletme.

ABSTRACT

Name and surname : Lobna Jaber
University : Bursa Uludağ University
Institute : Institute of Social Sciences
Field : Islâmic Sciences
Subfield : Islâmic Law
Degree awarded : PhD.
Date of degree awarded : 09 / 08/ 2022
Supervisor : Prof. Dr.Ali Kaya

Waqf Islâmic Economic Development Effect

The waqfs impact on the cultural building and development of the Islâmic countries, and meet the diverse needs of the community and support beneficial programs for the general public, and Islâmic history is full of waqfs experiences that have achieved the interests of the Muslims since the era of prophecy to the present era, and attested to by the evidence and the texts of the Sunnah, and Islâmic history, records and special documents of Waqfs constructed to support the work of righteousness and goodness and development, such as building mosques, schools, libraries and care for orphans and health services and even animal care and environmental protection.

Waqf system was associated with a wide range of activities, institutions and projects a significant impact on the supporting of social construction. In addition to the expansion of the waqf system to include various types of wealth from the land and estate and means of production, and various religious, economic and social spheres of life and to waqf has significant impact in supporting education, knowledge and scientific research , which has important large in the progress of the Arab and Muslim societies and their evolution and the emergence of modern legislation that contribute to the development economic. And research acquires its importance the waqf it being status of large among researchers in the Islâmic economy because of its role in economic development through the support of education, health and scientific progress, and contribute to the advancement of agricultural, industrial , commercial sector, and work to increase the productivity of society and raise the level of employment, easing the burden on State and others, and this it waqf of systems that was and continues to have a deep impact on the development of Islâmic economics and distinguish it from other nations, as well as the suffering of the Muslim countries of backwardness is pushing to have to the waqf a greater role in supporting economic development in order to serve Islâmic societies. research topic is "Waqf Islâmic Economic Development Effect", the topic consists of an introduction, two chapters, and a results section the introduction section contains the purpose of the study, its importance, the definitions of the sources and the theory of the study. In the first chapter the concept of waqf, legality, pillars, history, types, functions in the community as well as the problems currently faced by the waqf and some of the proposed solutions and information on the subject. In the second chapter is addressed what economic life in Islâm, the areas of waqf and its economic functions from making investments or supporting them from securing financial financing or participating in work, the waqf also

performs various activities in the community, its active role in society in terms of educational and social terms, all these topics will be mentioned in the second chapter, either the epilogue section is subject will be mentioned in this study in short summary, as well as will be mentioned recommendations or proposals, and thus have been identified in the light of the basic sources of whether to waqf the influence of the Islâmic economy or not, and what is the areas of the work of waqfs in society and how contributes to the economy, as a result of the study was that to waqf Bodourah and the fields of various investments, has a significant impact on the economy positively and effectively to society and the individual alike, we should revive the role of the waqf in societies, as in previous eras and better.

Keywords: Waqf, Islâmic Law, Economy, Investment, Employment.

ÖNSÖZ

Vakıflar, İslam şeriatını farklı kılan en önemli özelliklerden biri kabul edilmektedir. Bu farklılık, vakıfların sahip olduğu birçok özellikten kaynaklanmaktadır. Bunlar içinde en önemlisi ebediyettir, yani vakfın, asıl amacının Allah Teâlâ'ya yaklaşmak ve Rıza'sını kazanmak olan sürekli bir hayır işi olmasıdır. Diğer amaçlarına baktığımızda bunların sayıca çok olduğunu görürüz. Vakıflar, toplumun en önemli dayanaklarından biridir ve onun ekonomik, sosyal, politik ve diğer alanlarda kalkınması için bir sebeptir. Bunun en iyi kanıtı, Osmanlı Devleti'nin kendi döneminde diğer ülke ve devletlere nazaran gösterdiği ilerleme ve gelişmedir. Bu konuda en büyük katkıyı vakıflar yapmıştır. Çünkü o dönemde vakıflar çeşitli alanlarda etkili bir şekilde çalışıyordu. Osmanlı toplumunda yaşayan bir insan, doğumundan ölümüne kadar vakıflara ait hizmetlerden yararlanabiliyordu. Ancak daha sonraları, İslam ülkelerinin dağılmasından ve dış güçlerin devlet yönetimine müdahalesinden sonra vakıflara ait faaliyetler bazı bölgelerde durmuş, bazılarında ise oldukça zayıflamıştır. Tarihi dikkatlice okuyan ve araştıran insanlar bu zayıflamayı ve gerilemeyi açık bir şekilde göreceklendir. Günümüzde dünyanın içinden geçtiği çeşitli krizler ve sorunlar göz önüne alındığında, bunlara çözümler bulmak adına vakıfların oynamış olduğu rol yeniden ele alınmış ve kapsamlı bir ilerleme elde etmek için toplumdaki birçok rolünü yeniden canlandırmaya yönelik çalışmalar yapılmıştır. Vakıfların amacı, bazılarının zannettiği gibi, örneğin sadece cami inşa etmek değildir. Aksine vakıfların iktisadi ve yatırıma yönelik çeşitli faaliyetleri vardır ve bu sayede vakıflar, toplumun sosyal, politik veya eğitim hayatında etkili olurlar.

Bu araştırmada, vakıfların toplumda etkili olduğu iktisadi rollerine, genel olarak ekonomiyi nasıl etkilediğine ve iktisadi açıdan hangi alanlarda rol oynayabileceğine, gerek bağımsız bir şekilde gerekse devlet desteğiyle topluma nasıl yardımcı olacağına değinilecektir. Dolayısıyla çalışmamız, vakıfların iktisadi açıdan etkili olan muhtelif rolleri hakkında konuşmayı amaçlamaktadır.

Klasik kaynaklarda, konu ile alakalı özel bir bölüm veya başlık olmadığı gibi ilk dönem âlimler tarafından yazılan müstakil bir eser de tespit edilememiştir. Vakıflar konusu genel olarak ele alınmış, buna ilave olarak yatırıma dair bazı şekiller güncellenmiştir. Ayrıca bazı işlemlerde teknoloji kullanımına dair verilmiştir. Ne var ki, bütün bunların hepsi bu kaynaklarda zikredilmemektedir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu döneminde, araştırma konusunu destekleyen çeşitli vakıf faaliyetlerine dair pek çok örnek bulunmaktadır. Tamamen iktisadi bir bakış açısıyla vakıfların toplumdaki çeşitli rollerinden bahseden bazı çağdaş çalışmalar mevcuttur. Dolayısıyla bu çalışma, vakıfların ekonomik açıdan etkili rollerine daha fazla odaklanması ve bu konuları hukuki açıdan incelemesi bakımından önceki çalışmalardan farklıdır. Ayrıca çalışma, bazı iktisadi rollerin toplumsal, eğitimsel veya diğer açılardan nasıl çok yönlü etkileri olduğuna da değinmiştir.

Çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın konusu, önemi, amacı ve metodu hakkında bilgiler verilmiş, çalışmanın hazırlanmasında yararlanılan kaynak ve araştırmalardan söz edilmiştir.

Birinci bölümde vakfın tanımı, meşruiyeti, rükünleri, tarihi, fonksiyonları ele alınmıştır. Ayrıca vakfın karşılaştığı sorunlar ve bazı çözümleri genel olarak incelenmeye çalışılmıştır.

Tezin ikinci bölümünde iktisadi hayatın mahiyeti, İslami iktisadın en önemli ilkeleri ve özellikleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bunun yanı sıra iktisat alanında öne

ıkan bazı İslam düşünürlerine değinilmiştir. Bu bölümde üzerinde durulan en önemli konu, vakıfların iktisadi hayata etkisi olmuştur. Yatırımlar yapmak, toplumdaki yatırımları desteklemek, vakıfların sahip oldukları nakit sermaye veya sabit varlıkları kullanarak belirli projeler yapmak yoluyla vakıfların bütün faaliyetlerinin, iktisadi veya ictimai hareketin kalkınması ya da toplumdaki bireylerin eğitim alanında ilerleme kaydetmesi hedefine yönelik olarak nasıl etkili olabileceği üzerinde durulmuştur.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında yardımlarını ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen çok değerli danışman hocam Prof. Dr.Ali Kaya'ya,yönlendirmeleriyle ve rehberlikleriyle çalışmamıza istikamet veren tez izleme komitesi yeleri Prof. Dr. Halil İbrahim Acar ve Prof. Dr. M. Asım Yediyıldız hocalarıma ve Prof. Dr. Recep Cici'ye ve Prof. Dr. Vecdi Akyüz'e çok teşekkür ederim. Filistin'den Türkiye'ye gelmemde yardımcı olan ve doktora eğitimim için bana bu fırsatı sunan Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'na teşekkürü borç bilirim. Ayrıca yetişmemde ve eğitimimde büyük pay sahibi olan, uzak da olsa her daim yanımda hissettiğim sevgili anneme, teşvik edici sözlerini daima hatırımda tuttuğum rahmetli babama, sabır ve tahammül gerektiren bu zor süreçte bana desteklerini eksik etmeyen kk aileme hususi teşekkürlerimi sunar, çalışmanın bu konuda yapılacak yeni araştırmalara yol gösterici olmasını temenni ederim.

LobnaJaber
BURSA-2022

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vii
ÖNSÖZ.....	ix
İÇİNDEKİLER.....	xi
KISALTMALAR	xvii

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ	1
II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ	3
III. KAYNAKLARI.....	5

BİRİNCİ BÖLÜM

VAKFIN TANIMI, FONKSİYONLARI VE KARŞILAŞTIĞI PROBLEMLER

I. VAKFIN DOĞUŞU ve TARİHSEL GELİŞİMİ	9
A. Kadim Medeniyetlerde Vakıf	10
B. Eski Türk Tarihinde Vakıf.....	11
C. İslami Dönemde Vakıf	11
II. VAKF'IN ANLAMI.....	13
A. Vakf'ın Lügat Anlamı.....	13
B. Vakf'ın Terim Anlamı	14
1. Hanefî Mezhebinin Tarifi:	14
2. Mâlikî Mezhebinin Tarifi:.....	15
3. Şafîî Mezhebinin Tarifi:	16
4. Hanbelî Mezhebinin Tarifi:.....	16
5. Tercih Edilen Tarif.....	17
III . VAKFIN MEŞRUIYETİ	18
A. Kur'ân-ı Kerim:.....	18
B. Sünnet:	19
C. İcmâ:.....	20
IV. VAKFIN RÜKÜNLERİ.....	20
A. Vâkıfın Şartları:.....	21
B. Mevkûfun Şartları:	22

C. Mevkûfun ‘Aleyhin Şartları:	24
D. Sîga (irâde beyanı)’nın Şartları (Îcâb/Kabul):	26
V. VAKIF TÜRLERİ.....	29
A. Mevkûfun Aleyhe Göre Vakıf Türleri:	29
B. Vakıf Yapanların Sayısına Göre Vakıf Türleri:	29
C. Vakfedilen Varlığa Göre Vakıf Türleri:	30
1. Gayrimenkul Vakıflar:	30
2. Menkul Vakıflar:	30
3. Hizmet ve Menfaat Vakıfları:	30
4. Hakların Vakfı :	31
D. Süreye Göre Vakıf Türleri:	32
1. Ebedi vakıflar:	32
2. Geçici vakıflar:	32
E. İktisadi Muhtevasına Göre Vakıf Türleri:	32
1. Doğrudan vakıflar:	32
2. Yatırım vakıfları:	32
F. İdarelerine Göre Vakıflar	33
1. Evkaf-ı Kadime.....	33
2. Mazbut Vakıflar	33
3. Gayr-i Mazbut Vakıflar	33
VI.VAKFIN HÜKMÜ.....	34
VII.VAKFA BENZER BATILI SİSTEMLER	37
A. Trust	37
1. Özel Trust	38
2. Charity Trust (Hayır Vakfı).....	38
B. “Foundation and Endowment” Gibi Diğer Hayır Kurumları	39
VIII.VAKIFLARIN FONKSİYONLARI	42
A. Ekonomik Açıdan Vakıfların Rolü	42
1. Vakıfların Ticari Hareketliliğe Etkisi	43
2. Üretim Hareketini Kolaylaştırmada Vakıfların Rolü	43
a. Tüketim Harcamaları.....	43
b. Hizmet ve Yatırım Harcamaları	44
B. Servetin Dağıtılmasında ve Toplum Sınıfları Arasındaki Eşitsizliğin Azaltılmasında Vakıfların Rolü	45
C. Vakıfların Kendi Kendilerini Finanse Etmesi	46
D. İşsizlik Sorununun Dolaylı Çözümünde Vakıfların Rolü	46
E. Toplumda İyi Ahlâkın Güçlendirilmesinde Vakıfların Rolü	46
F. Vakıfların Yoksulluk Düzeyinin Azaltılmasına Katkısı	47
G. Diğer Toplumlara Açılımda ve Onlarla İletişim Kurmada Vakıfların Rolü ..	47
H. Devletin Omuzlarındaki Yükü Hafifletmede Vakıfların Rolü	48
İ. Vakıfların Eğitimdeki Rolü	48
1. Vakıflar ve Camilerdeki Rolü	49
2. Vakıflar ve Mekteplerdeki Rolü	50
3. Vakıfların Medreselerde ve Bilimsel Araştırma Merkezlerindeki Rolü	50
4. Vakıflar, Eğitimciler ve Öğrenciler	51

5. Vakıflar ve Kütüphaneler	51
6. Vakıflar ve Cehaletin Yok Edilmesi.....	52
7. Vakıflar ve Bilimsel Araştırmalardaki Rolü	52
J. Vakıfların Sağlık Alanındaki Rolü.....	53
K. Vakıfların Alt Yapı Alanındaki Rolü	58
1. Yolların Asfaltlanması ve Onarılmasında Vakfın Rolü	58
2. Emniyet Merkezlerinin İnşa Edilmesi	59
3. Yeni Şehirlerin Kurulması	59
4. Mevcut Şehirlerin Geliştirilmesi	59
IX. VAKIFLARIN KARŞILAŞTIĞI SORUNLAR.....	60
A. Sömürgecilik ve İşgal Sorunu	60
B. İdari Sorunlar	61
1. Devletin Vakıfları Yönetmesiyle Alakalı Sorunlar	61
2. Yönetişim ve Yanlış Yönetim Gibi İdari Sorunlar	63
a. Vakıf Sisteminin Yönetimi.....	64
b. Vakıf Kurumlarının Yönetimi	65
3. Vakıf Sisteminin Pratik Zorlukları (Bir Model Olarak Vakıf Fonları)	67
C. Vakıfların Küresel Sorunları.....	67
1. Vakıfların Yaşadığı Sorunları Gösteren Uygulamalı bir Araştırma	69
a. Vakıf Yapanlardan Kaynaklanan Sorunlar	69
b. Aile Vakıflarında Mütevellilerden (Nâzır) Kaynaklanan Sorunlar	70
c. Lehtarlardan Kaynaklanan Sorunlar	70
d. Alimlerin Fetvalarından Kaynaklanan Sorunlar	70
e. Yasal ve İdari Ortamdaki Sorunlar	71
(1). Bakanlığın Denetimiyle İlgili Olanlar	71
(2). Vakıf Fonlarının Yönetimi ve Yatırımı ile İlgili Olanlar	72
(3). Vakfın Toplumsal Rolüyle İlgili Olanlar.....	72
X. VAKIFLARA AİT PROBLEMLERİN ÇÖZÜMÜNE YÖNELİK	
EĞİLİMLER.....	73
A. Bazı Vakıf Sorunlarının Çözümünde “Blockchain” Teknolojisinin	
Kullanılması	75
B. Blockchain Teknolojisinin Vakıflar Açısından Avantajları	75
C. Blockchain Teknolojisinin Çağdaş Finansal İşlemler Üzerindeki Fıkîhî Etkisi:	
77	
1. Blockchain Teknolojisine Dayalı İşlemlerde Akit Meclisi	77
2. Blockchain Teknolojisine Dayalı İşlemlerde Sığa:	79
3. Blockchain Teknolojisine Dayalı İşlemlerde Kabz Durumu ve Etkisi	80
4. Blockchain Teknolojisinde Kabz Süresi ve Etkisi	81
5. Blockchain Teknolojisiyle Yapılan Akitlerde Muhayyerliğin Sabit Oluşu .	82

İKİNCİ BÖLÜM

VAKIFLARIN İKTİSADİ HAYATIN GELİŞMESİNE ETKİSİ

I. İKTİSADİ HAYAT	85
-------------------------	----

A. İslam İktisadının Genel İlkeleri.....	87
1. Çifte Mülkiyet İlkesi.....	87
2. İktisadi Özgürlük İlkesi.....	87
3. Sosyal Adalet İlkesi.....	88
B. İslam İktisadının Özellikleri.....	88
1. İstihlâf.....	88
2. Tekamül ve Kapsayıcılık.....	89
3. Ahlâki Değerlere Bağlılık.....	90
4. Rabbânîlik.....	92
5. Çifte Kontrol.....	92
6. Denge.....	94
7. Sabit Olan ile İlerlemenin Bir Arada Olması.....	94
8. Madde ile Mana Arasında Denge.....	94
9. Özel ve Kamu Maslahatları Arasında Denge.....	95
10. Evrensellik.....	95
11. Adalet.....	96
C. İlk Dönem İslam Alimlerinde İktisadi Düşünce.....	98
1. Halife Ömer b. el-Hattâb.....	98
a. Devletin İktisadi Alandaki Görevinin Belirlenmesi:.....	98
b. Servetin Yatay Dağılımı ve Belirli bir Zümrenin Elinde Toplanması ve Engellenmesi:.....	98
c. Toplumun İktisadi Çıkarlarının Bireyin Çıkarlarına Üstün Tutulması:.....	99
d. İktisadi Kaynakların Atıl Bırakılmaması:.....	99
e. Fiyatların İstikrarı ve Tekelleşmenin Önlenmesi:.....	100
2. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî.....	100
a. Tüketim:.....	101
b. Üretim:.....	102
3. Ragib el-İsfahânî.....	103
a. İhtiyaçlarla ilgili olanlar:.....	103
b. Tüketimle ilgili olanlar:.....	103
c. Üretimle ilgili olanlar:.....	103
d. Ekonomik entegrasyon ve iktisadi sektörlerin ön ve arka bağlantılarıyla ilgili olanlar:.....	104
e. Ekonomik teşviklerle ilgili olanlar:.....	104
f. Para ile ilgili olanlar:.....	104
4. İmam Gazzâlî.....	105
a. Göreceli kıtlık fikrinin tanımı:.....	105
b. Para:.....	106
c. Tüketim:.....	107
d. Kârın maksimize edilmesi:.....	107
II. VAKIFLARIN İKTİSADİ FONKSİYONLARI.....	108
A. Vakıfların İdâresi.....	108
B. Vakıfların Doğrudan Yatırımı.....	111
1. Vakıf Yatırımının Anlamı.....	111
2. Vakıf Yatırımının Hükümü.....	112
3. Vakıf Yatırımının Genel Şartları.....	115

4. İslami Vakıflara Ait Yatırım Güvenliği Şekilleri ve Kriterleri.....	116
a. Vakfın İktisadi Unsurları	116
(1). Likit Olmayan Varlıklar	116
(2). Likit Varlıklar	117
(3). İş ve Denetim	117
(4). Tasarruf ve Yatırımın Birleştirilmesi.....	117
b. İslam İktisadında Vakıf Yatırım Şekilleri	118
(1). Bireysel Yatırım	118
(2). Ortaklık Yoluyla Yatırım	119
(a). Ulusal Yatırım	119
(b). İslam Dünyasından Ortaklarla Yatırım	119
(c). Yabancı Yatırım	120
5. Vakıf Yatırımına Ait Güvenlik Standartları	120
a. İktisadi Planlamanın Yöntemi	120
(1). Yatırım Şeklinin Seçimi	121
(2). Yatırım Projesinin Fizibilitesi İçin Ön Çalışma.....	122
(3). Bilinçli İdarenin Seçilmesi	123
(a). Uzmanlık alanı ile vakıf tesisinin yönetimi arasında uyum olması: ..	123
(b). İşletmecinin kârlılığı ile ücret arasında bağlantı kurulması:	123
(4). İktisadi Vakıf Kuruluşlarının İhtiyaçlarının Belirlenmesi:.....	123
C. Vakıfların İstibdâli	124
1. Vakıfların İstibdâline Dair Şeri Hüküm.....	125
a. Vakıf Yapmanın İstabdâl Konusunda bir Duruş Sergilemesi.....	125
(1). Vakfeden Tarafından İstibdâl İçin İzin Verilmesi.....	126
(2). Vakfeden Tarafından Vakfın İstibdâlinin Yasaklanması.....	128
b. Vakıf Yapmanın İstibdâl Konusunda Sükût Etmesi.....	130
(1). Mescit Dışındaki Vakıfların İstibdâli	130
(a). Faydasız Hale Gelen Vakfın İstibdâlinin Hükümü	130
(b). Menfaati Devam Eden Vakfın İstibdâlinin Hükümü.....	139
2. Vakıfların İstibdâl Hükümlerini Gösterir Şema Error! Bookmark not defined.	
D. Vakıf Yatırımlarına Dair Bazı Uygulamalar	149
1. Kiralama Şeklini Değiştirme	149
a. İcâreteyn:.....	151
b. Mukâtaa / Hikr:.....	152
c. İcâre-i Vâhide-i Kadîme:	152
d. Mersad	153
e. Gedik:	153
E. Vakıf Yatırım Destekleri	155
1. Vakıfların Finansman Sağlayarak Yatırımları Desteklemedeki Rolü	155
2. Toplum Projelerine Likidite Sağlamak İçin Para Vakfı Uygulamaları	158
a. Doğrudan Para Vakfı	158
b. Karz-ı Hasen.....	159
c. Vakıf Fonları	161
F. Vakıf Fonlarının Kalkınma Boyutu	161
1. Sürdürülebilir Sosyo-Ekonomik Kalkınmanın Sağlanmasına Etkisi	161
2. Sermaye Birikiminin Artması	162
3. Vakıf Sukûkuyla Finansman.....	163
4. Posta ve Banka Hesapları.....	164

5. Elektronik Para Vakfı	164
G. Vakıfların Müşâreke Yoluyla Yatırımları Desteklemesi	167
1. Özel Anlaşmalı Mudârebe	167
2. Eksilen Müşâreke Yoluyla Finansman	168
3. Müsâkât ve Müzâraa Akdiyle Müşâreke:	170
a. Müsâkât'ın lügat anlamı:	170
b. Müsâkâtın İslam Fıkhına göre tarifi:	171
c. Genel Olarak Müsâkâtın Hükümü	172
(1). Mâlikîlerin Görüşü	172
(2). Hanefilerin Görüşü	172
(3). Şafiilerin Görüşü	172
(4). Hanbelilerin Görüşü	173
d. Vakıf Arazilerinin Müsâkât Yoluyla Yatırıma Dönüştürülmesi ve Finanse Edilmesiyle İlgili Alimlerin Tutumu	173
e. Vakıf Arazi Yatırımlarının Müsâkât Akdiyle Finanse Edilmesi	174
(1). Ürünün bir Kısmı Karşılığında Yapılan Sulama:	174
(2). Ücret Karşılığında Sulama:	175
(3). Devlet Desteğinden Yararlanma	175
H. Vakıf Ortaklığının İktisadi Açıdan Topluma Etkisi	176
1. Finanse Edilen Projelere Maddi ve Manevi Destek Sağlanması:	176
2. Finansmanın, Amacı Doğrultusunda Harcandığından Emin Olunması ...	176
3. İflas ve Zarar Etme Durumunda Destek ve Yardım Sağlanması	177
4. Müşâreke Risklerinin Üstlenilmesi	177
İ. Vakıf Hisseleri ile Finansman	177
J. Vakıfların Ekonomik Canlılığa Etkisi	178
1. Sosyal Güvenlik	179
2. Sosyal Sorumluluğun Kazanılması	180
3. Tüketim, Tasarruf ve Yatırıma Etkisi	182
4. Sosyal Çatışmayı Engellemesi	182
5. Sosyal Bütünleşme ve Entegrasyonu Sağlaması	182
K. Vakıf İşletmelerinin Kuruluşu	184
1. İşletmelerin Selem Akdiyle Kurulması	187
a. İslami Bankalarla Selem Akdi:	188
(1). Bankaların Para veya Araçlarla Vakıfları Finanse Etmesi:	188
(2). Bankaların Sabit Varlıkları Finanse Etmesi	188
b. İmalat Sanayiinde Selem Akdi	189
c. Zirai Ürünlerde Selem Akdi	189
2. İşletmelerin İstisnâ' Akdiyle Kurulması	189
a. İslami Bankalarla Ortaklaşa Yapılan İstisnâ':	191
(1). Vakıflar Müdürlüğü'nün Müstasni' Olması:	191
(a). Malların Tedariki İçin İstisnâ' Akdi	191
(b). İhalelere girmek Yoluyla İstisnâ' Akdi	192
(2). Vakıf Kurumunun Sâni' Olması:	192
(a). Mütahhitlik Alanında İstisnâ' Akdi	192
b. Zâtî İstisnâ'	192
(1). Paralel İstisnâ'	192
(2). İş Yapmak Yoluyla İstinâ' Akdi	193
(3). Vakıf Arazisinin İnşaat İçin Kullanılması Yoluyla İstinâ' Akdi ...	193

c. İstisnâ' Tahvilleri	193
3. İşletmelerin Murâbaha Akdiyle Kurulması	193
a. İslami Bankalarla Murâbaha Akdi	195
b. Vekâleten Murâbaha	196
(1). Satın Almada Vekalet	196
(2). Satmada Vekalet	196
L. Vakıfların İstihdam Desteği	197
1. Vakıfların İstihdama Katkıda Bulunma Yolları	197
a. Yeni iş alanlarının açılması	197
b. Mevcut İstihdam Alanlarının Genişletilmesi	197
2. İş Güvencesinin Sağlanmasında Vakıfların Rolü	198
a. Ücret Politikası ve Asgari Ücret	198
b. Ücretlerle İlgili İktisadi Şartların Dikkate Alınması	199
c. İş ve İşçilerin İdari Takibi	200
d. Çalışanların Psikolojik Durumunu Dikkate Almak ve Eğitim Düzeylerini Yükseltmek	201
3. Osmanlı döneminde bazı vakıf kurumlarına ait meslek, sayı ve ücret örnekleri:	202
a. Fatih Sultan Mehmet II Vakıfları Vakfıyesi	202
b. Süleymaniye Vakfıyesi	204
M. Vakıfların Eğitime Desteği	207
1. Vakıf Medreseleri:	208
a. el-Medresetü'z-Zâhiriyye:	209
b. Mısır Sâlihiye Medresesi:	209
c. Bağdat Mes'ûdiye Medresesi:	209
d. Halep Sâlihiye Medresesi:	209
e. el-Medresetü'l-Gıyâsiyye:	209
f. el-Medârisü'l-Erba'a:	209
2. Vakıf Bîmâristanlar ve Tıp Medreseleri	210
a. Dımaşk (Şam) en-Nûrî Bîmâristanı:	210
b. Dehvâriye Tıp Medresesi:	211
3. Vakıf Üniversiteleri	211
4. Vakıf Eğitim Yatırımlarına Dair Çağdaş Şekiller	215
5. Bilimsel Alandaki Vakıfların İktisadi Kalkınmaya Katkısı	216
SONUÇ	219
KAYNAKÇA	224

KISALTMALAR

as	: aleyhisselâm
a. yer.	: aynı yer
a.g.e.	: adı geçen eser / tez
akt.	: aktaran
b.	: ibn /bin
bk.	: bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
c.	: cilt
çev.	: çeviren / tercüme eden
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
ed.	: editör
h.	: hicrî
haz.	: hazırlayan
H. no	: hadis numarası
H.	: Hazreti
Krş.	: Karşılaştırmamız
md.	: madde
MÖ.	: Milattan önce
MS.	: Milattan sonra
nşr.	: nâşir / neşreden
ö.	: ölüm
ra	: radiyallahuanh/anha
sav	: sallallahü aleyhi ve sellem
sy.	: sayı
s.	: sayfa
ss.	: sayfa sayısı / sayfalar arası
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: tahkik
TMK	: Türk Medeni Kanunu
ts.	: tarihsiz
t.y	: tarih yok
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri / ve devamı
vs.	: vesaire
yay.	: yayınları, yayınevi, yayıncılık
YÖK	: Yüksek Öğretim Kurumu
yy.	: yüzyıl

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Vakıflar, İslam Medeniyetinin gölgesi altında ortaya çıkması ve gelişmesi sebebiyle İslam'ın övünç kaynaklarından biri olarak kabul edilmektedir. Hz. Peygamberin (sav) döneminden bu yana, çağlar boyunca büyüyen, çeşitlenen ve genişleyen vakıflar, insanların temel ihtiyaçları ve geçimleri konusunda gerekli olan her şeyi içermiştir. Vakıfların ilgi ve alakası sadece insanlarla sınırlı kalmamış, aksine bu kurumların hayır ve iyiliği binek hayvanları ve kuşlar gibi diğer canlılara hatta daha önceki medeniyetlerde rastlanılmayan alanlara kadar ulaşmıştır. İslam dinî, vakfî büyük bir konuma yerleştirmiş ve hatta onu Müslüman toplumun önceliklerinden biri haline getirmiştir. Nitekim Ömer b. el-Hattâb (ra), İslam'da fakir Müslümanlar için arazi vakfeden ilk kişidir. Onu, “Rûme” kuyusunu satın alan ve insanların su ihtiyaçlarını karşılamak için vakfeden Osman b. Affân izlemiştir. Allah Resulü (sav) de, vakıf sistemini benimsemiş ve Müslümanların paralarıyla Kuba Mescidi'ni inşa ederek bu sistemi uygulamalı bir şekilde tatbik etmiştir.

Vakıflar, bir dizi şartlar ve kurallar çerçevesinde birlikte yaşam sistemi sunar. Ne zengine baskı yaparak özel mülkiyetteki hikmeti ortadan kaldırır, ne de ihtiyaç sahiplerini gelir kaynağından yoksun bir şekilde psikolojik hastalıkların pençesine bırakır. Bunların hepsi akli başında sağlıklı bir toplum inşa etmek içindir.

Vakıfların tarihini okuyan kişi, devletlerin ve medeniyetlerin yükselişinin, çöküşünün, ilerlemesinin ve güçlenmesinin vakıflarla yakından irtibatlı olduğunu açık bir şekilde görecektir. Halklar ve milletler vakıfların gölgesinde iktisadi güven ve toplumsal istikrar içinde yaşamışlardır. Bu durumu, özellikle Osmanlı Devleti tarihinde belirgin bir şekilde görmek mümkündür.

Merhum Fuat Köprülü şöyle demektedir:

Vakıf Müessesesi, İktisadî Tarih, İçtimaî Tarih, Şehir Tarihî, İskân Tarihi, Tarihî Topografya, İdarî ve Mâlî Tarih, Dinî Tarih hülâsa eski Türk cemiyetinin dâhilî bünyesini, muhtelif içtimaî tabakaların hayat şartlarını, hukukî, içtimaî münasebetlerini bize gösterecek bütün tarih şubeleri bundan en büyük istifadeyi temin edecektir. Şehirlere nasıl iskân edildiğini, yeni mahallelerin nasıl teşekkül ettiğini, muhtelif sanat mensuplarının nerelerde temerküz ettiğini, muhtelif ticarî faaliyetlerinin inkişâf derecesini, muhtelif

halk tabakalarının hayat seviyelerini, eşya ve para kıymetlerini, muhtelif vergilerin mahiyetini, ilmî ve dinî müesseselerle içtimaî yardım müesseselerin inkişafını bize vesikalar anlatacaktır.¹

Bu yüzden vakıfları, çağlar boyunca vefarklıbölgelede, toplumlarda beşeri ve sosyal uygarlığın inşasına katkıda bulunan en önemli iktisadi ve ictimai kurumlardan biri olarak kabul etmek mümkündür. Vakıf müessesesi, İslamiiktisat kurumları içinde ekonomik bir kurum olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle yoksulluk sorununu azaltmak ve toplumun farklı kesimleri arasında yanlış gelir dağılımını önlemek suretiyle Arap ve İslam toplumlarının ekonomik sorunlarının çözümünde küçümsenmeyecek bir role sahiptir. Bunun yanı sıra vakıflar, bazen büyük sermaye birikimi yaratan devasa yatırımlara ve büyük gelirlere sahip olabilmektedirler. İktisadi muhtevası itibariyle vakıflar, bir kalkınma ameliyesinden ve üretime yönelik bir servetten ibaret oldukları için satılamazlar, tüketilemezler, ayrıca onlardan eksiltme yapılması caiz olmadığı gibi, yatırım yapmaktan alıkonulmaları da yasaktır. Dolayısıyla, eskilerine her zaman yenilerinin eklenmesi suretiyle günden güne artan ve biriken bir servettir. Vakıfları geliştirmek, yatırıma dönüştürmek ve gelirlerini toplumun bütün alanlarda ilerleme kaydetmesi için gerekli olan kalkınma hedeflerini gerçekleştirmeye yönelik kullanmak için, çağdaş yatırım yolları ve yöntemleri geliştirilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır: İslami bankalarda yatırım mevduatları, hisse senetleri ve tahviller, vakıf fonlarındaki paylar ve elektronik vakıflar. Bunlar, vakıfların iktisadi içeriğinin gerçekliğiyle insicam içinde olan modern şekillerdir.

Bu yüzden konu ile ilgili araştırmalar ve çalışmalar, vakıfların rolünü etkinleştirmeye yönelik olmuştur. Zira vakıflar günümüzde, ciddi anlamda bir durgunluktan ve zayıflıktan mustarıptirler. Ayrıca, vakıfların önemi ve toplumdaki rolü konusunda insanlar arasında bir farkındalık eksikliği de bulunmaktadır. Bu sebeple genel eğilim, vakıfların etkili olduğu ve toplumun her alanına destek verdiği önceki dönemlerde olduğu gibi vakıfların rolünü yeniden canlandırmaya yönelik olmuştur. Dolayısıyla, vakıfların iktisadi rollerinin yanı sıra İslam ekonomisini etkileyen yönlerini konu edindiğimiz, ayrıca vakıf faaliyetlerinden kaynaklanan iktisadi etkilere ışık tuttuğumuz bu çalışmamız büyük önemi haizdir.

¹ Fuat Köpürlü, “Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyet”, Vakıflar Dergisi, 1 (1938): 1-6, 5.

YÖK'ün tezler kataloğu tarandığında vakıflarla alakalı yapılan 2000 tezdən büyük çoğunluğunun tarih ile ilgili olduğu, gerisinin de eğitim, mimarlık, ekonomi, kamuyöntemi gibi alanlarda hazırlandığı, sadece 97 tanesinin din bilimleri alanında yapıldığı, bunların çoğunun da din eğitimi, din sosyolojisi ve sanat tarihialanlarında olduğu, buna karşılık İslam Hukuku ve İslam Ekonomisi ile ilgili en fazla 6 tez hazırlandığı görülmektedir. Bu tezler de genel olarak para vakıfları ile alakalıdır.

Bu çalışma, vakıfların oynadığı rolü fıkhi ve iktisadi açıdan ele almaktadır. Zira vakıfların karşılaştığı en önemli sorunlardan bahsedilecek ve bunların nasıl çözüleceğine değinilecektir. Çünkü vakıflardan en iyi şekilde istifade etmek mümkündür. Aynı şekilde, vakıfların yürütmüş olduğu projelere ve faaliyetlere, bunların şeri hükümlerine, ekonomi ve toplum üzerindeki etkilerine değinilecektir.

Araştırmanın İslam Hukuku alanında, vakıfların iktisada etkisi ile alakalı var olan boşluğu kısmen de olsa dolduracağını ve alana katkı sunacağını, benzer konularda çalışma yapan araştırmacılara rehberlik yapacağını düşünüyörüz.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Vakıflar, İslam toplumunun temel direklerinden biri olmasının yanı sıra aynı zamanda onun kalkınma sebeplerinden biridir. Bu çalışma İslam ekonomisinin gelişmesinde ve ilerlemesinde vakfın etkisini açıklamayı hedeflemektedir. Bunun için, daha önce de bahsettiğimiz üzere, öncelikle vakfın tanımı, meşruiyeti, tarihi, dayandığı temel esaslar hakkında bilgi verilmiş, ardından yaşadığı sıkıntıların yanı sıra faaliyetlerini sınırlandıran problemler üzerinde durulmuştur ve bu problemlere bazı çözümler getirilmiştir. Daha sonravakfın iktisadi işlevlerine yer verilmiş, fıkhi hükmüne değinilmiş ve toplumdaki iktisadi etkisi üzerinde durulmuştur.

Bu nedenle araştırmanın problemini; “Vakıflarınİslam iktisadı üzerinde etkisi ile alakalı hükümlerin ortaya konması” şeklinde ifade etmek mümkündür. Buna bağlı olarak alt problemlerini de şu şekilde ifade etmek mümkündür: Vakfın iktisadi fonksiyonları nelerdir? Bununla ilgili fıkhi hükümler nelerdir? Vakıf ve karşılaştığı sorunlar nelerdir?

Böylece bu çalışmayla; “*Vakıf nedir? Vakıfların iktisada etkisi var mıdır? Varsa bu etkisi nasıldır ve bu etkinin dayanakları nelerdir? Vakfın iktisadi fonksiyonları*

sırasındameydana gelen çeşitli durumlar ve bunların İslam hukukuna göre hükmümedir?” gibi soruların cevabı somut örnekler, İslam Hukuku'nun temel kaynakları ve modern çalışmalar göz önünde bulundurularak ortaya konmaya çalışılmıştır. Görüldüğü üzere araştırmanın ulaşmak istediği temel hedef (birincil hedef) ve yan hedefler (ikincil hedef) mevcuttur. Araştırma ile ulaşmak istenen temel hedef, vakıfların iktisadi hayata yönelik olarak ortaya koyduğu büyük ve olumlu etkiyi tespit edip ortaya koymaktır. Araştırmanın ulaşmak istediği ikincil hedefler ise şu şekilde özetlenebilir:

- Vakıf tanımının incelenmesi,
- Vakıfların günümüzde karşılaştığı sorunlar ve çözümleri.
- Vakıfların iktisadi alanda yaptığı işlemlerin (yatırım, işletme, eğitim destekleri, vb. işlemler) tespiti ve İslam Hukuku açısından incelenmesi.

Tez konusu çalışılırken yöntem olarak öncelikle literatür taraması yapılmış, konuyla ilişkili bazı ansiklopedi maddeleri ile Arapça-Türkçe-İngilizce makaleler okunarak ulaşılabilen kaynaklar incelenmiştir. Modern hukuktan istifade edilerek ve gerekli mukayeseler yapılarak ortaya konan bu çalışmada takip edilen metod, literatür tarama ve tahlil metodudur. Kur'an ve Sünnet'ten istidlal ile konuya açıklık getirilmeye çalışılmış olup tasviri bir yaklaşımla ortaya konan materyaller farklı yönleriyle ele alınmıştır. Araştırmanın bir yönünü vakıfların teşkil etmesi ve vakıfların da geniş bir arka plana sahip olması nedeniyle iktisat, sosyoloji, tarih gibi çeşitli alanlara müracaat edilmiştir. Bu alanlarda vakıf ve iktisatla ilgili çalışmalar incelenerek İslam hukuku ile benzer ve farklı yönleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmada belli bir mezhebe bağlı kalınmamış, bütün mezheplerin kaynak ve görüşlerine yer verilmiştir. Çünkü tezde tek bir mezhebin görüşlerini ortaya koymaktan ziyade İslam Hukuku'nun bu konudaki genel düşünce yapısının tespiti amaçlanmıştır. Nitekim bize göre İslam Hukuku tek bir mezhepten ibaret değildir ve İslam hukuk kültürü bütün mezheplerin görüşlerinin toplamından oluşmaktadır. Hatta tek bir mezhep içerisindeki görüş farklılıklarına da, düşünce yapısını ve bakış açılarını yansıtabilmek adına yeri geldikçe değinilmiştir. Araştırmada zaman zaman modern hukuka atıflar yapılmış, böylece konunun daha iyi anlaşılmasına ve gerekli mukayeselerin yapılabilmesine imkân tanınmıştır.

III. KAYNAKLARI

Vakıfların gerçek büyümesi, hem düşünce hem de pratik olarak, geçmişte İslam toplumlarında gerçekleşmiştir. Vakıfların büyümesi ve yaygın hale gelmesi, bölgenin Avrupalı sömürgecilerin hırslarına hedef olmasına ve Osmanlı Devleti'nin çöküşüyle eş zamanlı olarak büyük bir bölümünün askeri işgale uğramasına kadar devam etmiştir. Çoğu İslam ülkesinde vakıf arazileri, toplam tarım arazilerinin üçte birini oluşturması nedeniyle vakıf uygulamaları tamamen kesintiye uğramamış, ancak vakıflarla ilgili sorunlar o dönemden itibaren ortaya çıkmaya başlamış ve vakıflar zamanla yavaş yavaş ihmal edilmiştir. Dolayısıyla vakıfları ihya etme ve sorunlarını tartışmaya yönelik çalışmaların yirminci yüzyılın ilk çeyreğinden sonra yapıldığını görüyoruz. Bu çalışmaların çoğu uzun zaman önce değil, yakın zamanda yapılmıştır. Ayrıca İslam toplumlarında teknoloji kullanımı başlamış, buna bağlı olarak, tartışılması ve vakıfların çalışmalarıyla uyumlu hale getirilmesi gereken yeni fıkhi meseleler ortaya çıkmıştır.

Çalışmamızda genel olarak dört mezhebin görüşleri esas alınacaktır. Bu görüşler incelenirken müracaat edilen en önemli kaynaklar klasik fıkıh kitapları olacaktır. Nitekim bu kitaplarda vakıflarla ilgili konular “Bâbu'l-Vakf”, “Kitâbu'l-Vakf”, “Kitâbu'l-Habs” gibi başlıklar altında işlenmiştir. Mezheplerin görüşleriyle ilgili olarak sıklıkla müracaat edeceğimiz eserler arasında şunlar bulunmaktadır:

Hanefî mezhebiyle ilgili olarak; es-Serahsî'nin (ö. 483/1090) *el-Mebsût*, et-Tahâvî'nin (ö. 321/933) ve İbnü'l-Hümâm'ın (ö. 861/1457) *el-Hidâye* üzerine yaptığı şerhi *Fethu'l-kâdir*, Muhammed Kadri Paşa'nın (ö. 1306/1886), *Kânûnu'l-Adlve'l-İnsâfi'l-Kadâi 'alâ Müşkilâti'l-Evkâf* gibi birçok eser çalışmamızda yararlancağımız kaynaklar arasında olacaktır. Ayrıca erken dönemlerde kaleme alınmış, Hanefî fakihler Hilâl b. Yahya (ö. 245/858) ile Hassâf'a (ö. 261/874) ait vakıf hakkındaki ilk monografik eserler, *Ahkâmü'l-vakf* ve *Kitâbuahkâmi'l-evkâf* da bu çalışmanın öne çıkan kaynakları arasında yer alacaktır. Ayrıca bu iki kaynağın bir araya getirilmesi suretiyle telif olunan Tarâblusî'nin *el-İs'âfi Ahkâmi'l-Evkâf* isimli eseri de kaynaklarımız arasındadır.

Birkısım fetva mecmuaları da sıkça müracaat ettiğimiz kaynaklar arasında olacaktır. Bu konuda Tarsûsî'nin (ö. 758/1356) *el-Fetâva't-Tarsûsiye*'si, Remlî'nin *el-*

Fetâva 'l-Hayriyyelinef'il-beriyye'si, İbnTeymiyye'ninel-*Fetâvâ 'l-kübrâ*'sı örnek olarak verilebilir.

Zikredilen eserlere ilave olarak, çalışmanın kapsamı gereği, Osmanlı hukukunda bulunan ve vakıf ahkâmını konu edinen eserler de kaynaklar arasında olacaktır. Bu bağlamda her ne kadar içerisinde vakıf bahsi bulunmasa da Osmanlı'nın ilk kanun metni olma özelliği taşıyan *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye* de müracaat edeceğimiz kaynaklardan biri olacaktır.

Hanbelî mezhebiyle ilgili olarak müracaat edilecek kaynakların çoğu müteahhirîn dönem âlimleri tarafından derlenen eserlerden oluşacaktır. Bunlar arasında en çok müracaat edilecek olan İbn Kudâme'nin (ö. 682/1283) *el-Muğnî* adlı eseridir. İbn Muflih'in (ö.763/1362) *el-Mübdî*' ve el-Buhûtî'nin*Keşşâfu'l-kinâ*'ı da müracaat edilecek eserler arasında olacaktır.

Mâlikî mezhebinin görüşleriyle ilgili olarak müracaat edilecek başlıca eserler arasında, muteahhirîn dönemi ulemâlarından ed-Desûkî'nin (ö. 1230/1815) *ed-Derdîr*'in şerhine yazdığı *Hâşiye*'si ve *el-Adevî* (ö. 1189/1775) tarafından el-Haraşî şerhine yazılan *Hâşiye* olacaktır. Malikî mezhebinin en temel kaynaklarından sayılan Sahnûn'un (ö. 240/854) *el-Müdevvene*'si ise görüşlerin teyidi için kullanılacaktır.

Şâfiî mezhebine ait eserler arasında eş-Şirbinî'nin (ö. 977/1570) *Muğni'l-muhtâc*'ı ile *Hâşiyetun 'alâ'l-Ğureri'l-Behiyye Şerhu Manzûmeti'l-Behceti'l-Verdiyye*'si, , el-Mâverdî'nin (ö.450/1058) *el-Hâvi'l-Kebîr*'i, Şemseddîn er-Remlî'nin (ö. 1004/1596) *Nihâyetü'l-Muhtâc*'ı, el-Behûtî'nin(ö.1050/1641)*Keşşâfu'l-Kinâ*' *an Metni'l-İknâ*'ı, en-Nevevî'nin(ö.676/1277)*el-Mühezzebme'a'l-Mecmû'u*, el-Ensârî'nin (ö.926/1520)*Esnâ'l-metâlib*'i, el-İmrânî'nin (ö.558/1163) *el-Beyân fî mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'i*'sive el-Gazzâlî'nin(ö.495/1102), *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*'ibu konuda yararlanılacak temel kaynaklar arasında olacaktır.

Vakıflar konusunu veya bu mevzuyla alakalı iktisadi konuları ele alan çağdaş eserler arasında şunlar yer almaktadır:

Hamdi Döndüren'in *Ticaret Rehberi*, Nazif Öztürk'ün *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar, Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi ve Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, Mustafa Güler'in *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları*, Suat Ballar'ın *Yeni Vakıflar Hukuku*, Köprülü'nün *Vakıf Müessesesinin*

Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü, Tahsin Özcan'nın *Osmanlı Para Vakıfları: Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, Ali Kaya'nın *Güncel Fıkhi Konular*, Mansûr Selîm'in *el-Vakf ve devruhu fi't-tenmiyeti'l-ictimâ'iyye*, es-Sâlih'in *el-Vakffi 'ş-Şerîati'l-İslâmiyye* ve *eseruhu fi tenmiyeti'l-Mucteme'* isimli eserleri.

Aynı şekilde, gerek yurt içinde gerekse yurt dışında, bu çalışmamıza fikhî, tarihi, ictimai ve diğer açılardan destek verecek, konuyla alakalı çok sayıda tez, makale ve tebliğ bulunmaktadır. Bunlardan bazılarını vermek istiyoruz:

- Münir Yaşar Kaya, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Aile Vakıfları*, Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Ahmet Akgündüz, *Dünya Vakıflar Konferansı*, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara 2014.
- Bülent Köprülü, "Tarihte Vakıflar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Ankara 1951.
- Fuat Köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 2, Ankara 1942.
- Halim Baki Kunter, "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüt", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 1, Ankara 1938.
- Fatoş Gökşen, *Türkiye'deki Vakıfların Niteliksel Değerlendirmesi*, Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı, İstanbul 2005.
- Nihal Cihan Temizer, "Vakıf Sistemi: Osmanlı ve Batı Karşılaştırması", *International Journal of Islâmic Economics and Finance Studies*, 2021/2.
- İntisâr el-Yusuf, *el-Mekâsıdu't-teşri'iyyeli'l-evkâfi'l-İslâmiyye*, Ürdün: al-Câmi'atu'l-Ürdüniyye, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- İbrahim Ateş, "Vakıflarda Eğitim Hizmetleri ve Vakıf Öğrenci Yurtları", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1982.
- Ayla Demiroğlu, "17. Asırda Ser-Etîbbâ Emir Çelebi'nin Enmûzec-i Tıbb Adlı Eserindeki Göz Hastalıkları ve Tedavileri Bahsi", *I. Uluslararası Türk-İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi*, İstanbul: 1981.
- Hâzim Sâsî, "İstihdâm tatbikâtu Blockchain litatvîri'l-usûli'l-vakfiyye: Waqf Chain Finterra nemûzecen", *el-Mütemerü'l-âlemîhavle'd-dînve's-sekâfeve'l-havkeme fi'l-âlemi'l-mu'âsir*, Malezya, 3-4 Ekim 2018.

- Arif Ersoy, “İslam İktisadı ve İktisadi Yapısı: İnsan Merkezli Fıtri İktisat ve İktisadi Yapısı”, *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 2015.
- Abdulkâdir ‘Azzûz, *Fıkhüistismâri’l-vakf ve temvîluhufi’l-İslâm: Dirâsetatbikiyye ‘ani’l-vakfi’l-Cezâirî*, Cezâyir: Câmî’atu’l-Cezâir, Doktora tezi, 2004.
- H. Hüsnü Koyunoğlu, “Osmanlı Vakıflarının İktisadi Faaliyetleri ve Etkileri” *Vakıf ve İktisat- Sempozyum-*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara2014.
- Murat Düzenli, *Vakfa Bağlı İktisadi İşletmelerin Vakıflara Kâr Dağıtım Yapmaları Durumunda Gelir Vergisi Tevkifatı*, Okan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.
- Mevlüt Çam, “Vakfiyelere Göre İktisadi Teşekküller”, *Vakıf ve İktisat- Sempozyum-*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2014.
- Yağmur Aykut, *İslam Ekonomisinde Vakıf Müessesesi ve İstihdam: Yeni Bir Yaklaşım*, Sabahattin Zaim Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2021.

BİRİNCİ BÖLÜM

VAKFINTANIMI, FONKSİYONLARIVE KARŞILAŞTIĞI PROBLEMLER

Vakıfların İslam iktisadı üzerindeki etkisini tartışmak ve analiz etmek için her şeyden önce vakfın tarihçesine dönemler halinde kısaca yer verilecektir, Ayrıca vakfın tanımından, meşruiyetinden, rükünlerinden ve türlerinden bahsetmek gerekecektir. Aynı şekilde araştırma, vakıfların ekonomideki rolünü ele aldığımda dolayı vakıfların günümüzde karşılaştığı en önemli sorunlardan bahsedilecek ve bazı çözüm önerileri sunulacaktır.

I. VAKFIN DOĞUŞU ve TARİHSEL GELİŞİMİ

İyilik ve genel olarak hayırseverlik, bireysel bir biçimde veya kurumsal olmayan bir grup aracılığıyla, örneğin yoksullara ve muhtaçlara yapılan yardımlar veya akrabalar ve komşular aracılığıyla ihtiyaç sahiplerine verilen destekler ya da ibadethanelerin inşası ve tamiratı için yapılan bağışlar gibi, eski zamanlardan beri var olagelmıştır. Konuya kurumsal açıdan baktığımızda karşımıza vakıf müessesesi çıkmakta ve bu kurum tarih boyunca birçok tarihsel gelişime ve değişime tanık olmuştur. Vakfın ilgilendiği konular insanların ihtiyaçlarına göre yenilenmekte ve toplumların zaman içinde karşılaştıkları sorunlara göre de değişiklik arz etmektedir. Burada vakıfların, kadim toplumlardan modern toplumlara kadar olan tarihsel gelişimi sunulacaktır:

A. Kadim Medeniyetlerde Vakıf

Babililer döneminde vakıf kavramı, malın başkalarının kullanımına açılması ve buna imkân tanınması düşüncesinden ortaya çıkmıştır. Bu düşüncüyü gerçekleştiren ilk kişi kralın kendisiydi ve o, kendi topraklarından vazgeçerek hepsini halka bağışlamıştır. Böylece halk bu toprakları işleyip ondan faydalanmıştır.

Eski Mısır'da vakıf kavramı, bugüne kadar ayakta kalan tapınaklar ve anıtlar üzerindeki çizimlerden ve resimlerden açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Zira bu resimlerde, yaptıkları iyilik ve tahsislerle kendi tanrılarına bağlılıklarını ve yakınlıklarını göstermektedirler.²

² Ahmet Akgündüz, "İslam Vakıf Hukukunda Terminoloji ve Gaye", *Dünya Vakıflar Konferansı*, (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2014), 25-40.

Antik Yunan'da ise vakıflar, malın verilış amacına göre kullanılıyordu. İnsanlar mallarını bağış veya vasiyet yoluyla amacı doğrultusunda kullanılmak üzere bir gruba/cemaate tahsis ediyorlardı. Buradaki amaçlarına baktığımızda vakıfların, bu şekilde bir tasarrufta bulunarak, bireysel menfaati gerçekleştirmenin bir vesilesi olduğunu görüyoruz.³

Roma'ya gelince, çok eski zamanlardan beri onlarda vakıf vardı, ama Müslümanlar gelince onu geliştirip çeşitli faaliyetlerle zenginleştirmişlerdir.⁴ Geçmişte Roma'da vakıflar konusunda riayet edilmesi gereken en önemli şey dinî inançlar ve vakıfların Tanrıyla olan irtibatıydı. Vakıf işleri, Hıristiyan dininin kabulüne kadar bireysel olarak yapılmıştır. Sonrasında vakıflar yasal ve organize bir şekle dönüşmüştür.⁵ Hıristiyanlığın kabulünden önce Roma'daki vakıflar, Antik Yunan'da olduğu gibi, kişisel çıkar veya övünme amacıyla yapıldı. Bu ise, vakıfların etkin olmasına ve ana hedefleri olan toplumun yeniden inşasına veya kamu yararını gerçekleştirmelerine engel olmuştur. Ancak dinsel bir toplum haline geldiğinde, bu durum, vakfın en yüksek ve gerçek anlamını gerçekleştirmesine, bir bütün olarak toplumsal düzeyde kamu yararının elde edilmesine yardımcı olmuştur.⁶

Bizans devletinde kiliseler, manastırlar, ibadethaneler, hayır kurumları ve bunlara ait bütün tesisler tüzel kişilik olarak kabul ediliyordu. Bizans kanunlarına göre bireyler tüm servetlerini kendi iradeleriyle hayır işlerine ayırabiliyorlardı. Ayrıca kişi, tesisin menfaatinin bir kısmını veya tamamını kendisine veya mirasçılara tahsis edebiliyordu. Buna karşılık dinî kurumların mülkiyeti devredilemez ve değiştirilemezdi.⁷

B. Eski Türk Tarihinde Vakıf

Anadolu'da vakfın kuruluşuna dair ilk işaretler, Hitit kralının düşmanı hezimete uğrattıktan sonra bir taş üzerine yazdırdığı M.Ö. 1290-1280 tarihine ait kitabede görülmektedir. Kitabeye göre Hitit kralı, bir ev ve müştemilatını tanrıça İştâr'atapınmak üzere vakfetmiştir.⁸

³ Bülent Köprülü, "Tarihte Vakıflar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8/3-4, (Ankara 1951), 48.

⁴ Fuat Köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü", *Vakıflar Dergisi*, 2, (Ankara 1942), 5-6. Öztürk, *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, 33.

⁵ Suat Ballar, *Yeni Vakıflar Hukuku*, (İstanbul Seçkin Yayınevi, 2008), 6.

⁶ Florence Dupont, *Daily Life in Ancient Rome*, (USA, Mishawaka: Blackwell Pub., 1994), 8.

⁷ Köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü", 4.

⁸ Halim BakiKunter, "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüt", *VakıflarDergisi*, 1,

Budist Uygur Türklerine ait birkitabe Doğu Türkistan'da Turfan kazıları sırasında bulunmuştur ve bu kitabe Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde muhafaza altına alınmıştır. Bir manastırda bulunan ve tahtaya yazılan vesikada,yardım etmenin sevabı ve teşvik edilmesine yönelik telkinler yer almaktadır.⁹

Vakıf kurumları çeşitli düzeylerde idi ve aralarında farklılıklar bulunuyordu. Bu ise,o dönemde hâkim olan bir dizi toplumsal gelenek ve görenekten kaynaklanıyordu. Genellikle iktidar sahibi kişiler, Türk töresinde yaygın bir şekilde bilinen, fakirlere yiyecek ve giyecek yardımında bulunmak gibi, başkalarına yardım faaliyetlerini yürütürlerdi. O çağda, geleneksel herhangi bir hayır kurumuna baktığımızda, bahsedilen bu faaliyetleri yerine getirdiğini görürüz.¹⁰

C. İslami Dönemde Vakıf

İslam'ın kabulüyle birlikte Türk toplumunda dinî kaynaklı birçok vakıf kurumu kurulmuştur.Türkler Anadolu'ya gelmeden önce eğitim ve sağlık alanında özel vakıf kurumları kurmuşlardır. Anadolu'nun Türkler tarafından fethinden sonra imar faaliyetleri başlamış ve 13. yüzyıldan itibaren yerleşik hayata geçişle birlikte bu faaliyetler artı bir değer sağlamış ve bir zenginlik kaynağı oluşturmuştur. Böylece güçlü vakıf kurumlarının kurulmasını sağlamıştır.

Selçuklular döneminde vakıfların gayesi sadece dinî amaçlı olmayıp, sosyal alanlarda çalışan vakıf kurumları da bulunmaktaydı. Bu dönemde Anadolu'da medreseler vakıf kurumu olarak çalıştığı için bu okullarda eğitim ücreti alınmıyordu. Öğrencilerin yiyecek ve ikamet masrafları vakıf gelirlerinden karşılanıyordu. Eğitim-vakıf kurumlarında okutulacak bilim dallarının yanı sıra, ihtiyaç duyulan öğretmen sayısı da önceden belirlenirdi. Özel alanlarla ilgili hizmet veren medreseler de vardı. Darü'l-Hadis, Fıkıh medreseleri, Tıp medreseleri gibi farklı düzeylerde eğitim veren kurumlar bulunmaktaydı. Ayrıca bu dönemde ticaret alanında birçok vakıf müessesesi kurulmuş ve bunlar kervansaraylar olarak önemli ve pek çok hizmetlerde bulunmuşlardır. Örneğin bu kervansaraylarda yolcular için dinlenme yerleri ve hayvan barınma mekânları vardı. Müslüman, Hıristiyan, zengin, fakir, köle, hür ayrımı

(Ankara 1938),117.

⁹ Köprülü,“TarihteVakıflar”, 492.

¹⁰ Ahmet Caferoğlu, “Türk Teamül Hukukuna Göre İçtimai Muavenet Müessesesi”,*Vakıflar Dergisi*, 2, (Ankara 1942), 185.

yapılmaksızın, yolcuların yiyecek ve ihtiyaçlarının karşılanması yanı sıra yeni ayakkabı temini, ayakkabı tamiri, hayvanların bakımı için tıbbi hizmetler verilmesi gibi yolcuların diğer ihtiyaçları da karşılanmaktaydı. Ayrıca Selçuklu vakıf kurumları birçok sosyal ihtiyacı karşılamış ve yoksullara, yaşlılara, engellilere, hastalara ve hapiste olanlara yardım etmişlerdir.¹¹

Osmanlı döneminde vakıflar, Selçuklularda olduğu gibi ağırlıklı olarak dinî bir saikle kurulmuştur. Bu eğilimin kaynağı, vakfın sevap kazanmanın bir yolu olduğunu gösteren Hz. Peygamberin (sav.) hadisleri olduğunda şüphe yoktur. Hadisler, vakfın ahireti kazanmanın yollarından biri olduğunu Müslümanlara açıkça göstermektedir. Bu anlayış, Müslümanları, şairtıcı sayıda sosyal ihtiyaca cevap verebilmek için birbirinden mümkün olduğunca farklı vakıflar kurmaya yöneltmiştir.¹²

Vakıf kurmak için önemli bir diğer neden, klasik dönem boyunca Osmanlıların tam anlamıyla mülkiyet haklarına sahip olmaları ve müsadere tehdidi ile karşı karşıya kalmalarıydı. Bu yüzden vakıflar, mülkiyet haklarının korunması için ihtiyati bir tedbir niteliğindedir. Bu bağlamda, diğer taraftan bakıldığında, haksız veya gayr-ı meşru kazanç elde etme yolunda olan kişilerin malvarlığına el konulmasının önünün açılması olarak görülüyordu. Devletin müsadereci 1830'larda Tanzimat reformlarıyla birlikte sona ermiş ve o zamana kadar yönetici seçkinlerin bir mensubu, mülkünü ancak vakfa çevirerek, yani onu Allah'ın mülküne dönüştürerek koruyabiliyordu. Bunun için olmazsa olmaz şart, o mülk bu dönüşümden önce tartışmasız bir şekilde özel mülk statüsünde olmasıydı. Sosyal prestij elde etmenin, vakfın kurulması için bir diğer önemli neden olduğundan bahsetmiyorum bile.¹³

Ama genel olarak, İslami vakıfların kuruluşunda temel saik, Aziz ve Yüce olan Allah'a yaklaşmak ve sevabını yalnızca O'ndan ummaktı. Yoksa doğrudan maddi çıkar elde etmek, insanlar arasında iyi bir itibar elde etmek veya takipçileri ve arkadaş grubunu artırmak değildi.

¹¹ Bkz. Hande Seher Demir, "Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Din-Devlet İlişkilerinin Laiklik, Sekülerizm, Teokrasive Din Devleti Sistemleri Kapsamında İncelenmesi", *Ankara Barosu Dergisi*, (Ankara 2013), 272-280.

¹² Murat Çizakça, *A History of Philanthropic Foundations*, (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2000), 6.

¹³ Fatoş Gökşen, *Türkiye'deki Vakıfların Niteliksel Değerlendirmesi*, (İstanbul: Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı, 2005), 60-76.

B. Vakf'ın Terim Anlamı

Vakf kelimesi terim olarak “bir malın mâliki tarafından dinî, içtimaî ve hayrî bir gaye ile ebediyen tahsisi” şeklinde özetlenebilecek hukukî bir işlemle kurulan ve İslâm medeniyetinin önemli unsurlarından birini teşkil eden hayır müessesesini ifade eder.¹⁸

Fakihler vakfin şeri bir ıstılah olarak tarifi konusunda ihtilaf etmişlerdir ve bu yüzen onu farklı şekillerde tarif etmişlerdir. Onların ihtilaf sebeplerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Vakfin lüzumlu olup olmaması açısından fakihlerin tabi oldukları mezheplerin farklı görüşlere sahip olmaları.
- Vakıfta Allah'a yakınlığın şart koşulması konusunda mezheplerin ihtilaf etmeleri
- Malın vakfedildikten sonra sahipleri ile ilgili var olan ihtilaflar
- Vakfin bizzat kendisi ile ilgili, onun bir akit mi yoksa bir iskât mı olduğu ile ilgili ihtilaflar

Şimdi fıkıh mezheplerinin vakıf ile ilgili bazı tariflerine yer vermek istiyoruz:

1. Hanefi Mezhebinin Tarifi:

Hanefi mezhebi âlimleri kendi aralarında vakfin tarifi ile ilgili olarak iki gruba ayrılmışlardır. Ebû Hanîfe vakfi şu şekilde tarif etmiştir: “Vakıf, malın (‘aynın) vakfedenin mülkiyetine hapsedilmesi ve yararının ödünç verir (âriyet) gibi sadaka verilmesidir.”¹⁹

Ebû Hanîfe, vakfedenin vakıf üzerindeki mülkiyetinin, hâkimin bir hükmü olmaksızın ya da kendi ölümüne bağlayıp “ölürsem bu evimi şuraya vakfettim” demedikçe kaybolmayacağını ifade eder.²⁰

Bu tarife şu şekilde itiraz edilmiştir:

1- Bu tarif, vakfedenin hükmünün baki olduğunu, yani vakfedilen şeyin vakfedenin mülkiyetinden çıkmadığını ve vakfin lazım olmayan bir vakıf türü olduğunu ifade eder ki Ebû Hanîfe de bunu söylemektedir. Lakin bu durum “hapis” kelimesiyle uyumlu değildir. Zira lazım olmayan vakıf türünde hapis söz konusu olmamaktadır.²¹

¹⁸ Günay, “Vakıf”, 42/475.

¹⁹ Kemâlüddin İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, (Beirut: Darü'l-fikr, ts.), 203.

²⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 203.

²¹ Alâüddin Ebû Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*, (Beirut: Darü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2003), 218; Muhammed Emîn b. Ömer İbn 'Âbidîn, *Hâşiyetü İbn 'Âbidîn*, (Beirut: Darü'l-fikr, 1992), 495; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 40.

2- Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasan vakfın “Allah’ın mülkü olması hükmü gereğince malın hapsedilmesi” yani “vakfedenin mal üzerindeki mülkiyetinin Allah Teâlâ’ya geçmesi ve menfaatinin kullara dönmesi” şeklinde tarif ederler.²²

Tarifte geçen “hüküm” kelimesinden, eşyaların hem vakfedilmeden önce hem de vakfedildikten sonra Allah’ın mülkü olmak üzere hapsedildiği anlaşılmaktadır. Eşyayı vakfetmekle mülkiyetin etkisi yani ahkâmı, daha öncekinin tam tersine, sadece Allah u Teâlâ’ya geçmiştir. Hakiki malik Allah Teâlâ olmakla birlikte insanlar için satma, satın alma, kiralama, kiraya verme gibi mülkiyete ait hükümler bulunmaktadır.²³Bu böyledir, zira fukaha nezdinde mülkiyetten kastedilen şey, malın sahibine satma, hibe etme, rehin verme gibi tasarruf hakkı veren mülkiyet şeklidir. Böyle bir mülkiyet şeklinin Allah u Teâlâ için tasavvur edilmesi mümkün değildir.

Bu yüzden İbnu’l-Hümâm’ın, vakfı tarif ederken “hüküm” kelimesini kullanmadığını görüyoruz. O, “malın kulların yararına hapsedilmesi cihetiyle mülkiyetin ortadan kalkması” dışında başka bir şey söylemeye ihtiyaç olmadığını ifade eder. Çünkü Allah’ın eşya üzerindeki mülkiyeti asla yok olmaz ve her daim kalıcıdır.²⁴

2. Mâlikî Mezhebinin Tarifi:

Mâlikîler vakfı, takdiren de olsa mülkiyeti vakfedende baki kalmakla birlikte bir şeyin menfaatini mevcudiyeti müddetince vermek olarak tarif etmişlerdir. Mâlikîler vakfı bağlayıcı bir tasarruf olarak görürler ve ondan geri dönüş caiz değildir. Aynı şekilde vakfedilen malın mülkiyeti vakfedenden çıkmaz ve mal vakfedenin malı olarak kalır. Vakfedilen malın kendisiyle ilgili olarak, onun satılması ve hibe edilmesi gibi mülkiyetin intikaline sebebiyet verecek olan tasarrufların engellenmesinin dışında ona başka bir şey terettüp etmez. Vakfeden öldüğünde vakfettiği mal miras olarak bırakılmaz.²⁵

3. Şafî Mezhebinin Tarifi:

Şafî mezhebi fukahası vakfı farklı şekilde tarif etmişlerdir. Ne var ki bu tarifler arasında müşterek noktayı el-Kalyûbî’nin tarifinde bulmak mümkündür. O, vakfı şu

²² İbnu’l-Hümâm, *Fethu’l-Kadîr*, 203.

²³ İbn Âbidîn, *Hâşiyetü İbn ‘Âbidîn*, 338-339.

²⁴ Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid İbnu’l-Hümâm, *el-Hidâyeme’aFethi’l-Kadîr*, (Darü’l-kütübi’l-ilmiyye, 2003), 203-204.

²⁵ Mansûr b. Yusuf el-Behûtî, *Keşşâfu’l-Kinâ’ ‘an Metni’l-İknâ’* (Darü’l-kütübi’l-ilmiyye, 1993), 240-241.

şekilde tarif etmiştir: “Aslı (‘aynı) mubah bir kullanıcıya ait olmakla birlikte kendisinden faydalanılması mümkün olan bir malın tutulmasıdır/hapsedilmesidir.”²⁶

Buna göre vakfedilen mal vakfedenin mülkiyetinden çıkmakta ve menfaati kullara ait olmakla birlikte Allah’ın mülkiyetine geçmektedir. Menfaatin bağışlanması bağlayıcı bir bağış olup vakfedenin bundan dönmesi mümkün değildir. Aynı şekilde vakfedilen malın, kullardan herhangi birine intikali söz konusu olamaz.

Hanefi mezhebinden Ebû Yusuf ve Muhammed ile iki görüşünden birinde İmam (Ebu Hanife) bu görüşü benimsemiştir.

4. Hanbelî Mezhebinin Tarifi:

İmam Ahmed b. Hanbel vakfı genel olarak birkaç şekilde tarif etmiştir. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

İbn Kudâme vakfı “Aslın hapsedilmesi ve meyvesinin hayır olarak verilmesi” şeklinde tarif ederken²⁷ Şemsüddin el-Makdisî ise “Aslın hapsedilmesi ve menfaatin hayır olarak verilmesi” şeklinde tarif etmiştir.²⁸

Yukarıdaki tariflerden bu görüşün Hz. Peygamberin (sav) Ömer b. Hattâb’a söylemiş olduğu şu sözden iktibas edildiği anlaşılmaktadır: “Aslını tut (hapset) ve meyvesini sadaka olarak ver.”²⁹

Tarifte “asıl”dan kastedilen şey vakfedilen mal (‘ayn), “menfaatin hayır olarak verilmesi”nden murat edilen şey ise vakfedilen malın gelir, meyve gibi yararının vakfedilen amaca uygun olarak verilmesidir.

Bu tarife göre vakıf, vakfedilen malı (‘ayn) vakfedenin mülkiyetinden çıkarır ve kendilerine vakfedilenlerin mülkiyetine sokar. Buradaki mülkiyet eksik bir mülkiyet olup satma, hibe etme ve daha başka mülkiyeti intikal ettirecek tasarruflarda bulunmalarına cevaz vermez. Sadece gelirinden kalıcı olarak istifade ederler. Ne vakfeden ne de varisleri malın mâlikî değildirlen. Vakıf işlemi hem hâlihazırda hem de gelecekte onların malik olmalarını engellemiştir.

²⁶ Ahmed Selâme el-Kalyûbî – Ahmed el-Berlesî ‘Umeyra, *HâşiyetâKalyûbî ve ‘Umeyra*, (Beyrut: Dâru’l-fikr, 1995), 97; İbn Hacer el-Heytemi, *Tuhfetu’l-muhtâcibşerhi’l-Minhâc*, (Mısır: el-Mektebetü’t-ticâriyyetü’l-kübrâ, 1983), 6/235.

²⁷ Ebû Muhammed el-Makdisî İbn Kudâme, *el-Muğnî*, (Kahire: Mektebetü’l-Kâhire, 1968), 5/597.

²⁸ Ebû’l-FerecŞemsüddîn el-Makdisî İbn Kudâme, *eş-Şerhu’l-Kebîr ‘alâMetni’l-Mukni’ ‘alâHâmişi’l-Muğnî*, (Darü’l-Hicr, 1. Basım, 1993), 6/206.

²⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, nşr. MuhammedZüheyrb.Naşr(b.y.: DâruTavki’n-Necât, 1422/2001), “Şurût”, 19 (No. 2737).

5. Tercih Edilen Tarif

Yukarıdaki vakıf tariflerinden efradını cami ağyarını mani kapsamlı bir tarif çıkarmamız mümkündür. Muhtemelen kapsamlı tarif el-Kalyûbî'nin tarifi olarak karşımıza çıkmaktadır: “Aslı (‘aynı) mubah bir kullanıcıya ait olmakla birlikte kendisinden faydalanılması mümkün olan bir malın tutulmasıdır/hapsedilmesidir.”³⁰

³⁰ el-Kalyûbî – ‘Umeyra, *Hâşiyetâ'l-Kalyûbî ve 'Umeyra*, III, 97.

II. VAKFIN MEŞRUIYETİ

Vakfin meşruiyet ile ilgili olarak şu delilleri zikretmek mümkünür:

A. Kur'ân-ı Kerim:

Fukaha, vakfin meşru oluşuna, sadakayı teşvik eden ayetlerin hepsiyle istidlal etmişlerdir. Bu ayetlerden biri şudur: “*Onlar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır.*”³¹ İbn Kesîr şöyle demektedir: “Allah Teâlâ Kendisine ve peygamberine en kâmil şekilde iman edilmesini, bu hususta devamlı ve sürekli şekilde sebat edilmesini emretmiştir. Ayrıca ödünç olarak insanlara vereilen mallardan infak etmeyi teşvik etmiştir. Allah Teâlâ insanlardan, kendilerine verdiği malları O'nun rızası doğrultusunda kullanmalarını öğütlemiştir. Böyle yaparlarsa ne âlâ, aksi takdirde bu sahip oldukları mallar sebebiyle onları hesaba çekecektir ve yerine getirmeleri gereken ödevlerini terk etmelerinden dolayı onları cezalandıracaktır.”³²

Allah Teâlâ diğer bir ayette şöyle buyurmaktadır: “*Rabbimizin bağışına, genişliği göklerle yer arası kadar olan ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için hazırlanmış bulunan cennete koşun.*”³³ Sahâbe-i kirâm bu ayet-i kerimeden muradın elinizdeki mallarla bunu elde etmek için acele edin ve çalışmaya koyulun şeklinde anlamıştır. Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiğine: Ebu Talha, ensâr arasında Medine'de en zengin insandı. En sevdiği malı da Beyruhâ isimli bahçesiydi. Mescidin karşısında bulunan bu bahçeye Hz. Peygamber girer ve orada bulunan tatlı su kaynağından içerdir. Enes şöyle demektedir: Ne zaman ki “*Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz*”³⁴ ayeti nazil oldu, Ebû Talha kalkıp Hz. Peygambere (sav) gitti ve şöyle dedi: Allah Teâlâ buyurmaktadır. Benim de en sevdiğim malım Beyruhâ'dır. Bu malımı Allah rızası için sadaka olarak veriyorum. Allah katında bu bahçeden bir sevap ve ecir umuyorum. Ey Allah'ın Resülü (sav), bu bahçeyi al ve dilediğin gibi kullan. Allah Resülü (sav) şöyle buyurdu: “*Ne kadar güzel! Bu, kazandıran bir mal, kârlı bir*

³¹ Furkân, 25/67.

³² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kurâni'l-'Azîm*, 4/185; Nazif Öztürk, *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983), 40-41.

³³ Âl-i İmrân, 3/133.

³⁴ Âl-i İmrân, 3/92.

maldır. Senin bu bahçe hakkında söylediklerini duymuştum ve bu yüzden bahçeyi akrabalarına vermeni uygun buluyorum.”³⁵

Diğer bir ayette Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “(Mallarınızı) Allah yolunda harcayın. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever.”³⁶

B. Sünnet:

- 1- Ebû Hureyre’den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “İnsan ölünce üç şey dışında ameli kesilir: Sadaka-i câriye (faydası kesintisiz sürüp giden sadaka), kendisinden faydalanılan ilim ve kendisine dua eden hayırlı evlât.”³⁷
- 2- İbn Mâce, Sünen’inde, Ebû Hureyre’den rivayetle şöyle dedi: Allah Resulü (sav) şöyle buyurdu: “Müminin öldükten sonra kendisine amelinden ve hayırlı işlerinden ulaşanlar; öğrettiği ve yaydığı ilim, geride bıraktığı salih evlat, miras bıraktığı mushaf, yaptırdığı mescit, yolcular için inşa ettirdiği ev, akıttığı su, sağlığı yerindeyken malından verdiği sadakadır. Bunlardan hangisini yapmış ise ölümünden sonra onun sevabı kendisine ulaşır.”³⁸
- 3- Abdullah b. Ömer’in rivayet ettiği görüştür. O bu hususta şöyle demiştir: “Ömer’in payına Hayber’den bir arazi düşmüştü. O da Hz. Peygambere (sav) gelerek o arazisiyle ilgili olarak emirlerini talep etti ve şöyle dedi: Hayber’de benim payıma, daha önce hiç sahip olmadığım enfes bir arazi düştü. Onunla ilgili olarak bana ne emredersin? Hz. Peygamber (sav): Dilersen aslını hapseder (tutar) ve onu sadaka olarak verirsin. Bunun üzerin Ömer o araziyi, aslı satılmamak, hibe edilmemek ve miras bırakılmamak üzere gelirini, fakirlere, yakın akrabaya, kölelere, Allah yolunda olanlara, misafirlere ve yolculara tasaddukta bulundu. O yere mütevellî olan kimsenin o vakfın gelirinden örfü göre yemesinde veya bir dostuna ondan, onu zengin etmeyecek şekilde yedirmesinde bir günah yoktur.”³⁹

³⁵ Buhârî, “Zekat”, 44 (No. 1392).

³⁶ Bakara, 2/195.

³⁷ Müslim, *Sahih*, el-Vasiyye, V, 3, Hadis no: 3084; Şemseddin Muhammed b. Ahmed eş-Şirbîni, *Muğni’l-Muhtâc ilâ ma’rifetime’ânielfâzi’l-Minhâc*, (Dâru’l-kütübi’l-İlmiyye, 1994), 3/522.

³⁸ İbn Mâce, “Mukaddime”, 20(No: 242). el-Elbânî bu hadisi Hasen kabul etmiştir.

³⁹ Buhârî, *Sahih*, Vasâyâ, (II, 184), no: 2772; Müslim, *Sahih*, Vasiyye, (V, 74), no: 3085; el-Behûtî, *Keşşâfu’l-Kinâ’ ‘an Metni’l-İknâ’*, (Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye), 4/240; Öztürk, *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, 44.

4- Câbir şöyle demiştir: “Allah Resul’ünün ashâbı içinde imkân sahibi olup da vakfetmeyen kimse yoktur. Bu durum öyle yaygınlaştı ki, hiç kimse buna karşı çıkmadı ve böylelikle icma meydana geldi.”⁴⁰ Malumdur ki vakıf harcamalarının büyük bir kısmı genellikle fakirlere yapılırdı ve böylelikle vakıf Hz. Peygamber döneminde fakirliği ortadan kaldıran faktörlerden biri olmuştur.

C. İcmâ:

Kurtubî şöyle demiştir: “Köprülerin ve mescitlerin vakfedilmesinde (hapsedilmesinde) imamlar arasında ihtilaf yoktur, ama bunların dışındaki hususlarda ihtilaf etmişlerdir. Vakıf, mutlak tasarruf sahibi mükellef, hür ve reşit olan mâlikin bizzat kendisi ya da vekili aracılığıyla, istifade edilen malını, aslı baki kalmakla birlikte vakfedenin ve diğer insanların o mal ile ilgili tasarruflarını engelleyerek hapsedmesidir.”⁴¹

III. VAKFIN RÜKÜNLERİ

Fukaha, bir şeyin mahiyetine dâhil olan şeylerin belirlenmesi konusundaki ihtilafı sebebiyle vakfın rükünlerini izah etmede ihtilafa düşmüşlerdir. Hanefî fukahası⁴² vakfın rükününün, vakfedenin kendi hür iradesiyle vakfettiğine dair ortaya koymuş olduğu sîga (irade beyanı) olduğunu söylemişlerdir. Buna karşılık Şafî⁴³, Malikî⁴⁴ ve Hanbelî⁴⁵ mezheplerine mensup cumhur fukaha vakfın rükünlerinin dört tane olduğunu söylemişlerdir. Bunlar; vâkıf (vakfeden), mevkûf (vakfedilen şey), mevkûfun aleyh (vakıf ciheti ya da kendisine vakfedilen) ve sîga (irade beyanı). Bu rükünlerin her birisinin kendine göre şartları mevcuttur. Vakfın sahih olabilmesi için bu şartların mevcut olması gerekir.

Bazı çağdaş İslam fukahası⁴⁶ vakfın şer’î bir rükünü olduğu görüşündedirler: vâkıf, açık bir şekilde vakfettiğini ifade eden sîga ile kabul ettiğini söylemenin yanı sıra maddi

⁴⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/6.

⁴¹ el-Behûtî, *Keşşâfu’l-Kinâ’* ‘anMetni’l-İknâ’, 4/240.

⁴² Burhânuddîn et-Tarâblusî, *el-İs’âfi Ahkâmi’l-Evkâf*, (Lübnan: Dâru’l-‘Arabî, 1981), 14.

⁴³ el-Bâcûrî, *Hâşiyetu’l-Bâcûrî ‘alâ metni EbiŞucâ’*, (es-Su’udiyye: Dâru’l-Minhâc, 2016), 2/48.

⁴⁴ Ebu Abdillâh Muhammed el-Haraşî, *Muhtasaru’l-Haraşî*, (Beyrut: Dâru’l-Fikrî’t-Tibâ’a), 362.

⁴⁵ el-Kermî, *Ğâyetu’l-Müntehâfi’l-Cem’i beyne’l-iknâ’ ve’l-Müntehâ*, (Küveyt: MüessestüĞarâsli’n-Neşrve’t-Tevzî’ ve’d-Di’âyeve’l-İ’lân, 2007), 299.

⁴⁶ ez-Zerkâ, *Ahkâmu’l-Evkâf*, 1/29.

rükünlerin mevcut olması; yani vâkıfın, mevkûfun ve mevkûfun aleyhin (vakıf ciheti) mevcut olması gerektiğini ifade ederler.

Kânûnu'l- 'Adlve'l-İnsâfi'l-Kadâi 'alâMüşkilâti'l-Evkâf isimli eserinde şunları söylemektedir ikinci maddesinde şunlar zikredilmektedir: Vakıf, kendine has lafızlarla, vakıf yapmaya ehil kişilerden sadır olmasıyla, ayrıca vakfın hükmünü kabul edebilecek bir mahal (mal) olmasıyla ve sıhhat şartlarını taşımasıyla gerçekleşir. Vakfeden kişi (vâkıf): “Bu arazim (mevkûf) fakirlere (mevkûfun aleyh) ebedi olarak vakfedilmiş bir sadakadır (sîga)” der ve diğer şartlar da oluşursa, bu durumda vakıf sözle gerçekleşmiş olur.⁴⁷

Tam burada ben de vakfın; vâkıf, mevkûf, mevkûfun aleyh ve sîga olmak üzere dört rüknü olduğunu söyleyen cumhurun görüşünü destekliyorum. Burada her bir rükne ait şartları zikretmek istiyorum:

A. Vâkıfın Şartları:

Mâlikin hür iradesiyle mülkiyetin ortadan kaldırılması ancak tam ehliyet sahibi olan kişi tarafından gerçekleştirilebilir⁴⁸. Bu yüzden vakfeden kişide şu şartlar aranır:

a. Bâliğ Olması: Temyiz çağındaki küçük çocuğun, velisi izin vermiş olsa dahi, vakfetmesi sahih değildir. Çünkü vakıf kendi malından bağışta bulunmaktır. Hiç kimse, çocuğun malını korumak adına, böyle bir izin verme hakkına sahip değildir.⁴⁹

b. Akıllı Olması: Deli ve bunak birinin yada temyiz çağına gelmemiş küçük bir çocuğun vakfetmesi sahih değildir.⁵⁰ Bu böyledir, çünkü vakfetme işi, akıl ve temyizi gerektiren bir tasarruftur.

c. Hürriyet ve İhtiyar (İradenin var olması): Yani bu yönde bir tasarrufa zorlanmış olmaması gerekir. Eğer vakıf, zorlama sonucu gerçekleşmişse batıldır.⁵¹

d. Sefâhet veya Gaflet Sebebiyle Mahcûr olmaması (mâlî tasarruftan menedilmemiş olması): Eğer kişi sefahet ya da gaflet sebebiyle üzerinde hacr (hakları kullanma ehliyetinin kısıtlanması) varsa yaptığı vakıf batıl sayılır. Çünkü bu kişi mâlî

⁴⁷ Muhammed Kadri Paşa, *Kânûnu'l- 'Adlve'l-İnsâfi'l-Kadâi 'alâMüşkilâti'l-Evkâf*, 48.

⁴⁸ Nazif Öztürk, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Göziyle Vakıflar*, (Ankara: Diyanet Vakıf Yayınları, 1995), 63.

⁴⁹ Şemseddin Muhammed b. Ahmed er-Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1984), 5/359; Ebü'l-Berekât Ahmed b. Muhammed ed-Derdîr, *Akrebü'l-mesâlikli-mezhebi'l-İmâm Mâlik* (Cezayir: Mektebetü'r-rehâb, 1987), 101.

⁵⁰ Kalyûbî ve 'Umeyra, *Hâşiyetâ'l-Kalyûbî ve 'Umeyra 'alâKenzi'r-Râğibîn Şerhu Minhâci't-Tâlibîn*, 3/148.

⁵¹ İbn Ömer, *Hâşiyetu'l-Büceyramî 'alâ Şerhi Menheci't-Tullâb ve me'a's-Şerh Takrîrâtu ve Ta'likâtu Muhammed b. Ahmed el-Mersafî*, 3/218.

tasarruflarda bulunmaktan menedilmiştir. Bazı fakihler⁵², hâkimin hüküm vermesi halinde sefihin kendisine ya da çocuklarına, zürriyetine ve kesintisiz şekilde daha sonraki nesline vakfetmesini caiz görürler. Çünkü bu bir teberru değildir, aksine malının boşa harcanıp kaybolmasından korumaktır. Başkalarının vakıf konusunda hak sahibi olmaları o kişinin ölümünden sonra olur.

e. Borç Sebebiyle Mahcûr olmaması: Borcundan dolayı mahcur olan kişinin, alacaklıların izin vermeleri hariç, borçlu olduğu miktarı vakfetmesi sahih olmaz.⁵³

f. Ölüm Hastalığına Yakalanmış Olmaması: Ölüm hastalığına yakalanmış olan kişinin üçte birden fazla malını vakfetmesi sahih olmaz. Çünkü bu miktar vasiyet hükmündedir.⁵⁴

g. Vakfettikten Sonra İslam Dininden Çıkmaması: Vâkıf malını vakfettikten sonra İslam dininden çıkarsa ameli boşa çıkar ve yaptığı vakıf bâtil olur. İslam'a geri dönse bile yapmış olduğu vakıf geçerli olmaz, ancak vakfını yenilerse sahih olur. Çünkü vakıf Allah'a yakınlaşma vesilesidir, dinden çıkmak ise bu yakınlaşmayı boşa çıkarır, dolayısıyla vakıf batıl olur. Caferî mezhebinin⁵⁵ meşhur görüşüne göre irtidattan önce vakıf bâtil olmaz. Çünkü vakıf sahih şartlara göre gerçekleşmiştir. Mürted kadının vakfi sahih olur, çünkü mürted kadın öldürülmez. Ne var ki kadının vakfi hac, umre ve benzeri şeyler üzerine olması durumunda sahih olmaz. Mürted erkeğin vakfının sahih olabilmesi ise İslam dinine geri dönmesine bağlanmış, askıya (mevkûf) alınmıştır.⁵⁶

B. Mevkûfun Şartları:

Mevkûf, habs edilmesi ve kendisiyle ilgili tasarrufun menedilmesi, ayrıca menfaatinin tasadduk edilmesi yoluyla vakıf eyleminin üzerinde gerçekleştiği 'ayn (mal) dır⁵⁷. Vakfedilen malda şu hususların bulunması şart koşulmuştur:

a. Mütekavvim (ticari değeri olan) bir mal olması gerekir: İster gayrimenkul olsun ister ona tabi taşınır bir mal olsun, isterse vakfedilmesi örfen kabul edilen bir taşınır olsun kıymeti olan her şey mütekavvim maldır. Bu malın bilfiil ihraz edilmesi,

⁵² el-Hassâf, *Ahkâmu'l-Evkâf*, (Kahire: Matba'atu Bulak el-Emîriyye, 2005), 293.

⁵³ İbnu'l-Humâm, *Şerhu Fethi'l-Kadir 'alâ'l-Hidâye*, 38.

⁵⁴ el-Hassâf, *Ahkâmu'l-Evkâf*, 293; el-Buğa ve eş-Şerbecî, *el-Fikhu'l-Menhecî*, (Dimâşk: Dâru'l-Mustafa, 2016), 217.

⁵⁵ Muhammed Kadri Paşa, *Kânûnu'l-'Adlve'l-İnsâfi'l-Kadâi 'alâMüşkilâti'l-Evkâf*, (Mekke: Müessesetü'r-Reyyân, 2007), 163.

⁵⁶ et-Tarâblusî, *el-İs'âfi Ahkâmi'l-Evkâf*, 149.

⁵⁷ Öztürk, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, 74.

kendisinden şeran istifade edilmesi⁵⁸ ve üzerinde tasarrufta bulunulması gerekir. Bu yüzden sudaki balıkların, içkinin, domuzun ve borcun vakfedilmesi sahih değildir. Kısaca vakıf, satışı caiz olan ve aslı baki kalmak kaydıyla kendisinden devamlı istifade edilmesi mümkün olan bir malda sahih olur.⁵⁹

Mescit ya da mezarlık olmadığı müddetçe, vakfedilen ‘aynifraz edilmeksizin (ayrımaksızın) müşterek malın vakfedilmesi sahihtir. Çünkü bunun vakfedilmesi ancak ifraz edilmesiyle gerçekleşir.⁶⁰

b. Vakfetme anında bilinmesi gerekir: Vakfedilen şeyin vakıf anında bilinmesi gerekir ki daha sonra anlaşmazlığa sebebiyet verecek cehaleti ortadan kaldırsın. Vakfedilen şeyin bilinilirligi de onun tayin edilmesi, sınırlandırılması, meşhur olması ya da onu temayüz ettirecek vasıflarının açıklanmasıyla olur.⁶¹

c. Vakfedenin vakfetme anında tam mülkiyete sahip olması gerekir: Vakfedenin, malın aslını hapsedmesi ve menfaatini mevkûfun aleyhe temlik edebilmesi için tam bir mülkiyete sahip olması gerekir. Miri arazinin, onu tasarrufunda bulunduran kişi tarafından vakfedilmesi sahih olmadığı gibi ona sahip olan sultan tarafından vakfedilmesi de sahih değildir. Çünkü bu miri arazi onu vakfeden kişilerin mülkü değildir.⁶²Fakihlerin pek çoğu, vakfedilen şeyin aslına malik olmayan vâkıfların yaptığı vakfin sahih olmadığı görüşündedirler. Vakfedilen şeyle ilgili bazı meseleler bulunmaktadır. Bunlar:

1-Gasp edilmiş malın vakfedilmesi sahih değildir. O malı sahibinden satın almış veya o mal konusunda onunla anlaşmış olsa dahi bu böyledir. Çünkü o mala vakfedildikten sonra malik olmuştur.⁶³

2- Kişinin başka birinin mülkünü kendi mülküyümüş gibi vakfetmesi sahih olmaz. Mülk sahibi ona izin vermiş olsa dahi bu böyledir. Çünkü izin ancak sahih olan işlemlerde geçerlidir.⁶⁴Mülk sahibinin izin vermesiyle Fudûlî'nin (yetkisi olmadan başkası adına hukukî işlemde bulunan kimsenin) yaptığı vakıf sahihtir. Mülk sahibinin

⁵⁸ İbn ‘Âbidîn, *Hâşiyetu İbn ‘Âbidîn*, (Mısır: Şeriketumektebeti ve matba’ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, et-Tab’atu’s-sâniye, 1966),554.

⁵⁹ Üsâme el-‘Ânî, “İhyâuDevri’l-VakflıTahkiki’t-Tenmiye”, *Kitâbü’l-Ümme* (SilsiletünDevriyyetünTasduru ‘an Merkezi’d-Dirâsât fi Katar)135, (1431/2010), 46.

⁶⁰ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1999),301; el-Bekrî, 712; eş-Şeybânî, *Neylü’l-Meârib Şerhu Delili’t-Tâlib*, (Mektebetü’l-Felâh, 1983), 2/4.

⁶¹ Öztürk, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, 81.

⁶² Öztürk, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, 92-93.

⁶³ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 301.

⁶⁴ el-Kebîsî, *Ahkâmu’l-Vakfi’s-Şerî’ati’l-İslâmiyye*, (Bağdat: Matba’atu’l-İrşâd, 1977), 359.

izin vermesi durumunda o kişi, vekil konumunda olacağından vakıf geçerli olur. Sonradan verilen izin önceden verilen vekâlet gibidir. Şayet mülk sahibi izin vermezse bu durumda yaptığı vakıf geçersiz olur.⁶⁵

3- Vasiyet eden kişinin ölümünden önce vasiyet edilen ‘ayn’ın (malın) vakfedilmesi sahih değildir. Aynı şekilde hibe edilen malın kabzedilmeden önce, yine vâkıf tarafından şufa yoluyla satın alınan malın vakfedilmesi sahih değildir.⁶⁶ Çünkü vakfeden kişi, vakfetme anında ‘ayn’ın (malın) mâlikî değildir.

4- Muhayyerlik şartı satıcıya ait şekilde yapılan satışta müşterinin satılan malı, satıcı izin verse dahi, muhayyerlik müddeti içinde vakfetmesi sahih değildir. Çünkü mülkiyet tam bir şekilde müşteriye intikal etmemektedir. Satıcıya gelince, onun yaptığı vakıf sahihtir ve yaptığı vakıf satış işlemi için bir fesih sayılır. Çünkü mal henüz onun mülkiyetinden çıkmamıştır. Muhayyerlik şartı müşteriye ait şekilde yapılan satışta satıcının yaptığı vakıf sahih değildir. Çünkü mal satıcının mülkiyetinden çıkmıştır ama müşteri satışı feshederse durum başka olur. Müşteriye gelince, onun vakfetme hakkı vardır. Çünkü satış anından itibaren mülkiyet ona geçmiştir.⁶⁷

5- İкта arazilerinin vakfedilmesi caiz değildir. Ne var ki arazi çoraksa ve kişi bu araziye ihya edip vakfederse, bu durumda caizdir. Ya da arazi imamın mülkü iken adamın biri bu araziye ikta olarak alıp vakfederse yine caiz değildir. İmamın işgal ettiği arazi de vakfedilemez. Çünkü imam o arazinin mâlikî değildir.⁶⁸

C. Mevkûfun ‘Aleyhin Şartları:

Mevkûfun aleyh, içinde oturularak veya kullanılarak ya da geliriyle kendisinden istifade edilen vakfın kullanıcısıdır. Çünkü vakfın amacı, vakfedilen malın hayır, iyilik ve ihsan cihetinde sürekli olarak infak edilmesiyle vakfeden kişinin sevabının devamlı olmasını sağlamaktır. Mevkûfun aleyhte olması gereken şartlar şunlardır:

1- Hayır cihetinde olması gerekir⁶⁹: Yani Allah Teâlâ’nın rızasını tahsil etmek için vakfedilen şeyin hayır cihetinde infak edilmesi gerekir.

Âlimlerin Allah’ın rızasının şart koşulmasıyla ilgili olarak farklı görüşü vardır:

⁶⁵ et-Tarâblusî, *el-İs’âfî Ahkâmi’l-Evkâf*, 34.

⁶⁶ eş-Şeyh Nizâm vd., *el-Fetâvâ’l-Hindiyye*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye), 353-354.

⁶⁷ Ali Cuma Muhammed – Muhammed Ahmed Sirâc, *Dirâse ve Tahkîk ‘alâ Kânûni’l-‘Adlve’l-İnsâffî’l-Kadâi ‘alâMüşkilâti’l-Evkâf*, 147-148.

⁶⁸ eş-Şeyh Nizâm vd., *el-Fetâvâ’l-Hindiyye*, 354.

⁶⁹ İbn ‘Useymîn, *eş-Şerhu’l-Mümti’ ‘alâZâdi’l-Müstenkai’*, (es-Su’ûdiyye: Dâru İbn Cevzî, 1422/2001), 562.

Birinci görüş: Bu görüş Hanefilere ait olup ⁷⁰ mevkûfun aleyhin hem İslam şeriatına hem de vakfedenin itikadına göre Allah'a yakınlaşma amacına uygun olmasını şart koşarlar. Bu yüzden bir Müslümanın ya da gayrimüslimin okullara, yetimlere, Müslim ve gayrimüslim fakirlere, Mescid-i Aksâ'ya yaptığı vakıf sahihtir. Buna karşılık bir Müslümanın ya da gayrimüslimin kilise gibi Müslüman mabetlerinin dışında bir yere yaptığı vakıf sahih değildir. Aynı şekilde gayrimüslimin Mescid-i Aksâ hariç herhangi bir mescide yaptığı vakıf da sahih değildir.

İkinci görüş: Bu görüş Şafî ⁷¹, Hanbelî ⁷² ve Mâlikî ⁷³ mezhebinden cumhur fukahaya ait olup bunlar Allah'a yakınlaşmayı şart koşmazlar. Bunun yerine mevkûfun aleyhin harbî (gayrimüslim devletin vatandaşı), hırsız ya da şarap içen birine yapılan vakıf gibi masiyet cihetinde olmamasını şart koşarlar.

2- Mevkûfun aleyhin sürekli olması gerekir: Munkatı (geçici/sürekli) vakıf, yok olup tükenmesi mümkün olacak şekilde birinin vakıf yapması ve o vakfın sonunu kesintisiz hale getirmemesidir. Gayr-ı munkatı (sürekli) vakıf ise, fakir ve miskinler gibi yok olup tükenmesi tasavvur edilemeyecek şekilde birinin vakıf yapmasıdır. Şafî ⁷⁴ ve Hanefilere ⁷⁵ göre geçici şekilde yapılan vakıf caiz değildir. Buna karşılık geçici olması tevehhüm edilecek şekilde yapılan vakıf Hanbelîlere göre caizdir. ⁷⁶

3- Vakfın vakfedene geri dönmemesi gerekir: Çünkü vakıf yapmakla vakfedilen şeyin mülkiyeti vakfedenen çıkmakta ve ondan elde ettiği menfaat ortadan kalkmaktadır. Kişinin vakfettiği şeyden faydalanması caiz değildir. Ne var ki vakfeden kişi mevkûfun aleyh olanların cümlesine dâhil olursa bu durumda faydalanabilir. Mescid vakfeden birinin orada namaz kılması gibi.

Cumhur fukaha ⁷⁷ kişinin kendine yaptığı vakfın caiz olmadığı görüşündedir. Çünkü bu durum vakfedilen şeyin vakfeden kişinin mülkiyetinden çıkması durumuna

⁷⁰ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 303.

⁷¹ Ebü'l-Hasan el-Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebir*, (Beyrut: Dâru'l-fıkr, 1414/1994), 524.

⁷² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 40.

⁷³ el-Haraşî, *Hâşiyetu'l-Haraşî 'alâMuhtasari SeydiHalil*, 367.

⁷⁴ el-Mâverdî, *el-Hâvî'l-Kebîr*, 521.

⁷⁵ el-Kebîsî, *Ahkâmu'l-Vakfi 'ş-Şeri'ati'l-İslâmiyye*, 424.

⁷⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 214.

⁷⁷ Hilâl b. Yahya b. Müslim er-Ray, *Ahkâmu'l-Vakf*, (Hindistan: Dâru'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1. Baskı, 1355/1936), 54, 71; Abdurrahman eş-Şerbînî, *Hâşiyetun 'alâ'l-Ğureri'l-Behiyye Şerhu Manzûmeti'l-Behceti'l-Verdiyye*, (Beyrut Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, 1998), 6/401; el-Haraşî, *Hâşiyetu'l-Haraşî 'alâMuhtasariSeydiHalil*, 372; Abdulkâdir b. Ömer eş-Şeybânî, *Neylü'l-Meârib Şerhu Delili't-Tâlib*, 4.

ters olup kişinin kendi kendine temlikte bulunması caiz değildir. Nitekim Ebû Yusuf'a göre vakıf ameliyesi sözle gerçekleşir, kabzetmekle değil.

4- Mevkûfun aleyhin temlik yapılmaya elverişli biri olması gerekir: Vakfın bir menfaat temlik olduğu konusunda fukaha⁷⁸ ittifak etmişlerdir. Bu yüzden vakıf, insan gibi kendisine mülk vermenin ya da cami, okul ve hastane gibi kendisine malik olmanın sahîh olduğu durumlarda geçerlidir.

Mevkûfun aleyh olanların bir nass ya da isimle sınırlandırılmış olmamaları gerekir. Buna karşılık sınırlandırma yapmadan, fakirler, fakihler, imamlar, hatipler, vs. gibi sadece vasıfla muayyen hale getirilmeleri mümkündür. Bunun böyle olması, vakıfta asıl olanın harcama yerinin fakirler ya da miskinler olması sebebiyledir. Bu yüzden nassın olmadığı durumlarda bu insanlara harcama yapılır.

D. Sîga (irâde beyanı)'nın Şartları (Îcâb/Kabul):

Kabul'ünsîgası, vakfedenin bir lafızla ya da onun yerine geçecek anlaşılır bir işaretle iradesini ifade etmesidir. Buna dair anlaşılır bir işareti dilsiz kişi kullanırken, yazıyı dilsiz ya da konuşan kişi kullanabilir.

Îcâb sîgası çeşitleri:

1- Lafızla Îcâb: Bunun iki çeşidi vardır:

a. Açık (sarih) lafızlar: Kişinin açık bir şekilde vakfettiğine delalet eden lafızlardır. Cumhur fukaha⁷⁹ belirli sarih lafızlar üzerinde ittifak etmişlerdir. Bunlar “vakfettim”, “hapsettim” ve “hayır verdim”. Bazı fukaha sarih kabul edilebilecek lafızlar üzerinde ihtilaf etmişlerdir. Hanefiler⁸⁰ yirmi altı lafızla vakıf yapılabileceğini caiz görmüşlerdir. Şâfîiler⁸¹ ise sarih lafza eşlik eden karineleri de ilave ederek bu lafızların sayısını arttırmışlardır. “Vakıf olarak, hapsedilmiş olarak ya da sebil olarak razı oldum” demeleri gibi.

b. Kinâyeli lafızlar: Kişinin sarih olmayan lafızlarla vakfettiğini ifade etmesidir. Hanbelîlere göre kinâyeli lafızları şunlardır: “sadaka olarak verdim” (بِصَقْتٍ) “haram kıldım” (حَرَمْتُ) ve “ebedi hale getirdim” (لِدَائِمَةٍ) şeklindedir. Vakıf işlemi bu lafızların ancak vakıf sıfatlarıyla bir araya gelmesiyle gerçekleşir. Örneğin şöyle demesi gerekir:

⁷⁸ Hilâl er-Ray, *Ahkâmu'l-Vakf*, 52; el-Mâverdi, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 525.

⁷⁹ Ahmed et-Tahâvî, *Hâşiyetu't-Tahâvî 'alâ'd-Dürri'l-Muhtâr*, (Lübân: Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, 2017), 2/387-388.

⁸⁰ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 304-305.

⁸¹ en-Nevevî, *Ravdatü't-tâlibîn*, (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmi, 1991), 388.

“Hibe edilmeyen ve miras bırakılmayan bir sadaka (ile tasaddukta bulundum)”. Elbette vakfeden kişi, ettiği niyeti en iyi bilen kişidir.⁸²

Şâfiî, Mâlikî ve Ca’ferîfukahası yukarıda zikredilen sarîh lafızların dışındaki bütün lafızları kinaye olarak kabul etmişlerdir. Hanefilere⁸³ göre meşhur olan, “vakfedilmiş sadaka” (صقفة موقوفة) lafzının kullanılmasıdır. Bu da sadaka-i câriye anlamına gelmekte olup âlimler bunu vakıf olarak tefsir etmişlerdir. Şâfiîlere göre meşhur olan ise “haram kılınmış sadakalar” (الصققات لمحررات) lafzının kullanılmasıdır.⁸⁴

2- Fiille İcâb: Vakıf işlemi lafızla gerçekleştiği gibi fiille de gerçekleşir. Cumhur fukaha⁸⁵, umuma yönelik olması durumunda, kendisine delalet eden bir karinenin varlığıyla birlikte yapılan vakfın geçerli olduğuna cevaz vermişlerdir. Tıpkı bir kimsenin mescit vakfedip namaz için o mescitte ezan okuması gibi. Şâfiîlere⁸⁶ gelince, onlara göre vakıf sadece sözle gerçekleşir, fiille gerçekleşmesi mümkün değildir.

Vakıf sığasının şartları:

a. Kesin olmalı: Yani şüpheye mahal vermeyecek şekilde kesin ve kati olmalıdır. Vakıf sığasında vaat etmek olmaz. Ayrıca belirli bir süre olsun ya da olmasın muhayyerlik şartından da hâli olması gerekir. Ebû Yusuf’a göre muhayyerlik müddeti eğer belirliyse vakıf sahih olur.⁸⁷ Mescit vakfetme işleminde ise, şart ilga edilir ve vakıf geçerli olur.

b. Sığa’nınmüncez (yerine getirilmiş, sonuçlandırılmış) olması gerekir: Yani var olmayan bir şarta ya da gelecek bir zamana bağlı olmaması gerekir. Bundan adak (nezir) ve ölüme bağlı olarak yapılan vakıf sığası istisna tutulmaktadır. Çünkü bu, vakfeden kişi bundan dönmediği müddetçe vasiyettir.⁸⁸

c. Ebedî olması gerekir: Cumhur fukaha⁸⁹ ebedilik şartını vakfın gereklerinden ve onun anlamının bir parçası olarak görürler. Çünkü vakfın fakirler, miskinler, mescit ve okullar gibi nihayeti olmayan bir hayır cihetinde kullanılması gerekir. Süreli (geçici) bir şekilde vakıf yapmak sahih değildir. Buna karşılık Malikîler⁹⁰ cumhur fukahaya

⁸² İbn Kudâme, *el-Muğni*, 190-191.

⁸³ Hilâl er-Ray, *Ahkâmu'l-Vakf*, 6; et-Tarâblusî, *el-İs'âfî Ahkâmi'l-Evkâf*, 15.

⁸⁴ eş-Şâfiî, *el-Ümm*, (Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 1990), 4/61.

⁸⁵ İbn Humâm, *Şerhu Fethi'l-Kadir*, 46.

⁸⁶ en-Nevevî, *Ravdatü't-tâlibîn*, 3.

⁸⁷ es-Serahsî, *el-Mebsût*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1414/1993), 42.

⁸⁸ Mâlikîler hariç cumhur fukahatencizi şart koşmaktadırlar. Bkz. İbn 'Âbidîn, *Hâşiyetü İbn 'Âbidîn*, 524.

⁸⁹ İbn 'Âbidîn, *Hâşiyetü İbn 'Âbidîn*, 524.

⁹⁰ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 302.

muhalefet edip vakfin ebedi ve süreli olabileceğini söyler. Bana göre tercih edilen görüş vakfin bazen ebedi bazen de süreli olabileceğidir. Bu da zaman içinde ahvâlin değişmesi sebebiyledir.

d. Vakfın aslına ya da gereklerine tesir edecek bir şart içermemesi gerekir:

Vakfeden kişi eğer vakfettiği şeyi satma, hibe etme ya da miras bırakma gibi bir hakkının olduğunu şart koşarsa, bu hususlardan birinin vakıfta bulunması durumunda vakıf cumhur fukahaya göre bâtil olur.⁹¹ Hanefiler mescit vakfını bunun dışında tutmuşlardır. Böyle bir durumda şart geçersiz olur ve vakıf sahih olur.

Vakfın maslahatına uygun ve korunmasıyla ilgili olan şartlara gelince, bu tür şartlar muteber olup geçerlidir. Ne var ki bu şartlar şer'î bir nassa muhalefet veya mevkûfun aleyhin maslahatına ters hususlar içeriyorsa bu durumda şartlar geçerli olmayıp bâtil olurlar. Tıpkı vakfedenin vakfin tamirine masraf yapılmamasını şart koşması veya vakıf mütevellisinden hesap sorulmaması ya da ecr-i misilden daha az bir bedele vakfin kiralanması gibi. Böyle durumlarda vakıf sahih olur ama bu şartlar geçersiz olur.

Vakfa ait muteber şartların yerine getirilmesi gerekir. Çünkü fukaha bu hususla ilgili olarak: “*Vakfedenin şartı şâri'in nassı gibidir*” demişlerdir. Hanefilere göre bazen, tercihe şayan bir maslahatın varlığı durumunda, vakfedenin şartına muhalefet etmek caiz olabilir. Örneğin mütevellinin mescidin içinde ve dışında talepte bulunan veya bulunmayan kişilere sadaka vermesi, ihtiyaç sahiplerine ekmek ve et dağıtması gibi. Müteveli bunların kıymetine karşılık gelen parayı onlara verebilir. Yine imam için şart koşulan belirli miktar para ona yetmeyebilir. Böyle bir durumda kadı, imamın âlim ve takva sahibi olması durumunda ona verilen miktarı arttırabilir.⁹²

Asıl olan vakfeden kişinin şartlarına uymak ve onları değiştirmemektir. Ama bazı durumlarda vakfeden kişinin hem kendisi hem de başkaları için (müteveli gibi), vakıf senesinde bu şartları değiştirebileceğine dair hakkı saklı tutması caizdir. Bunlar on şart olarak isimlendirilirler ve şu şekildedirler: Arttırma ve eksiltme, ekleme ve çıkarma, verme ve mahrum bırakma, tağyirvetebdîl (değiştirme), ibdâl ve istibdâl (vakıf malın başka bir mülk ile değiştirilmesi). Bunların hepsi muteber şartlardır.

⁹¹ Ahmed eş-Şinkîti, *Mevâhibu'l-celîlminedilletiHalîl*, (Katar: İdâretülhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1407/1987), 167.

⁹² Mustafa Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, (İstanbul: Tarih ve Tabiat vakfi yayınları, 2011), 12.

IV. VAKIF TÜRLERİ

Vakfın pek çok türü vardır ve bunları farklı şekillerde taksim etmek mümkündür. Örneğin vakfedilen şeye göre, yönetim biçimine göre veya verilen hizmete göre türleri vardır. Bunları şu şekilde zikretmek mümkündür:

A. Mevkûfun Aleyhe Göre Vakıf Türleri:

Vakıflar, mevkufun aleyhe göre iki kısma ayrılır: Hayır vakıfları ve Aile (Zürri) vakıfları.⁹³

1. Hayır Vakıfları:

İster fakir, muhtaç, düşkün gibi belirli insanlara yönelik olsun, ister cami, hastane, okul gibi toplum yararına bir hayır kurumuna olsun, vâkıfın hayır yapmak maksadıyla harcama yaptığı vakıf türüdür.⁹⁴

2. Aile Vakıfları (Zürri):

Sonu itibariyle hayır cihetine yapılmış olsa da başlangıçta vakıf yapan kişinin kendisine veya herhangi bir kişi ya da kişilere yapılan vakıftır. Vakıf yapan kişinin, sırasıyla önce kendisi için, sonra çocukları ve torunları için, onlardan sonra fakirlere, yani bir hayır cihetine vakıf yapmasıdır.⁹⁵

B. Vakıf Yapanların Sayısına Göre Vakıf Türleri:

Vakıf yapanların sayısına göre vakıflar, bireysel (ferdi) ve grup (müşterek) olmak üzere ikiye ayrılırlar.

Bireysel vakıflar: Bir kişi veya kuruluş tarafından yapılan vakıflardır.

Grup vakıfları: Farklı insanların sadece hayır yapmak arzusuyla veya belirli bir alanda ya da kendilerini ilgilendiren bir konuda kamu hizmeti yapmak isteğiyle veyahut kamu yararının yanı sıra kendileri için özel bir maslahat elde etmek için vakıf formülünden yararlanmak maksadıyla bir araya gelmeleriyle oluşan vakıf türüdür. Bu durumda bireysel vakıf ile grup vakfı arasındaki fark, grup vakfında vakfedilen varlığı iki veya daha fazla kişi vakfederken, bireysel vakıfta vakıf tek kişi tarafından

⁹³ Öztürk, “Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar”, 87; Cumhuriyetin 50. Yılında Vakıflar, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, (İstanbul 1973), 2; M. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 3. Baskı, (İstanbul, 1999), 253.

⁹⁴ Mansur Selîm, “el-Vakf ve devruhufi't-tenmiyeti'l-ictimâ'iyye”, *el-Mütemeru's-sânîli'l-evkâfi'l-Memleketi'l-Arabîyyeti's-Su'üdiyye* (es-Su'üdiyye, 2006), 40; Muhammed b. Muhammed es-Sâlih, *el-Vakfi's-Şer'ati'l-İslâmiyye ve eseruhu fî tenmiyeti'l-Mucteme'*, (Riyad, 1422/2001), 53-54.

⁹⁵ Münir Yaşar Kaya, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Aile Vakıfları*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 44; Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları*, 12.

yapılır.Mevkûfun aleyh ister bireylerden isterse gruplardan oluşsun fark etmez. Her birinin kendine ait kuralları vardır.⁹⁶

C. Vakfedilen Varlığa Göre Vakıf Türleri:

Vakfedilen varlığın türüne göre vakıflar; gayrimenkul, menkul, hizmet ve haklar olmak üzere dört kısma ayrılır:

1. Gayrimenkul Vakıflar:

Arazi, bina, bahçe, bostan ve su kaynakları gibi varlıkların vakfedilmesiyle oluşan vakıflardır. Bu tür vakıflar tarih boyunca yaygın bir şekilde devam etmiş ve günümüze kadar gelmiştir. Çünkü bu tür vakıflarda, vakfedilen mülk sabit bir şekilde durmaktadır, bunun yanı sıra sürekli gelir getirme imkânı da bulunmaktadır.⁹⁷

2. Menkul Vakıflar:

En meşhur şekillerinden biri para vakıflarıdır. Bu tür vakıflar, yeni ortaya çıkan bir konu olmayıp fukaha bunu eskiden beri tartışıp durmuş ve hakkında ihtilaf etmişler ancak konu ile ilgili ayrıntılara girmemişlerdir. Bununla birlikte günümüzde para vakıfları için bazı yöntemler geliştirilmiştir. Örneğin, vakıf tarafından belirlenen kişilere borç vermek için İslami bankalarda mevduat şeklinde paraların vakfedilmesi veya nakit gelirin vakfedilmesi ya da yatırım portföylerine para vakfedilmesi veyahut hisseler için para vakfedilmesi.⁹⁸

3. Hizmet ve Menfaat Vakıfları:

Sunulan hizmetin ve menfaatin çeşidine göre, belirli şahısların yararlandığı vakıf türüdür. Aşağıdaki hizmetler bunlardan bazılarıdır:

- Yoksullar, engelliler ve muhtaçlar için, ulaşım araçlarından yararlanma hizmetinin vakfedilmesi
- Bazı yoksul kesimler için, eğlence yerlerinden yararlanma hizmetinin vakfedilmesi.
- Özellikle kriz ve afet zamanlarında, yoksullara ve muhtaçlara yönelik olarak, tıbbi ekipmanlardan yararlanma hizmetinin vakfedilmesi.

⁹⁶ Ahmed Cemâluddîn, *el-Vakfmustalahâtuhu ve kavâ'iduhu*, (Bağdat: Matba'atu'r-Râbîta, 1955), 6-7: İkbâl el-Mutavvi', el-Vakfu'l-cemâ'îfi'l-fikhi ve'l-kânûn", *Mecelletu Câmi'ati Ş-Şârîka li'l-'Ulûmi Ş-Şer'iyye ve'l-Kânûniyye*, 9, (2012), 127.

⁹⁷ Öztürk, *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, 81.

⁹⁸ Öztürk, *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, 80.

- Yoksullara ve muhtaçlarayönelik olarak, elektrik jeneratörleri, su pompaları veya diğer önemli makinelerden yararlanmahizmetlerinin vakfedilmesi.

Menfaat ve hizmetlerin vakfedilmesiyle ilgili olarak, fukahanın büyük bir kısmı bunu caiz görmezler.⁹⁹ Özellikle Ebû Hanife, para vakıflarından yararlanmayla ilgili olarak, lehtarın, menfaatin kaynağı olan şeye malik olamaması sebebiyle cevaz vermemiştir. Fakat zamanla, bazı âlimlerin konu ile ilgili düşünceleri değişmiş ve para vakıflarında bir hedefin ve toplum için bir menfaatin olduğunu düşünmüşlerdir. Bu tür vakıfların caiz olması, çoğu zaman hem yoksullara hem de vakıf yapanlara hayatı kolaylaştırmaktadır. Örneğin ulaşım araçlarının tamamının vakıflara bağlı olması şart değildir. Dolayısıyla hizmetlerin vakfedilmesi suretiyle, vâkıfın koyduğu şartlar çerçevesinde belirli kesimlerin ücretsiz bir şekilde faydalanması mümkündür.¹⁰⁰

4. Hakların Vakfı :

Vakfedilmesi mümkün olan en meşhur haklardan bazıları şunlardır: fikri mülkiyet hakkı, irtifak hakkı, patentler, tescilli bilimsel buluşlar, telif hakkı, yayın hakkı, geçiş hakkı, içme hakkı ve ticaret unvanı hakkı.

Bu türden hakların hükmü ile ilgili olarak fukaha ihtilaf etmiştir. Örneğin irtifak hakkıyla ilgili olarak Şafiiler ve Hanbeliler evin sadece üst ya da sadece alt tarafının vakfedilmesine cevaz verirler. Çünkü her ikisi de vakfedilmeleri caiz birer ‘aynıdır, bu yüzden diğerinden bağımsız olarak sadece birinin vakfedilmesi caizdir. Çünkü sadece üst tarafın ya da alt tarafın satışının geçerli olması, aynı şekilde istikrar ve tasarruf hakkı sabit olan kişiye mülkiyeti geçiren bir işlem olması sebebiyle, tıpkı satma işlemi gibi bu da caizdir. Hanefiler ise mali hakların vakfedilmesinin caiz olmadığını söylerler: üstte bulunma hakkı ile diğer irtifak hakları gibi. Çünkü hak, onlara göre bir mal değildir.¹⁰¹

Fakat burada umûmî maslahat göz önüne alındığında, cevaz veren görüş tercihe şayandır. Çünkü haklar, hem satılabilir, hem de vazgeçilebilir olduklarından vakfedilmeleri caizdir.

⁹⁹ Mâlikiler dışında buna karşı çıkan kimse yoktur. Onlar bunu, kişinin bir ev ya da araziye belirli bir süreyle kiraya vermesi, daha sonra bu müddet içinde elde ettiği menfaati vakfetmesi olarak gördüklerinden menfaatin vakfedilmesine cevaz vermişlerdir. ez-Zuhaylî, *el-Vakfu'l-İslâmî ve edilletühu*, (Şam: Daru'l-Fikr, 1958), 10/7602.

¹⁰⁰ Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları*, 13-15.

¹⁰¹ ez-Zuhaylî, *el-Fikhu'l-İslâmî ve edilletühu*, 10/513.

D. Süreye Göre Vakıf Türleri:

Vakıflar, süreye göre ikiye ayrılırlar.

1. Ebedi vakıflar:

Vâkıfın, Allah yolunda vakfettiği ve belirli bir süre tayin etmediği vakıf türüdür. Bu çeşit vakıflar ebedi olarak vakfedilmişlerdir.¹⁰²

2. Geçici vakıflar:

Bu tür vakıflarda vakfedilen mal belirli bir süre Allah yolunda kullanılır ve bu sürenin bitiminde vakıf mülkleri vakfeden kişinin varislerinin mülkiyetine geçer.¹⁰³

E. İktisadi Muhtevasına Göre Vakıf Türleri:

Vakıflar, iktisadi muhtevaları bakımından Doğrudan Vakıflar ve Yatırım Vakıfları olmak üzere ikiye ayrılırlar:

1. Doğrudan vakıflar:

Vermiş olduğu hizmetleri, vakıflardan istifade edenlere doğrudan sağlayan vakıflardır. Bu doğrudan hizmetler, yatırım fonlarına ait fiili üretimi veyafaydalarını temsil etmektedir. Zira yatırım fonları, bu faydalar için, nesilden nesile biriken sabit üretken varlıkları temsil etmektedir.

Bu tür vakıfların amacı, ibadet için bir cami, eğitim için bir okul, tedavi için bir hastane ve okumak için bir kütüphane gibi topluma müşterek bir fayda sağlamak olabilir.

Doğrudan vakıflar, ayrıca İstiğlal Müessesesi ve Hizmet Müessesesi olarak da adlandırılır.¹⁰⁴

2. Yatırım vakıfları:

Sahip olduğu varlıklar üzerinden değil; sınai, zirai, ticari veya hizmet yatırımları yoluyla elde ettiği gelirlerden fayda sağlamayı amaçlayan vakıflardır.

Böylece yatırım vakıfları, müsaade edilen her türlü mal veya hizmeti üretebilir ve talep edenlere istediği zaman satabilir. Net gelirini de, vakıf idaresi tarafından belirlenen amaçlar doğrultusunda harcamak için kullanır.¹⁰⁵ Bu tür vakıflar, şeriatın izin verdiği yatırım alanlarına bağlı olarak çeşitli şekiller alabilir.

¹⁰² Muhammed Nakâsî, *es-Sukûku'l-vakfiyye ve devruhafi't-tenmiyeti'l-iktisâdiyyemin hilâli temviliberâmici't-te'hîl ve ashâbi'l-mihenve'l-hiraf*, (Malezya: Câmî'atu'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye'l-Mâlîziyye), 10.

¹⁰³ Nakâsî, *es-Sukûku'l-vakfiyye ve devruhafi't-tenmiyeti'l-iktisâdiyye*, 10.

¹⁰⁴ Münzir Kahf, *el-Vakfu'l-İslami Tatavvuruhu İdaretuhu Tenmiyetuhu*, (Suriye: Darü'l-Fikr, ty), 159.

¹⁰⁵ Kahf, *el-Vakfu'l-İslami Tatavvuruhu İdaretuhu Tenmiyetuhu*, 159-160.

F. İdarelerine Göre Vakıflar

1. Evkaf-ı Kadime

Yeni tesis edilen bir vakıf idaresine bağlanan, ama idare tesis edilmeden kurulmuş vakıflara verilen isimdir.¹⁰⁶

2. Mazbut Vakıflar

Doğrudan doğruya devlet başkanlığı tarafından idare edilen vakıflardır. Sultanlara ait vakıflar, Osmanlı Devleti'nden sonra mütevellisi kalmayan vakıflar ve idaresine el konulan vakıflar bu türden vakıflardır.¹⁰⁷

3. Gayr-i Mazbut Vakıflar

Mülhak ve müstesna vakıflar gibi doğrudan doğruya devlet tarafından idare olmayan vakıflardır.¹⁰⁸

Mülhak ve Müstesna vakıflar ile bu vakıfların işletme ve hizmet alanlarında ücret karşılığında görev yapanlar ile vakıf taşınmazları üzerinde bir iş kurarak, kendi hesaplarına çalışanlar hariç; II. Meşrutiyetin ilanında, Evkaf Nezareti'nden aylık alanların sayısı 8.000'i aşarken, 1911'de Osmanlı Devleti genelinde çalışan toplam memur sayısı 97.225 idi.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Mustafa Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, (İstanbul: Tarih ve Tabiat vakfı yayınları, 2011), 13.

¹⁰⁷ Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları*, 13.

¹⁰⁸ Ahmet Akgündüz, "Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümler ve Çeşitleri", *Türkler Ansiklopedisi*,10, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 447-460.

¹⁰⁹ Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakıf Yayınları, 1995, 27.

V. VAKFIN HÜKMÜ

Âlimler vakfin hükmü konusunda, lâzım (bağlayıcı) mı yoksa caiz mi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu konuda iki görüş vardır:

Birinci görüş: Vakıf, vakfedenden mücerret sâdır olmasıyla bağlayıcıdır (lâzımdır). Vakfeden bundan dönemez. Bu, cumhur fukahanın görüşüdür.¹¹⁰

İkinci görüş: Vakıf, vakfedenden mücerret sadır olmasıyla bağlayıcı olmaz, vakfeden bundan geri dönebilir. Ne var ki, vakfedenin, ölümünden sonra vakıf olması konusunda vasiyet etmesi ya da hâkimin bağlayıcı olması konusunda bir hüküm vermesi durumunda bağlayıcı olur. Bu, Ebu Hanife ve imam Züfer'in görüşüdür. İmameyn ise cumhurun görüşünü benimsemişlerdir.¹¹¹

Birinci görüş sahibi; Cumhur ulema aşağıdaki hususları delil getirmişlerdir:

1- Hz. Peygamber (sav) Ömer b. el-Hattâb'a, vakfettiği mal konusunda şunları söylemiştir: "*Aslı satılmaz, satın alınmaz, hibe edilmez ve miras bırakılmaz.*"¹¹²

Şevkânî şöyle der: "Bu söz, Hz. Peygamberin (sav) Hz. Ömer'e emrettiği tutmanın (hapsetmenin) mahiyeti ile ilgili bir açıklamadır. Bu da vakfın bağlayıcı olmasını gerektirmekte, iptal edilmesinin caiz olmayacağını göstermektedir. Aksi durumda bu bir tutma (hapsetme) anlamına gelmez. Anlaşılan şu ki, bu bir hapsetmedir."¹¹³

Şayet vakfın bir bağlayıcılığı olmasaydı ve vakfeden de o vakfettiği malı satmak veya hibe etmek ya da herhangi bir şekilde onunla ilgili bir tasarrufta bulunmak isterse, o vakit Hz. Peygamberin (sav) koymuş olduğu bu yasağın ne bir anlamı ne de bir faydası olurdu.

2- Vakıf, satma ve hibe etmeyi engelleyen mülkiyetin izale edilmesidir. Ve vakif vasiyetle bağlayıcı hale gelir. Köle azat etmek gibi hâkimin kararına gerek kalmaksızın hayatta olduğu sürece bağlayıcıdır.¹¹⁴

¹¹⁰ İbn Rüşd, *el-Mukaddimâtu'l-Mümeħhidât*, (Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1415/1994), 2/19; Muhammed b. Ahmed ed-Desükî, *Haşiyetu'd-Desükî 'alâ's-Şerhi'l-Kebîr*, (Dâru'l-Fikr, ts), 5/455; el-Ğazâlî, *el-Vasîfti'l-Mezheb*, (Kahire: Dâru's-Selâm, 1417/1996), 4/255; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 8/185.

¹¹¹ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 12/27-28; et-Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-Âsâr*, ('Âlemu'l-Kütüb, 1994), 4/95; İbnu'l-Humâm, *Şerhu Fethi'l-Kadîr*, 6/203, 238; İbn 'Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 6/520.

¹¹² Buhâri, "Vasâya", 29 (No. 2772).

¹¹³ eş-Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, (es-Su'ûdiyye: Dâruİbni'l-Cevzî, 1427/2006), 6/23.

¹¹⁴ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 8/185; Burhânuddîn İbrahim b. Muhammed İbnMüflih, *el-Mübdî' fi şerhi'l-Mukni*, (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1421/2000), V, 352.

3- “Vakfedenin mülkiyeti vakfettiği şey üzerinde devam etmektedir ve vakfeden dilediği zaman vakfettiği şeyi satabilir. Vakfın hakikati, menfaati tasadduk etmekten başka bir şey değildir.” şeklinde bir şey diyecek olursak, zaten bu kadarı vakfeden için, vakfetme işleminden önce, vakıf lafzını zikretmeksizin sabitti. Eğer bu lafzın varlığı ile yokluğu etki bakımından eşitse, o zaman vakıf lafzını zikretmenin bir anlamı yoktur. Bu ise vakıf lafzının, zikredilmediği yerlere nazaran ilave bir mana ifade ettiğini gösterir. Bu mana da bağlayıcılık ve malın vakfedenin mülkiyetinden çıkmasıdır.¹¹⁵

4- Vakıf, Allah’ın mülkü olması hükmü gereğince malı (‘aynı) hapsedmektir. Böylece vakfedenin mal üzerindeki mülkiyeti kalkmakta ve menfaati kullara avdet edecek şekilde mülkiyet Allah u Teâlâya geçmektedir. Bu yüzden bağlayıcı olup vakfedilen mal ne satılır ne de miras bırakılır.¹¹⁶

İkinci görüş sahibi Ebû Hanife kendi görüşünü desteklemek için şu delilleri getirmiştir:

1- Rivayet edildiğine göre Abdullah b. Zeyd hurma bahçesini tasaddukta bulunarak Hz. Peygambere (sav) verdi. Abdullah’ın anne ve babası Hz. Peygambere (sav) gelerek bu hurma bahçesinden başka bir gelirlerinin olmadığını söylediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) bahçeyi onlara geri verdi. Sonra Abdullah’ın anne ve babası vefat edince o da bu bahçeyi onlardan miras olarak aldı.¹¹⁷

2- Hz. Ömer’in Hayber’de hissesine düşen araziye hapsedmesiyle (vakfetmesiyle) ilgili olayda sarfettiği sözde vakfın bağlayıcı olmadığına dair bir delalet vardır. Nitekim o şöyle demiştir: “Şayet ben sadaka olarak verdiğimi Hz. Peygambere (sav) söylememiş

¹¹⁵ İbnu’l-Humâm, *Şerhu Fethi’l-Kadîr*, 6/203.

¹¹⁶ İbnu’l-Humâm, *Şerhu Fethi’l-Kadîr*, 6/205-206; Sadullah b. İsa, *Haşiyetu Sa’dî Efendi*, 6/203-204.

¹¹⁷ Bu hadis Abdullah b. Zeyd’ten birkaç tarikle rivayet edilmiştir:

- Beşîr b. Muhammed b. Abdillâh’ın, Abdullah b. Zeyd’ten rivayeti: Dârekutnî *Sünen*’inde (IV, 200-201), İbn Ebî ‘Âsım el-*Âhâdve’l-Mesânî* (III, 477) isimli eserinde rivayet etmiştir. Bu hadis Dârekutnî’nin dediği gibi Mürsel’dir. Çünkü Beşîr b. Muhammed, dedesi Abdullah b. Zeyd ile görüşmemiştir. el-*Heysemî Mecme’u’z-Zevâid* (IV, 233) adlı eserinde şunları ifade eder: “Bunu Taberânî rivayet etmiştir. Beşîr’in hayatı hakkında bilgi veren birine rastlamadım. Geri kalan diğer ricali Sahîh’in ricalidir.”

- Ebû Bekr b. Hazm’ın, Abdullah b. Zeyd’ten rivayeti: Dârekutnî (IV, 201), el-Hâkim el-*Müstedrek*’inde (III,379; IV,387) rivayet etmiştir. Aynı yolla Ebu Bekr Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2003),’da (VI,163), er-Rüyânî *Müsned*’inde (II, 181) rivayet etmiştir. Bu hadis Dârekutnî’nin ifade ettiği üzere mürseldir. Beyhakî: “Bu hadis Mürsel’dir. Ebû Bekr b. Hazm, Abdullah b. Zeyd’e hayatıyken kavuşmamıştır.” demiştir.

- ‘Amr b. Selîm’in Abdullah b. Zeyd’ten rivayeti: Bu hadisi de Dârekutnî (IV, 201) rivayet etmiştir. Daha önceki iki hadis gibi bu da Mürsel’dir. Beyhakî şöyle demiştir: “Hadis Abdullah b. Zeyd’ten farklı şekillerde rivayet edilmiştir, hepsi de Mürsel’dir.” el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, 6/163.

olsaydım onu geri alırdım.”¹¹⁸ Buradan anlaşılıyor ki, Hz. Ömer’i vakfettiği araziyi geri almaktan men eden tek şey bu durumu Hz. Peygambere söylemiş olmasıdır. Hz. Ömer, Hz. Peygambere (sav) söylemiş olduğu bir hususa aykırı davranarak farklı bir şey yapmayı hoş görmemiş, kendine yakıştıramamıştır. Aynı şekilde İbn Ömer de Hz. Peygamberin (sav) sağlığında devam ettiği orucu daha sonra terk etmeyi hoş karşılamamıştır.¹¹⁹

3- Vakıf, malı Allah’a yakınlaşmak maksadıyla mülkiyetten çıkarmaktır ve sadaka gibi sadece sözle bağlayıcı hale gelmez.¹²⁰

Cumhur ulema bu delillere itiraz etmişler ve şöyle demişlerdir:

- Abdullah b. Zeyd’ten rivayet edilen hadis sabit değildir. Sabit olduğu farz edilse bile bu hadiste vakıftan söz edilmemektedir. Görünen o ki Abdullah kendi hurma bahçesini vakfetmeksizin sadaka olarak vermiş, Allah Resulü de onu dilediği şekilde kullanması hususunda vekil tayin etmiştir. Allah Resulü bu sadakaya en layık kişilerin Abdullah b. Zeyd’in anne ve babası olduğunu görmüştür. Bu yüzden sadakayı Abdullah’a geri vermediği, aksine onun anne babasına verdiği düşünülebilir.¹²¹

- Hz. Ömer’in sözüne gelince, bu söz iki açıdan reddedilebilir:

Birincisi: Bu hadis munkatı¹²² bir hadistir. Çünkü İbn Şihâb Hz. Ömer’den rivayet etmiştir ve İbn Şihâb Hz. Ömer’den hiç hadis dinlememiştir.

İkincisi: Bu zikredilen ihtimale karşılık başka bir ihtimal mevcuttur. O da Hz. Ömer’in vakfın sahih ve bağlayıcı olduğunu düşünmesidir. Ne var ki vakfeden şayet vakıftan geri dönmeyi şart koşarsa, dönme hakkı vardır.¹²³

- Sadakayla kıyas edilmesine gelince bu kıyas, kıyas ma’al-fârik’tır. Çünkü sadaka, hâkimin hükmü olmaksızın hayattayken bağlayıcıdır ve kabzetmeye ihtiyaç duyar. Ama vakıf, kabzetmeye ihtiyaç duymaz.¹²⁴

¹¹⁸ et-Tahâvî, *Şerhu Me’âni l-Âsâr*, 4/96. Tahâvî bu hadisi İbn Şihâb tarihiyle Ömer’de rivayet etmiştir. İsnâdmunkatı’dır. Çünkü İbn Şihâb, Ömer’den hadis dinlememiştir.

¹¹⁹ et-Tahâvî, *Şerhu Me’âni l-Âsâr*, 4/96.

¹²⁰ et-Tahâvî, *Şerhu Me’âni l-Âsâr*, 4/95- 96; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 8/185.

¹²¹ el-Beyhakî, *es-Sünenü l-Kübrâ*, 6/163; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 8/186; el-Mutî’î, *Tekmiletu l-Mecmû’*, (Mısır: Dâru’l-Lü’lüeli’n-Neşrve’t-Tevzi’, 2020), 15/324.

¹²² Munkatı hadis, “isnadında sahâbiye varmadan önce bir râvisi veya peş peşe olmamak şartıyla birden fazla râvisi düşen yahut senedinin baş tarafından bir veya birkaç râvisi atlanan yahut senedi hiç zikredilmeyen hadis”, Mehmet Efendioğlu, “MÜNKATI”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 12/32.

¹²³ İbn Hacer, *Fethu l-Bârî*, (Kahire: el-Matba’atu’s-Selefiyye), 5/472.

¹²⁴ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 8/186; İbn Muflih, *el-Mübdî’*, 5/353; el-Mutî’î, *Tekmiletu l-Mecmû’*,

TERCİH EDİLEN GÖRÜŞ:

Yukarıda verilen bilgilerden, vakfın bağlayıcı olduğunu ve vakfeden kişinin vakıf yaptıktan sonra geri dönemeyeceğini ifade eden cumhura ait görüşün tercih edildiğini söylebiliriz. Aynı şekilde vakıf veya habs kelimelerinin delaleti de bunu desteklemektedir. Çünkü bu kelimeler kendisinden faydalanılan malın vakfedenin mülkiyetinden çıkıp vakfedilen kişilerin mülkiyetine ebedi bir şekilde girmesini ifade etmektedir. Yine Hz. Peygamberin (sav) “**sadakay-ı cariye**” (faydası kesintisiz sürüp giden sadaka) tabiri de bunu göstermektedir. Zira bu tabir vakfın bağlayıcı olduğunu ve onu iptal etmenin caiz olmadığını bildirmektedir. Şayet iptali caiz olsaydı o zaman vakıf “**sadakay-ı munkatia**” olurdu.

Benzer şekilde Hz. Peygamberin (sav) Hz. Ömer hadisinde söylediği “**satılmaz, hibe edilmez ve miras bırakılmaz**” ifadesi, Hz. Ömer’e emrettiği tahbis kelimesinin mahiyetini açıklamaktadır. Bu ise vakfın bağlayıcı olmasını ve onu iptal etmenin caiz olmamasını gerektirmektedir. Çünkü bu ifadede, mülk sahibi birinin en tabii hakkı olan satmak, hibe etmek ve miras bırakmak gibi tasarruflardan menetme vardır.¹²⁵

VII. VAKFA BENZER BATILI SİSTEMLER

Batı’da, genel olarak amacı bağış ve hayır yapmak olduğu için hayır kurumları olarak kabul edilen, bazı farklılıklarla birlikte vakfa benzeyen sistemler bulunmaktadır. Fakat bu sistemlerin, aşağıda görüleceği üzere başka isimleri ve terimleri bulunmaktadır.

A. Trust

Sözlük anlamı: vakıf, güven, yatırım fonu, emanet mal, tekelleşmek amacıyla benzer faaliyetteki iki şirketin birleştirilmesi anlamlarına gelmektedir.¹²⁶

Vakıf anlamında olan Trust kavramına gelince; mâlikîn yasal kontrolünü mütevelliyeye devrettiği menkul ya da gayrimenkul malla ilgili bir işlem olup

15/324.

¹²⁵ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 5/472; eş-Şevkânî, *Neylu’l-Evtâr*, 6/2; ez-Zerkâ, *Ahkâmu’l-Evkâf*, (Ürdün: Dâru ‘Ammâr, 1997), 30-31.

¹²⁶ Tahsin Faruk et-Tâcî, *Kâmûsumustalahâti’l-masârifve’l-mâlve’l-istismâr*, Neşru’l-‘Akâdemiyyeti’l-‘Arabiyye li’l-‘ulûmi’l-mâliyyeve’l-masrifîyye, 1997), 62.

mütevellinin, malik tarafından belirlenen lehtarların hesabına malı yönetme ve yatırıma çevirme yetkisi kullanmasıdır.¹²⁷

Başka bir tanıma göre Trust: Para veya mülkün, sahibinden, müteveli olan başka birine devredildiği ve mütevellinin bir veya daha fazla lehtar yararına bu parayı ve mülkü yönettiği yasal bir düzenlemedir.¹²⁸

Trust, kendisinden yararlananlar bakımından ikiye ayrılır:¹²⁹

1. Özel Trust

Mirasçılar gibi, hakiki malikle irtibatlı bir ya da birkaç kişinin yararına kurulan Trust'tır. (Bu yönüyle aile vakfına benzemektedir.)

2. Charity Trust (Hayır Vakfı)

Gayrimenkul veya diğer mülklerin, yapılan sözleşme gereğince, sahibinden alınıp başka birine (emin/müteveli), belirli bir grup ya da kamu yararına kullanılmak üzere devredildiği yasal düzenlemedir.¹³⁰ Bundan amaç, eğitimi yaymak veya yoksullukla mücadele etmek gibi topluma veya pek çok insana umumi bir fayda sağlamaktır. (Bu yönüyle bir hayır vakfına benzemektedir.)

İngiltere'de Trust'un ortaya çıkışı Orta Çağ'da başlamıştır ve bunun en temel sebebi, mûrisin ölümünden sonra mirasçılara devredilen feodal mülklere valilerin fahiş vergiler koymasındı. Bu vergilerden kaçınmak için miladi 12. yüzyıldan itibaren çalışmalar yapılmaya başlandı. Mal sahibi en güvendiği dostuna mallarının yasal mülkiyet haklarını veriyordu, dostu da ona bu malları onun varislerinin yararına kullanacağına dair "Menfaat Sözleşmesi" adıyla bilinen bir taahhütte bulunuyordu. Kral VIII. Henry döneminde, 1536 yılında, mülk sahiplerinin vergi kaçırmalarına engel olmak için "Menfaatler Kanunu" çıkarıldı. Bunun üzerine mülk sahipleri, seçilen emin kişiyi malın yasal sahibi yapan Trust Sözleşmesine başvurdular. İyi niyetli olduklarını perçinlemek için de, özellikle fakir ve muhtaçlar başta olmak üzere vâris olmayan insanları Trust malından yararlanmaya dâhil ettiler ve böylece CharityTrust (hayır vakfı) ortaya çıktı.¹³¹

¹²⁷ Hüsnî Mısırî, *Fikretu Trust ve 'akdu'l-istismâri'l-müşterekfi'l-kıyemi'l-menkûle –Neşru'l-müellif-*, (1. Baskı, 1985), 42.

¹²⁸ www.askoxford.com

¹²⁹ Mısırî, *Fikretu Trust*, 47.

¹³⁰ www.answers.com

¹³¹ Mısırî, *Fikretu Trust*, 29.

B. “Foundation and Endowment” Gibi Diğer Hayır Kurumları¹³²

Endowment terimi:

Sözlük anlamı: Vakıf, hibe ve burs anlamlarına gelmektedir.¹³³

Terim anlamına gelince, bir hayır kurumu ya da herhangi bir müessese yararına kullanılmak üzere bir kişinin veya kuruluşun para, mülk yahut sürekli gelir getiren bir kaynağı bağışlamasıdır.¹³⁴

Başka bir tanıma göre, daimi olarak muhafaza edilen bir teminattan elde edilen kârın hayır işlerine yönlendirilmesinden ibarettir.¹³⁵

Foundation terimi:

Sözlük anlamı: Müessese olup genel olarak ister ticari, ister resmi, isterse eğitim ya da hayır amaçlı olsun, iş yapmaya yönelik organize yapıya denir.¹³⁶ Fakat özel anlamda, hayır kurumu olarak adlandırılır. Yani hayır kurumlarını desteklemek üzere vakfa dayalı organize bir yapıdır.¹³⁷

Aynı zamanda hayrî ve dinî işlerin yanı sıra eğitim ve araştırma gibi diğer amaçlarda kullanılmak üzere bağış toplamak maksadıyla oluşturulan bir fon veyahut fakültele, okullara, hastanelere ve hayır kurumlarına mali yardım sağlayan bir dernek olarak da tarif edilmiştir.¹³⁸

Foundation and Endowment örgütleri eski zamanlardan beri dinî nedenlerle ve başka şekillerde var olagelmışlerdir. Günümüzde var olan şekilleri ise, 1601'de İngiltere'de temelleri basit bir şekilde atılmış ve 1736'da sayıları artmıştır. Fakat bunlar sadece ilk işaretleriydi ve büyük ölçüde ortaya çıkışları ancak 1880 yılında vuku bulmuştur. Batı dünyası için bu alanda öncü sayılan Amerika Birleşik Devletleri'nde, büyük ölçüde vakfa dayalı hayır işlerinin başlangıcı, 1791'de Benjamin Franklin Yardım Vakfı, 1846'da James Smith ve 1867'de George Peabody ile başlamıştır. 1896'da Carnegie Vakfı, 1902'de Rockefeller ve 1930'da Leacock, 1936'da Ford, 1936'da Johnson, 1937'de Lilly Endowment Foundation, 1946'da Fulbright ve 1970'de Mark Arthur ile devam etmiştir. Daha sonra bu tür kurumların tesisi devam etmiş ve

¹³² Cemâl Berzencî, *el-Vakfu'l-İslâmî ve eseruhufitenmiyeti'l-mücetema' –Nemâzicmu'âsıra li tatbikâtihi fi Amrika's-şemâliyye-*, (Kuveyt: Vezâretu'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye, 1993), 141-143. (“Nedvetunnahvedevrtenmeviyyi'l-vakf” cildinde yayınlanmıştır.)

¹³³ *Kâmûs İlyâsel- 'Asrî*, (Kahire: Neşrudârulliyâsel- 'Asrî), "وقف" mad. (810).

¹³⁴ www.answers.com (endowment).

¹³⁵ www.hcf.on.ca (endowment).

¹³⁶ www.hcf.on.ca (foundation).

¹³⁷ www.investorword.com (foundation).

¹³⁸ www.answers.com (Foundation).

sayıları milyonlara baliğ olmuştur. Bunların başında, 2000 yılında kurulan ve dünyanın en büyük hayır vakfı olarak kabul edilen Bill Gates Vakfı bulunmaktadır. Zira 2006 yılına kadar hayır işleri için bağışlanan fonlar yaklaşık 29 milyar doları bulmaktadır.¹³⁹

Hayır işlerine olan bu yönelimin ortaya çıkışında birkaç husus önemli rol oynamaktadır:

1. Sanayi Devrimi, nispeten sınırlı sayıda iş adamının elinde muazzam bir servet birikimi yarattı. Bu servet, işçilerin alın teriyle kazanılmış ve biriktirilmişti. Bunun neticesinde halk içinde homurdanmalar ve şikâyetler başlamış, bu da bu hayır kurumlarının ilk nüvelerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından finans, sanayi ve siyaset adamları için tehlike oluşturan Rusya'daki komünist devriminin, işçileri aleyhlerine kışkırtması onları, on milyonlarca dolar bağış yapmaya, yoksul ve marjinal sınıflara hizmet veren hayır kurumları inşa etmeye yöneltti. Bunun peşinden, Japon ve diğer Güneydoğu Asya ürünleri Amerikan pazarını istila etmeye başladığında şirket sahipleri, insanları kendi ürünlerini almaya ikna etmek için hayır işlerine para harcamaya ve bunu ayrı bütçelerde göstermeye başladılar. Bunu da, kazandıklarının bir kısmını Amerikan toplumuna harcadıklarını, dolayısıyla bu ürünleri alan insanların bir bakıma kendilerine dönen bir hayır yaptıklarını gösterme bahanesiyle yapmışlardır.
2. İş yerlerine yüksek vergiler uygulanması, bununla birlikte hayır kurumlarına yapılan bağışların bu vergilerden muaf tutulması, işadamlarını daha fazla hayır kurumları inşa etmeye ve bu kurumlara bağış yapmaya teşvik etmiştir.
3. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika'nın uluslararası rolünün ortaya çıkması, kapitalizm ile komünizm arasındaki Soğuk Savaş'ın başlaması ve Amerika Birleşik Devletleri ile eski Rusya'nın dünyanın her yerine nüfuz etme gayretleri, küresel ölçekte hayır işlerinin ve yardım girişimlerinin genişlemesine yol açmıştır.

Bununla birlikte, Batı'da hayır işlerine bağış yapan sıradan insanların pek çoğunu bunu yapmaya sevkeden hususun insani ve dinî değerler olduğu inkâr edilemez. Bu durumu, hayır kurumlarının insanları bağış yapmaya teşvik etmek için internette yayınladıkları çağrılarda açık bir şekilde görmek mümkündür.

¹³⁹ Berzencî, *el-Vakfu'l-İslâmîveeseruhufitenmiyeti'l-mücetema*, 141-143.

Bu kavramlara bakıldığında, şu husus açıkça ortaya çıkmaktadır:

Bunların hepsi genel olarak hayırseverlik ve ihsan anlamı etrafında dönüp dolaşmaktadır.

Endowment terimi ve sözlük anlamı (vakıf) kavramsal olarak İslami vakıf kavramı ile örtüşmektedir.

Trust kavramına gelince, her ne kadar mal sahibi ile müteveli arasındaki hukuki ilişkiye odaklansa da, iyilik yapma anlamından uzak başka manaları da bulunmaktadır. Bunlardan biri, bir nevi tekelleşme anlamına gelmesidir. Ayrıca yatırım fonları için de bu kavram kullanılmaktadır. Hayır işleri ile alakalı anlamına gelince, bu CharityTrust (hayır vakfi) olup bizdeki vakıf anlamına yakındır. Ancak ondan ayrıldığı yerler vardır: CharityTrust'te, malın yasal mülkiyeti müteveliye geçer ama hakiki mülkiyet lehtara aittir. Buna karşılık vakıfta, vakfedilen malın mülkiyeti nâzır kişiye (müteveli) geçmez.¹⁴⁰ Batı'da Trust terimi çoğunlukla, mülklerin müteveli tarafından mirasçılardan yararına yönetilmesi sürecini ifade etmek için kullanılır. Bu yönüyle, İslam hukukundaki aile vakıflarıyla benzerlik arz etmektedir.

Foundation terimine gelince, ister vakıf, ister hayır derneği isterse başka bir şekil alsın bu terim, genel olarak hayır kurumlarının organize oluş biçimini ifade eder. Bununla birlikte genellikle müessese kelimesinin, hayır alanında, derneklere ya da diğer örgütlere burs sağlayan kuruluş anlamında kullanıldığı da unutulmamalıdır. Bu terimlerin birbirlerine olan yakınlıkları dikkate alındığında, ifade ettikleri anlamların farklı yönlerini tamamlamak üzere birlikte kullanıldıkları müşahede edilmektedir.

Bunlar; Vakıf: Bağışlanan mal. Trust: Vakıf malını idare eden mütevelinin bulunması.

Kurum: Vakfın organize yapısı, dolayısıyla bu alanda aşağıdaki tabirlerle karşılaşırız:

Endowment Foundation: Vakıf kurumu. Örneğin: “AmericanEndowment Foundation”

Trust Foundation: Hayır kurumu. Örneğin: “World Trust Foundation” ve “Children'sTrust Foundation”.**EndowmentTrust:** Hayır vakfi.¹⁴¹

¹⁴⁰ Mısri, *Fikretu Trust*, 4.

¹⁴¹ Abdülaziz Şakir Hamdân el-Kâbisi, *et-Tecrübe'l-Emrikiyyefi'l-Ameli'l-Hayri*, (2006), 8.

Sonuç olarak bu üç terim, bazı yönlerden vakıftan farklı olsa da, yatırıma çevrilen daimi bir malın varlığına dayanması ve bu maldan elde edilen gelirin hayır işlerine harcanması üzerine kurulu olması bakımından İslami vakfa bir yönüyle benzemektedir.

VIII. VAKIFLARIN FONKSİYONLARI

Vakıfların toplumda sayılamayacak kadar çok rolü vardır ve bunları tarihi süreç içinde görmek mümkündür. Vakıfların rolünü özetleyen belki de en güzel sözlerden biri Esat Arsebük'ün Osmanlı Devleti dönemindeki vakıflar hakkında söylediği şu sözlerdir:

Osmanlı Devleti'nde (toplumunda)" vakıflar sayesinde bir adam; vakıf bir evde doğar, vakıf bir beşikte uyur,vakıf mallardan yer ve vakıf sulardan içer, vakıf bahçelerde gezer, vakıf mescitlerde ibadet eder, vakıf çarşılardan alışveriş yapar,vakıf yollardan geçer,vakıf bir evde kalır ve vakıf imaretlerde yemek yer, vakıf kitaplarından okur ve vakıf medreselerde tahsil görür ve vakıf bir mektepte hocalık eder ve vakıf idaresinden ücretini alır, vakıf hastanelerde tedavi olur, vakıf eczanelerden ilaç alır ve vakıf bir tabuta konur ve vakıf bir mezarlığa gömülürdü.¹⁴²

Vakıfların, insanın doğduğu andan ölünceye kadar hayatını etkilediğini görüyoruz. Burada vakıfların toplumda oynadığı bazı önemli rollerden bahsedeceğiz.

A. Ekonomik Açıdan Vakıfların Rolü

Vakıfların iktisadimuhtevası, sermayeyi ve serveti olduğu gibi tutmak ve bunların iktisadi alanda istihdam edilmelerini engellemek anlamına gelmemektedir. Bu yüzden vakıflar, önemli bir ekonomik kaynak olup sosyal katmanların yeniden tanzim edilmesine katkıda bulunmaktadır.¹⁴³

Vakıflar, aynı zamanda, iktisadi döngüyü canlandırmak, büyümeyi sağlamak, ekonomik sorunları ele almak ve ekonomiyi etkileyen engelleri ve dönüşümleri azaltmak için başlıca faaliyetlerden biri olarak kabul edilir.¹⁴⁴ Bu durum, vakıfların birden çok etkiye sahip olan farklı iktisadi faaliyetlerine bakıldığında açıkça görülmektedir. Bu faaliyetleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

¹⁴² Esat Arsebük, *Medenî Hukuk*, Cilt 1, Başlangıç ve Şahsın Hukuku, Ankara: Hukuk Fakültesi Neşriyatı, 1938, s.279

¹⁴³ Muhammed Fatih el-Mağribî, “Devru'l-vakffî't-temvîli'l-iktisâdî”, *el-Mülteka'd-de'avî es-sâlis* (Sudan: 2010), 2.

¹⁴⁴ Selim, *el-Vakfve'l-iktisâd*, 24.

1. Vakıfların Ticari Hareketliliğe Etkisi

Vakıfların ülke içindeki ticarete önemli bir rolü vardır. Zira bazı vakıf arazileri, farklı şehirler arasında yollar inşa etmek ve bu yollar üzerinde gerekli tesisleri yapmak, ayrıca ücretsiz insani hizmetler sunmak, özellikle de içme suyu temin etmek amacıyla tahsis edilmiştir. Buna ilave olarak vakıflar, ticari çarşılar inşa ederek ve bunları kiralayarak, gayrimenkul yatırımlar üzerinden yerel ticaretin hareketlenmesine ve yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur. Nitekim vakıf arazilerini veya binalarını, çeşitli malların satışı için dükkânlara dönüştürmek isteyenler için kira sözleşmeleri bulunmaktadır. Herhangi bir ülkedeki sıradan bir vakıf kurumu, çoğu zaman, ticaretteki rolüne ek olarak, parasının çoğunu ülke içinde yatırım yapmak için harcamaktan geri durmaz. İster ticaret, ister konut amaçlı pek çok proje yapmış ve inşa etmişlerdir. Nitekim vakıflar, içme suyu yolları inşa ederek, kuyular kazarak, yollar açarak ve İslam dünyası ülkelerini birbirine bağlayan otoyolların bakımı için geniş araziler vererek dış ticaretin hareketlenmesine katkıda bulunmuşlardır. Çeşitli yollar üzerinde dinlenme tesisleri ve köprülerin yapılması, dünya ülkeleri arasındaki ticaretin artmasında önemli bir unsur kabul edilmektedir.¹⁴⁵

2. Üretim Hareketini Kolaylaştırmada Vakıfların Rolü

Vakıflar, sahip oldukları varlıkları, asıllarını korumak ya da onları yatırım projelerinde kullanmak amacıyla işletmeye çalışırlar. Çünkü bu durum, hizmet projeleri kapsamında hedeflerini gerçekleştirirken yatırım yapmak ve büyümek için yerine getirmeleri gereken temel hususlardan biridir. Hayır kurumunun temel amacı hayrî hizmetler olmasına rağmen, işlerini iktisadi esaslara uygun bir şekilde yürütmesi gerekir.¹⁴⁶ Aynı şekilde vakfa ait varlıkların vakıf usulüne uygun bir şekilde işletilmesi gerekir. Vakfa gelen taleplerin çoğu, yatırım ve tüketim harcamalarından kaynaklanmakta olup bunlar aşağıdaki gibidir:¹⁴⁷

a. Tüketim Harcamaları

Burada vakıf kurumuna ait kaynakların bir kısmı yiyecek, giyecek, barınma ve diğer ihtiyaçların karşılanması amacıyla harcanmaktadır. Diğer taraftan kurumun gelirleri ihtiyaç sahiplerine, öğrencilere, hastalara ve diğerlerine tahsis edilmektedir.

¹⁴⁵ Abdulaziz Abduh, *Eseru'l-vakffi't-tenmiyeti'l-iktisâdiyyeve'l-ictimâ'iyema'adirâsetatbikiyyeli'l-vakffi'l-Yemen* (Suudi Arabistan: Câmi'atu'Ümmi'l-Kura, Yüksek Lisans Tezi, 1997), 114.

¹⁴⁶ Mansûr Selim, *el-Vakf ve devruhu fi'l-müctema'i'l-İslâmiyyi'l-mu'âsir* (Müessesetü'r-Risâle li'n-Neşr, 2004), 113.

¹⁴⁷ Selim, *el-Vakfve'l-iktisâd*, 25.

Bunlara ilave olarak çoğu zaman ihtiyaç sahibi olan ve ihtiyaçlarını karşılamak için vakıf ödeneklerine dayanan çalışanların, yani marjinal tüketim eğilimi yüksek olanların maaş ve giderleri de buradan ödenmektedir.¹⁴⁸

b. Hizmet ve Yatırım Harcamaları

Piyasa için gerekli fabrikaların kurulumu için yatırım yapılması, tarım arazilerinin kiralanması ve işlenmesi, gayrimenkullerin inşa edilmesi ve diğer arazi projelerinin kiralanması ve bu yönde yatırım yapılması bu kabilden yatırımlardır. Bu arada nakit paralar, genel ekonomik eğitime has yöntemlerin finanse edilmesi için harcanacaktır. Hizmet sektörüne ait harcamalar ve yatırımlar şunlardır: Okullar, hastaneler, yollar, köprüler ve diğer inşaat giderleri. Bunun yanında kurumlar, kuruluşlar, ticaret alanındaki yatırım harcamaları, çarşı inşa etmek, fabrika kurmak ve kiralamak, fabrika kurmak için sanayi oluşturmak, tarım arazilerinin kiralanması ve işlenmesi, tarım için inşaat ve bina yapımı, leasing ve gayrimenkul ticareti ile sahiplerinin ihtisas alanları dışında para biriktirerek yapılan daha birçok yatırım vardır. Bütün bunlara sahip çıkılması ve sermaye birikim hacminin artırılmasına ve üretim kapasitesinin genişletilmesine katkı sağlayan uzun vadeli sosyal ve ekonomik getirileri olan yatırımlara dönüştürülmesi kamu yararına olacaktır.¹⁴⁹Böylece vakıflar, pek çok birey için iş imkânları sağlayacak ve birçok ailenin ihtiyaçlarını güvence altına alacaklardır. Bu nedenle kurumlarda ve bunların yönetiminde pek çok insan için iş pozisyonu bulunmaktadır.

Örneğin bir caminin Kur'ân okuyucusuna, müezzine, hizmetçiye, temizlikçiye, vaize, imama ve öğretmene ihtiyacı vardır. Bu sayı eğitim ve sağlık kurumlarında daha da artmaktadır. Bu da ekmeğini helal yollarla kazanmak isteyenlere, helal rızık elde etme imkânı sunmaktadır. Ayrıca vakıflar, ticari konularda uzmanlaşmış insanların

¹⁴⁸ Marjinal tüketim eğilimi, tüketicinin mal ve hizmetleri tasarruf etmek yerine tüketmek için harcadığı toplam ödeme artışının bir parçası kabul edilmektedir. Konuyu daha iyi anlamak için varsayalım siz, mutlak yıllık kazancınızın üzerine 500 \$ ek bir gelir elde ettiniz. Sürpriz bir şekilde elinizde, öncekinden 500 \$ daha fazla bir gelir var. Bu marjinal gelir artışının 400 \$'ını yeni bir iş için harcamaya ve kalan 100 \$'ını biriktirmeye karar verirsiniz, bu durumda marjinal tüketim eğiliminiz 0,8 olacaktır (400 \$ bölü 500 \$). Bu aynı zamanda marjinal tasarruf eğiliminizin 0,2 (100 \$ bölü 500 \$) olacağı anlamına gelir.

Bkz. <https://trading>

[secrets.guru/%D9%85%D8%B5%D8%B7%D9%84%D8%AD%D8%A7%D8%AA/%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%8A%D9%84-%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%AF%D9%8A-%D9%84%D9%84%D8%A7%D8%B3%D8%AA%D9%87%D9%84%D8%A7%D9%83-marginal-propensity-consume/](https://trading)

¹⁴⁹ Ahmet Türkoğlu, "Osmanlı Devleti'nde Vakıfların Fonksiyonları", *Osmanlı Teşkilat Tarihi Ödevi*, 29 Ocak 2021.

ortaya çıkması için imkân hazırlayıp bunun yolunu açarlar. Ekonominin iyi bilinen ilkelerinden biri, uzmanlaşmanın, üretkenliği ve yaratıcılığı artırdığıdır. Buna uygun olarak beslenme, eğitim, tıbbi tedavi ve gıda temini konularında uzmanlaşmış vakıfların, aynı şekilde barınma ve diğer hizmetler konusunda uzmanlaşmış çok sayıda insanın olduğunu görüyoruz.¹⁵⁰

B. Servetin Dağıtılmasında ve Toplum Sınıfları Arasındaki Eşitsizliğin Azaltılmasında Vakıfların Rolü

Vakıf sistemi, servetin adil dağılımını güvence altına almak ve sınıflar arasındaki fark sorununu azaltmak için çalışmıştır. Buyüzen, toplumların hayatında sosyal açıdan önemli bir yere sahiptir. Çünkü servetin adil dağılımı ve belirli bir grupta sınırlandırılmaması, onun insanlar arasında daha fazla yayılmasını sağlar. Vakfeden kişi, vakfından elde ettiği gelirin herhangi bir cihete verilmesini şart koştuğunda bu, paraların dağıtımını anlamına gelmektedir. Bu ise tekelleşme sürecini, küresel rekabeti ve insani çatışmaları azalmaktadır. Şu husus çok iyi bilinmektedir ki, bireyler arasındaki dağılımın ilk merhalelerinde gelir, tasarruflar ve dolayısıyla servet birikimi açısından farklılıklar vardır. Servet birikimi, toplumda sınıfların oluşumuna sebebiyet verecektir.¹⁵¹ Bu da zamanla, toplumun katmanları arasındaki eşitsizliğin daha da artmasına yol açacaktır. Buna bağlı olarak, yeniden dağıtım sürecinde; zekât, miras, kefaret gibi ya zorunlu politikalar ya da vakıf ve hediyeler gibi zorunlu olmayan politikalar olacak, dolayısıyla fakir sınıfların lehine yeniden dağıtım işlemi, ilerleme için gayret eden taraflardan birinin eliyle gerçekleşecektir.¹⁵²

Buna ilave olarak vakıf kurumu, kaynakları belirli sosyal gruplara tahsis etmeye yaptığı katkı sayesinde, onların ihtiyaçlarını karşılamının yanı sıra bunları üretken kapasitelere dönüştürmelerine yardımcı olacaktır.¹⁵³

Bu şekilde İslami iktisat sistemi, vakfa dair koyduğu kanunlar ve daha verimli yatırımlarla denge unsuru olmayı başarmıştır. Servetin adil dağılımını hedeflemiş, ellerindeki paranın transferi ve yönetimi için çok sayıda banka kurmuş, toplumun istek ve ihtiyaçları doğrultusunda daha fazla iş fırsatları sunmuş ve servete daha iyi şekilde cevap vermiştir.

¹⁵⁰ Selim, *el-Vakf ve'l-iktisâd*, 25.

¹⁵¹ Abdullah es-Sedhân, “Devru'l-vakf fi binâi'l-hayâti'l-ictimâ'iyye ve temâsukihâ”, *Mütemeru'l-evkâfi'l-evvel fi'l-Memleketi'l-'Arabîyyeti's-Su'ûdiyye* (Mekke: Câmi'atu'Ümmi'l-Kurâ, 2001), 234.

¹⁵² Abduh, *Eseru'l-vakffi't-tenmiyeti'l-iktisâdiyye*, 144.

¹⁵³ Selim, *el-Vakf ve devruhufi'l-müctema'i'l-İslâmiyyi'l-mu'âsur*, 116.

Bu yüzden, hem resmi hem de sivil düzeyde, İslami vakfın rolünü yeniden canlandırmaya ve çağdaş İslami hayat içinde aktif hale getirmeye yönelik çabaya özen gösterilmelidir. Bu, ekonomik ve sosyal düzeyde önemli role sahip olan mali bir ibadettir.

C. Vakıfların Kendi Kendilerini Finanse Etmesi

Vakıf kurumu gerçekten, çok fazla kaynak sağlar ve hükümetler için zorluk teşkil eden pek çok harcamayı karşılar. Çünkü hükümet dış borç almak veya egemenliğinden ve itibarından vazgeçmek zorunda değildir. Nitekim dış yardımlarla birlikte, siyasi ya da ekonomik olsun, birçok şart ve zorluk gelmekte hatta bu yardımlar milletin iradesini çalmaktadır. Bu yüzden eğer toplumda bir vakıf kurumu varsa, bu kurumun kendi parasıyla kendine ait projeler inşa etmesi mümkündür. Böylece topluma iş imkânı sağlayacak ve fırsatlar sunacaktır.¹⁵⁴

D. İşsizlik Sorununun Dolaylı Çözümünde Vakıfların Rolü

Vakıflar, toplumdaki işgücü kalitesinin iyileştirilmesine katkıda bulunurlar. Nitekim toplumdaki işlerin çokluğu sebebiyle pek çok birey için iş güvenliği sağlarlar. İş gücünün mesleki yeterliliklerini ve üretim kapasitelerini artıran bilgi ve becerilerin öğrenilmesi için fırsatlar sunarlar. Bu da, pek çok ailenin ihtiyaçlarını güvence altına alır.¹⁵⁵

Vakıfların, sahip oldukları kaynaklar aracılığıyla işsizliğin azaltılmasında rolü vardır ve bu durum eğitim, sağlık ve altyapıda oynadıkları rol ile açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

E. Toplumda İyi Ahlâkın Güçlendirilmesinde Vakıfların Rolü

Vakıf kurumlarının sosyal hayattaki rolü ve geçmiş asırlar boyunca İslam toplumunun yapısı üzerindeki etkileri, diğer alanlarda oynadığı rollerden ve yaptığı etkilerden daha az değildir. Bu kurumların, hayatın tüm yönleriyle bir ilişkisi olduğunu müşahede ediyoruz.¹⁵⁶

Toplumda olumsuz yönlerin hafifletilmesi ya da giderilmesi için vakıfların katkıda bulunduğu konular, yer ve zamana göre değişiklik göstermiştir. Vakıflar, çağlar boyunca, birçok sosyal travmanın tedavi edilmesinde sabit bir unsur olmuştur. İşbirliği

¹⁵⁴ Nihal Cihan Temizer, “Vakıf Sistemi: Osmanlı ve Batı Karşılaştırması”, *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, (2021/2), 141-162, 151.

¹⁵⁵ Selim, *el-Vakf ve'l-iktisâd*, 27.

¹⁵⁶ Sâlih es-Sedlân, *Devru'l-vakfî binâi'l-hayâti'l-ictimâ'iyye* (Riyad: 2004), 20.

ve yardımı teşvik ederek işsizlik probleminin azaltılmasında önemli rol oynamıştır. Zaten vakfın bizzat kendisi, yatırım projelerinin bir eseridir. Vakfın ahlâki yönü, onun ekonomik rolünün ya da daha başka rollerinin ayrılmaz bir parçasıdır.¹⁵⁷

F. Vakıfların Yoksulluk Düzeyinin Azaltılmasına Katkısı

Yoksulluğun, insanların yaşamlarını etkileyen ve bazen onları hayal kırıklığına, umutsuzluğa ve suça iten sosyal, psikolojik ve davranışsal etkilerinin olduğu bilinmektedir. Olumsuz ahlâki tutum ve davranışlar, özellikle de çocuklarda, sağlığın ve eğitimin kötüye gitmesine, yolsuzluğun ortaya çıkmasına ve yaygınlaşmasına, bireylerin hayatının tepetaklak olmasına neden olmuştur. Buna karşılık vakıfların, yoksul ve muhtaç insanların zaruri ihtiyaçlarını karşılayarak, onların sağlık, eğitim ve yaşam düzeylerini yükselterek, kaybettikleri ya da alamadıkları bakım hizmetlerini sağlayarak bu olguyu azaltma konusunda sürece katkı verdiğini görüyoruz. Örneğin dilencilik olgusunu azaltmıştır. Toprağı olmayan köylülerin, vakfedilen toprakları kiralayarak kendi kendilerine yeterli hale gelmelerini, iş ve geçim kaynağına sahip olmalarını ve çocuklarının eğitimine yardımcı olmalarını kolaylaştırmıştır. Vakıflar, yardımların takdim edildiği yerler, yoksul ve muhtaçların sorunlarının ve ihtiyaçlarının tespit edilebildiği ve bunlara çözüm yollarının sunulabildiği merkezler haline gelmiştir.¹⁵⁸

G. Diğer Toplumlara Açılımda ve Onlarla İletişim Kurmada Vakıfların Rolü

Vakıfların, yukarıda bahsettiğimiz hususlarla, örneğin ticari hareketliliği aktif hale getirmesi yoluyla ülkenin farklı bölgeleri arasında iletişim kurmada önemli rolü vardır. Bu husus, biraz sonra değineceğimiz üzere vakfın bilime olan ilgisi ve verdiği önemle, aynı şekilde devlet veya topluma hizmet için yollara ve alt yapıya genel anlamda ihtimam göstermesiyle alakalıdır. Örneğin Selahaddin Eyyûbî döneminde Kahire'nin sosyal yönünü incelediğimizde, bu dönemde çok sayıda medrese, zaviye ve vakfın inşa edildiğini, öğrenci sayısının arttığını, Irak ve Fas gibi pek çok ülkeden insanların geldiğini görürüz. Böylece şehir sakinleri ile çölde ve köylerde yaşayan insanlar arasında iletişim sağlanmıştır. Ayrıca bu durum, bir yerden başka bir yere veya bir şehir ya da köyden diğerine intikal etmeyi de teşvik etmiştir. Bu da, yolcuların ya da memleketinden uzak insanların ikameti için tahsis edilmiş vakıflara ait medreselerin ve

¹⁵⁷ Selim, *el-Vakf ve devruhu fi'l-müctema'i'l-İslâmiyyi'l-mu'âsir*, 41.

¹⁵⁸ Muhammed Ebû Sâ'id, "et-Tekvînu'l-iktisâdîli'l-vakf fi buldâni Vâdi'n-Nîl", *Nizâmi'l-vakf ve'l-muctema'i'l-medenî fi'l-vatani'l-'Arabi* (Beirut: Merkezu dirâsâti'l-vahde'l-'Arabiyye, 2003), 366.

evlerin varlığı sayesinde olmuştur. Aynı şekilde vakıf sistemi, köylerin izolasyonunu ve yalnızlığını kırmayı başarmış, halkın şehirlerle iletişim kurmasına ve medeniyetle tanışmasına imkân sağlamıştır. Bu ise en çok ihtiyaç duyulan bölgelere ve yaşamak için zaruri ihtiyaçlarını en az karşılayabilen gruplara ihtimam göstermek yoluyla gerçekleşmiştir. Özellikle bu ihtimam, yukarıda bahsedildiği üzere sağlık, eğitim, iş ve barınma alanlarında gösterilmiştir.¹⁵⁹

H. Devletin Omuzlarındaki Yükü Hafifletmede Vakıfların Rolü

Devletin sorumluluk üstlendiği faaliyetler çoğalmış ve bunlar devlete bir yük haline gelmiştir. Günümüzde devlet, vatandaşlarına her açıdan bakmak için çok büyük paralara ihtiyaç duymakta ve çoğu zaman devletin gelirleri bunu karşılayamamaktadır. Öte taraftan, verdiği zararlardan dolayı yeni vergilerin getirilmesi de güçleşmiştir. Aynı şekilde devletin egemenliğini tehdit eder hale gelen dış kredileri ve yardımları da göz önünde bulundurmak gerekir. Bu ekonomik ve sosyal baskılar altında söz konusu bu sorunun, toplumun içinden gelen ve daha çok gönüllü bağış yapabileceklerin sunduğu tekliflerin dışında başka bir çözümü yoktur.¹⁶⁰

I. Vakıfların Eğitimdeki Rolü

Şu kadarı bilinmektedir ki, iş bulmada başlıca faktörlerden biri, işe ait bilgi ve beceriyle donanımlı olmaktır. İşsizliğin yaygınlaşmasının nedenleri arasında, toplumda uygun eğitim düzeyine ulaşamaması ya da kaliteli eğitim eksikliği olduğu açıktır.

Vakıflar, İslam ülkelerinde eğitimin yaygınlaşmasında önemli rol oynamış, eğitim ve kültür kurumları kurarak, telif ve neşrin yanı sıra ilmî, fikhî ve edebî araştırmalar alanında ilim adamları, fakihler ve edebiyatçılar için uygun ortamlar hazırlamıştır. Müslümanların tarih boyunca ilmî vakıflara büyük önem verdiklerini ve bu sebeple medrese ve üniversitelere yönelik vakıflar kurduklarını görüyoruz.¹⁶¹ Bunun yanı sıra öğrencilerin barınma ihtiyaçlarını karşılamak, eğitim ve öğretim faaliyetlerini yürüten hocaların maaşlarını ödemek üzere vakıflar kurulmuştur. İslami vakıflar, öğrencilere ilk defa burs ya da eğitim yardımı yaparak diğer vakıfların önüne geçmiştir. Ayrıca eğitim kitapları ile diğer eğitim öğretime dair materyallerin tedariki için vakıflar kurulmuştur. Müslümanlar, ilim talebelerine ve araştırmacılara yönelik vakıf harcamalarına eş

¹⁵⁹ es-Sedlân, *Devru'l-vakf fi binâi'l-hayâti'l-ictimâ'iyye*, 21.

¹⁶⁰ Selim, *el-Vakf ve devruhu fi'l-müctema'i'l-İslâmiyyi'l-mu'âsir*, 59.

¹⁶¹ Muhammed es-Sâlih, *el-Vakfî's-şer'i'ati'l-İslâmiyye ve eseruhu fi tenmiyeti'l-muctema'* (Birinci Baskı, 2001), 159.

benzeri görülmemiş bir şekilde ilgi göstermiş ve yerli halk ile eğitim amacıyla ülkeye gelen yabancılar arasında ayırım yapmamışlardır. Dışarıdan gelen öğrencilerin barınma işlerine tahsis edilmiş vakıfların yanı sıra bakım ve masrafları konusunda onlara yardımcı olacak vakıflar da vardı. Bunlara ilave olarak, bu konuda uzmanlaşmaya gidildiğini, bazı vakıfların tıp ve eczacılık, bazılarının mühendislik bilimleri, diğer bazılarının ise bilimsel araştırma, teknolojinin öğretimi ve geliştirilmesi gibi belirli ilim dallarında uzmanlaştığını görüyoruz. Ayrıca hadis âlimleri için vakıflar, küçük çocukların eğitimine tahsis edilmiş vakıflar, fıkıh ilmi ve Kuran-ı Kerim'e tahsis edilmiş vakıflar da bulunmaktadır.¹⁶²

İslam tarihi boyunca vakıflar, ilmî müesseselerin desteklenmesi konusunda benzersiz bir rol oynamıştır. Vakıflar tarafından gösterilen bu destek ve ihtimam toplumlarda açık bir şekilde görülmektedir. Özellikle mevzu bahis yaptığımız bu eğitim hizmetlerinin desteklenmesine yönelik tahsis edilmiş devlete ait mali bütçeler yoksa, bu destek ve ilgi daha net bir şekilde görülmektedir. Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki, vakıflar, toplumda ileri bir rol oynadıklarını kanıtlamışlardır.¹⁶³

Vakıfların eğitim ve kültür alanındaki rolü şu şekilde ortaya çıkmaktadır:

1. Vakıflar ve Camilerdeki Rolü

Cami, Müslüman toplumda eğitimin ilk nüvesi olarak kabul edilir. İbadet ile eğitimi birleştiren bir yerdir. Caminin verdiği mesaj sadece dinî yönüyle sınırlı kalmamakta, aksine hem geçmişte hem de günümüzde kapıları herkese açık olup iş arayanından tutun da ilim ve kültürle ilgilenenlere kadar hiç kimsenin geri çevrilmediği bir yerdir. Hz. Peygamber'in (sav) mescidi ilk olarak İslam'a davet, öğretim ve irşat yeri olarak kullanılmış, daha sonra AshâbO'nun (sav) yolundan devam etmiş ve böylece ilim halkaları hem Mescid-i Nebevî'de hem de Mekke-i Mükerrerme'de devam edegelmiştir. Camiler zamanla gelişmiş, özellikle büyük olanları, öğrencilerin şer'î ilimlerin yanı sıra mütâlib ilimleri ve dil bilimlerini tahsil etmek için kaldıkları yerler haline gelmiştir. Vakıf yapan insanlar bu mescitlerin bakımı ve geliştirilmesi için büyük meblağlar harcamışlardır.¹⁶⁴

¹⁶² Bkz. Vahdettin Aydın, "Türk Yönetim Tarihi Açısından Vakıf Sistemi ve Eğitim Yönetimine Katkısı", *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 8/1, (2003), 313-338.

¹⁶³ İntisâr el-Yusuf, *el-Mekâsıdu't-teşri'iyyeli'l-evkâfi'l-İslâmiyye* (Ürdün: al-Câmi'atu'l-Ürdüniyye, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 75.

¹⁶⁴ Yasin el-Hatîb, "Eseru'l-vakf fi neşri't-ta'limve's-sekâfe", *Mütamaru'l-evkâfi'l-evvel fi'l-*

2. Vakıflar ve Mekteplerdeki Rolü

Küttâb veya Mektep, Kur'an-ı Kerim'i okumaya, yazmaya ve dinin esaslarını öğrenmeye yeni başlayanlarla ilgilenilen yerdir. Çocukları eğitmek yasal bir iş ve ebeveynlerin omuzlarına düşen dinî bir görev olduğundan, Müslüman yöneticiler ve hayırseverler genç nesli eğitmek için bu kurumları kurmuş, öğretmenler de bu kurumlarda eğitim vererek katkıda bulunmuşlardır.¹⁶⁵

3. Vakıfların Medreselerde ve Bilimsel Araştırma Merkezlerindeki Rolü

Vakıf medreseleri, vakıf yapmak isteyenler tarafından büyük ilgiye mazhar olmuş ve vakfın öncelikleri arasında olan mescitlerden sonra ikinci sırada yer almıştır. Zira bu okullar, insanlığın ilerlemesine hizmet eden idrak ve düşüncenin gelişimi üzerinde büyük etkiye sahip olmanın yanı sıra insanın becerileriyle ve zihinsel yetenekleriyle de ilgilenmiştir. İslam toplumlarında vakıfların gelişmesiyle birlikte eğitim müfredatları da gelişmiştir. Önceleri eğitim ve öğretim mescidin bir köşesiyle, Küttâb olarak bilinen yerle sınırlı iken, h. IV. asrın sonu ile V. asrın başlarında düzenli eğitim kademesine geçilmiştir. Böylece sınıfları, müfredatı ve öğretim yöntemleri olan, kendine ait muayyen ve meşhur bir sisteme kavuşmuştur. Tarihi belgeler medreselerin, ana kaynak olarak vakıfların kârlarına dayandığını ortaya koymaktadır. Vakıflar medreselere destek vermiş ve ihtiyaçlarını karşılamıştır.¹⁶⁶

Bu medreseler farklı uzmanlık alanlarına ayrılmış, dil bilimleri ve İslami bilimlerin yanı sıra tıp ya da mühendislik gibi alanlarda uzmanlaşmışlardır. Vakıflar, bu medreselerde eğitim verenlere, öğrencilere ve hizmetlilere infakta bulunma noktasında ilgili davranmışlardır. Medreselerde eğitim ücretsizdi ve toplumun bütün kesimlerine açıktı, hatta bundan daha fazlası vardı: cezaevi mahkûmlarının tahliye edildikten sonra topluma yeniden entegre olabilmeleri, hayatın ve toplumun gelişimine ayak uydurabilmeleri ve hayatlarını saygın bir şekilde devam ettirebilecekleri bir iş fırsatı yakalayabilmeleri için onları eğitmeye ve kültür düzeylerini yükseltmeye önem vermiştir.¹⁶⁷

Memleketi'l-'Arabiyye's-Su'ûdiyye (es-Su'ûdiyye: Câmî'atu'Ümmi'l-Kurâ, 2001), 291.

¹⁶⁵ Sâlih, *el-Vakffî's-şerî'ati'l-İslâmiyye*, 181.

¹⁶⁶ el-Mağribî, *Devru'l-vakffî't-temvîli'l-iktisâdî*, 20.

¹⁶⁷ Abdurrahman Me'âşî, *el-Bu'du'l-mekâsîdîli'l-vakffî'l-fikhi'l-İslâmî* (Cezayir: Câmî'atu'l-HâcLahdar, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 252.

4. Vakıflar, Eğitimciler ve Öğrenciler

Vakıflar sadece medrese, üniversite ve enstitü gibi eğitim kurumları inşa etmekle sınırlı kalmamış, aksine öğretmenler ve bilim adamlarıyla da ilgilenmiş ve onların hayata dair çeşitli ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır. Ta ki kendilerinden beklenen işi en iyi şekilde yerine getirebilsinler. Çoğu zaman vakıflar medrese, mescit ve diğer vakıf kurumlarında çalışan öğretmenlerin maaşlarını karşılayarak çeşitli ilimlerin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Öğretmenler vakıflardan aldıkları bu destekle saygın bir hayat standardına kavuşabilmişlerdir.¹⁶⁸

Bunlara ilave olarak vakıflar, cezaevindeki mahkûmların eğitim ve ıslah vazifesini üstlenen fakihlere ve ilim adamlarına ödeme yapmıştır. Ta ki bu mahkûmlar cezaevinden çıktıklarında belirli bir ilim dalında uzmanlaşmış olsunlar ve topluma kazandırılınsınlar. Aynı şekilde vakıflar, ilim talebelerinin eğitime dair muhtelif ihtiyaçlarını karşılayarak onların eğitim-öğretime entegre olmalarını ve mescit, medrese ve kütüphanelerde sunulan hizmetlerden istifade etmelerini teşvik etmiştir. Nitekim bazı vakıflar öğrencilerin eğitim, iâşe ve barınma ihtiyaçlarına tahsis edilmiş, medrese binası içinde belirli bölümler ya da medreseye ait bağımsız bölümler öğrencilerin ücretsiz olarak iskânı için ayrılmıştır.¹⁶⁹

Eğitim amaçlı kurulan vakıflardan gençveya yaşlı, zengin ya da fakir olsun, ilim talep etmek isteyen herkes istifade etmektedir. Tıpkı Kudüs'te olduğu gibi, ülkenin dört bir yanından gelen pek çok ilim adamı ve öğrenci için burası cazibe merkezi haline gelmişti ve bunun sebebi de Mescid-i Aksa'nın varlığı ve buranın ilim merkezi haline gelmiş olmasıydı. Ülkenin farklı yerlerinde bunun gibi çok sayıda mescit bulunmaktadır.¹⁷⁰

5. Vakıflar ve Kütüphaneler

İslami dönemlerde, vakıfların olduğu yerlerde çeşitli kitapların olması iyi bilinen bir husustu. Çünkü kitapların vakfedilmesi, insanların Allah u Teâlâ'ya yaklaşmak, hayırla yâd edilmek ve öldükten sonra kitaplarını dağılmaktan ve yok olmaktan muhafaza etmek için yaptıkları en faziletli amellerden biri kabul edilmiştir.¹⁷¹ Kitapların evvela talebe ve âlimler için önemi, sonra da fiyatlarının yüksek olması nedeniyle

¹⁶⁸ Me'âşî, *el-Bu'du'l-mekâsîdî'l-vakf*, 257.

¹⁶⁹ Abdullah el-Mu'aylî, "Devru'l-vakf fi'l-'ameliyyeti't-ta'limiyye", *Nedvetumekâneti'l-vakf ve eseruhufî'd-da'veve't-tenmiye* (es-Su'ûdiyye: 1999), 33.

¹⁷⁰ el-Mu'aylî, "Devru'l-vakf fi'l-'ameliyyeti't-ta'limiyye", 34.

¹⁷¹ Selim, *el-Vakf ve devruhufî'l-müctema'i'l-İslâmiyyi'l-mu'âsur*, 138.

kütüphaneler, ilmin yayılmasında en güçlü vasıtalarından biri olmuştur. İlmî seven insanlar, vakıf kütüphaneleri kurarak bunları ilim talebelerine açmış ve bu kütüphanelere bol miktarda paraaktarmışlardır. Bu da yaşadıkları toplumda bilimin ilerlemesine yol açmıştır. Günümüzde “Merkez Kütüphanesi” ya da “Halk Kütüphanesi” olarak bilinen bu kütüphaneler geçmişte “Hizânetu’l-kütüb”, “Beytü’l-hikme”, “Dâru’l-‘ilm”, “Dâru’l-kütüb” gibi farklı isimlerle anılmıştır.¹⁷²

6. Vakıflar ve Cehaletin Yok Edilmesi

Vakıfların eğitimdeki rolüne dair bütün bu anlattıklarımızdan, onun cehaleti ortadan kaldırmaya ve ilmin yayılmasına yönelik verdiği katkı açıkça görülmektedir. Nitekim vakıfların mescitlerde, kütüphanelerde, mekteplerde, Kur’ân-ı Kerim ders halkalarında yürüttüğü çalışmalarla bu alanda büyük rol oynadığı aşîkârdır. Aynı şekilde toplumun bütün kesimlerine açık olan vakıf medreselerinin sağlamış olduğu avantajların ve imkânların katkısı da ortadadır. Vakıfların yukarıda bahsi geçen çalışmaları sebebiyle bu medreseler, yoksul ailelere ait çocukların bilgili, iş-güç sahibi ve kendi toplumlarında saygın bir konuma sahip olmaları konusunda etkin bir rol oynamıştır.¹⁷³

7. Vakıflar ve Bilimsel Araştırmalardaki Rolü

Vakıf kurumları, yukarıda bahsettiğimiz üzere, bilim adamlarına sağladıkları çeşitli kolaylıkların bir neticesi olarak, bilimsel araştırma faaliyetlerini harekete geçirmede ve farklı ülkeler arasında bilimsel ve kültürel alışverişi kolaylaştırmada önemli rol oynamışlardır. Bilim adamları bir ülkeden diğerine giderken, varacakları her yerde saygın bir hayat yaşamak için gerekli olan bütün imkânları bulacaklarından emindiler. Bu kurumlar, öğrencileri ve araştırmacıları ilim talep etmek için yolculuk yapmaya teşvik etmiş, böylece ülkeler arası yolculuklar önemli ölçüde yaygın hale gelmiştir. Hatta ilim tahsilini tamamlamak için bu yolculukları bir şart olarak kabul etmişlerdir. Vakıf kurumları bu insanlara pek çok imkânlar sağlamış ve bu sayede onlar marifet dünyalarını zenginleştirmiş, sahip oldukları yetenekleri geliştirmiş ve çok sayıda eser telif etmişlerdir.¹⁷⁴

¹⁷² Sâlih, *el-Vakfî’ş-şerî’ati’l-İslâmiyye*, 185.

¹⁷³ Mansur Selîm, “el-Vakf ve devruhufî’t-tenmiyeti’l-ictimâ’iyye”, *el-Mütemeru’s-sânîli’l-evkâffî’l-Memleketi’l-Arabîyyeti’s-Su’ûdiyye* (es-Su’ûdiyye: 2006), 32.

¹⁷⁴ Selim, *el-Vakf ve devruhufî’l-müctema’i’l-İslâmiyyi’l-mu’âsur*, 146.

J. Vakıfların Sağlık Alanındaki Rolü

Bir kişinin çalışabilmesi için onun zihinsel ve fiziksel gücünün yerinde olması gerekir. Bu yüzden kişinin toplum içinde sağlıklı bir şekilde kendisine uygun bir iş bulabilmesi bu yönlere dikkat etmesiyle mümkündür. Bu sebeple biz burada vakıfların bu yöndeki rolünden bahsetmek istiyoruz.

Vakıf kurumları bu konuya önem vermiş ve fevkalade özen göstermişlerdir. İslam'da tıp ve hastane tarihine baktığımızda, vakıfların gelişimi ve İslam dünyasında yayılmaları ile tıbbın ilerlemesi ve toplum sağlığı alanında gelişimi arasında doğrudan bir ilişkinin olduğunu görüyoruz. Nitekim vakıflar; hastaneler, sağlık ocakları ve tıp enstitüleri kurmak yoluyla toplumdaki sağlık hizmetlerinin desteklenmesi için başlıca kaynak durumundaydılar. Ayrıca bazı düşünürlerin, tıp ve onunla alakalı bilimlerde gerçekleşen bilimsel ilerlemenin, İslam'daki vakıfların bir neticesi olduğuna inandıklarını görüyoruz.¹⁷⁵

el-Makrîzî, İslam'da hastaları tedavi etmek için kurulan ilk Bîmâristân'ın, Emevi Halifesi Abdülmelik tarafından h. 88 yılında Şam'da inşa edildiğini nakletmiştir. Abdülmelik buraya doktorlar tayin etmiş ve bu doktorlar maaşlarını vakıflardan alıyorlardı. Buradaki yatalak her hastaya, işleriyle ilgilenmesi için bir hizmetçi, her kör için de ona yardımcı olacak bir refakatçi vermiştir.¹⁷⁶

Ayrıca İslam medeniyeti tarihindeki ilk büyük hastane, Harun Reşid'in Bağdat'ta inşa edilmesini emrettiği Mâristân'dır. Müslümanların sağlık hizmetlerine ve bu hizmetlerin daha da geliştirilmesi hususunda gösterdiği alaka öylesine büyüktü ki, entegre tıp mahalleleri inşa etmek için vakıflar tahsis etmişlerdir.¹⁷⁷ İbn Cübeyr, seyahatinde, Bağdat'ta tam teşekküllü, küçük bir şehre benzeyen ve Mâristân Çarşısı olarak adlandırılan bir mahalle gördüğünü anlatır. Mahallenin ortasında ağaçların, meyve bahçelerinin, yolların ve çok sayıda evin çevrelediği güzel ve lüks bir sarayın bulunduğunu söyler. Bütün bunların hepsi hastalar için vakfedilmiş vakıflardı. Doktorlar, eczacılar ve tıp öğrencileri buraya akın ediyorlardı, çünkü hepsinin masrafları Bağdat'ın her tarafına yayılan vakıflardan karşılanıyordu. Tarih kitapları, Mısır'da vakıf fonlarıyla kurulan hastanelerden bahsederken, Abbasi Halifesi

¹⁷⁵ Abdullah el-Bâhûs, "el-Vakfve't-tenmiyetu'l-iktisâdiyye", *Mütemeru'l-evkâf el-evvel fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye* (es-Su'ûdiyye: Câmî'atu'Ümmi'l-Kurâ, 2001), 156.

¹⁷⁶ Muhammed b. Abdulaziz Binabdillah, *el-Vakffî'l-fikri'l-İslâmî* (el-Memleketu'l-Mağribiyye: Vezâretu'l-Evkâfve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1996), 1/147-148.

¹⁷⁷ Ahmed İsa, *Târîhu'l-bîmâristânâtî'l-İslâm* (Beyrut: Dâru'r-Râid el-'Arabî, 1981), 178.

Mütevekkil-Alellâh'ın veziri Feth b. Hakan'ın kurduğu bir hastaneden ve Mısır Emiri Ahmed b. Tolun'un kendi adıyla kurduğu bir başka hastaneden bahseder. İbn Tolun'un yaptırdığı hastanenin bütün ihtiyaçları vakfiyeler tarafından karşılanmış, ayrıca burada erkekler ve kadınlar için hamamlar yaptırılmıştır. Eyyûbîler ve Memlûkler devrinin en meşhur hastanelerinden biri, Selahaddin Eyyûbî tarafından kurulan hastanedir.¹⁷⁸

Tarihçiler ve seyyahlar, Memlûk sultanı Kalavun'un Mısır'da inşa ettiği ve Müslüman hastaların tedavisi için vakfettiği hastaneden bahsederler. İbn Battûta onun hakkında şunları söyler: “İyi yönlerini anlatmakla bitiremeyiz. İçinde sayılamayacak kadar ilaç ve çeşitli hizmet tesisleri vardır.”¹⁷⁹

Ahmed b. Tolun Mısır'da ilk hastaneyi h. 259'da inşa etmiştir. Bu hastanenin çalışma sistemine göre hasta kişi içeri girdiğinde elbiseleri çıkarılır ve emanete teslim edilir. Sonra kendisine hastaların giydiği özel bir kıyafet giydirilir ve ona has bir yatak hazırlanır. İyileşene kadar burada tedavi edilir. Hastanın ölümü halinde, masrafları hastanenin vakıf sandığından karşılanmak üzere teçhiz ve tekfin edilir.¹⁸⁰

Osmanlı döneminde pek çok ve çeşitli sağlık vakıfları vardı. Bunlar günümüzde tıp fakültelerindeki ve hastanelerdeki eğitim ve araştırma merkezlerine karşılık gelmektedir.¹⁸¹

Birkaç şehre dağılmış vaziyette, gelişmiş ve ihtisaslaşmış pek çok sağlık kurumu vardı. Bu kurumlar uzun yıllar boyunca pek çok hizmetler sunmuştur. Bunların yanı sıra, gerek Selçuklu döneminde gerekse Osmanlı döneminde, ticari kervanlarda tedavi konusunda uzmanlaşmış insanlar vardı. Bu insanlar, tedaviye ihtiyaç duyan yolculara hizmet etmek için bulunuyordu. Sağlık kurumları bol miktarda vardı ve kolaylıkla ulaşılabilir konumdaydı. Mardin, Manisa, Tokat, Kastamonu, Çankırı, Harput, Silvan, Akşehir, Erzurum, Kütahya, Malatya, Amasya gibi ticaret yolu üzerindeki şehirlerde düzenli bir şekilde faaliyet gösteriyorlardı.¹⁸²

¹⁷⁸ Ebu'l Hüseyin Muhammed b. Ahmed İbn Cübeyr, *Rihletü İbn Cübeyr* (Beyrut: Dâr Sâdır, 2007), 201.

¹⁷⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh İbn Battûta, *Rihletü İbn Battûta* (el-Mağrib: Akademiyetu'l-Memleketi'l-Mağribiyye, 1997), 1/203.

¹⁸⁰ İbn Battûta, *Rihletü İbn Battûta*, 1/203.

¹⁸¹ A. Süheyl Ünver, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Zamanında Vakıf Hastanelerin Bir Kısımına Dair”, *Vakıflar Dergisi* (Ankara: 1938), 1/17-23.; Esin Kahya - Ayşegül Demirhan Erdemir, *Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları* (Ankara: 2000), 86.

¹⁸² İbrahim Ateş, “Vakıflarda Eğitim Hizmetleri ve Vakıf Öğrenci Yurtları”, *Vakıflar Dergisi* (Ankara:1982), 14/56-63.

Günümüzde hastane olarak bilinen dârüşşifâya gelince, burada çalışmaya hak kazanan öğrenciler, tıbbın temel esaslarını usta-çırak ilişkisi yoluyla öğreniyorlardı. Tıp medreseleri için oluşturulan kadroya baktığımızda bunların müderris, mu'îd ve talebelerden oluştuğunu görürüz. Müderris günümüzde profesöre eşdeğer olurken, mu'îd; doçent, doktor veya asistan seviyelerinden birine denk geliyordu. Ayrıca eğitim ve öğretim işlerini koordine eden “Nuktacı” bulunmaktaydı. Eğitim faaliyetleri bu kişinin gözetiminde yürütülürdü. Osmanlı Devleti’nde tıp medresesi ihtisas gerektiren alanlardan olduğu için önce klasik eğitim alınır, ardından da tıp eğitimi tahsil edilirdi. Tıbbı dair bütün işlerden sorumlu olan kişiye “Hekimbaşı” denilirdi ve bu kişi günümüzde Sağlık Bakanı’na denk geliyordu.¹⁸³

Osmanlılar döneminde sağlık hizmetleri saray, hastaneler (dârüşşifâ), askeriye ve halk hekimleri aracılığıyla sağlanıyordu. Halk hekimlerine “*çarşıda dükkânı bulunan esnâf-ı hükemâ ve esnâf-ı cerrâh*” deniliyordu. Tıbbın gelişiminin ve yükselişinin başlangıcı olarak kabul edilen kesin tarih ise, Tıbhâne ve Cerrâhhâne’nin açıldığı 1827 yılıdır.¹⁸⁴

O dönemde 1550 yılında kurulan Haseki Dârüşşifâsı ile 1843 yılında kurulan Bezmiâlem Vâlîde Sultan Vakıf GurebaHastahanesi’ni burada zikretmek yeterlidir.¹⁸⁵

Türk-İslam medeniyetinde eğitime dair vakıflar, verdikleri sağlık hizmetleri ve uygulamalı tıp eğitimi sayesinde tıp bilimlerinin gelişmesine önemli katkılarda bulunarak on altıncı yüzyılın sonlarına kadar fen ve sosyal bilimlerin tüm branşlarında dünyayı aydınlatmışlardır.¹⁸⁶

Pek çok Selçuklu ve Osmanlı tıp âlimi sağlıkla ilgili ansiklopedik eserler hazırlamışlar ve yaptıkları çalışmaları da bu eserlere koymuşlardır. Örneğin *Menâfi’u’n-Nâs* isimli kitapta hemen hemen bütün hastalıklar; belirtileri, nedenleri, tedavileri ve kullanılan ilaçlarla ilgili ayrıntılı bilgiler verilmiştir.¹⁸⁷

¹⁸³ Orhan Tuna - Nevzat Yalçıntaş, *Sosyal Siyaset* (İstanbul: Der Yayınları, 1981), 21.

¹⁸⁴ Nil Sarı, “Osmanlı Hekimliğinde Tıp Ahlâkı”, *Osmanlılarda Sağlık I—II*, ed. Coşkun Yılmaz - Necdet Yılmaz, (İstanbul: 2006), 1–6; Ayten Altıntaş - Hanzade Doğan, “Osmanlı’da Serbest Hekimlik”, *Osmanlılarda Sağlık I—II*, ed. Coşkun Yılmaz - Necdet Yılmaz, (İstanbul: 2006), 265 vd; Yasin Yılmaz, “Süleymaniye Dârüşşifâsıve Tıp medresesi”, *Osmanlılarda Sağlık I—II*, ed. Coşkun Yılmaz - Necdet Yılmaz, (İstanbul: 2006), 285 vd.

¹⁸⁵ Kazım İsmail Gürkan, *Bezmiâlem Vâlîde Sultan Vakıf GurebaHastahanesi Tarihçesi* (İstanbul 1967),8–12, 151–152; Nimet Taşkıran, *Hasekinin Kitabı* (İstanbul: 1972), 14/127–159, 258 vd.

¹⁸⁶ Coşkun Yılmaz - Necdet Yılmaz, “Osmanlı Hastahane Yönetmelikleri”, *Osmanlılarda Sağlık I—II*, ed. Coşkun Yılmaz - Necdet Yılmaz, (İstanbul: 2006),42.

¹⁸⁷ Kahya, *Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları*, 16.

Ayrıca Osmanlı döneminin ünlü doktorlarından Sabuncuoğlu Şerafeddin'in kaleme aldığı *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye* ve *Mücerrebname* adlı tıp kitaplarında tanımladığı ameliyat çeşitleri, tedavi yöntemleri ve cerrahi aletler, modern tıp açısından bakıldığında bile hayranlık uyandıracak bir düzeydedir. Cerrahi operasyonları dikkat çekici şekilde gösteren resimleri kitaplarına eklediğinden bahsetmiyoruz bile.¹⁸⁸

Tıbbın bütün dallarıyla ilgilenilmiş, hatta Selçuklu ve Osmanlı tıp âlimleri, ağız ve diş hastalıklarının o dönemde tedavi edildiğini yazmışlardır. Diş tedavisi konusunda ileri bir düzeye ulaştıklarını, inek kemiğinden yapay diş yapma ve gevşek dişlerin altın tellerle sabitlenmesi gibi tekniklere sahip olduklarını göstermişlerdir. Ortaya koydukları çalışmalar modern tıpla yarışıyordu.¹⁸⁹

Ayrıca göz hastalıkları, ağrı kesici, epilepsi, felç, cüzzam, gut hastalıkları ve çiçek aşısı ile ilgilenmişlerdir. Göz hastalıklarıyla ilgili olarak, Dârüşşifâ'ya ait belgeler ile konuyla alakalı kitaplar, göz hekimliğinin Selçuklu ve Osmanlı tıp tarihinde önemli ve ayrı bir branş olarak kabul edildiğini göstermektedir. "Kehhal" adı verilen göz hekimleri, göz hastalıkları ve tedavisine teorik ve pratik olarak büyük katkılar yapmışlardır. Göz tabakaları, göz sinirleri, enfeksiyon ve yaralar, gözkapağı rahatsızlıkları, göz kuruluğu, gece ve renk körlüğü gibi pek çok hastalık, sebepleri ve tedavi yöntemleriyle birlikte tartışılmıştır.¹⁹⁰

Nörolojik hastalıklar konusunda Osmanlı döneminin en ünlü hekimlerinden biri olan Tabib Nidâî, ünlü kitabı *Menâfi'u'n-Nâs*'ta ağrıları ve ağrı tedavisini müstakil olarak ele alıp her biri hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Ayrıca nörolojik hastalıkları toplu olarak ele almış, epilepsi ve felç hakkında dikkat çekici bilgiler vermiştir.

Cüzzama gelince, insanların toplumdan dışlanmasına neden olan bu önemli hastalıkla ilgili olarak Osmanlı hekimlerinin yaptıkları titiz çalışmalar ve devamında yürütülen araştırmalar, hastalığın teşhis ve tedavisinde büyük başarı sağlamıştır.¹⁹¹

¹⁸⁸ Kahya, *Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları*, 14-15; Sabahattin Aydın, "Modern Tıp Penceresinden Osmanlı Tıp Anlayışına Bakış", *Osmanlılarda Sağlık I-II*, ed. Coşkun Yılmaz - Necdet Yılmaz, (İstanbul: 2006),30.

¹⁸⁹ Özhan Öncel, "Yüzyıllara Göre Diş Hekimliği Reçete Örnekleri", *I. Uluslararası Türk-İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi* (İstanbul: 1981), 164-167; İlder Uzel, "Osmanlı-Türk Diş Hekimliği", *Osmanlı Devleti'nde Sağlık Hizmetleri Sempozyumu* (Ankara: 2000),178-194.

¹⁹⁰ Ayla Demiroğlu, "17. Asırda Ser-Etibbâ Emir Çelebi'ninEnmûzec-i Tıbb Adlı Eserindeki Göz Hastalıkları ve Tedavileri Bahsi", *I. Uluslararası Türk-İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi*(İstanbul: 1981), 108-122.

¹⁹¹ Aydın, "Modern Tıp Penceresinden Osmanlı Tıp Anlayışına Bakış", 27-28.

Gut hastalığına gelince, kandaki ürik asit oranının artması ve özellikle eklemlerde birikmesiyle ağrı ve iltihaba neden olmaktadır. Bu hastalık sebebiyle birçok hükümdar ve devlet adamı öldüğünden, “kralların hastalığı” olarak adlandırılmış ve söz konusu hastalık büyük merak uyandırmıştır. 18. yüzyıl Osmanlı tıp âlimlerinden Hafız Hasan, *Nikris* adını verdiği kitabında, bu hastalığın teşhis ve tedavisi hakkında modern tıp verilerine yakın bilgiler sunmuştur.

Bunun yanı sıra, çiçek hastalığından kaynaklı ölüm tehlikesini önlemek ve tedavisi için çözümler üreten ilk ve tek millet Türkler olmasa da, Osmanlı tıp âlimleri, Avrupalı tıp bilginlerinden önce bu hastalığa karşı aşı kullanmışlardır. Bu gerçek bizzat Avrupalı bilim adamları tarafından itiraf edilmiştir.¹⁹²

Vakıfların, sağlık hizmetlerinin yanı sıra eczacılık alanında verdiği destekleri gözden kaçırmamamız gerekir. Türk-İslam medeniyetinde sağlık vakıfları, ilaç araştırma ve uygulamalarının yapıldığı eczacılık ve kimya fakültelerinin işlevlerini de yerine getiriyordu. Bu dönemde eczacılık ve farmakoloji alanında referans kabul edilen iki önemli kitap vardı. Bunlar İshâk b. Murâd'ın *Edviye-i Müfrede* ile Ali Münşî'nin *Bidâyetü'l-Mübtedi* adlı eserleridir.¹⁹³

Aynı durum rehabilitasyon sürecinde gösterilen ihtimam için de geçerlidir. Dârüşşifâlarda (tıp fakültesi/eğitim ve araştırma hastanelerinde) modern karşılığıyla rehabilitasyon merkezleri bulunuyordu. Fatih Sultan Mehmet zamanında “Tabhâne Medresesi” ve “Nekâhethâne” olarak adlandırılan benzer merkezler ve yapılar vardı. Nekâhethâne, hastalıktan iyileşip de çok zayıf düşenlerin iyice kuvvet ve derman buluncaya kadar tutulduğu yer anlamına gelmektedir.¹⁹⁴

Bütün bunlara ilave olarak Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde, modern zamanların salgın hastalıklarından olan psikolojik ve psikosomatik hastalıkların tedavisine ayrı bir önem verilmiştir. Avrupa'da akıl hastalıklarına yakalananların ateşle

¹⁹² Rengin Bütün, “Hekim başı Gevrekzâde Hasan Efendi'nin Nikris Risâlesi”, *I. Uluslararası Türk-İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi*, (İstanbul: 1981), 94–101; A. Süheyl Ünver, *Türkiye'de Çiçek Aşısı ve Tarihi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1948), 5, 19–22, 137–138.

¹⁹³ Kahya, *Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları*, 14, 17; Arif Bilgin, “Osmanlı Döneminde İlaç Yapımında Kullanılan Tıbbî Bitkiler”, *Osmanlılarda Sağlık I–II*, ed. Coşkun Yılmaz -Necdet Yılmaz, (İstanbul: 2006), 247–253.

¹⁹⁴ A. Himmet Berki, “Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişafı ve Tekâmülü Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faydeler”, *Vakıflar Dergisi* 6 (Ankara: 1965), 13.

tedavi edildiği bir dönemde, ruh ve sinir hastalıklarının tedavisi dârüşşîfâ bünyesinde müzikle, güzel sanatlarla meşguliyetle ve değişik hobilerle yapılmıştır.¹⁹⁵

K. Vakıfların Alt Yapı Alanındaki Rolü

Altyapı, topluma ait işlerin ve faaliyetlerin onusuz yerine getirilemeyeceği hizmetlerdir. Daha geniş anlamıyla altyapı; sağlık, eğitim, ulaşım ve iletişim alanındaki tüm kamu hizmetlerini, ayrıca su kaynakları, sulama ve kanalizasyon sistemleri, elektrik ve su şebekeleri, barajlar, limanlar, havaalanları, demiryolları, yollar, köprüler, su ve elektrik tesisleri, kuyular, okullar, camiler ve hastaneler gibi bütün hizmet alanlarını kapsamaktadır.¹⁹⁶

Bu hizmetlerin önemi, halkın temel çıkarlarıyla ilgili olmasından ve ekonomik yaşamı kolaylaştırmasından kaynaklanmaktadır. Vakıf kurumlarının, bu hizmetlerin kolaylaştırılmasında veya aktif hale getirilmesinde önemli etkileri olmuştur.¹⁹⁷

Altyapı hizmetleriyle ilgili yapılan vakıf çalışmaları aşağıdaki gibidir:

1. Yolların Asfaltlanması ve Onarılmasında Vakfın Rolü

Yolların yapımı ve asfaltlanması, bunun yanı sıra yolcular için gerekli hizmetlerin sunulması hususunda vakıflar büyük rol oynamıştır. Vakıfların sunduğu hizmetler ve bağışçıların verdikleri tahsisatlar içinde en büyük payı kamu hizmetleri almaktadır. Vakıfların sunduğu katkılar sayesinde ülkeleri birbirine bağlayan büyük karayolu ağı inşa edilmiş ve bu ağ daha da geliştirilmiştir. Ticaret ya da başka amaçlarla ülkeler arası seyahat eden insanları ağırlamak için dinlenme yerleri inşa edilmiştir. Aynı şekilde şehir içi yolların asfalt ve temizlik işleri de vakıfların verdiği paralarla gerçekleşmiştir. İstanbul, Bağdat ve Medine'yi birbirine bağlayan demiryolu hattının bitişiğindeki arazilerin bu önemli ulaşım hattına hizmet etmesi için vakfedilmesi buna örnektir. Bu vakfın varlığını ispat eden belgeler hala Medine'de bulunmaktadır. Bütün bunların yanı sıra, başlıca görevi yolların ve köprülerin onarımını takip etmek olan vakıflar da bulunmaktadır.¹⁹⁸

¹⁹⁵ Hüsrev Hatemi, "Türk Medeniyetinde Vakıf Sağlık Kurumları", 3. *Vakıflar Haftası Armağanı bildirisi* (İstanbul: 1986),2; Binabdillah, *el-Vakfi'l-fikri'l-İslâmi*, 1/145-169.

¹⁹⁶ Abduh, *Eseru'l-vakfi't-tenmiyeti'l-iktisâdiyye*, 97.

¹⁹⁷ BahâuddinBekr, *Sübülütenmiyetimevâridi'l-vakfi'l-İslâmî fî kitâ'i Gazze* (Gazze: el-Câmi'atu'l-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 23.

¹⁹⁸ el-Bâhûs, "el-Vakfve't-tenmiyetu'l-iktisâdiyye", 146.

2. Emniyet Merkezlerinin İnşa Edilmesi

Emniyet merkezlerinin kurulması, altyapı projelerinin en önemli esaslarından biridir. Çünkü savunma ile ilgili projeler, ister dış tehlikelere karşı, ister iç çekişme ve çatışmalara karşı toplumun ve ülkenin emniyet ve güven içinde olmasını sağlar. Bu nedenle vakıflar, toplumun iç ve dış güvenliğinin sağlanmasına katkıda bulunan bu emniyet merkezlerinin kurulmasına gayret etmiştir. Bu tür vakıflar İslam ülkelerinde yaygın bir biçimde bulunmaktadır. Vakıflar, bu merkezleri sadece kurmakla yetinmemiş, aynı zamanda masraflarını karşılamış, bakımlarını yapmış ve orada çalışan askerlerin, idarecilerin, işçilerin ve diğer insanların giderlerini üstlenmişlerdir.¹⁹⁹

3. Yeni Şehirlerin Kurulması

Vakıfların faaliyetlerinden biri de, ekonomik ve sosyal aktivitelerin olmadığı yoksul bölgelerin geliştirilmesi olmuştur. Yeni şehirlerin temelini oluşturacak çeşitli vakıf kurumları kurarak buraları ticari ve kentsel öneme sahip alanlar haline gelmesine yardımcı olmuşlardır. Genellikle camiler, imaretler, tekkeler, hamamlar ve dükkânlar gibi önemli vakıf kurumları inşa etmişlerdir. Bu dinî, sosyal ve ticari kurumların olduğu yerler insanlar için cazibe merkezleri haline gelmiş, nüfusun bu bölgeye ve çevresine yerleşmesini sağlayarak bu yerlerin yerleşim merkezlerine dönüşmesine katkıda bulunmuşlardır. Hatta bu yerleşim merkezlerinin gelişip köy ve kasabaya dönüşmelerine, konumlarına ve yol üzerinde olmalarına göre belki de şehir haline gelmelerine imkân vermişlerdir.²⁰⁰

4. Mevcut Şehirlerin Geliştirilmesi

Vakıflar, sahip oldukları kurumlar aracılığıyla mevcut şehirlerin kalkınması ve geliştirilmesi için çalışmıştır. Pek çok şehir, vakıflar sayesinde bayındırlık alanında büyük gelişmelere tanık olmuştur. Vakıflar, hem toplum hem de devlet düzeyinde etkin bir rol oynamış ve birçok bölgenin ekonomik olarak kalkınmasına yardımcı olmuştur.

Bu bölgelerin çoğu kıyıda kenarda kalmıştı ve vakıflara ait tesislerin kurulmasıyla birlikte insanlar bu bölgelere ve çevresine yerleşme konusunda kendilerinde cesaret bulmuşlardır. Hatta bazıları, köyler ile şehirler arasında bir köprü olması ve ekonomik

¹⁹⁹ el-Bâhûs, "el-Vakfe't-tenmiyetu'l-iktisâdiyye", 146.

²⁰⁰ Selim, *el-Vakf ve devruhufi'l-müctema'i'l-İslâmiyyi'l-mu'âsir*, 129.

hayatı desteklemesi sebebiyle cazip hale gelen bu topluluklara yakın yerlerde ticari faaliyet yapmaya özen göstermişlerdir.²⁰¹

XI. VAKIFLARIN KARŞILAŞTIĞI SORUNLAR

Şüphesiz vakıfların, çoğu zaman başarı elde etmelerine ve bunu devam ettirmelerine rağmen, zaman zaman karşılaştıkları ve çalışmalarını aksatan bazı sorunlar vardır. Bunlar, vakıf kurumlarının kendi içinden kaynaklanan dâhili sorunlar olabildiği gibi vakfin çevresinden kaynaklanan harici sorunlar da olabilmektedir. Ayrıca bu sorunlar bir bölgeden diğerine farklılık arz edebilmektedir. Genel olarak vakıfların karşılaştığı sorunlar şu şekilde özetlenebilir:

A. Sömürgecilik ve İşgal Sorunu

Vakıflar toplumda oynadığı pek çok rol aracılığıyla, sürekli olarak bizlere, bir güç kaynağı olduğunu ve toplumu birbirine kenetleyen bir kaynak olduğunu kanıtlamıştır. Özellikle bu durum Müslüman toplumlarda daha belirgindir. Tek başına vakıflar, bireyi her koşulda destekleyen büyük bir gücü temsil etmektedir. Bu nedenle sömürgeci ülkeler ile İslam toplumlarına düşman olan ülkeler, vakıfları ortadan kaldırmak veya faaliyetlerini sınırlandırmak için çeşitli girişimlerde bulunmuş ve türlü yollara başvurmuşlardır. Bu girişimlerden bazıları şunlardır:²⁰²

- Vakfin mülkiyeti böldüğü ve üretimi zayıflattığı, dolayısıyla onu etkin bir şekilde kullanabilen çağdaş bir yönetimin eline geçmesi gerektiği iddiası.
- Vakıf gelirlerini merkezi yönetimlere aktararak vakıf ile mevkufun aleyh arasındaki alâkayı koparmak. Vakıftan istifade edenler devlet hazinesinden maaş almaya başlayacak ve böylece sömürgeci hükümetlere ve temsilcilerine boyun eğeceklerdir.
- Yeni vakıfların ortaya çıkmasını önleyecek kanunlar çıkarmak ve gelecek nesillerin yararına olacak vakıfları ortadan kaldırmak.

²⁰¹ Mehmet Bayartan, “Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* X-1 (2008), 157-175.

²⁰² Ahmed Kâsım, *el-Vakf fi Tûnusfi'l-karnayni's-sâmin 'aşar ve't-tâsi' 'aşar* (Dimaşk: el-Me'hadu'l-Feransî li'd-dirâsâti'l-'Arabiyye, 1995), 46; Nasr Muhammed 'Ârif, “el-Vakfve'l-Âhar: Cedeliyyetu'l-'atâ ve'l-ihtivâve'l-ilgâ”, *MecelletuEvkâf*, (Küveyt: el-Emânetu'l-'âmmeli'l-evkâf, sayı: 9, 2005), 14.

- d. Vakıfları tamamen ele geçirmek ve onları, Kuzey Afrika'da olduğu gibi, sömürgeci hükûmetlerin hizmetine vermek.²⁰³

B. İdari Sorunlar

Vakfın karşılaştığı önemli sorunlar arasında idari sorunlar da yer almaktadır. Yani idareden kimin sorumlu olduğu, nasıl yapıldığı ve idarenin bizzat kendisinin nasıl olduğu ile ilgili sorunlar. Bu sorunlarla ilgili olarak burada bazı ayrıntılı bilgilere yer vermek istiyoruz:

1. Devletin Vakıfları Yönetmesiyle Alâkalı Sorunlar

Devletin, vakıflar üzerinde yönetim yetkisine sahip olmasından ve vakıflara ait idari işlerin ona teslim edilmesinden sonra bazı faydalar gerçekleşmiş, bununla birlikte İslami vakıfların etkinliğini azaltan ve onlara olumsuz şekilde etki eden birçok sorun ortaya çıkmıştır. Bu sorunların başlıca olanlarını zikrettikten sonra, tali olan ikincil dereceden sorunlara yer vereceğiz.

Devletin vakıfları yönetmesiyle ilgili başlıca sorunları şu şekilde zikretmek mümkündür²⁰⁴

1. İdari işlerle alâkalı sorunlar: Bu sorunlar, vakıf sektörünün kademeli olarak devlet bürokrasisine tabi kılınması ve vakıflarla ilgili tüm faaliyetlerin ve kurumların devlet idaresine entegrasyonundan kaynaklanmaktadır.

2. Medya konularına ilişkin sorunlar: Sebeplerini incelemeden veya ıslah yollarını bulmaya çalışmadan, vakıf kurumlarına yönelik karalama kampanyalarının düzenlenmesi ve bu kurumlardaki çeşitli yolsuzlukların ve idari açıdan yaşanan çöküşün abartılı bir şekilde afişe edilmesi yoluyla gerçekleşmektedir.

3. Yasamaya ilişkin sorunlar: Vakıf işlerinin yasallaştırılmasına yönelik kanunlar çıkarmak veya mevcut kanunlarda değişiklik yapmaktan dolayı ortaya çıkmaktadır.

4. Eğitimle ilgili sorunlar: Vakıfların ve onların önemi ile ilgili konuların okul müfredatına veya eğitim ve yetiştirme programlarına dâhil edilmemesinden kaynaklanmaktadır.

²⁰³ Ahmed Kâsım, *el-Vakf fi Tûnuşfi'l-karnayni's-sâmin 'aşar ve't-tâsi' 'aşar*, 46; Nasr Muhammed 'Ârif, "el-Vakf ve'l-Âhar: Cedeliyyetu'l-'atâ ve'l-ihtivâve'l-ilgâ", *MecelletuEvkâf*, 14.

²⁰⁴ İbrahim Ğânim, *Tecdîdu'l-va'ybinizâmi'l-vakfi'l-İslâmî* (Mısır: Dâru'l-Beşîrlî's-sekâfetine'l-'ulûm, 2016), 162.

Devletin vakıfları yönetmesiyle ilgili ikincil dereceden sorunlar şunlardır:

● **Vakıf gelirlerinin uygun olmayan şekilde harcanması:** Nitekim devlet bazen vakfın şartlarını dikkate almayabilir ve kendisi için uygun şartlar koyabilir. Hatta bu koyduğu şartlar vakfın şartlarına uymasa da bunu yapabilir. Bu durum, vakfın kuruluş amacıyla bağdaşmaz.²⁰⁵

● **Devletin, vakıflara ait mali kaynaklara göz dikmesi:** Bazı çağdaş ülkeler, vakıfları, finansal bir kaynak olarak görmüş ve bunları devletin genel bütçesine dâhil etmişlerdir. Bu da vakıfların kaybolmasına, sistemlerinin bozulmasına ve hedef kitlenin vakfa ait kaynaklardan mahrum bırakılmasına neden olmuştur.²⁰⁶

● **Vakıfların ulusal rolünün ihmal edilmesi:** Ülke dış tehlikelere maruz kaldığında, ulusal direnişi güçlendirmede vakıfların büyük rolü vardır. Bu nedenle, İslam ülkelerine giren yabancı sömürgeciler, ulusal eylemleri desteklemeye yönelik katkılarını önlemek maksadıyla vakıfların sistemine müdahale etmeye gayret ederler. Bunu da, onları zorla ele geçirerek veya hükümetlere baskı yaparak onlardan vazgeçmelerini veya onları devre dışı bırakmalarını sağlayarak yaparlar. Şayet vakıflar şahısların elinde kalsaydı, bu sıkıntı devletin üzerinden kalkacak ve vakıflar korunmuş olacaktı.²⁰⁷

● **Mali güce sahip olanların vakıf kurmaya isteksiz olmaları:** Vakıf sistemi, vakıf şartlarına saygı gösterilmesi ve onlara bağlı kalınması esasına dayanmaktadır. Bu bağlılık, insanları hayır yönünde vakıflar yapmaya teşvik etmiştir. Ne var ki devlet, vakıfların yönetimini devraldığında, vakıf yapanların koymuş olduğu şartlar heder edilmiş ve vakıflar haksız icraatların ve dış güçlerin güdümüne girmiş olacaktır. İşte bu hususlardan dolayı mali güce sahip olan insanlar, vakıf kurma konusunda daha az istekli davranmaktadırlar.²⁰⁸

● **Devletin vakıf kurmada bireylerin katılımına destek vermemesi:** Devletin hayır faaliyetlerini kontrol altına almasının, bireyler ile devlet arasında siyasi, sosyal ve

²⁰⁵ Abdullah en-Neccâr, “Velâyetu’ d-devle ‘alâ’ l-vakf el-müşkilâtve’ l-hulûl”, *el-Mütemeru’s-Sânî li’ l-evkâf bi’ l-Memleketi’ l- Arabiyyeti’ s-Su’ üdiyye* (es-Su’ üdiyye: Câmî’ atu’ Ümmi’ l-Kurâ, 1427), 44-53; Binabdillah, *el-Vakffî’ l-fikri’ l-İslâmî*, 2/311-312.

²⁰⁶ en-Neccâr, “Velâyetu’ d-devle ‘alâ’ l-vakf el-müşkilâtve’ l-hulûl”, 44-53; Binabdillah, *el-Vakffî’ l-fikri’ l-İslâmî*, 2/311-312.

²⁰⁷ en-Neccâr, “Velâyetu’ d-devle ‘alâ’ l-vakf el-müşkilâtve’ l-hulûl”, 44-53; Binabdillah, *el-Vakffî’ l-fikri’ l-İslâmî*, 2/311-312.

²⁰⁸ en-Neccâr, “Velâyetu’ d-devle ‘alâ’ l-vakf el-müşkilâtve’ l-hulûl”, 44-53; Binabdillah, *el-Vakffî’ l-fikri’ l-İslâmî*, 2/311-312.

entelektüel bir kopuşa yol açtığı net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Öyle ki, devletin kontrol ettiği ya da yönetim yetkisine sahip olduğu işlere bireyler katılmaktan kaçınmış, bu da vakıf sisteminin çökmesine ve tüm ulusun olumsuz etkilenmesine yol açmıştır.²⁰⁹

●**Devletin gayrimenkul servetine zarar verilmesi:** Vakıflar, malın alıkonulması ve faydasının tasadduk edilmesi üzerine kaim olup mülkiyetin bireysel alandan kamu alanına geçmesi esasına dayanmaktadır. Fakat devlet vakıfları kontrol ettiğinde, bu vakıf sisteminde istikrarsızlığa neden olur. Çünkü devlet, vakıflar konusunda, kendince uygun gördüğü şekilde tasarrufta bulunur, bu da kamu yararına zarar verir.²¹⁰

●**Ekonomik hareket özgürlüğü ilkesinin göz ardı edilmesi:** Vakıf işi, bireysel bir kararla başladığı için, hareket özgürlüğünü vurgulayan önemli bir unsur olarak kabul edilmektedir. Ekonomik özgürlük ilkesi, uluslararası etkileşim ve ekonomik değişim alanında yaşanan gelişmelerin gerekli kıldığı küresel bir hedef haline gelmiştir. Ülkeler için önemli olan şey, bu ilkeyi güçlendirmek için çalışmalarıdır. Ta ki izledikleri yol, genel eğilimle çelişmemiş olsun. Devletin vakıf işlerine müdahalesi, ekonomik özgürlüğün kısıtlanması olarak değerlendirilmekte ve genel ekonomiyi olumsuz etkilemektedir.²¹¹

●**Vakfın toplumsal rolünün yok edilmesi:** Vakıf düşüncesi sadece ibadete ve onunla alakalı hususlara tahsis edilmiştir. Bunun böyle olmasının sebebi devletin, vakıflar üzerindeki yetkisini kullandığında, bunu Vakıflar ve Diyanet İşleri Bakanlığı aracılığıyla yapmasıdır. Bazı ülkelerde bu bakanlık, bütün gayretini ibadetle ilgili konulara sarf eder ve vakıfların toplum için büyük önem arz eden sosyal rolünden uzaklaşır. Hâlbuki bu bakanlığın, kâr amacı güden veya hükûmet politikalarına boyun eğen kurumlardan uzak bir şekilde, insani ve maddi yönden insanların ihtiyaçlarına uygun vakıfların kurulmasına önem vermesi ve bunu teşvik etmesi gerekir.²¹²

2. Yönetişim ve Yanlış Yönetim Gibi İdari Sorunlar

Devletin vakıfların yönetimi üzerindeki hâkimiyeti ve buna bağlı olarak ortaya çıkan yolsuzluk ve idari karışıklığın bir sonucu olarak, vakıfların yönetimi birçok zorlukla karşı karşıya kalmaktadır. Buna ilave olarak, bazı ülkelerdeki vakıf yönetim

²⁰⁹ en-Neccâr, “Velâyetu’ d-devle ‘alâ’ l-vakf el-müşkilâtve’ l-hulûl”, 44-53; Binabdillah, *el-Vakffi’ l-fikri’ l-İslâmî*, 2/311-312.

²¹⁰ Vakfın istibdali için bkz. Tez, s. 124-139.

²¹¹ en-Neccâr, “Velâyetu’ d-devle ‘alâ’ l-vakf el-müşkilâtve’ l-hulûl”, 44-53; Binabdillah, *el-Vakffi’ l-fikri’ l-İslâmî*, 2/311-312.

²¹² en-Neccâr, “Velâyetu’ d-devle ‘alâ’ l-vakf el-müşkilâtve’ l-hulûl”, 44-53; Binabdillah, *el-Vakffi’ l-fikri’ l-İslâmî*, 2/311-312.

mekanizmaları, son yıllarda idari sistemlerde yaşanan gelişmelere ayak uyduramamış ve kendilerini yenileyememişlerdir. Sonuç olarak, vakıfların idari reform süreci, kısa ve uzun vadede bir takım politikaların benimsenmesini ve çeşitli tedbirlerin alınmasını gerekli kılmıştır. Vakıf yönetişimi iki düzeyde ele alınabilir; vakıf sisteminin yönetimi ve vakıf kurumlarının yönetimi.

a. Vakıf Sisteminin Yönetimi

Sistemin yönetimi ile kastedilen şey, vakıflar ile hükümet arasındaki ve vakıfların birbirleri arasındaki ilişkinin yönetilmesidir. Vakıfların yönetişimi, Arap ve İslami tecrübelerle dayalı olarak çeşitlilik göstermiş ve temelde iki farklı felsefeye dayanmaktadır:

a. Hükûmetin tek başına yönetimi üstlenmesi. Ülkedeki hayır vakıflarının yönetimi, idari ve mali açıdan farklı derecelerde bağımsız olmalarına rağmen hükûmete ait kurumlar tarafından temsil edilir. Malezya, Mısır ve Ürdün'de durum böyledir. Aile vakıflarının önemli ölçüde azalmasını ya da bunların tamamen ortadan kaldırılmasını beraberinde getirmiştir. Vakıflar, devletin hayır faaliyetlerine entegre edilmiştir. Mali ve idari yolsuzluk fırsatlarının artması onu kusurlu hale getirmiştir. Vakıfların toplumsal ve sivil özünden yoksun kalmasından bahsetmiyoruz bile. Modern ülkelerin kurulmasından sonra, vakıfların yönetiminde tam bir bağımsızlık elde etmenin ardından, o dönemde temayüz eden merkezi totaliter ekonomik yönetim sürecinin bir parçası olarak İslam ülkelerinde yaygın bir eğilim ortaya çıktı. Bakanlıkların ve vakıf idarelerinin performansı diğer bakanlıklardan daha iyi değildi. Zira diğerlerini etkileyen kötü yönetim, bürokratik karmaşıklık ve yolsuzluk onları da etkiledi, bu da vakıfların iç içe girmesi, yönetimde şeffaflığın olmaması ve harcama kaynaklarının siyasallaştırılması gibi pek çok soruna yol açtı. Güvenin yok olması ve hükümet yönetiminin kifayetsizliği, toplumun yeni vakıflar kurma konusunda isteksiz davranmasına yol açtı.²¹³

b. Vakfedenin seçimine bağlı olarak, kamu ya da özel vakıfların, devletle beraber sivil yönetim tarafından birlikte yönetilmesi ilkesine dayanmaktadır. Türkiye, İran, Arap Körfezi ülkeleri ve Fas'ta yaygın olan hukuk sistemidir. Bu sistem, özel vakıfların devamlılığını temin etmenin yanı sıra hayır vakıflarına yüksek derecede bağımsızlık

²¹³ Muhammed Tahir Sabit Hac Muhammed, "A Proposal for a New Comprehensive Waqf Law in Malaysia", Department of Land Administration and Development ,UniversitiTeknologi, Skudai, Malaysia,3. <https://waqfacademy.org>Erişim: 05.06.2022

fırsatı verir. Ancak bazı durumlarda sivil yönetimin kifayetsizliği, onun için bir kusur olarak düşünülebilir.²¹⁴

Devlet ile özelin birlikte hareket ettiği sisteme tabi olan bazı ülkelerin, devletin atama ve denetimine tabi olsalar bile, kamu vakıflarının ya da sahipleri tarafından devlet yönetiminde olması istenen vakıfların yönetimi için müstakil heyetler oluşturdukları görülmektedir. Buna örnek olarak, devlet denetimine tabi olsa bile, müstakil hüviyete sahip bir devlet kuruluşu olarak Kuveyt Vakıflar Genel Sekreterliği'ni verebiliriz. Sekreterlik, yüksek düzeyde profesyonellik ve şeffaflığın yanı sıra ileri derecede idari yeniliklere, fihki güncellemelere ve çeşitli vakıf bankalarına sahiptir. Sudan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Katar buna benzer vakıf heyetleri kurmuştur. Aynı şekilde Türkiye'de de "Vakıflar Genel Müdürlüğü" adı altında ülkedeki vakıf sistemine ait politikaları yöneten, kontrol eden ve planlayan benzer bir heyet bulunmaktadır. Bu heyetin yönetim kurulu üyeleri ağırlıklı olarak hükûmet tarafından atanmıştır. Ne var ki bu heyetler, şekil olarak devletten bağımsız olmalarına karşılık genel olarak bakanlıklara tabidirler ve devletin politikaları çerçevesinde vakıf sektörü için planlama yaparlar. Bu nedenle onları, yapı ve amaç bakımından devlet kurumlarından bağımsız toplumsal heyetler olarak görmek mümkün değildir. Kaldı ki bu durum, vakıfları toplumun özünden uzaklaştırır. İslam tarihi, kamu vakıflarını denetlemeyi amaçlayan ilgili heyetlerin, yürütme erkinden bağımsız olarak kadıya (şer'î yargıya) bağlı olduğunu belirtir. Bu husus, heyetlere, devletin eğilim ve politikalarına karşı siyasi ve hukuki bir dokunulmazlık kazandırmış ve vakıf sistemine, kendi yönelimleri ve vakfedenin istekleri lehinde bir nevi baskı aracı oluşturabilme imkânı tanımıştır. İslami tarihsel modeller, bu bağlamda, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ve daha az ölçüde Avrupa ülkelerindeki sivil hayır kurumlarının gerçekliğiyle örtüşmektedir. Batılı hayır kurumları, hükümet kurumlarından bağımsız olarak idare edilirler, yargı denetimine ve gözetimine tabidirler, yürütme veya yasama kurumlarından bağımsızdırlar.²¹⁵

b. Vakıf Kurumlarının Yönetimi

İslâm ülkelerinin çoğunda vakıf kurumları, iyi bir idari sistemden ve yönetim ilkelerinden yoksundur. Bu yüzden İslami vakıflarda yönetim ilkelerinin uygulanması

²¹⁴ Muhammed, "A Proposal for a New Comprehensive Waqf Law in Malaysia", 3.

²¹⁵ Bkz. Reyhâm Hafâcî, Abdullah 'İrfân, *İhyâudevrinîzâmi'l-vakffî Mısr (Kırâetün fi'n-nemâzici'l-âlemiyye)* (Kahire: el-Câmi'atu'l-Amrîkiyyebi'l-Kâhire, ts.)

bir zorunluluk haline gelmiştir. Vakıflarla ilgili lazım olan yönetim ilkeleri, aşağıdaki maddelerde sıralanmıştır:

a. Şeffaflık: Kurumda cereyan eden olay ve olguların gerçek yüzünün ortaya çıkarılmasını, kamuoyunda tartışılmasını, vakıfla ilgili bilgilerin; vakfiye kayıtlarının, vakfedenlerin ve mevkufun aleyhin haklarının açık bir şekilde yayımlanmasını ifade eder. Aynı şekilde kurumun finansal ve finansal olmayan bilgilerinin, özellikle girdi ve çıktılarla ilgili olanların ilanını da içerir.²¹⁶

b. Hesap Verebilirlik: Değerlendirme anlamına da gelir. Kuruma ait işlerin; girdilerin, çıktılarının, performansın, en genç çalışandan idari hiyerarşinin en tepesine kadar vakıf yönetiminden sorumlu olanların değerlendirilmesidir.

c. Yolsuzlukla mücadele: Özel bir amaca ya da kâr etmeye yönelik olarak kişinin görev veya yetkisini kötüye kullanmasına karşı çıkmayı ve bu uğurda çalışmayı ifade eder. Yolsuzluk, vakıf kaynaklarını kötüye kullanan yönetim kurulları ve çalışanlar aracılığıyla gerçekleşir.

d. Yetkilendirme ve havale etme: Burada, kurum idaresinin merkezi değil kurumsal olacak şekilde, daha az sorumlu seviyelere daha fazla yetki verilmesi ve karar verme sürecinde en etkili ve en hızlı alternatifin seçilmesi kastedilmektedir.

e. Yanıt verme: Vakıf kurumu dinamik olmalı; idari, yatırım ya da sosyal herhangi bir süreçte, gelişimine katkı sağlayacak her türlü olumlu göstergeye yanıt verme yeteneğine sahip olmalıdır. Bu yanıt, vakıf yapanlar, yatırımcılar veya vakıflarla ilişkisi olan diğer paydaşlardan geri bildirim alındıktan sonra yapılır. Buna da duyarlı yönetim denir.

f. Yönetim tarzı/Vakıfların idari işleyişi: En iyisi, kişi merkezli olmaktan uzak, merkeziyetçi olmayan bir yönetim tarzıyla idare edilmesidir. Böylelikle vakıfların kolektif işleyişi gerçekleşecektir.

g. Vakıf yapanların haklarının korunması: Vakıf yapanların hakları korunmalı ve sahip oldukları vakıfların idaresi ile ilgili olarak onlara, periyodik raporlarla bilgi verilmeli, yapılan harcamalar ve fazla gelirin nasıl kullanıldığı konusunda bilgilendirme yapılmalıdır. Bu insanların yönetim kurulu üyeliği aracılığıyla bir rollerinin olması da mümkündür.²¹⁷

²¹⁶ Sâmi es-Salâhât, *Havkemetu'l-evkâf ve idâretu'amelîyyâtihâ'r-reîsiyye* (Riyad: Müessesetüsâ'î li tatvîri'l-evkâf, Birincibaskı, 2018), 55-62.

²¹⁷ Sâmi es-Salâhât, *Havkemetu'l-evkâfveidâretuâmelîyyâtihâ'r-reîsiyye*, 55-62.

3. Vakıf Sisteminin Pratik Zorlukları (Bir Model Olarak Vakıf Fonları)

Vakıfları işletirken ya da çeşitli yollarla onları yatırıma çevirirken bazı sorunlar ortaya çıkmaktadır. Yatırım yollarından biri vakıf fonlarıdır ve burada vakıf fonlarının karşılaştığı bazı problemlerden bahsedeceğiz. Vakıf fonu, yatırım yapmak amacıyla birkaç kişiden bağış veya hisse yoluyla vakıf parası toplanması, sonra bu paraların infak edilmesi veya gelirinin bireylere ve topluma fayda sağlayacak şekilde kamu yararına harcanmasından ibarettir. Buradaki amaç, vakıf sünnetini ihya etmek ve vakıfların millete, topluma ve bireylere umumi ya da hususi fayda sağlayan hayır hedeflerini gerçekleştirmektir.

Bu fonlar bir dizi sorunla karşı karşıya kalmakta olup en önemlileri şunlardır:²¹⁸

1. Bu vakıf fonlarının, ister vakıf çalışanları veya dışarıdaki insanlar tarafından, ister ihanet, hırsızlık veya şantaj gibi gayr-ı meşru yollarla, isterse kifayetsizlik ve tecrübesizlik sebebiyle yanlış yönetilmesi ve istismar edilmesi.

2. Denetleme, değiştirme ve kısıtlama yoluyla hükümet yetkililerin bu fonlara müdahale etmeleri. Burada müdahale bazen vakıf fonunun çıkarına olabilir ama çoğunlukla yapılan müdahaleler olumsuz yöndedir. Vakıf fonunun çalışmasını zayıflatmakta ve yavaş yavaş onu ortadan kaldırmaktadır.

C. Vakıfların Küresel Sorunları

İçinde bulunduğumuz çağ ve dünya genelinde müşahade ettiğimiz büyük gelişmeler, dünyanın değişik ülkeleri arasındaki iletişim sürecini kolaylaştırmıştır. İşte bu yüzden küresel vakıf olarak adlandırdığımız olguyla karşı karşıya kaldık.

Küresel vakıf: Vakıf yapanların birkaç ülkeden ya da farklı ülkelerdeki birkaç kurum, şahıs, örgüt veya kuruluştan olup malik oldukları parayı veya fonları, küresel olma vasfını dikkate alarak, vakfedenin şartlarına ve hükümlerine göre hapsetme konusunda ortaklık yapmalarıdır.²¹⁹

Küresel vakfın ortaya çıkışı ve buna duyulan ihtiyaçla ilgili çeşitli sebepler ve faktörler bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:²²⁰

1- Çağdaş hayattaki gelişmelerin ve olayların çokluğu ve bunların karmaşıklığı.

²¹⁸ Muhammed ez-Zuhaylî, “es-Sanâdiku’l-vakfiyyetu’l-Mu’âsıra: tekyîfuhâ, eşkâluhâ, hükmuuhâ, müşkilâtuhâ”, (Bahsmukaddemilâa’ mâlimütemeri’l-evkâf es-sânîfi Câmi’ati Ümmi’l-Kurâ, 1427), 37-39.

²¹⁹ Nureddinel-Hâdimî, “el-Vakfu’l-‘Âlemî ahkâmuhu ve makâsiduhu – müşkilâtuhu ve âfâkuhu”, Müdâheletun ‘ilmiyyetun mukaddemetunilâ’l-mütemeri’s-sânîli’l-evkâf (Mekke: Câmi’atu Ümmi’l-Kurâ, 2006), 27-28.

²²⁰ el-Hâdimî, *el-Vakfu’l-‘Âlemî*, 31-32.

- 2- Vakıf projelerinin maliyetlerinin bireysel bütçeyle karşılanamayacak şekilde artması.
- 3- Modern çağda büyüyen ekonomik ve finansal bloklarla yüzleşebilmek için ümmet düzeyinde büyük vakıf projelerine ihtiyaç duyulması.
- 4- Dünyanın çeşitli yerlerinde haberleşmeyi kolaylaştıran iletişim araçlarının gelişimi ve İnternetin varlığı.
- 5- Küresel güçlerin, sömürge döneminden beri İslami vakıfları zayıflatmak için çalışmaları.Bu da, vakıf kurumunun yeniden ayağa kaldırılması için birlikte çalışmayı ve yardımlaşmayı gerekli kılmıştır.
- 6- İslami vakıfların felaket zamanında insanların yardımına koşmaları. Bu da, dinin büyüklüğünü ve hoşgörüsünü göstermektedir.
- 7- İslam ümmetinin, hayır işlerinin meyvelerini paylaşmaya olan ihtiyacı. İslam dünyası ülkeleri arasındaki maddi imkanların farklılığı, ülkelerin birbirinden uzak olmaları ve bazı ülkelerin hükümetlerinin İslami vakfın hedefleriyle meşgul olamamaları göz önüne alındığında bu ihtiyaç açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.
- 8- Finansman ve destek düzeyinde olduğu kadar teknik ve dijital uygulama düzeyinde, aynı şekilde yasallaştırma ve mevzuat düzeyinde finansal ve ekonomik anlamda sermaye ve istihdama yönelik olan küresel eğilim.²²¹

Küresel vakfın karşı karşıya olduğu iç ve dış sorunlar bulunmaktadır:²²²

1. İç sorunlar: Müslümanların zayıf ve parçalanmış olduğu gerçeği, önceliklerin belirlenememiş olması, toplu ve küresel vakıf çalışmalarına olan inancın zayıf olması, dünyaya ait bazı gerçeklerin ve durumların bilinmemesi. Bunların yanı sıra idari, teknik ve teknolojik sorunları da ilave etmek gerekir.

2. Dış sorunlar: Vakfa muhalif olan mezhepsel miras, gergin küresel atmosfer, vakıf ve hayır işlerine karşı rezerv koyan bazı ülkelere ait uluslararası politikalar veya yerel yasalar.

Bu sorunların çözümleri konusunda aşağıdaki hususlar zikredilebilir

²²¹ el-Hâdimî, *el-Vakfu'l- 'Âlemî*, 31-32.

²²² el-Hâdimî, *el-Vakfu'l- 'Âlemî*, 2-3.

Güç toplamak ve çabaları birleştirmek için formüller oluşturmak, öncelikleri yeniden düzenlemek, vakfın önemi ve özgünlüğü konusundaki farkındalığı pekiştirmek, İslami zihniyeti küresel boyuta hazırlamak, vakıfla ilgili küresel bir proje için planlar, programlar ve bilişsel, metodolojik, anayasal, teknik, idari ve mali politikalar belirlemek ve bunların tamamını kurumsal, kolektif, uzmanlaşmış ve gerçekçi çalışmalara dayandırmak.

Ayrıca gerekli araç ve gereçleri temin etmek, bununla birlikte vakıflara ait bu küresel performansın İslami, ahlâki, insani, kalıcı ve umumi oluşunu muhafaza edecek İslami şeri kaide ve kurallara uymak.

1. Vakıfların Yaşadığı Sorunları Gösteren Uygulamalı bir Araştırma

Ürdün'de vakıf yönetimi ve idaresinin karşılaştığı sorunlar ve zorluklarla ilgili yapılan istatistiksel bir araştırmada, en önemli sorunların şu şekilde olduğu sonucuna varılmıştır:

a. Vakıf Yapanlardan Kaynaklanan Sorunlar

Vakıflar bazen bizzat vakıf yapanların kendilerinden kaynaklanan sorunlarla karşı karşıya kalmakta ve bu sorunlar vakfın idaresini, yatırımlarını, ayrıca muhasebesini ve denetimini belirleyen hususlar olabilmektedir. Araştırma, vakfi belirleyen en önemli hususların vakıf yapanın koyduğu ama ne yazık ki ilim adamları tarafından kabul edilen ve diğer Arap ve İslam ülkelerinde uygulanan modern yatırım yöntemleriyle çelişen şartlar olduğu sonucuna varmıştır. Vakıf yapanın şartları, vakıf fonlarının yönetimi ve yatırımında temel dayanak olarak kabul edilir ve bu şartların dışına çıkılması mümkün değildir. Dolayısıyla vakıfta takip edilmesi gereken muhasebe ve denetim usullerinin temel belirleyicisidir. Çünkü muhasebe ve denetim sistemleri, faaliyetlere, yönetim tarzına, genel politikalara, projelerin tabiatına, yatırım şekillerine ve kuruluşun hedeflerine uygun olacak şekilde tasarlanmıştır. Ayrıca vakıf yapanların ve paralarını vakfetmek isteyenlerin, Ürdün'de vakıfları düzenleyen kanun ve yönetmelikleri yeterince bilmemeleri de sorun teşkil etmektedir. Bu sorun, vakıf yapanlar tarafından, vakıfların karşı karşıya kaldığı sorunlar arasından ikinci derecede yer almaktadır. Vakıfla ilgili yasal hükümler konusunda bilgi eksikliği, az da olsa, diğerleri gibi idari ve yatırım ile ilgili ilave sorunların çıkmasına sebebiyet vermektedir.²²³

²²³ Bkz. Muhammed er-Rehâhile, "el-Cevânibu'l-muhâsebiyye ve'r-rekâbiyyeli'l-vakfi'l-Ürdün",

b. Aile Vakıflarında Mütevellilerden (Nâzır) Kaynaklanan Sorunlar

Mütevellilerin sebep olduğu problemler, onların eksik denetlenmesinden kaynaklanan sorunlar arasında sayılmaktadır. Bu durum zorunlu olarak, vakıf nâzırlarının denetlenmesinde bir zafiyetin varlığını beraberinde getirmektedir. Vakıfların karşı karşıya olduğu en önemli sorunlar; bakımlarının ihmal edilmesi, vakıf arazilerinin gerektiği gibi kullanılmaması, nâzırların vakıf mallarına yönelik düşmanca tavırları ve vakıflara yeterince özen göstermemeleridir. Yukarıda bahsedilen sorunlar, denetim mekanizmalarının eksikliğinden ortaya çıktığı gibi, daha sonra görüleceği üzere, vakıfların denetimi konusunda nitelikli ve yeterli bilimsel ve pratik yeteneklerin olmamasından kaynaklanmaktadır.²²⁴

c. Lehtarlardan Kaynaklanan Sorunlar

Lehtarların dikkati genellikle vakıf gelirlerine ve vakıftaki hisseleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu durum özellikle aile vakıflarındaki lehtarlarda daha fazla öne çıkmaktadır. Lehtarların denetim yapmaktan uzak durmaları, bu tür vakıflarda görülen en önemli problemlerin ve aksaklıkların başında gelmektedir. Bu tür vakıflarda denetimin ihmal edilmesi veya etkin bir şekilde çalıştırılmaması, vakıf gelirlerinin azalmasına sebebiyet verdiği görülmektedir. Ayrıca böyle bir ihmal, lehtarlar ile mütevelliler arasında çekişmelere ve düşmanlıklara sebebiyet vermekte, özellikle vakıf gelirlerinin azaldığı durumlarda daha fazla yaşanmaktadır.²²⁵

d. Alimlerin Fetvalarından Kaynaklanan Sorunlar

İslam dinî, vakfın genel esaslarını koymuş ve ona ait ayrıntıları zamana ve mekân bırakmıştır. Âlimlerin fetvaları, İslam'da vakıf fonlarını yatırıma dönüştürme yollarını belirlemek, bunları idare etmek ve yürütmek için bir esas idi ve öyle olmaya devam etmektedir. Buradan hareketle, bazı fukahanın özellikle vakıfların yatırım yollarına ilişkin fetvalarındaki ihtilafların, vakıflar ve insanların vakıflara yönelimi konusunda en tartışmalı ve en etkili hususlar olduğunu görüyoruz. Vakıf yapılması mümkün olan vakıf türleri ve fonlar açısından, bahsi geçen araştırma, bazı fukahanın (son zamanlarda) şirket hisseleri veya ulusal bir krediye ait senetleri vakfetmenin meşruluğuna ilişkin birbiriyle çelişen fetvalarının, İslami vakıfların muhtemel

*Mecelletü'l-Menâr*13/2 (2007), 83-193.

²²⁴ Bkz. Muhammed er-Rehâhile, "el-Cevânibu'l-muhâsebiyyeve'r-rekâbiyyeli'l-vakffi'l-Ürdün", *Mecelletü'l-Menâr*13/2 (2007), 83-193.

²²⁵ Bkz. Muhammed er-Rehâhile, "el-Cevânibu'l-muhâsebiyyeve'r-rekâbiyyeli'l-vakffi'l-Ürdün", *Mecelletü'l-Menâr*13/2 (2007), 83-193.

kaynaklarını kısıtladığı sonucuna varmıştır. Vakıf arazilerinin ve gayrimenkullerinin finansmanı ile ilgili olarak, finans kaynaklarından ve modern finans yöntemlerinden istifade etmenin mümkün olup olmamasına gelince, bazı fukahanın (son zamanlarda) vakıflara ait projeleri İslami banka kredileri ya da dış yatırımcıların ortaklığı yoluyla finanse etmenin meşruiyetine ilişkin çelişkili fetvalarının, vakıf yapanlarda tereddüde sebebiyet verdiğini görüyoruz. Vakıflarla ilgili araçların, kaynakların, yatırım yollarının, finansman yöntemlerinin birden fazla olması ve âlimler ile dinî otoritelerin bunlarla ilgili fetvalarının birbiriyle çelişmesi, vakıf fonlarının denetimi ve idaresine yönelik standartlaştırılmış formlar ve mekanizmalar belirlemeyi zorlaştırmıştır. Bu durum, vakıf hesaplarının iyileştirilmesi ve bu hesapların gözden geçirilmesi ve onaylanmasında takip edilebilecek muhasebe esaslarının çoğalmasına hatta istikrarsız hale gelmesine yol açacaktır. Aynı zamanda bu çelişki, belirli vakıf türlerinden, yatırım ve finansman yöntemlerinden uzak durulmasına, dolayısıyla toplumsal yararının zayıf kalmasına da sebebiyet verecektir.²²⁶

e. Yasal ve İdari Ortamdaki Sorunlar

Vakıflar Kanununda temsil edilen yasal ve kurumsal ortam, Ürdün'deki vakıflar için, Vakıflar Bakanlığı'nın idaresini ve denetimini yöneten ortamdır. Bununla ilgili olarak yukarıdaki araştırma, şu sonuçlara varmıştır:

(1). Bakanlığın Denetimiyle İlgili Olanlar

Vakıflar Bakanlığı öncelikli olarak vakıfların ve vakıf mallarının denetiminde çalışan kadroların eksikliğinden dolayı sıkıntı yaşamaktadır. Bunun yanı sıra, vakıfların yönetimi ve denetimi alanında çalışanların yeterliliklerine ilişkin değerlendirmeler, orta düzeydedir.

Ayrıca aile vakıflarının denetlenmesiyle ilgili olarak bakanlığın zafiyeti bulunmaktadır. Bu da, Evkaf Bakanlığı'nın, aile vakıflarına nezaret edenleri ve mütevellileri denetlemesi üzerinden gerçekleşmektedir. Denetimdeki bu zafiyet, vakıfların gelirlerinde düşüşe ve azalmaya yol açmaktadır. Ayrıca mevzuat ve

²²⁶ Bkz. Muhammed er-Rehâhile, “el-Cevânibu'l-muhâsebiyyeve'r-rekâbiyyeli'l-vakffi'l-Ürdün”, *Mecelletü'l-Menâr*13/2 (2007), 83-193.

kanunların, Bakanlığın, Ürdün'deki vakıflar üzerindeki denetim rolünü sınırladığı görülmektedir.²²⁷

(2). Vakıf Fonlarının Yönetimi ve Yatırımı ile İlgili Olanlar

Araştırmanın sonuçları, bakanlığın vakıf fonlarının yönetimi ve yatırımında, denetim ve muhasebe dâhil olmak üzere ekonomik, sosyal ve diğer teknik alanlarda uzmanlara dayanmadığını göstermiştir. Kiralama prosedürleri, takip edilen mekanizmalar, işlemlerin uzunluğu ve karmaşıklık derecesi, Ürdün vakıflarının yönetilmesi ve bunların yatırıma çevrilmesi konusunda başlıca kısıtlayıcılardan kabul edilmektedir. Bu da, araştırmanın sonuçlarına göre, vakıflardan, gayrimenkullerden ve vakıf arazilerinden elde edilen gelirlerde azalmaya yol açmaktadır. Çünkü Bakanlık, kiralanmak istenen her yer için, açık arttırma yöntemine başvurmakta ve özel komisyonlar oluşturmaktadır.²²⁸

(3). Vakfın Toplumsal Rolüyle İlgili Olanlar

Ürdün'de vakıfları düzenleyen yürürlükteki kanunların, vakıfların varsayılan toplumsal ve ekonomik rolü ile uyumlu olmadığı görülmektedir. Bu durum, kanun ve yönetmeliklerin, vakıfların varsayılan toplumsal rolüyle uyuşmadığını göstermektedir. Vakıfların sadece ibadetlerle ilgili alanlara hizmet götürmeye odaklanması ve bununla sınırlı kalması, vakıflarla ilgili diğer alanlara ve hedeflere yönelmemesi, toplumsal ve iktisadi çerçevede vakfı kısıtlayan başlıca hususlardan kabul edilmektedir. Bu durum, öncelikli olarak, vakıflarla ilgili bilgi ve farkındalık eksikliğinden kaynaklanmakta olup vakıfların sistemini, toplumsal rolünü, amaçlarını, nasıl idare edildiğini ve denetlendiğini anlamının önünde duran en önemli kısıtlayıcılardandır. Evkaf dairelerinde rutin işlemler genellikle uzun ve karmaşıktır. Bu işlemler, vakıf sistemini kısıtlar ve aksamasına sebep olur. Özellikle bu işlemlerin vakıf fonlarının yatırımına yoğunlaştığını dikkate aldığımızda, ödemelerin yapılması, inşaat ve takibi ile ilgili diğer işler açısından aksamalar ve kısıtlamalar yaşanmaktadır. Bundan da önemlisi, kiralama işlemleridir, zira bakanlık bu konuda genellikle ihale yöntemine başvurmaktadır. Bu yöntem ise, kiralama öncesi sürenin uzamasına ve bakanlığın benzer kiralama

²²⁷ Bkz. Muhammed er-Rehâhile, “el-Cevânibu'l-muhâsebiyyeve'r-rekâbiyyeli'l-vakffi'l-Ürdün”, *Mecelletü'l-Menâr*13/2 (2007), 83-193.

²²⁸ Bkz. Muhammed er-Rehâhile, “el-Cevânibu'l-muhâsebiyyeve'r-rekâbiyyeli'l-vakffi'l-Ürdün”, *Mecelletü'l-Menâr*13/2 (2007), 83-193.

bedellerinden daha düşük fiyatlara kiraya vermesine yol açmaktadır. Çünkü vakıf yapan kişi, uzun prosedürleri bizzat kendisi yerine getirmek zorunda kalmakta, bu da, yukarıda yapılan araştırmanın sonuçlarına göre, vakıf yapma konusunda onların isteksiz davranmalarına yol açmaktadır.²²⁹

X. VAKIFLARA AİT PROBLEMLERİN ÇÖZÜMÜNE YÖNELİK EĞİLİMLER

Son yirmi yılda neo-liberal ilkelere ait somut yansımalar ortaya çıkmış ve bu yansımalar, toplumun ve ona ait sivil kurumların etkinliğinin istikrarlı bir şekilde genişlemesini sağlayacak biçimde, devletin rolünün azaltılmasına katkıda bulunmuştur. Neo-liberalizm, bireylerden, topluma ve devlete ait kurumlardan beklenen rollerin kuramsallaştırılmasında, piyasa felsefesinden ve standartlarından esinlenerek kapsamlı bir vizyon oluşturmuştur. Bu yüzden devletin, sosyal hizmetleri sunma konusundaki rolünü azaltmaya çalışmış, bunun yanı sıra ekonominin kendi kendini yönetmesi için daha fazla çaba göstermiştir.²³⁰

Ancak bu ilkeler, ekonomik topluluğa kısa sürede entegre olamayan vatandaşların toplumsal talepleriyle çatıştı. Bu nedenle sivil toplum kuruluşları, bir yandan piyasa hareketi ile devlet arasında, diğer yandan bireylerin beklentileri ile ekonomik ve sosyal talepleri arasında aracılık yapmak üzere görevlendirildi. Geçen yüzyılda doksanlı yılların ortalarından itibaren neo-liberalizm ilkelerinden ilham alan yapısal uyum politikalarının Arap dünyasında uygulanmasına rağmen bunun, Arap sivil kurumlarının rolünün genişlemesine eşlik etmediği gözlemlenmiştir. Bunun nedeni, Arap ve İslam ülkelerindeki siyasal sistemlerin çoğunun, sosyal hizmetlerin özelleştirilmesi sürecine sıkı sıkıya sarılmalarının aksine, meşruiyetleri için bir temelden yoksun olmalarıdır. Buna binaen, Arap ülkelerinde devrimlerin patlak vermesi ve bunlardan önce Türkiye, Malezya ve İran'da demokratik meşruiyetin istikrar bulması, sivil toplum kuruluşlarına, alışılmış hükümet müdahalesi karşısında rollerini genişletmek için devamlı artan bir pay vermiştir. Bu bağlamda, vakıflardan sağlanan fonlar, devletin yetersiz kalması ve devlete olan güvenin yok olması şeklinde ortaya çıkan kamu politikalarındaki darboğazların çözülmesine, ayrıca kalkınabilmek için gerekli olan yatırım projelerinin finansmanı ve

²²⁹ Bkz. Muhammed er-Rehâhile, “el-Cevânibu'l-muhâsebiyye'r-rekâbiyyeli'l-vakffi'l-Ürdün”, *Mecelletü'l-Menâr*13/2 (2007), 83-193.

²³⁰ Wendy Brown, “American Nightmare: Neoliberalism, Neoconservatism, and De-Democratization,” *Political Theory*, 34/6, (December 2006), 693.

uygulanması ile ilgili büyüyen çatlakların kapanmasına yardımcı olmaktadır. Hâlihazırda vahim bir hale dönüşen meşruiyet kaybının gölgesi altında, hizmetleri iyileştirme vaadi karşılığında devletin, vatandaşları vergileri artırmaya ikna etmesi zordur. Yolsuzluğun ve kötü yönetimin, hükümet aygıtının ilğine nüfuz ettiği bir ortamda ne vatandaşlar hizmetleri finanse edecektir, ne de devlet kolayca yeterliliği artırabilecektir. Dolayısıyla vakıf sistemi, devlete uğramaya gerek kalmadan, halk tarafından ve yine halk için, bir refah ve kalkınma sistemi oluşturulması konusunda siyasi bir çözüm sunabilir. Aynı şekilde bu sistem, tüm sektörlerdeki insanların sorunlarına gerçek çözümler sunabilir. Buna ek olarak toplumsal kurumlar, faaliyetleri ile hareketi arasındaki koordinasyonu kolaylaştırmak yoluyla toplumun yeterliliğini artıran güven, davranış kuralları ve ilişkiler ağı gibi sosyal kurumların özellikleri olarak tarif edilen sosyal sermaye için temel bir varlık kabul edilmektedir. Araştırmacılar, toplumun yeterliliğini artırmanın ekonomik büyümeye dönüştüğüne ve demokratik toplumların sağlığına katkıda bulunduğuna dikkat çekmektedirler.²³¹

Bu bağlamda vakıf kurumları, Arap ve İslam toplumlarında sembolik değeri ve tarihi varlığı olan sosyal kurumlar olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca sadece tarihsel olarak sosyal hizmetlerin sağlanmasında yer alan toplumsal kurumlardan biri olduğu için değil, aynı zamanda İslam medeniyetine sıkı sıkıya bağlı bir değerler manzumesine sahip olması nedeniyle de önem kazanmaktadır. Bu da, bu toplumlarda sosyal sermayeye değerli bir katkı sağlamaktadır.

Türkiye tecrübesi bu konuda dikkat çeken bir model sunmaktadır. Nitekim Türk vakıfları ve onların büyüyen sosyal ağları, ekonomik kalkınma sürecine ve çeşitli faaliyetlerine gözle görünür bir sermaye eklemeyi başarmıştır. Aynı zamanda, son on yılda açık bir yükselişe tanık olan İslâmî partilerin ve akımların siyasi sermayelerine de katkıda bulunmuştur. Özellikle İstanbul'da eğitim ve sağlık hizmetleri ile kalkınmaya yönelik gözle görünür vakıf desteklerinden, ayrıca vatandaşların bilinçlenmesinde önemli rol oynayan pek çok kültürel vakıftan söz etmek mümkündür. Örneğin "Vefa İlim Yayma Vakfı", İstanbul ve çevresindeki eğitim ve bilimsel faaliyetlerle ilgili her şeyi desteklemektedir. Vakıfların kurulmasını destekleyen kanunlar, vakıf üniversitelerinin 1993 yılında üç üniversiteden 2010 yılına kadar elli üniversiteye

²³¹ Susannah Morris, "Defining the Non-Profit Sector: Some Lessons from History", *Civil Society Working Paper, No.3*, London: Centre for Civil Society, London School of Economics, (February 2000), 3-4.

yükselmeye katkıda bulunmuştur.²³² Sürekli artan güven, hükûmetin gücüyle birleşmiş, uzman kuruluşlarla ve çok sayıda vakıfla işbirliği yaparak, İslami ve küresel çapta cesur kararlar almış ve tutumlar sergilemiştir.

A. Bazı Vakıf Sorunlarının Çözümünde “Blockchain” Teknolojisinin Kullanılması

Geçtiğimiz on yıllar boyunca, özellikle yönetmelik ve kanunların değişmesinden sonra, vakıf yapanlar ile vakfın yönetiminden sorumlu kurumlar arasında bir güven boşluğu ortaya çıkmıştır. Bu kurumlar büyük ölçüde politikacılara ve onların kararlarına tabi hale geldiler ve bağımsızlıklarını büyük ölçüde kaybettiler. Bu da kurumların çöküşüne ve vakıf fonlarının ve hatta varlıklarının büyük bir kısmının kaybolmasına neden oldu. Kötüye kullanılmasından, vakfedenin şartlarına aykırı şekilde işletilmesinden ve diğer şeylerden bahsetmiyorum bile. Bütün bunlar, vakıf yapanların, mülklerini ve paralarını vakfetme konusunda isteksiz davranmalarına yol açtı. Bu sorunların çözümlerinden biri, Blockchain adı verilen yeni bir teknolojinin kullanılmasıydı. Teknoloji dünyasında Blockchain, herkese açık dağıtılmış büyük bir defteri muhafaza eden arka plan veri tabanıdır. İş dünyasında, araçlardan herhangi bir yardım almadan, taraflar arasında işlem, değer ve varlık alışverişini sağlayan bir ağdan ibarettir.²³³ Hukuki anlamda ise, işlemlerin doğruluğundan emin olunmasını ifade eder.

B. Blockchain Teknolojisinin Vakıflar Açısından Avantajları

Blockchain teknolojisini kullanarak vakıflara olan güveni yeniden tesis etmek ve vakıflarla ilgili veri ve belgelerin eksiksiz bir şekilde temin edilmesine katkıda bulunmak mümkündür. Bu da, kolayca gözden geçirilip doğrulanabilen küresel çapta müşterek bir veri tabanının oluşturulmasına yardımcı olacak ve şeffaflığı arttıracaktır. Şüphesiz bu sözleşmelerin İslam şeriatına uygun olmasının yanı sıra, sözleşme bileşenlerinde yer alan yasal ve işletmeye dair gereklilikleri yerine getirmesi ve sözleşmenin geçerliliğini garanti edecek şartlarla birlikte sahîh bir sözleşme için gerekli standartları sağlaması gerekir. Şeriat hükümlerine uyulmamasının büyük riskleri olup bunları yapısal ve uygulamalı alanlarda görmek mümkündür. Günümüzde standartlar, yönergeler ve kararlar belirlemeye çalışan pek çok uluslararası kurumunun,

²³² Bkz. Hatice Karacan, The Impact of waqf Law on the Educational System in Modern Turkey, *Awqaf*, 11/20, (May 2011), 11-32.

²³³ Bkz. Hâzîm Sâsî, “İstihdâmtatbîkâtü blockchain li tatvîri'l-usûli'l-vakfiyye: Waqf Chain Finterranemûzecen”, *Verakatun mukaddemetun fi'l-mü'temeri'l-âlemi havle'd-dînve's-sekâfeve'l-havkeme fi'l-âlemi'l-mu'âsir*, Malezya (3-4 Ekim 2018), 20.

sunulan ürün ve hizmetlerin İslam Şeriatı ile uyumlu hale getirilmesine katkıda bulunduğunu görüyoruz. **İslam Konferansı Teşkilatı** kararları, **İslami Finansal Kuruluşlar Muhasebe ve Denetim Kurumu** standartları, **İslami Finansal Hizmetler Kurulu** yönergeleri ve **Uluslararası İslami Finans Piyasası** standartları gibi. Vakıflar alanında bu teknolojiyi kullanan ilk platforma örnek olarak **Finterra WAQF CHAIN**'i verebiliriz.²³⁴

Platform, o ülkelerde yalnızca Vakıflar Bakanlığı ya da Vakıflar Heyeti tarafından tescil edilmiş vakıflar üzerinde çalışır. Aile vakıflarının ya da sivil toplum kuruluşları tarafından yönetilen vakıfların buraya dâhil edilmesi mümkün değildir. Bundan amaç, ailevi veya adli sorunları olabilecek vakıfların dâhil edilmesinden kaynaklanan sorunları azaltmaya çalışmaktır.

Nasıl çalıştığını aşağıdaki adımlarla izah etmek mümkündür:²³⁵

1. Belirli bir ülkedeki Kurum veya Vakıflar Bakanlığı, vakıf projesi kurmak istediği, yatırıma uygun vakıf arazisini belirler.
2. Kurum, vakıf verileri, fizibilite çalışması ve önerilen finansman araçları gibi bir dizi ayrıntıyı içeren bir geliştirme projesi hazırlar.
3. Bağımsız bir mali denetçi, Vakıflar Bakanlığı tarafından sunulan proje teklifini inceler ve onaylar.
4. Genellikle bir banka olan yetkili fon yönetimiyle, ICO'nun (ilk madeni para teklifinin) başlatılması için görüşülür. Böylece ilgili yatırımcılara kripto jetonları satılarak vakıf projesi geliştirilir.
5. Finterra platformu, talep edilen sermaye karşılığında her WAQF CHAIN projesine otomatik bir jeton verir.
6. İlgili yatırımcılar jetonu satın alırlar ve toplanan fonlar, belirli fon yönetimi (banka) tarafından güvence altına alınan bir hesaba yatırılır. Yatırımcılar jetonu satın aldıklarında, mevcut İslami finansal işlemler arasından seçim yapmakta özgürdürler.
7. WAQF CHAIN dört finansal işleme sahip olacaktır: Nakit Vakıf, İslami Karz (borç), Mudarebe (emek-sermaye ortaklığı) ve finansal sertifikalar (sukûk).

²³⁴ <https://finterra.org/waqfchain/>

²³⁵ Bkz. HâzimSâsî, "İstihdâmtatbîkâtu blockchain li tatvîri'l-usûli'l-vakfiyye: Waqf Chain Finterra nemûzecen", 20; İsmail Bakan – Zümrüt Hatice Şekkelî, "Blok Zincir Teknolojisi ve Tedarik Zinciri Yönetimindeki Uygulamaları", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11 (Haziran 2019), 2849-2877.

8. Yeterli sermayeye ulaşıldığında, fon yönetimi projeyi inşa etmeye ve geliştirmeye başlamak için bir inşaat şirketi tayin eder.
9. Proje tamamlandıktan sonra fon yönetimi, asıl varlığı işletmek ve sürdürmek için proje yönetimini görevlendirir.
10. Fon yönetimi, asıl varlığın gerçekleştirdiği bütün gelirleri tahsil eder.
11. Toplanan gelirler, kullanılan İslami finansal işlemlere ve temel hüküm ve koşullara göre yatırımcılara dağıtılır.²³⁶

C. Blockchain Teknolojisinin Çağdaş Finansal İşlemler Üzerindeki Fıkhi Etkisi:

Bu teknolojiyle ilgili olarak, fukahannın ihtilaf ettiği birkaç mesele bulunmaktadır:

1. Blockchain Teknolojisine Dayalı İşlemlerde Akit Meclisi

Akit Meclisi, satış akdi sırasında gerçekleşen toplantı olarak tarif edilmektedir ve Blockchain teknolojisine dayalı akitler iki durumla sınırlıdır:²³⁷ Birinci durum, akityapantarafların, bir mekânda hazır bulunarak akdi gerçekleştirmeleridir. Bu, sıradan bir sözleşme modeli olup tarafların aynı mecliste olmaları, icap ve kabulün gerçekleşmesi ve diğer benzer hususlar şart koşulmaktadır. İkinci durum ise akit yapan tarafların bir mekânda hazır bulunmalarına ihtiyaç kalmaksızın, internet üzerinden akdin gerçekleştirilmesidir ve çoğunlukla bu yöntem kullanılmaktadır. Blok zincir ağı vasıtasıyla iki taraf arasında gerçekleştiğinden ve taraflar birbirlerini görmediğinden, iki gaip arasında gerçekleşen akdin hükümleri geçerlidir. Akit işlemi, yazı yani mektup vasıtasıyla gerçekleşmektedir.²³⁸

el-Me'âyîru 'ş-şer'iyye isimli esere göre, "Yazılı konuşma, e-posta veya web sitesi aracılığıyla yapılan akit, mektup yoluyla akit yapmak gibidir ve iki gaip arasında gerçekleşen akdin hükümlerine tabidir."²³⁹

Yazı veya mektup yoluyla akit yapma konusunda fukaha iki farklı görüşe ayrılmışlardır. Birinci görüş; genel olarak sahih olup Hanefi²⁴⁰, Mâlikî²⁴¹ ve Hanbelî²⁴²

²³⁶ Hâzim Sâsî, "İstihdâm tatbikâtu block chain litatvîri'l-usûli'l-vakfiyye: Waqf Chain Finterra nemûzecen", 20.

²³⁷ Ömer 'Abbâs el-Cemîlî, *el-'Umlâtu'l-iftirâdiyyevâki'uhâ ve tekyîfuhâ'l-fikhî ve hukmuhâ'ş-şer'î – el-Bitcoin* (Dubai, el-İmârât:Dâiretu'ş-şuûni'l-İslâmiyye ve'l-'amelu'l-hayrî, 2019), 70.

²³⁸ Abdulkayyûm el-Hindî, "Devrutikinniyyeti'l-Blockchain fi himâyeti'l-evkâf ve istidâmetihâ", *Mecelletu'l-iktisâdi'l-İslâmî'l-âlemiyye*(Şubat 2018), 214.

²³⁹ Heyetü'l-murâca'ave'l-muhâsebeli'l-bunûkve'l-müessesâti'l-mâliyye'l-İslâmiyye, *el-Me'âyîru 'ş-şer'iyye*, no: 38 et-Te'âmulâti'l-mâliyyebi'l-internet (ts.), 629.

mezheplerinin zâhir görüşü, ayrıca Şafii²⁴³ mezhebinin en sahih görüşü bu yöndedir. Bu görüş sahiplerinin delilleri; Alışverişte rıza şart koşulmuştur ve bu rıza akit yapanlar arasında yazılı olarak gerçekleşmiştir. Bu yüzden alışveriş sahihtir.²⁴⁴ Gaip kişiden gelen mektup hazır kişinin konuşması gibidir. Haberci, ulak ve elçi olup onun sözleri gönderen kişinin sözleri gibidir. Hz. Peygamber (sav) bazen sözlü, bazen de yazılı olarak haber göndermiştir.²⁴⁵

Günümüzde insanlar arasındaki işlemler alabildiğine genişlemiştir. Örneğin ihracatçı ile tüketici arasında uzak mesafeler olmasına rağmen ithalat ve ihracat işlemleri gerçekleşmektedir. Bazen lafzı şart koşturmak mümkün olmayabilir ve bu yüzden piyasanın ve insanların maslahatına uygun olan işler gerçekleşmeyebilmektedir. Bu yüzden yazının kabul edilmesi gerekir.²⁴⁶ Birinci görüşe göre, Blok Zinciri teknolojisine dayalı olarak akdedilen işlemler şeran sahih işlemlerdir.

İkinci görüştekilere göre yazı ya da mektup yoluyla akit yapmak sahih değildir. Bu, Şafii mezhebinin diğer görüşüdür.²⁴⁷ Delilleri; asıl olan, ifadenin lafızla olmasıdır. Ancak başka bir şeyin kabulü, bir aciziyetin varlığından dolayıdır. Örneğin dilsiz kişinin işaretinin kabul edilmesi gibi.²⁴⁸ Bu delil şu şekilde reddedilmiştir: Konuşmaya gücü yetenden yazı kabul edilmez iddiası, ihtilafa konu bir iddiadır ve delile muhtaçtır. Şâri tarafından konulmuş olup konuşmaya gücü yeteni yazı yoluyla alışveriş akdi yapmaktan nehyeden açık bir nas yoktur.²⁴⁹ İkinci görüşe göre, bu teknolojiye dayalı yapılan işlemler sahih değildir.

Yukarıdaki görüşlerden anlaşılıyor ki, ilk görüş birkaç sebepten dolayı tercih edilmektedir. Bunlardan en önemlisi, ilim ehlinin genelinin bu görüşte olmaları ve

²⁴⁰ Nuhbetun mine'l-'ulemâ, *Mecelletu'l-ahkâmi'l-'adliyye* (DârulbnHazm, 2010), 38.

²⁴¹ Muhammed Emin b. Ömer, İbn Âbidîn, *Hâşiyetu İbn Âbidîn*, 4/512. Bu mezhebin zahir görüşüne göre gaip kişiler arasında akitleşme sahihtir. Buna karşılık hazır bulunanların yazılı olarak akitleşmeleri konusunda görüş bildirmemişlerdir.

²⁴² İbn Kudâme, *el-Muğni*, 5/562.

²⁴³ Muhammed b. Ahmeded-Desûkî, *Hâşiyetu'd-Desûkî 'alâ's-Şerhi'l-Kebîr* (Dâru'l-Fikr, ts.), 2/3.

²⁴⁴ Aynı şekilde mektup gönderilen kişinin, mektuba muttali olması anında kabul etmesi şartını koşmuşlardır. Bkz. Zekeriya b. Muhammed b. Zekeriya el-Ensârî, *Esnâ'l-metâlib fi şerhi Ravdi't-Tâlib* (Dâru'l-kitâbi'l-İslâmî, ts.), 2/4.

²⁴⁵ el-Behûtî, *Keşşâfu'l-kinâ'*, 3/148. Bu mezhebin zahir görüşüne göre gaip kişiler arasında akitleşme sahihtir. Buna karşılık hazır bulunanların yazılı olarak akitleşmeleri konusunda görüş bildirmemişlerdir.

²⁴⁶ Ebu'l-Hüseyn el-İmrânî, *el-Beyân fi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'i* (Cidde : Dâru'l-minhâc, 2000), 5/16.

²⁴⁷ eş-Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, 2/329.

²⁴⁸ el-Ensârî, *Esnâ'l-metâlib*, 2/4.

²⁴⁹ Muhammed b. Feramurz Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâmşerhuĞureru'l-Ahkâm* (Darü ihyâi'l-kütübi'l-'Arabîyye, ts.), 2/144.

kuvvetli delillere dayanmalarındır. Ayrıca bu görüşün hem zamanımıza hem de insanların maslahatına uygun olmasıdır.

2. Blockchain Teknolojisine Dayalı İşlemlerde Sığa:

Sığa ile kastedilen şey icap ve kabuldür. Bunlar, fukahanın ittifakıyla, akdin rükünlerindedir. Sözlü sığa ve fiili sığa olmak üzere ikiye ayrılır. Blockchain teknolojisine dayalı akitler fiili sığadır ve bu tür akitler, fukahanın geçmişte bahsettiği yazı ve mektupla akitleşmeyedâhil edilmiştir. Akitlerin yazı ile gerçekleştiğini kabul eden görüşe göre, Blockchain teknolojisi ile yapılan işlemler sahih sığaya sahip işlemlerdir.

Açık defterde, karşı tarafın malik olduğunun anlaşılması durumunda kabul gerçekleşmiş olur. Bu da blokun, genellikle birkaç dakika süren ve işlemi doğrulamak için madencilik aşamasından geçmesinden sonra meydana gelir.²⁵⁰ İnternet üzerinden gerçekleştirilen mali akitlerde, icap ve kabul ile alakalı olarak *el-Me'âyîru's-şer'iyye* isimli eserde şunlar zikredilmiştir:

“İnternet ortamında gerçekleştirilen mali akitlerde icap ve kabulün ifadesi, sözleşmeyi akdeden tarafların rızasını gösteren her şey ile yapılır. Kararlaştırılan akde ilişkin elektronik ileti, tüm hak ve yükümlülükleri içerecek şekilde web sitesi veya e-posta yoluyla gönderilmişse ve gönderici, karşı tarafın kabul etmesi halinde sözleşmeyi reddetme hakkına sahip değilse, bu ileti icap olarak kabul edilir. Kararlaştırılan akde ilişkin elektronik ileti, hak ve yükümlülükler belirtilmeden web sitesi veya e-posta yoluyla gönderilmişse ya da bu iletiyi gönderen veya sitede neşreden kişi, diğer taraftan önce dahi olsa sözleşmeyi reddetme hakkını kendine şart koşmuş ise, bu durumda ileti, bir reklam ya da akit yapmaya davet sayılır ve icap olarak kabul edilmez.”

Web sitesi sistemi akit yapanın kabulünü şart koşmuyorsa, web sitesi üzerinden sözleşme yapılırken kabul simgesine tıklamak, şeran geçerli bir kabul addedilir. Şayet site tarafından belirlenen herhangi bir yöntemle onay isteniyorsa, kabul, ancak bu onayın verilmesiyle gerçekleşir.²⁵¹

²⁵⁰ Dibyân b. Muhammed ed-Dibyân, *el-Mu'âmelâtu'l-mâliyyeasâleten ve mu'âsıraten* (Riyad: 2. Baskı, 2015), 1/366.

²⁵¹ Ali b. Süleyman el-Merdâvî, *el-İnsâf fi ma'rifeti'r-râcihmine'l-hilâf*, (Matba'atu's-Sünne'l-Muhammediyye, 1953), 4/264.

Blok Zinciri teknolojisinin kendine has bir özelliği vardır. Bu nedenle icap ve kabul, daha önce belirtildiği gibi gerçekleşir. Gönderenin, blok göndermesi halinde, reddetme hakkı yoktur ve blok açık defterde kayıt altına alınır.

3. Blockchain Teknolojisine Dayalı İşlemlerde Kabz Durumu ve Etkisi

Akitlerde kabzın iki vasfı vardır. Birincisi, hakiki kabz olup satılanı elden almak, nakletmek ve satın alan kişinin mülkiyetine devretmek, ölçüleni ölçmek, tartılanı tartmak, sayılanı saymak ve benzeri şeylerdir. İkincisi, hükmî kabz olup hissi olarak kabz gerçekleşmese bile tasarruf imkânı verebilecek şekilde tahliye edilmesidir.

Eşyaları kabzetme şekli, onların durumlarına ve onları kabzetmenin ne olduğuyla ilgili örflerin muhtelif olmasına göre farklılık gösterir.²⁵² Bu yüzden kabz şer'i olarak "Bir eşyayı ve onun hükmünde olan şeyi örfe göre sahiplenmek" şeklinde tarif edilmiştir.²⁵³ Hakiki ve hükmî kabzı içermesi için, bunun yanı sıra, kabzedilen şeylerin farklı oluşuna göre kabz şeklinin değişiklik gösterdiğine işaret etmek için bu şekilde tarif edilmiştir.

Blok Zinciri teknolojisine dayalı olan işlemlerdeki kabz hükmî kabz kabilinden olup kabz işlemi, blokun, blok zincirine kaydedilmesi ve yeni mâlikîn cüzdanına aktarılmasıyla gerçekleşir.²⁵⁴ Mecme'u'l-Fıkhî'l-İslâmî'nin konu ile ilgili kararı şu şekildedir:

*"Şerî ve örfî olarak kabul edilen hükmî kabz şekilleri arasında şunlar vardır: 1- Müşterinin hesabındaki bir miktar para için banka kaydı... 2-Müşterinin hesabına doğrudan veya banka havalesi yoluyla bir miktar para yatırılmışsa..."*²⁵⁵

Blok zincirinde bloğun kaydedilmesi banka kaydı yerine geçerken, Blok Zincirin'de yeni mâlikîn cüzdanı banka hesabı mesabesinde.

²⁵² Heyetu'l-murâca'a, *el-Me'âyîru 'ş-şer'iyye*, 521.

²⁵³ İbrahim b. Muhammed b. Ahmed Yahya, *en-Nakdu'l-iftirâdî –el-Bitcoin Ünmûzecen-*, Câmî'atu'l-İmam Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, Merkezu't-temeyyüzi'l-bahsî fi fikhi'l-kadâyâ'l-mu'âsira (es-Su'ûdiyye: 1440/2019), 20.

²⁵⁴ Karârunedveti'l-Berekeli'l-iktisâdi'l-İslâmî, Rakam: 4, ed-Devretu't-tâsi' 'aşar, Tarih: 6-7 Ramazan 1420.

²⁵⁵ Mecelletumecma'i'l-fikhi'l-İslâmî et-tâbi' limunazzamati'l-mütemeri'l-İslâmî bi Cidde, Karârumecma'i'l-fikhi'l-İslâmî'd-devlî, rakam: 6/4/55. Bişeni'l-kabd: suvaruhu ve bihâssetin el-müstecdedetü minhâ ve ahkâmuhâ, 6/592;ed-Dibyân, *el-Mu'âmelâtu'l-mâliyye*, 2/450.

4. Blockchain Teknolojisinde Kabz Süresi ve Etkisi

Blok Zinciri teknolojisinde işlemin yapılması, örneğin birkaç dakika gibi kısa da olsa zaman almaktadır. Fakat işlemin madenciler tarafından incelenmesi vakit almaktadır. Bu vaktin kabza etkisi üzerinde durulacaktır.

Kabz açısından akitler, iki durumdan birine tabidirler. Birinci durum; Kabzın, bağlayıcı (lazım) satışta ve bağlayıcı rehinde olduğu üzere, akdin ortaya çıkarttığı sonuçlardan ve ona ait gerekliliklerden olması. Kabzın gecikmesinden dolayı yasal açıdan mahzurlu herhangi bir şey yoktur. Böyle bir durumda muhayyerliğin ve vadenin şart koşulmasının önünde bir mâni yoktur. İkinci durum; Kabzın, akdin tamamına dâhil olması. Tıpkı selemde ücretin alınması ve ribevî mallarda tarafların elden kabzetmeleri gibi. Şayet akit yapan taraflar kabzetsiz ayrılırlarsa bu durumda akit bâtil olur. Çünkü kabzın tehir edilmesi, yasal açıdan mahzurlu duruma düşürmektedir ve bunun giderilmesi de ancak kabz ile mümkündür. Bu yüzden ne muhayyerliğin ne de vadenin şart koşılması sahih olmaz. Çünkü bunlardan birinin var olması, kabzın gerçekleşmesine manidir.²⁵⁶

Bunlara ilave olarak, şayet alışveriş işlemi Blok Zinciri aracılığıyla ve kambiyo gibi, iki bedeli kabzemenin gerekli olduğu bir şekilde yapılıyorsa, bu durumda iki şey şart koşulur: Altın ya da nakit paradan oluşan bedelin hazır olması ve onayın gerçekleşmesini beklemek. Onay, madenciler tarafından tasdik yapılması ve blokun genel kayıtlarda görünmesiyle olur. Bundan önce ayrılık olması durumunda akit geçerli değildir. Şayet alışveriş işlemi, sermayenin teslim edilmesini gerektiriyorsa –ki bu selem akdidir-, bu durumda onay gerçekleşene kadar beklemek gerekir. Onay, madenciler tarafından tasdik yapılması ve blokun genel kayıtlarda görünmesidir. Bundan önce ayrılık olması durumunda akit geçerli olmaz ve işlem borcun borçla satışına dönüşür.²⁵⁷ *el-Me'âyîru's-şer'iyye* isimli eserde şunlar zikredilmiştir: “*Ribevî malın başka ribevî bir malla satışı akdinde, kambiyo gibi, illette müşterek olmaları halinde, akit meclisinde, her iki bedelin hakikaten ya da hükmen derhal kabzedildiğinin*

²⁵⁶ Yahya, *en-Nakdu'l-iftirâdi*, 19.

²⁵⁷ *Mecelletumecma'i'l-fikhi'l-İslâmî et-tâbi' limunazzamati'l-mütemeri'l-İslâmî bi Cidde, Karârumecma'i'l-fikhi'l-İslâmî'd-devlî, rakam: 6/4/55. Bişeni'l-kabd: suvaruhu ve bihâssetin el-müstecdedetü minhâ ve ahkâmuhâ, 6/592; Heyetu'l-murâca'a, el-Me'âyîru's-şer'iyye, 256.*

tespit edilmesi gerekir. Aynı durum selem akdinde, selem sermayesi için de geçerlidir.”²⁵⁸

5. Blockchain Teknolojisiyle Yapılan Akitlerde Muhayyerliğin Sabit Oluşu

Blok Zinciri teknolojisinin dayandığı ilkelerden biri, kayıt işlemlerinin geri döndürülemez olmasıdır. Bu teknikle yapılan anlaşma kesindir ve meclis muhayyerliğine yer yoktur. Tarafların bu teknik üzerinden akit yapmaya girişmeleri, muhayyerliği akit öncesi düşürmeyi şart koşmaları mesabesinde. ²⁵⁹ Akitten önce muhayyerliğin düşürülmesinin şart koşulması meselesi, meclis muhayyerliğini kabul edenler arasında ihtilaflı bir mevzu olup konu ile ilgili olarak üç görüş vardır:

Birinci görüş; Şart sahihtir ve akit geçerlidir. Bu görüş Hanbelilerin²⁶⁰ mezhebidir ve Şafiîlerin²⁶¹ bir görüşü bu yöndedir. Şartın ve akdin geçerli olduğunu söyleyen birinci görüşün sahipleri şu delilleri öne sürmüşlerdir: Abdullah b. Ömer'den (ra) rivayetle Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “*Tercihli alışveriş olması durumu hariç alışveriş yapan taraflar birbirlerinden ayrılmadıkları müddetçe muhayyerdirler. Şayet alışveriş muhayyerlik üzere kurulursa alışveriş vacip (bağlayıcı) olur.*”²⁶² İstidlal şekli, mecliste tarafların birbirlerini akdin başında ya da sonrasında muhayyer bırakmaları arasında herhangi bir fark yoktur. Hadiste geçen “vecebe” kelimesinin anlamı “lezime”dir.²⁶³ Dolayısıyla tarafların akitten önce muhayyerlik şartını düşürmeyi tercih etmeleri caizdir. Meclis muhayyerliği risktir. Şayet alışveriş onunla sahih oluyorsa, onsuz sahih olması daha evladır.²⁶⁴

İkinci görüş; Şart sahih değildir ve akdi geçersiz kılar. Şafiî mezhebine göre en sahih görüş budur.²⁶⁵ Hanbelilerden gelen bir rivayete göre de sahihtir.²⁶⁶ Şartın ve akdin geçerli olmadığını söyleyen ikinci görüşün sahipleri şu delilleri öne sürmüşlerdir: Abdullah b. Ömer'den (ra) rivayetle Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “*Alışveriş yapanların her biri ayrılmadıkları müddetçe diğerine karşı muhayyerdir. Tercihli*

²⁵⁸ Yahya, *en-Nakdu'l-iftirâdi*, 20.

²⁵⁹ ed-Dibyân, *el-Mu'âmelâtu'l-mâliyye*, 2/452.

²⁶⁰ Yahya, *en-Nakdu'l-iftirâdi*, 20.

²⁶¹ Heyetu'l-murâca'a, *el-Me'âyîru's-şer'iyye*, 521.

²⁶² el-Ensârî, *Esnâ'l-metâlib*, 2/48.

²⁶³ el-Merdâvî, *el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcihmine'l-hilâf*, 4/372.

²⁶⁴ el-İmrânî, *el-Beyân fî mezhebi'l-İmâmeş-Şâfi'î*, 5/23.

²⁶⁵ Yahya, *en-Nakdu'l-iftirâdi*, 19.

²⁶⁶ el-Merdâvî, *el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcihmine'l-hilâf*, 4/372.

*alışveriş olması durumu hariç.*²⁶⁷ İstidlal şekli; Hadis, alıcı ile satıcının ayrılmadıkları veya tercih yapmadıkları sürece muhayyer olduklarını ispatlamaktadır. Tercih ise ancak satıştan sonra gerçekleşir. Çünkü akit gerçekleşmeden önce onlara alıcı ve satıcı denmez.²⁶⁸ Bütün bunları teslim ettikten sonra, muhayyerleşme satıştan önce de sonra da olabilir, bunda bir fark yoktur. Ayrıca taraflara, akdin tamamlanmasından önce alıcı ve satıcı denilmesi doğrudur. Çünkü bir şeye yaklaşan onun hükmünü alır. Akdin gereklerine aykırı olup satılanı teslim etmemesi şart koşulmuş gibidir.²⁶⁹ Şu hususun da tartışılması mümkündür: Akdin gereklerine aykırı olduğunu teslim ettikten sonra, bu durumda muhayyerlik sadece tarafların hakkını korumak için vardır. Eğer karşılıklı rızaya dayalı olarak bu muhayyerlik şartını düşürmek isterlerse bunu yapabilirler. Tamamen rehin vermek gibi. Satış onsuz geçerli olur, çünkü satıcının hakkını korumak için vardır. Eğer satıcı bunu istemezse bunu yapmaya hakkı vardır ve satış geçerli olur.

Meclis muhayyerliği, satışın tamamlanmasından sonra gerçekleşir. Dolayısıyla bundan önce düşürülmesi -şüf'a muhayyerliğinde olduğu gibi- caiz değildir. İkisini birbirinden ayırarak tartışmak mümkündür. Çünkü meclis muhayyerliği, akit yapan tarafların hakkını korumak için vardır, bu yüzden akitten önce onu düşürmeleri caizdir. Lakin şüf'a muhayyerliği, akit yapmayan ortağın hakkıdır. Bu yüzden akitten önce düşürülmesi caiz değildir.

Üçüncü görüş; Şart sahih değildir ama akit geçerlidir. Şafi mezhebinin bir görüşüdür.²⁷⁰ Şartın geçersiz ama akdin sahih olduğunu söyleyen üçüncü görüşün sahipleri şunu delil getirmişlerdir: Bu şart ne bedelin ne de bedeli ödeyecek kişinin bilinmezliğine yol açmaz, dolayısıyla sırf bu yüzden akit geçersiz olmaz.²⁷¹

Muhayyerlik hakkının akit yapan taraflara ait olduğunu söyleyen ikinci görüşün delilleri tartışılırken şu husus da tartışılabilir: Şayet taraflar karşılıklı rızaya dayalı olarak bu muhayyerlik şartını düşürmek isterlerse bu onların hakkıdır. Şartlarda asıl olan ilke, helali haramı da helal kılmadığın sürece caiz olmasıdır. Muhayyerlik şartının düşürülmesine haramı helal yapmakta ne de helali haram kılmaktadır.

²⁶⁷ Ebû Abdîrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî* (Halep:Mektebu'l-matbû'âti'l-İslâmiyye, 2. Baskı, 1986), "Buyû", 11 (No: 4477); Buhârî, "Buyû", 44 (No: 2111); Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire:y.y., 1374-75/1955-56), "Buyû", 43 (No: 1531).

²⁶⁸ el-Behûtî, *Keşşâfu'l-kinâ'*, 3/200.

²⁶⁹ el-İmrânî, *el-Beyân fî mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'i*, 5/23.

²⁷⁰ el-İmrânî, *el-Beyân fî mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'i*, 5/23.

²⁷¹ el-İmrânî, *el-Beyân fî mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'i*, 5/23.

Görüşleri ve onlara ait delilleri sunduktan sonra, şartın ve akdin sahih olduğunu söyleyen birinci görüşün tercihe şayan olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu görüşün delilleri güçlüdür. Ayrıca bir insan, hakkından vazgeçebilir ve buna hakkı vardır. Muhayyerlik de akit yapan tarafların hakkıdır. Bunu kendi istekleriyle düşürürlerse bu onların hakkıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

VAKIFLARIN İKTİSADİ HAYATIN GELİŞMESİNE ETKİSİ

I. İKTİSADİ HAYAT

İktisat hayat ve ona dair faaliyetler, beşeri ilişkilerde önemli bir yere sahiptir. Çünkü temel insani ihtiyaçların temin edilmesi, bunlar ister üretim için zaruri malzemeler olsun, ister bir insanın hayatının her alanında ihtiyaç duyduğu eşyalar olsun hepsi buna yani iktisada dayanmaktadır. İktisadın pek çok rolü vardır, örneğin bunlardan en önemlisi arz ve talebi dengelemektir. Bugün tüm dünya, ekonomide kapitalizm veya sosyal sistem gibi farklı ekonomik eğilimler ve sistemler uygulamaktadır. Kapitalist, sosyalist ve İslami ekonomik sistemler arasında bir karşılaştırma yapıldığında, kapitalist öğretilerine göre, her insanın belirli bir yeri vardır ve bu yer Yüce Allah'ın iradesine sosyalist ekonomik düşünce tarzlarının ne denli eksik ve yetersiz olduğunu görebiliyoruz. Zira bu düşünce tarzları, özel sınırlar ve koşullar içinde insânî güdülerden etkilenmiş olup bu güdülerin ilk ve nihai hedefi, bir bütün olarak toplumda kamu yararının gerçekleşmesine yol açacak kişisel çıkarı elde etmektir. Kapitalist sistem bireysel mülkiyet üzerine, diğeri ise mülkiyetin bir araya toplanması üzerine kuruludur. Bazı iktisadi akımlar da dâhil olmak üzere, aralarındaki en önemli farklılıkların sermayenin sahibinin kim olduğu konusu etrafında döndüğünü görüyoruz. Paranın sahibi kim? Şahıs mı yoksa devlet mi, ona bakılmaktadır. Tabi bu, her şeyin sahibi Allah u Teâlâ'dan bağımsız bir bakış açısidir. Her ekonomik sistemin kendine ait bir ideolojisi vardır ve bu ideolojiye uygun olarak kurallarını oluşturur. Fakat İslam dinî her şeyden önce inanca ve hayata bütüncül bir şekilde bakar. İslam'da, inanç göredir. Kâinatı düzenleyen O'dur (cc) ve bütün insanlar O'nun (cc) öğretilerine ve yasaklarına göre hayat sürerler. Müslüman kişi de iradesini Allah ü Teâlâ'ya teslim eder.²⁷²

İslam'da insan, kâr elde etmek için bir araç değildir, ancak her şeyin de bir amacı vardır. İslam iktisat sisteminde çalışma, bir amacı gerçekleştirmeye yöneliktir. O da,

²⁷² Arif Ersoy, "İslam İktisadı ve İktisadi Yapısı: İnsan Merkezli Fıtrî İktisat ve İktisadi Yapısı", *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, (2015/1), 41-42; Ali Kaya, *Güncel Fıkhi Konular* (Bursa: Emin Yayınları 2013), 111-116.

insan için gerekli olan ihtiyaçları zalim olmayan bir yolla, adil bir şekilde temin etmektir. Kuran'ın ve Hz. Peygamberin (sav) bize emrettiği şey budur. Zekâta baktığımızda, bu düşünceyi desteklediğini ve toplumda dengeyi sağladığını görüyoruz. Zekât sadece finansal bir anlam taşımamakta, aynı zamanda ahlâki, manevi ve toplumsal bir anlamı da amaçlamaktadır.²⁷³ Aynı şekilde araştırmamıza konu olan vakıf ta benzer bir anlam taşımakta olup İslam'da ve genel olarak toplum hayatında büyük ve asil anlamlara sahiptir.

İslam iktisadıyla ilgili olarak Adam Smith şunları söylemektedir: “Kasabın ya da fırıncının bizlere akşam yemeğini lütfetmesini beklemiyoruz, ancak o yemeği kişisel çıkarlarını düşünerek vermelerini bekliyoruz. Biz onların insanlıklarına değil, kendilerine olan sevgilerine hitap ediyoruz. Aynı şekilde biz kendi ihtiyaçlarımızdan değil, onların kazançlarından bahsediyoruz.” Diğer taraftan iktisat alanında öne çıkan önemli Fransız bilginlerden biri olan Jacques Austruy şunları söylemektedir: “Ekonomik kalkınmanın yolu, herkesçe bilinen kapitalist ve sosyalist iki sistemle sınırlı değildir. Aksine, tercihe şayan üçüncü bir iktisadi ekol daha var, bu da İslâmî iktisat ekolüdür. Bu ekol geleceğin dünyasında hâkim olacaktır, çünkü çağdaş hayat için mükemmel bir yoldur.”²⁷⁴

İslam iktisat sisteminin her şeyden bağımsız olarak ele alınması ve değerlendirilmesi mümkün değildir. Çünkü bu sistem ibadet, ahlâk, ekonomik faaliyetler ve sosyal hayatla iç içedir. İslam iktisadı hakkında konuştuğumuzda, aslında hepsinden bir bütün olarak bahsediyoruz. Çünkü İslam, öncelikli olarak Müslüman bireyin toplum hayatındaki ahlâki ile ilgilenir ve iktisadi faaliyetler bunun üzerine bina edilir. Müslüman kişi Kur'an ve Sünnet'in öğretilerinden ayrılmaz. Müslüman bireyin kişiliği ve etkisi yaptığı işlerde ortaya çıkar. Bu yüzden İslam'ın israfı ve başkalarına zarar vermeyi yasakladığını, buna karşılık helal kazanç elde etmeyi emrettiğini görüyoruz. İslam iktisat sisteminin geçici bir amacı yoktur, aksine ebedi bir amacı vardır ki bu da, daha önce dediğimiz gibi adalet, ahlâk ve dinin emirlerine riayettir.²⁷⁵

²⁷³ Kaya, *Güncel Fıkhi Konular*, 111-116.

²⁷⁴ TawfikAzrak, “İslam İktisadının Genel Özellikleri ve Belirleyici İlkeleri”, *ATEBE: Dinî Araştırmalar Dergisi* 4 (Aralık 2020), 105.

²⁷⁵ Kaya, *Güncel Fıkhi Konular*, 111-116.

A. İslam İktisadının Genel İlkeleri²⁷⁶

İslam ekonomisi üç ana ilkeye dayanmaktadır ve bu ilkeler onu diğer tüm ekonomik doktrinlerden ayırmaktadır. Bunlar: çifte mülkiyet ilkesi, iktisadi özgürlük ilkesi ve sosyal adalet ilkesi. Bunların her birini kısaca açıklamak istiyoruz:

1. Çifte Mülkiyet İlkesi

Öncelikle İslam iktisatı âlimlerinin çoğu, insanın bu dünyadaki eşyalara ait mülkiyetinin sadece göreceli ve geçici bir mülkiyet olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Çünkü bütün mahlûkatın, varlıkların ve eşyaların gerçek mâlikî Cenâb-ı Hak'tır. Yaratan ve yoktan var eden O'dur. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “*Göklerin ve yerin hükümranlığı yalnızca O'nundur. Diriltir, öldürür. O, her şeye hakkıyla gücü yetendir.*”²⁷⁷

Diğer taraftan İslam iktisadı, bireysel (özel) mülkiyeti kamu mülkiyetiyle, yani devlet mülkiyetiyle birleştirme esasına dayanan çifte mülkiyet ilkesini kabul eder. Her hak sahibine hakkını verir. Dolayısıyla, ne yalnızca özel mülkiyeti yüceltmeye dayanan ve onu mülkiyetin temel ilkesi olarak kabul eden kapitalist mülkiyet şekline, ne de kamu mülkiyetini esas alan ve onu tabii genel ilke kabul eden sosyalist mülkiyet biçime uyar.²⁷⁸ Ahmed b. Hanbel ve diğerlerinden rivayet edildiğine göre, Allah Resulü (sav) şöyle buyurmuştur: “*Müslümanlar üç şeyde ortaktır: su, otlak ve ateş.*”²⁷⁹

Diğer bir ifadeyle İslam iktisadının, hem özel hem de kamu mülkiyetini eşit bir şekilde kabul ettiğini ve her birine özel çalışma alanı tahsis ettiğini söylemek mümkündür. Zira İslam iktisadı, her iki mülkiyet şeklini birleştiren çifte mülkiyet ilkesini benimseyen, Şariat ile uyumlu sağlam metot ve entelektüel esaslara ve kurallara dayanan yerleşik ve bağımsız bir sistemdir.

2. İktisadi Özgürlük İlkesi

İslam'da ekonomik bireysel özgürlük meşru bir konudur. Zira Müslümanın kendi projelerine malik olma ve bunlarla ilgili tasarrufta bulunma, ticari ve mali faaliyetlerini Kuran ve Sünnet'te belirtilen şeri kurallar çerçevesinde başkalarına zarar vermeden gerçekleştirme özgürlüğü vardır.

²⁷⁶ Azrak, “İslam İktisadının Genel Özellikleri ve Belirleyici İlkeleri”, 107.

²⁷⁷ el -Hadîd, 57/2.

²⁷⁸ RiyâdSâlihAvde, *Mukaddimetünfi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, (Lübnan: Dâru'l-Hâdî, 2005), 12.

²⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şu'ayb el-Arnaût, (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1421/2001), 38/174, (No. 23082).

Bu ekonomik özgürlük, bireylerin paralarını mubah olan yollarda harcamalarına veya İslam şeriatına uygun şekilde yatırım yapmalarına veya meşru yollara göre biriktirmelerine izin verir. Böylelikle ekonomik özgürlük, bir bütün olarak toplumun genel çıkarlarını elde etmenin aracı olur.²⁸⁰ Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “*Onlara iyi ve temiz şeyleri helâl, kötü ve pis şeyleri haram kılar. Üzerlerindeki ağır yükleri ve zincirleri kaldırır.*”²⁸¹

3. Sosyal Adalet İlkesi

İslam, sosyal adaleti genel soyut anlamıyla benimsemediği gibi mutlak bir şekilde açıkça ona çağrıda bulunmamıştır. Aynı şekilde sosyal adalete bakış açıları, uygarlık fikirlerine ve yaşam anlayışlarına göre farklılık gösteren insan topluluklarına da emanet etmemiştir. İslam bu kavramı tanımlamış ve belirli bir sosyal plan dâhilinde netlik kazandırmıştır. Daha sonra bu tasarımı İslami sosyal adalet kavramına bağlı bir sosyal gerçeklik içinde somutlaştırabilmiştir.

İslam ekonomisinde sosyal adaletin en önemli anlayışlarından biri, malın mülkiyetinin Allah Teâlâ’ya atfedilmesi ve buna ilave olarak toplumun bu maldan yararlanması için halef tayin edilmesidir. Zira birey toplumun temsilcisi veya vekili olarak kabul edilmekte ve malı bu toplumun maslahatı ve çıkarları için harcayacağı düşünülmektedir.

Bunun yanı sıra devletin, toplumun vekili ve temsilcisi olması hasebiyle bu kaynakları ve malları idare etme ve yönetme sorumluluğu vardır. Halife Ömer b. el-Hattâb (ra) şöyle demektedir: “Nehrin kıyısında bir keçi yavrusu telef olup gitse, bunun hesabı kıyamet günü Ömer’den sorulur.”²⁸²

B. İslam İktisadının Özellikleri

İslam iktisadını geleneksel iktisattan ayıran birkaç özelliği vardır ve bunların en önemlileri şunlardır:

1. İstihlâf

Malın istihlâfı, İslam iktisad teorisinin üzerine inşa edildiği başlıca temellerden biri olarak kabul edilir. Bununla kastedilen, insanın yeryüzünde Cenâb-ı Hakk'ın halifesi olmasıdır. Allah Teâlâ dünyayı kulları için hazırlamış ve orayı imar etmeleri ve

²⁸⁰ Azrak, “İslam İktisadının Genel Özellikleri ve Belirleyici İlkeleri”, 107; Ersoy, “İslam İktisadı ve İktisadi Yapısı: İnsan Merkezli Fıtri İktisat ve İktisadi Yapısı”, 44-47.

²⁸¹ el -A’râf, 7/157.

²⁸² İbrahim Fadıl ed-Debv, *el-İktisâdu'l-İslâmî dirâsetatbikiyye*, (Ürdün: Dâru'l-Menâhic, 2008), 24.

nimetlerinden istifade etmeleri için yeryüzünde yaşamalarına imkân tanımıştır. Bu yüzden insanın, bu mal ve mülkleri kullanarak Cenab-ı Hakk'ın muradını gerçekleştirmesi gerekir. İmam Zemaşerî şöyle demiştir: “Elinizdeki mallar aslında Allah’ın malıdır. Onun yaratması ve inşa etmesiyle var olmuşlardır. Mafih Allah Teâlâ size o malları, onlardan yararlanmanız için emanet etti ve onlarla ilgili tasarrufta bulunmanız için sizleri halife yaptı. Onlar gerçekten sizin malınız değil, siz sadece o malların vekili ve temsilcileri konumundasınız.”Buradan hareketle bu malların amaç değil araç olduğu ve insanoğlunun bu mallarla ilgili olarak halife tayin edildiği ve ona emanet edildiği söylenebilir.²⁸³ Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "*Allah'a ve Resulüne iman edin ve sizi üzerinde tasarrufa yetkili kıldığı maldan, (Allah yolunda) harcayın. İçinizden iman edip de (Allah yolunda) harcayanlar var ya; onlar için büyük bir mükâfat vardır.*"²⁸⁴

İslam iktisadında malın mülkiyeti, insanın ve toplumun hayrının olduğu doğru amaçlarla, başından sonuna kadar Allah’ın rızasının olduğu hususlarla irtibatlıdır. Aynı zamanda bu mülkiyet, belirli şartlarla sınırlandırılmıştır: kişinin meşru yollarla bu malı elde etmesi ve onu Allah’ın helal kıldığı şekilde kullanması gerekir. Ayrıca Allah’ın kendisi üzerindeki hakkını unutmaması, fakirlere verilecek zekât ve sadaka mallarını yerlerine ulaştırması gerekir. Böylece toplum içindeki iktisadi döngünün daha düzgün çalışması sağlanmış olacaktır.İbn Hibbân ve Tirmizi, Hz. Peygamberin (sav) şöyle buyurduğunu rivayet etmişlerdir: “*Hiçbir kul, kıyamet gününde, şu dört sorudan sorguya çekilmeden yerinden kıpırdayamaz: Ömrünü nerede tükettiğinden, bedenini nerede yıprattığından, ilmiyle nasıl amel ettiğinden ve malını nereden kazanıp nereye harcadığından.*”²⁸⁵

2. Tekamül ve Kapsayıcılık

İslam iktisadı, kendi içindeki tüm dinî, sosyal ve politik sistemlerle irtibatlı olup bu üç sistem birey ve toplum için kapsamlı çözümler sunmak üzere birbirleriyle entegre halindedir. Bu bağlamda İslam iktisat sistemi, mülkün gerçek sahibinin Aziz ve Celil olan Allah olduğu ve yine hükmün O’na ait olduğu gerçeğine dayanan İslam akidesiyle bağlantılıdır. İslam iktisadı aynı zamanda ibadetle de bağlantılıdır. Nitekim

²⁸³ Bkz. Ömer b. Feyhân b. ‘ÿyâd el-Merzûkî, “en-Neşâtu’l-İktisâdî min manzûr İslâmî”, Mecelletü’ş-Şerî’ave’d-Dirâsâti’l-İslâmiyye 45.

²⁸⁴ el - Hadid, 57/7.

²⁸⁵ Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünenü’-Tirmizî* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.) “Kıyamet” 1.

İslam dinî, fakir ve miskinleri gözetmek ve onlara zenginlerin mallarından haklarını vermek için zekâtı farz kılmıştır. İslam iktisadı, mali işlemler sistemiyle de bağlantılıdır. Zira pek çok yolla tasarruf sağlamış ve iktisadi kalkınma ameliyesini birey ve topluma fayda sağlayan gerçek üretime bağlamıştır. Bu bağlamda, İslam toplumlarında İslam ekonomisi etrafında inşa edilmiş pek çok yanlış anlamının da var olduğu söylenebilir. Bunlardan biri, bazı insanların İslam iktisat sisteminin sadece İslami bankalarla sınırlı olduğunu düşünmesidir. Bu düşünce yanlıştır. Çünkü İslami bankalar, İslam iktisat sisteminin yalnızca küçük bir parçası olup bunun yanında vakıflar, zekât, tekâfül (katılım) sigortası, Müslüman hazinesi gibi bu sistemi ayakta tutan pek çok payanda bulunmaktadır.²⁸⁶

Bu iktisadın en önemli özelliklerinden biri de, parayı ve finansal işlemleri, İslam dinindeki ibadet ya da aileye ait işlemler yahut uluslararası ilişkiler gibi çoğu konu ile ilişkilendiren kapsayıcı bir nazariyeye sahip olmasıdır. Böylelikle bu konuların her biri, söz konusu finansal işlemlerle doğrudan ya da dolaylı şekilde irtibatlı olmuş ve İslam iktisadına ait kanunlar, bu işlemleri kendi içinde tanzim etmiştir.

3. Ahlâki Değerlere Bağlılık

Daha önce açıkladığımız üzere İslam iktisadı, insan ihtiyaçları ve bunları karşılama yollarıyla ahlâki bağlamlarından bağımsız bir şekilde ilgilenen kapitalist veya sosyalist ekonomi sistemlerinin aksine, insani ve ahlâki yönleriyle temayüz etmektedir.

İslam iktisadı ahlâki değerlere dayanır ve parayla ilgili özel bir bakış açısına sahiptir. Parayı, amaç değil bir araç olarak görür ve ona göre bu alan bağımsızlık değil halife olma alanıdır. Şüphesiz ahlâkın, İslam iktisadında önemli bir etkisi olduğu kabul edilmektedir. Zira ahlâki değerler, fertler ve toplumlar arasındaki ilişkiyi yönetmektedir. İslam iktisadı, temelde, onu karakterize eden bir dizi ahlâki değer ve şeri kriter üzerine inşa edilmiştir.

Nasıl olmasın ki, Hz. Peygamber (sav), Müslüman toplumda bu ahlâki değerleri güçlendirmek ve iyice yerleştirmek için gönderilmiştir. Böylece hem fert hem de toplum düzeyinde iyilik ve kalkınma sağlayacak, her yönüyle sağlam iktisadi bir davranış sergilemeleri hedeflenmiştir.

²⁸⁶ Azrak, İslam İktisadının Genel Özellikleri ve Belirleyici İlkeleri, 108.

EbûHureyre'den (ra) rivayetle Allah Resulü (sav) şöyle buyurmuştur: “*Ben, ancak güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.*”²⁸⁷İbn Abbas'tan gelen bir rivâyette o şöyle demiştir: “*Ebû Zer’e, Hz. Peygamber'in risaletle görevlendirildiği haberi ulaşınca, kardeşine şöyle dedi: ‘Falanca vadiye git ve peygamber olduğunu iddia eden ve kendisine semadan haber geldiğini söyleyen şu adamla ilgili bana bilgi topl. Söylediklerini dinle sonra bana geri dön.’ Bunun üzerine kardeşi yola çıktı ve Hz. Peygamberin yanına vardı. O’nun sözlerini dinledi ve ardından Ebû Zer’in yanına dönüp ona şöyle dedi: ‘Onu gördüm, güzel ahlâkı emrediyordu. Söyledikleri de şiir değildi.’*”²⁸⁸

İslam iktisadının üzerine bina edildiği ahlâki ilkelerden bazıları şunlardır:

Emanet: İslam iktisadındaki ana hedeflerden biri, hakların yerine getirilmesi ve korunmasıdır. Aynı şekilde, kişinin kendisine veya ailesine dönecek bir menfaat karşılığında makam ve mansıbını kötüye kullanmamasıdır. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “*Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi emrediyor.*”²⁸⁹ Peygamber Efendimiz (sav) ise şöyle demiştir: “*Sana emanet bırakanın emanetini geri ver, sana ihanet edene sen ihanet etme.*”²⁹⁰

Vefa: İslam iktisadı vefa ve finansal gerekliliklerin kayıt altına alındığı sözleşmelere saygı gösterme esası üzerine kuruludur. Allah Teâlâ ayetlerinde şöyle buyurmaktadır: “*Ey iman edenler! Akitlerinizi yerine getirin.*”²⁹¹ “*Verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü söz veren sözünden sorumludur.*”²⁹²

İtidal ve Orta Yol: İslam iktisadı her konuda orta yollu olmaya ve dengeli davranmaya çağırır. İnsanın ne ileri derecede müsrif ne de malını harcamaktan korkan cimri biri olmasını ister. Bununla ilgili olarak Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “*Gereksiz yere de saçıp savurma. Çünkü saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir.*”²⁹³ *Yine şöyle buyurmaktadır: ‘Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın.’*²⁹⁴ Buna göre, cimrilik ve israf durum İslam'da reddedilmiştir. Zira

²⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/513, (No. 8952).

²⁸⁸ Buhari, “Menâkıbu'l-Ensâr” 33, “Menâkıb”, 10.

²⁸⁹ en- Nisa, 4/58.

²⁹⁰ Tirmizi, “Büyü”, 38.

²⁹¹ el - Maide, 5/1.

²⁹² el -İsra, 17/34.

²⁹³ el -İsra, 17/26-27.

²⁹⁴ el -İsra, 17/29.

cimrilik insanlarda tüketme eğiliminde azalmaya yol açmakta, israf ise kaynakların saçıp savurulmasına ve heder edilmesine sebebiyet vermektedir.

4. Rabbânîlik

İslami iktisat sistemi ilahi kaynaklı bir sistemdir. Kur'an ve sünnette temsil edilen ilahi vahiy bu sistemin kaynağıdır. Bunun peşinden icma, kıyas ve içtihat gibi diğer teşri kaynakları gelir. Bu özellik diğer iktisadi doktrinlerin hiç birinde bulunmamaktadır. Bu doktrinlerin hepsi beşer kaynaklıdır. Bunlar ister tahrif edilmiş bir dine dayanmış olsun, ister bazen isabet eden bazen de hata eden ve benimsediği felsefenin ve kendisini çevreleyen muhitin tesirinde kalan insanın bir çıkarımı olan pozitivist nazariyeler olsun hepsi beşer eliyle ortaya konmuştur. Buna karşılık rabbânîlik, fitri ve meşru temellere ve kabullere dayanan entelektüel bir zorunluluktur. Allah Teâlâ kâinatın, her şeyin sahibidir. Bu yüzden kendisi memluk olan bir kimsenin, başkasının sahip olduğu bir evreni kurcalamak için başkasının malını kullanması akıl dışıdır. Mülkün hepsi Allah'a ait olduğu gibi ferman da tamamen O'na (cc) aittir.²⁹⁵

Bu iktisadi sistem, daha önce de bahsettiğimiz üzere ilahi bir sistemdir. Amacı, insanın temel ihtiyaçlarını karşılamak, maddi ve manevi doyumu birlikte gerçekleştireceği güzel ve müreffeh bir hayatı sürebilmesi için uygun olan yeterlilikleri sağlamaktır. Bu sistem, herhangi bir manevi doyumu dikkate almadan ve mümkün olan azami maddi tatmini elde etmekten başka bir amacı olmayan kapitalist veya sosyalist iktisadi sistemlerin tam tersinedir. Kapitalist ve sosyalist sistemlerin gayesi, zevk veya maddi fayda elde etmektir. Bunu yaparken ahlâki ve manevi yönleri ihmal etmektedir.²⁹⁶

5. Çifte Kontrol

İslami iktisat sistemi, hem beşeri hem de kişisel olmak üzere iki kontrole tabidir. Beşeri kontrol resmî olup devletteki denetleyici makamlar tarafından, dolandırıcılık ve tekelin her türlüünü engellemek amacıyla insanlar ve piyasalar üzerinde uygulanır. Bu denetim şekli hicretten sonra ortaya çıkmıştır. Allah Resulü (sav) pazarları bizzat kendisi kontrol ederdi ve Mekke fethedilince oradaki pazarları denetlemesi için birini gönderirdi. Böylece iktisadi faaliyetleri denetlemek üzere muhtesiplik vazifesi ortaya çıktı. Ebû Hureyre'den (ra) nakledildiğine göre bir gün Hz. Peygamber (sav) Medine

²⁹⁵ Ali es-Sâlûs, *el-İktisâdu'l-İslâmî ve'l-kadâyâ'l-fıkhiyye'l-mu'âsıra* (Kahire: Dâru't-Takvâ, 1998), 24-26.

²⁹⁶ Kaya, *Güncel Fıkhi Konular*, 111-116.

pazarında dolaşırken bir buğday yığınının yanına geldi. Elini o yığının içine daldırınca parmakları ıslandı. Satıcıya, "Bu ıslaklık da nedir?" diye sordu. O da, "Üzerine yağmur yağmıştı ey Allah'ın Resulü!" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "*Öyleyse insanların görmeleri için ıslak olan kısmı üste koyman gerekmez miydi? Aldatan benden değildir!*"²⁹⁷

Ayrıca her Müslümanın iyiliği emredip kötülükten sakındırma görevi vardır ki bu da ona Cenâb-ı Hakk'ın helal ve haram kıldığı şeyleri hatırlatır ve otokontrol yapmasını sağlar. Zira Müslümanın iktisadi hayatı oruç, namaz, zekât ve hac gibi çeşitli ibadetlerdeki davranışlarına paralel ve benzer olması gerekir. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "*Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun.*"²⁹⁸ Beşeri kontrole ek olarak, İslam iktisadının gölgesi altında, daha güçlü ve etkin bir denetim daha vardır. Bu da, Allah'a imana ve ahiret gününde hesap vermeye dayanan vicdan denetimidir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "*O, gökleri ve yeri altı günde (altı evrede) yaratan, sonra Arş'a kurulandır. Yere gireni, ondan çıkana, gökten ineni, oraya yükseleni bilir. Nerede olsanız, O sizinle beraberdir. Allah, bütün yaptıklarınızı hakkıyla görendir.*"²⁹⁹

Halife Hz. Ömer (ra) döneminde yaşayan süt satıcısı kadının hikâyesi meşhurdur. O dönemde süte su karıştıran sütçüler vardı ve insanlar bunlardan şikâyet ettiler. Bunun üzerine Hz. Ömer (ra), süte su karıştırmamanın caiz olmadığını ve bunu yapanın cezaya çarptırılacağını halka ilan etti. Daha sonra bir gece Hz. Ömer (ra) halkın durumunu araştırmak üzere dışarı çıkıp dolaşmaya başladı. Yorulunca, bir evin yanında dinlenmeye karar verdi. Evde bulunan annenin kızına: "Süte su karıştır" dediğini duydu. Kız annesine: "Anneciğim! Halife Ömer b. el-Hattâb bu konuda uyarıda bulundu ve süte su karıştıranı cezalandıracağını açıkça ifade etti." dedi. Anne, kızına: "Ömer'in ya da adamlarından birinin göremeyeceği yerde süte su karıştır." dedi. Bunun üzerine kız şöyle cevap verdi: "Anneciğim! Ömer bizi görmese de Allah bizi görüyor." Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: "*Şüphesiz yerde ve gökte Allah'a hiçbir şey gizli kalmaz.*"³⁰⁰ İnsan, beşeri kontrolden kaçsa da ilahi kontrolden kaçamaz. Bu yüzden, Allah'ın emrettiği

²⁹⁷ Müslim, "İmân" 164; Tirmizî, "Büyû", 74.

²⁹⁸ Âl-i İmrân, 3/104.

²⁹⁹ el -Hadîd, 57/4.

³⁰⁰ Âl-i İmrân, 3/5.

doğru yoldan çıkması halinde karşılaşacağı elem verici azabı hatırlar ve yanlış yapmaktan sakınır.

6. Denge

İslam iktisat sistemi orta bir sistemdir. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “*Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptı.*”³⁰¹ Bu sistem, adalet ve dengeye dayalı bir sistemdir. Bu yüzden zulüm ve zarar verme yoktur. Suni ve sahte dengeye de yer yoktur. Bu sistemde adalet, eşitlik ve ölçülü olmanın dışında başka bir denge yoktur. Nihai noktada bu sistemde ideal ile gerçek arasında, maddi olanla manevi olan arasında bir denge vardır. Sistem bunları dengeli bir şekilde birleştirmenin yanı sıra fert, toplum ve devletin maslahatını, ayrıca zengin ile fakirin maslahatını da birleştirmiş ve bir arada gözetmiştir.³⁰² İslam’da iktisadi dengenin tezahürleri arasında şunlar da vardır: Kamu ve özel mülkiyet arasındaki denge, tüketim ve tutumluluk arasındaki denge ve harcama ile stoklama arasındaki denge.

7. Sabit Olan ile İlerlemenin Bir Arada Olması

İslam iktisadında Kur’ân ve Sünnette geçen iktisadi ilkeler ve öğretiler gibi bazı hususlar vardır ki, zaman ve mekân değişse de bunlar hiçbir şekilde değişmezler.. Diğer taraftan yer ve zamana göre değişebilecek hususlar ve gelişmeler olabilir. İslam dinî semavi dinlerin sonucusudur, her zaman ve mekâna uygundur. Bu yüzden İslam iktisadı, sabit bir asılla çelişmediği sürece, çeşitli yöntemleri, modern araçları ve örfü içine alabilecek esnek yapısıyla temayüz etmektedir. şeri kaide, şâri tarafından teşri kılınanlar hariç ibadetlerde asıl olanın yasaklama olduğunu, şâri’nin haram kıldıkları hariç muamelat ile ilgili hususlarda asıl olanın mübahlık olduğunu belirtir. Buna göre İslam iktisadı, tefecilik, fahiş aldatma ve şeri kaynaklarda açıkça belirtilen diğer haram kılınmış hususlardan uzak bir şekilde, çeşitli modern işlemlerdeki en son gelişmeleri içerecek tarzda kapılarını açmış ve genişlemiştir.³⁰³

8. Madde ile Mana Arasında Denge³⁰⁴

İslami iktisat sistemi, insanın kendisini oluşturan unsurlar olmaları itibariyle madde ile mana arasında dengeli bir yol izler. Manevi yönler uğruna maddi yönleri

³⁰¹ el - Bakara, 2/143.

³⁰² Ali es-Sâlûs, *el-İktisâdu'l-İslâmî ve'l-kadâyâ'l-fikhiyye'l-mu'âsıra*, 70-71.

³⁰³ MuhammedFerhî, “es-Sâbitve'l-müteğayyirfi'l-iktisâdi'l-İslâmî”, Mülteka'l-‘İlmi'd-Devli't-Tâsi’, (Cezayir, 2007), 3; Azrak, “İslam İktisadınınGenelÖzellikleriveBelirleyiciİlkeleri”, 112.

³⁰⁴ Sabahattin Zaim, “İslam veİktisadi Nizam”. *Eskiyesi* 18 (Eylül 2010), 111.

ihmal etmediği gibi maddi yönler uğruna manevi yönleri ihmal etmez. Faydacı maddi yönleri kutsallaştırmaz. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “*Namaz kılınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah’ın lütfundan nasibinizi arayın. Allah’ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz.*”³⁰⁵ Madde ve mana arasındaki bu güçlü uyum, İslam ekonomisinin temeli kabul edilmektedir. Çünkü ekonominin ve devletin ilerlemesi için ana motorun sadece iktisadi faktörlerden teşekkül ettiğini söylemek mümkün değildir. Öte yandan insanın, çalışmadan ve yaşam hedeflerine ulaşmasına yardımcı olacak meşru kazançlar bulmadan kendini namaza ve ibadetlere adanması mümkün değildir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “*De ki: “Çalışın, yapın. Yaptıklarınızı Allah da, Resulü de, müminler de görecektir.*”³⁰⁶

9. Özel ve Kamu Maslahatları Arasında Denge

Madde ve mana arasında talep edilen dengeye ilave olarak, İslam iktisadı, bireylerin ve toplumun özel ve kamusal maslahatları arasında dengeli bir yol izler. Ona göre bunlardan her biri, İslam nazarında önemli birer asıldır. Öyle ki, kamusal yarar uğruna bireysel maslahatlar heder edilemeyeceği gibi bireysel maslahatlar uğruna da kamusal yararlar heder edilemez. Aksine her iki maslahata da eşit derecede önem verir. Böylece devlet veya denetleyici makamlar her zaman bu iki maslahatı uzlaştırmaya çalışır.³⁰⁷

Yukarıdakilere ek olarak, İslam ekonomisinde Şeri hükümlerin gerektirdiği hususlardan biri, devletin mali kaynakları ile çeşitli alanlara yapılan harcamalar arasında bir denge sağlamaktır. Bunun da gerçekleştirilmesi, kamu kurumlarının ihtiyaç duyduğu tüm giderleri karşılayacak şekilde devlet kaynaklarının ve harcamalarının düzgün şekilde yönetimine dayalı gelişmiş bir maliye politikasıyla mümkündür. Bunu da, harcamalarda itidal ve maslahat ilkelerini gözeterek, özel maslahatlara zulmetmeden veya onları ihmal etmeden yapmak gerekir.

10. Evrensellik

İslam iktisat sisteminin tabiatı gereği evrensel bir sistemdir. Nitekim o, İslam’ın her şeyi şamil bir içerikle gelen mesajının evrenselliğinden kaynaklanmaktadır. İslam iktisat sistemi bu mesajın bir parçasını temsil etmektedir. Bu yüzden bu sistemi, geleneksel iktisadi sistemlerde olduğu gibi belirli bir çevre, yer veya insanlarla sınırlandırmak

³⁰⁵ Cuma, 62/10.

³⁰⁶ el -Tevbe, 9/105.

³⁰⁷ Ali es-Sâlûs, *el-İktisâdu'l-İslâmî ve'l-kadâyâ'l-fikhiyye'l-mu'âsıra*(Kahire: Dâru't-Takvâ, 1998), 35.

mümkün değildir. Zira geleneksel iktisadi sistemler kendilerini kuşatan çevreyle, benimsedikleri felsefeyle ve peşinden gittikleri tutkularıyla sıkı irtibat halindedir. İslam şeriatından önceki şeriatların nüzulü özellikle kendi kavimleriyle irtibatlıyken, İslam şeriatı insanların tamamı için indirilmiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “*Biz, seni ancak bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik.*”³⁰⁸; “*(Ey Muhammed!) De ki: “Ey insanlar! Şüphesiz ben, yer ve göklerin hükümlerine ait olan Allah’ın hepinize gönderdiği peygamberiyim.*”³⁰⁹Böylece bu son din, evrensel olma özelliği ile temayüz etmiş, bütün zaman ve mekânlara uygun külli hükümler ve genel ilkeler getirmiştir. İstikrar ile esnekliği birleştirmiş, müçtehitlerin yorumlarına geniş yer açmış ve bir nassa muhalif olmadığı veya sabit bir ilkeyle çatışmadığı ya da İslam’daki teşri amaçlarından birine aykırı olmadığı müddetçe muamelatta asıl olanın mübahlık olduğunu belirlemiştir.

11. Adalet

İslam iktisadı, gerek Müslümanlara gerekse gayrimüslimlere karşı adaletli davranma, dengeli olma ve iyi muamele etme esası üzerine inşa edilmiştir. İslam ekonomisi, ifrat ve tefritten uzak bir şekilde toplumu itidalli ve dengeli olmaya yönlendirmek amacıyla, tüm araç ve gereçleriyle iktisadi kalkınmada adalet ve dengeyi sağlamaya çalışır. Buna örnek olarak gelir dağılımındaki adalet meselesini verebiliriz. İslam, hem bu dünyada hem de ahirette meyve verecek başarı, üretim ve salih amellerle dolu güzel ve onurlu bir hayat sürmesi için insanın kalkınmasına ve iktisadi kaynaklarının geliştirilmesine büyük önem vermiştir. Böyle bir hayat Müslümanı asgari geçim sınırından refah seviyesine yükseltir ki bu da toplumdaki yoksulluk ve az gelişmişlik sorununu ortadan kaldıracak sürdürülebilir ve kapsamlı iktisadi kalkınmanın gerçekleşmesini sağlayacaktır.

İslam iktisadında adalete dair bir başka örnek de sosyal adalet meselesidir. İslam iktisadı, bir milletin fertleri arasında fırsat eşitliğine önem verir ve ülkedeki her kişi için uygun ortamı ve yeterli fırsatları sağlar. Böylece her vatandaş, mal ve hizmetlerden hak ettiği payı aldığını hisseder. Bu ihtiyacın yerine getirilmesiyle devlet, sınıflar arasındaki eşitsizliği azaltır ve vatandaşlara eşit fırsatlar tanır. Bazen devlet, birikimlerini üretime

³⁰⁸ Sebe’, 34/28.

³⁰⁹ el - A’râf, 7/158.

dönük yatırımlara yönlendirerek veya devletin iç üretimde bir artışa yol açan toplu tüketimdeki artış karşısında fırsatlar sunarak iktisadi prestiji de hedefleyebilir.

İslam iktisadındaki adalet biçimlerinden biri de sosyal dayanışma olup toplum üyelerinin kendi aralarında fert veya grup düzeyinde omuz omuza vermeleri ve birlikte hareket etmeleri hedeflenmiştir. Ayrıca aynı toplumda yaşayan bireyler arasında olumlu paylaşımlar gerçekleştirmek, örneğin yetimleri gözetmek ve onlara kefil olmak veya gençler arasında ilmin yayılmasına yardımcı olmak yoluyla fertler arasındaki vicdani şuurun güçlenmesini sağlamak da amaçlanmıştır. Bütün bunların hepsi asıl itibariyle İslam inancının özünden kaynaklanan hususlardır. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah’a iman edersiniz.”³¹⁰ Yine Huzeyfe’den (ra) rivayetle Allah Resulü (sav) şöyle buyurmuştur: “Nefsimi kudret elinde tutan Allah’a yemin olsun ki, ya iyiliği emredip kötülükten vazgeçirmeye çalışacaksınız, ya da Allah’ın kendi nezdinden size bir azap göndermesi uzun sürmez. Sonra dua edersiniz, fakat dualarınız kabul edilmez.”³¹¹

Ekonomik açıdan insan için en önemli olan şeye baktığımızda, onun aklını meşgul eden ilk iktisadi fikirlerin ihtiyaçlarını nasıl karşılayacağı düşüncesi olduğunu görürüz. Çünkü çalışma ve üretim iktisadi düşüncenin ilk nüvesi olup Hz. Adem’in (as) yeryüzünde kendi işlerini yönetme emrini aldığı andan itibaren başlamıştır. Allah u Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Allah, dedi ki: “Birbirinizin düşmanı olarak inin (oradan). Size yeryüzünde bir zamana kadar yerleşme ve yararlanma vardır.”³¹² İlk günden itibaren insanoğlu sürekli bir mücadele içinde olmuştur. Yeni muhitinde mevcut olan kaynaklardan yararlanarak ihtiyaçlarını karşılaması için, “Biz insanı bir sıkıntı ve zorluk içinde (olacak ve bunlara göğüs gelecek şekilde) yarattık.”³¹³ buyurulmuştur. Allah yeryüzünü, içindekileri, üstündekileri ve çevresinde olan her şeyi insanoğlunun hizmetine amade kılmıştır. İnsanoğlunun bu bitmek tükenmek bilmeyen gayretli çalışması, dünyadaki ihtiyaçlarını karşılamaya ve arzularını tatmin etmeye yönelik olmuştur. Bunu yaparken birçok iktisadi sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunların üstesinden gelmeye çalışması, yeteneklerini ve üretim araçlarını geliştirme yönündeki

³¹⁰ ‘Al-iİmrân, 3/110.

³¹¹ Tirmizî, "Fiten", 9. Bkz. Azrak, “İslam İktisadının Genel Özellikleri ve Belirleyici İlkeleri”, 107-113.

³¹² A’râf, 7/24.

³¹³ el - Beled, 90/4.

sürekli arayışı, hayat pratiğinin bir neticesi olan birçok ekonomik fikrin ortaya çıkmasını netice vermiştir. Ne var ki insani ihtiyaçlar belirliydi ve bunlar güvenlik, yiyecek, su, barınma ve giyeceklerle sınırlıydı. Aynı şekilde üretim araçları da çok basitti ve yoğun bir insan emeğine dayanıyordu.³¹⁴

C. İlk Dönem İslam Alimlerinde İktisadi Düşünce

İlk iktisatçı öncüler içinde yer alan Müslüman düşünürler, pek çok iktisadi meseleyi tartışmış ve İslam'daki ekonomik sistemin temellerinin oluşmasına katkıda bulunmuşlardır. Bu konular içinde en belirgin olanları tefecilik, tekelleşme, piyasaları ve tüketimi kontrol etme meselesiydi. Bu öncüler içinde en bariz ve meşhur olanları tarihsel sıralamaya uygun şekilde sunmak istiyoruz:

1. Halife Ömer b. el-Hattâb

İlk Halife Hz. Ebu Bekir (ra) irtidat savaşlarıyla ve Hz. Peygamberin (sav) vasiyetine uygun olarak Üsâme ordusunu Şam tarafına fethetmekle meşguldü. İkinci Halife Hz. Ömer İslami fetihler projesini sürdürmekle birlikte kendi zamanında ortaya çıkan önemli meselelerle meşgul olmuş ve üstün yeteneği sayesinde bunları çözüme kavuşturmuştur. İktisadi düşünceye ait önemli çözümlerinden belli başlı olanlarını şu şekilde zikretmek mümkündür³¹⁵:

a. Devletin İktisadi Alandaki Görevinin Belirlenmesi:

Bu da devletin, piyasaları kontrol etmesi, kamu kaynaklarını yönetmesi, tüccar ve üreticilerle rekabete girişmemesiyle mümkündür. Bu nedenle Hz. Ömer (ra) valilerine boş arazileri, onları ekip hazineye bir pay verecek kişilere tahsis etmelerini emretmiştir. Valilerinin üretim sürecine bizzat dâhil olmalarını ve toprakları işlemek için işçi kiralamalarını istemiyordu. Onun emirleri, arazileri işleyecek ve ürettiğinden hazineye bir pay ödeyecek kimselere verilmesi yönündeydi.

b. Servetin Yatay Dağılımı ve Belirli bir Zümrenin Elinde Toplanması ve Engellenmesi:

Hz. Ömer'e (ra) ait bu iktisadi politikayı, O'nun (ra) kararlarında ve verdiği hükümlerde görüyoruz. Zira o (ra), Irak bölgesindeki Sevad topraklarının fatihlere dağıtılmasına karşı çıkmış, iktâ olarak verilen toprakları da geri almış ama daha sonraları bu toprakları işleyip değerlendirememiştir. Bilâl b. el-Hâris'in hikâyesinde, Hz.

³¹⁴ İbrahim Fadıl ed-Debv, *el-İktisâdu'l-İslâmî dirâsetatbîkiyye*, (Ürdün: Dâru'l-Menâhic, 2008), 24.

³¹⁵ Adnan Oweida, "İslam'ın Doğuşundan İtibaren Erken Dönem İslam İktisadi Düşüncesi", *ATEBE Dini Araştırmalar Dergisi* 5 (Haziran 2021), 129.

Ömer'in (ra) iktisadi kaynakları yönetme ve tevzi etme siyasetine dair önemli bir delil bulunmaktadır. Nitekim Hz. Ömer (ra), halktan birine bir araziye iktâ olarak verilip diğerine verilmemesini kabul etmemiş ve karşı çıkmıştır. Onun konuyla ilgili meşhur sözü şu şekildedir: “Bütün bunların hepsi senin mi? Diğer insanların hiç hakkı yok mu?” Kendisine bu konuda muhalefet edenlere karşı şu ayetle delil getiriyordu: “*O mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet (ve güç) hâline gelmesin diye (Allah böyle hükmetmiştir).*”³¹⁶

c. Toplumun İktisadi Çıkarlarının Bireyin Çıkarlarına Üstün Tutulması:

İktisadi meselelerle ilgili olarak Hz. Ömer'in (ra) politikası, su ve mera gibi kamu maslahatının olduğu toprakların kişiye iktâ olarak verilmemesi yönündeydi. Bu yüzden onu, bir toprağı işlemek isteyen kişiye, o araziye iktâ olarak vermeden önce: “Bu topraklarda insanlar için umumi bir maslahat var mıdır?” şeklinde soru sorduğunu görüyoruz. Nitekim Ebû Musa el-Eş'arî'ye, Basralı Nâfi' Ebû Abdullah'ın bir araziye iktâ olarak talep etmesiyle ilgili mektubuna cevap olarak şunları yazmıştır: “Bir Müslümana veya gayrimüslim bir tebaa'ya zarar vermiyorsa, suya ya da yola engel olmuyorsa, o toprakta hiç kimsenin hakkı yoksa, bu durumda o araziye o kişiye iktâ olarak ver.”³¹⁷

d. İktisadi Kaynakların Atıl Bırakılmaması:

Hz. Ömer'in (ra) verdiği hükümler bu ilkeye dayanıyordu. Atıl bırakılan bir arazinin sahiplerinden alınması yönünde karar vermiş ve şöyle demiştir: “Kimin bir arazisi varsa ve o araziye üç yıl atıl bırakıp işlemezse, sonra başkaları gelip o araziye mamur ederlerse, bu durumda mamur edenler o arazi konusunda daha hak sahibidirler.”³¹⁸ Yine Hz. Ömer (ra), sahipleri tarafından ihmal edilmiş bir araziye mamur eden kişiye tazminat ödemelerine karar vermiştir. Kendilerine iktâ olarak verilen arazi sahipleri, bu topraklarını ihmal etmişler, daha sonra gelip onu bayındır hale getiren kişiye de dava açmışlardı. Hz. Ömer bu kişilere, işlemleri amacıyla kendilerine iktâ olarak verilen ama ihmalkâr davranmaları yüzünden atıl kalan bu arazinin mülkiyetinin kendilerinden alınacağını ya da orayı mamur hale getiren kişiye yaptığı masrafları ödemeleri gerektiğini söylemiştir. Böyle yaparak mülk sahiplerini, mülklerini işlemeleri ve mamur hale getirmeleri konusunda zorlamak istemiştir.

³¹⁶ Haşr, 59/7.

³¹⁷ Oweida, “İslam'ın Doğuşundan İtibaren Erken Dönem İslam İktisadı Düşüncesi”, 129-130.

³¹⁸ Oweida, “İslam'ın Doğuşundan İtibaren Erken Dönem İslam İktisadı Düşüncesi”, 129.

e. *Fiyatların İstikrarı ve Tekelleşmenin Önlenmesi:*

Hz. Ömer (ra), piyasa fiyatlarının istikrarlı bir şekilde seyretmesi için çok gayret etmiştir. Bazen, fiyatı aşırı yükseltmekten men ettiğini, bazen de piyasa fiyatının altında satmaktan alıkoyduğunu görüyoruz. Ancak onun bu konuda hızlı bir şekilde geri adım attığını ve devletin normal şartlar altında piyasaya müdahale etmeme ilkesini ilan ettiğini müşahade ediyoruz. Hz. Ömer'in Hâtib b. Belte'a'yı belirli bir fiyattan satmaya zorladığı için ondan özür dilemesinden böyle bir sonuca varıyoruz. Şöyle diyordu: "Sana söylediklerim ne benim kesin kararım ne de verdiğim bir hükümdür. Ben sadece ülke halkı için iyi olanı istedim. Bu yüzden nasıl ve ne şekilde istiyorsan öyle sat." Bu konudaki rivayetler, fiyat bozulmasını ortadan kaldırmak için düzeltici bir önlem olarak tekelleşmeye müdahale etmek ile normal şartlar altında tüccarların istedikleri gibi satmasına izin vermek arasında gidip gelmektedir. Hz. Ömer (ra), belirli bir malın fiyatında bir artış olması durumunda, o malın üzerinde bir vergi olup olmadığına veya öşür bir araziden alınıp alınmadığına bakarak üretim maliyetlerini azaltma yoluna giderdi. O malın piyasada çoğalmasını, böylece fiyatının azalmasını ve daha ucuz hale gelmesini sağlardı.

Hicri birinci asrın tamamı ile ikinci asrın başları, ilk içtihat devriydi ve bu devirde Rey Ekolü temayüz etmiştir. Hicri birinci asrın sonu ile ikinci asrın başlarında kurulan bu ekolün talebeleri arasında, İmam EbûHanîfe'nin talebesi Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî bulunmaktadır. eş-Şeybânî, bu çalışmadaki öncüler arasında ikinci sırada yer almaktadır.³¹⁹

2. **Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî**

Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî mikroekonomiyle ilgili konuları tartışan ilk kitabın, Kitâbu'l-Kesb'in yazarıdır. Bazı araştırmacılar onu, Batı'da iktisadi düşünceinin kurucusu olarak kabul edilen Adam Smith'ten önce iktisat ilmini geliştiren kişi olarak kabul ederler. Şeybânî, kitabül-Kesb adlı kitabında tüketim ve üretim gibi konuların yanı sıra tarım, sanayi ve ticaret gibi üretim sektörlerine dair pek çok mikro ekonomik konuyu tartışmıştır. Aşağıda, bu ekonomik fikirlerin en önemlilerinin bir özeti yer almaktadır:³²⁰

³¹⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/522.

³²⁰ Oweida, "İslam'ın Doğuşundan İtibaren Erken Dönem İslam İktisadı Düşüncesi", 130.

a. Tüketim:

İmam Muhammed, tüketimi gelir düzeyiyle ilişkilendirmektedir. Nitekim el-Kesb adlı kitabından onun tüketimi üç seviyeye ayırdığı anlaşılmaktadır:

Birinci Seviye: Asgari geçim veya zaruret seviyesi olup bunu karşılamak şeri bir görev kabul edilmektedir. Konuyla ilgili olarak şunları ifade etmektedir: “İsraf çeşitlerinden biri de tokluktan sonra yemek yemektir. Nitekim Allah Resulü (sav) şöyle buyurmaktadır: “İnsanoğlu, mideden daha kötü bir kap doldurmamıştır. Eğer mutlaka dolduracaksa, midesinin üçte birini yemeğe, üçte birini içeceğe ayırsın ve diğer üçte birini de nefes alıp vermek için boş bıraksın. Yine O (sav) şöyle buyurmuştur: “Belini doğrultmasını sağlayacak birkaç lokma insanoğluna yeterlidir. Kâfi miktarda yedi diye de kınanmaz.”³²¹

İkinci Seviye: İhtiyaçları giderme seviyesi. Bununla ilgili olarak İmam Muhammed şunları söylemektedir: “Çünkü ihtiyaç anında yemek yemek kişinin nefsi için bir haktır. Hz. Peygamber, ashabından birine şöyle demiştir: “Nefsin senin bineğindir, ona yumuşak davran ve onu acıktırma.” Yine başka birine şöyle demiştir: “Nefsinin senin üzerinde hakkı vardır, ailenin senin üzerinde hakkı vardır.”³²²

Üçüncü Seviye: İyileştirme veya refah seviyesi. İmam Muhammed bunu şu şekilde açıklamaktadır: “İsrafın altı ile cimriliğin üstü arasında bir yerdir. Şöyle demişlerdir: “İnsanın, ailesinin tüm arzularını yerine getirmek için külfet altına girmemesi gerektiği gibi onları tüm arzularından da alıkoymamalıdır. İkisi arasında bir harcama yapmalıdır. Çünkü işlerin en hayırlısı orta halli olanıdır. Aynı şekilde sürekli tatmin hali de olmamalıdır.” Her üç tüketim seviyesinde itidalli olmak, israf ve savurganlıktan uzak durmak gerekir ayrıca Şeybânî, ailenin ekonomik davranışlarını da incelemiştir. Onun, azalan marjinal fayda yasasına atıfta bulunduğunu söylemek mümkündür. Zira emtia tüketiminin artmasına bağlı olarak faydanın azaldığına dikkat çekmiştir. Bu da modern klasiklerin teori haline getirdiği azalan marjinal fayda yasasına benzemektedir. Konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir: “Ya da (tüketici) yemeyi yediğinde daha fazla lezzet alsın diye aç durabilir. Çünkü yemek yiyen kişi ne kadar açsa, yemek yerken aldığı lezzet o kadar çoktur.”³²³

³²¹ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *Kitâbu'l-kesb*, thk. SüheylZekkâr, nşr. AbdulhadiSa'ouni(Dımeşk: 1400/1980), 79.

³²² eş-Şeybânî, *Kitâbu'l-kesb*, 85.

³²³ eş-Şeybânî, *Kitâbu'l-kesb*, 86.

b. Üretim:

İmam Muhammed gelir kaynaklarını şu şekilde ayırmıştır: istihdam, sanayi, tarım ve ticaret. İstihdamla ilgili olarak Şeybânî, fon kaynakları ile bunlardan elde edilen gelirler arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir. Kullanılan sermayenin getiri oranı üzerinden, emeği beşeri sermaye olarak kabul etmiş ve ücretleri, kiralanan sermayenin maliyetini yansıtan analitik bir araç olarak değerlendirmiştir.

Sanayiye gelince, İmam Muhammed, tüm üretim faaliyetlerinin bir kazanç kaynağı olarak eşit öneme sahip olduğunu ve ticaretin diğer mesleklerden daha üstün olduğunu düşünmektedir. Ayrıca o, beceri edinme ve performansı artırma aracı olarak uzmanlaşmanın ve iş bölümünün önemine vurgu yapmıştır. Becerilerden oluşan çok geniş bir yelpazeyi birbiriyle ilişkilendirmiştir, çünkü toplum bu şekilde daha entegre hale gelmektedir. Nitekim uzmanlaşma ve iş bölümü, üretimin yanı sıra ekonomik ve teknik entegrasyonu da hızlandırmaktadır.

Tarıma gelince, İmam Muhammed bunu birkaç nedenden dolayı en önemli üretim faaliyetlerinden biri olarak kabul etmiştir: Diğer sektörlerin tarım ürünlerine bağımlı olmaları, hayatı devam ettirebilmek için önemli olması, iktisadi yan faaliyetler üretmesi, aynı zamanda diğer canlıların ihtiyaçlarını karşılaması bunlardan bazılarıdır. Bunlara ilave olarak tarımın, zekâtın en önemli kaynaklarından biri olduğu da unutulmamalıdır.

Ticarete gelince: Katma değeri sadece tarım sektörüne hasreden Tabiatçı Ekol'ün tam aksine Şeybânî, ticari değişimin sağladığı katma değerden övgüyle bahsetmiştir.

Şeybânî, ekonomik sektörlerin ön ve arka bağlantılarına değinmiş, çiftçilerin sanayicilere olan ihtiyacından bahsetmiştir. Aynı şekilde zenginlikle fakirliği karşılaştırmış ve gönüllü işsizliği tercih edenleri, özellikle de cahil sufileri sert bir şekilde eleştirmiştir. eş-Şeybânî, hayır istikametinde bağış yapan zenginlerin, fakirlere ihtiyacı olduğunu vurgulamıştır. Zira zengin kişi, fakirlere bağış yapmak yoluyla dinî bir yükümlülüğü yerine getirerek ahirette sevaba nail olacaktır. Ayrıca, fakirlerin, zenginlerin servetinde belirli bir paylarının olduğuna dair İslami prensibi tekrar hatırlatmış ve son tahlilde fakirin de zenginin de birbirine ihtiyacı olduğu sonucuna varmıştır.

Şeybânî'nin *Kitâbu'l-kesb* adlı eseri, iktisat alanında bir dizi öncü fikirler içeren ve Adam Smith'in yüzyıllar sonra ortaya koyduğu fikirlerden çok önce var olan matbu geleneksel kitaplardan biridir.

3. Ragib el-İsfahânî

Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî'dir. *ez-Zerî'a ilâ mekârimi's-şerî'* isimli eserin sahibidir. İsfahânî'nin en önemli iktisadi fikirlerini şu şekilde özetlemek mümkündür:³²⁴

a. İhtiyaçlarla ilgili olanlar:

İsfahânî, insanın karşılanması gereken ihtiyaçlarının sadece yiyecek, giyecek, barınma ve evlilikte temsil edilen maddi ihtiyaçlarla sınırlı olmadığını, manevi ihtiyaçlarının da karşılanması gerektiğini vurgulamıştır. Bunlar; ibadet, dinî görevleri yerine getirme, öğrenme ve bilgi edinme gibi hususlardır.

b. Tüketimle ilgili olanlar:

İsfahânî tüketimi seviyelere ayırmıştır: zaruri olanlar -ki bunlar tüketimin en alt sınırındır-, ihtiyaç olanlar ve lüks olanlar. Ona göre israf, tüketimde kemiyet ve kalite bakımından ortalama sınırı aşmaktadır. İsfahânî, savurganlığı ve israfı teşrîde haram kılınan hususlar olarak kabul etmiştir.³²⁵

c. Üretimle ilgili olanlar:

İsfahânî üretim ile ilgili faaliyetlere değinmiş ve onu insanın üç temel görevinden biri kabul etmiştir. Bunlar; ibadet, iktisadi kalkınma ve istihlâftır. O, iktisadi kalkınmayı sadece zaruri maddi ihtiyaçların karşılanmasıyla sınırlı tutmayıp ona, hayatı kolaylaştırmayı, maddi ve manevi olarak yaşam kalitesini yükseltmeyi de dâhil etmiştir. İsfahânî, gerek üretimde gerek mal ve hizmetlerin değerini belirlemede istihdamın önemli olduğunu vurgulamıştır. Aynı şekilde üretime katılabilecek bireylerin en azından kendi tükettiklerine eşdeğer miktarda üretime katkı vermeleri gerektiğini ve herhangi bir bireyin tüketiminin üretiminden fazla olması durumunda bunun topluma haksızlık olacağına dikkat çekmiştir. Bu, kalkınma için erken bir çağrı kabul edilmesinin yanı sıra bireysel düzeyde ekonomik verimliliği ve katma değeri hesaplamının da bir yöntemidir. Bu yüzden onu, toplumun tamamına yönelik olarak işsizliği eleştirirken buluyoruz.

³²⁴ Oweida, "İslam'ın Doğuşundan İtibaren Erken Dönem İslam İktisadi Düşüncesi", 131-133.

³²⁵ Oweida, "İslam'ın Doğuşundan İtibaren Erken Dönem İslam İktisadi Düşüncesi", 131-133.

Aynı şekilde o, işsizliğin enflasyonla, iktisadi faaliyetlerin azalmasıyla ve yaşam standardının düşmesiyle ilişkili olduğuna dikkat çekmiştir.³²⁶

el-İsfahânî, ibadetin çalışmaktan daha üstün olduğunu savunan sûfilere karşı mücadele vermiştir. Onların görüşlerine karşı şeriattan deliller getirmiş ve sufilerin savunduğu gönüllü işsizliği topluma karşı yapılmış bir zulüm olarak görmüştür. Devleti de örtülü işsizlik konusunda uyarmıştır. İsfahânî, kitabında, insanların ihtiyaçlarını karşılamak için işbirliği yapmalarının önemine dikkat çekmiştir. Bununla ilgili olarak bir somun ekmek yapımını örnek olarak vermiştir. Zira bu ekmeğin üretimi bir çok meslek ve becerinin işbirliğini gerektirmektedir. Bu yüzden, her insanın ekonomiye katkı sağlamadan sadece kendi kendine yetmeye çalışması gerektiği fikrini eleştirmiştir. Çünkü kendi kendine yeterlilik, bölgesel düzeyde büyük bir dengesizliğe yol açmaktadır. Ayrıca o, uzmanlaşmanın ve iş bölümünün önemine değinmiş, bunun yanı sıra üretimde verimlilik düzeyinin yükseltilmesinde liyakatin ve eğitime denli önemli olduğuna işaret etmiştir.

d. Ekonomik entegrasyon ve iktisadi sektörlerin ön ve arka bağlantılarıyla ilgili olanlar:

İsfahânî, ekonomik entegrasyon fikrine önem vermiş ve her endüstrinin bir diğerine ihtiyacı olduğunu görmüştür. Çünkü her bir endüstri ya diğer endüstriler tarafından kullanılan malları üretmekte veya diğer endüstriler tarafından üretilen malları kullanmakta ya da her ikisini de yapmaktadır. İsfahânî, iktisadi faaliyetlerin önemi hususunda, üç kaideyi esas alarak bir ayırım yapmıştır: Fiziksel çaba gerektiren işler, entelektüel çaba gerektiren işler ve her ikisinin birleşimini gerektiren işler. Ayrıca nihai aktivitenin verimine bakmış, bunların sınırlı bir grupla mı yoksa toplumun tüm üyeleriyle mi ilgili olduğunu tespit etmeye çalışmıştır. Aynı şekilde talep edilen beceriler arasında da ayırım yapmıştır.

e. Ekonomik teşviklerle ilgili olanlar:

İsfahânî, çalışma ve üretim için başlıca motivasyonun, mal eksikliği endişesi veya fakirlik korkusu olduğunu kabul etmektedir. Bu konuda şöyle diyor: “Fakirlik ve onun korkusu, insanların iş düzeninin sebebidir.”³²⁷

f. Para ile ilgili olanlar:

³²⁶ Oweida, “İslam'ın Doğuşundan İtibaren Erken Dönem İslam İktisadı Düşüncesi”, 131-133.

³²⁷ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *ez-Zerî'a ilâ mekârimi's-şerî'a*, thk. Ebû Zeyd el-Acemî, (Kahire: Dâru's-Selâm, 2007), 65.

İsfahânî, paranın bir değişim aracı olarak ekonomik hayattaki önemine dikkat çekmiş ve enflasyonu, mal miktarındaki azalmaya karşılık para arzındaki artışın neden olduğu parasal bir olgu olarak açıklamıştır.³²⁸

4. İmam Gazzâlî

Ebû Hâmid el-Gazzâlî, hicri beşinci asır alimlerinden olup İhyâ'ü'ulûmi'd-dîn adlı eserin müellifidir.O, bu eserinde iktisada dair çeşitli konulara yer vermiştir:

a. Göreceli kıtlık fikrinin tanımı:

Gazzâlî, kontrol altına alınmaması durumunda sonu olmayan istekler silsilesi haline gelecek olan insana ait sürekli çoğalan ihtiyaçları tanımlarken şöyle demektedir:

“Kendisine yetecek kadar azığı olan kişinin kafası rahattır. Eğer bu kişi yolda yürürken örneğin yüz dinar bulsa, hemen kalbinden pek çok arzu geçer ve bu arzuların her biri başka bir yüz dinara ihtiyaç duyar. Bulduğu para ona yetmez, aksine ona dokuz yüz dinar daha lazımdır. Hâlbuki bu yüz dinarı bulmazdan önce müstağniydi ve hiçbir şeye ihtiyacı yoktu. Ama şimdi, yüz dinarı bulunca, onunla zengin olduğunu zannetti. Ama gerçekte dokuz yüz dinara muhtaç hale geldi. İnşa edeceği bir ev almak,... içini dayayıp döşemek, lüks elbiseler almak için bu paraya ihtiyacı var. Bu isteklerin her biri, beraberinde ona uygun başka istekler getirecektir. Bunun da sonu yoktur.”³²⁹

İktisat literatürü, ekonomik sorunu, insanın sonu gelmeyen ihtiyaçlarına oranla iktisadi kaynakların azlığına ve kıtlığına bağlar. Bir önceki metinde İmam Gazzâlî, insan arzularının çokluğuna işaret eder. Bu sonsuz arzuları kontrol altında tutabilmek için de bu dünyada zühd hayatı yaşamaya çağırır.Bu da, arzuları kontrol altında tutabilmek için ahlâki bir tedavi şekli olup ekonomik kaynakların kıtlığına bir çözüm bulmak yerine ihtiyaçları kontrol altına almak yoluyla iktisadi problemin çözümüne katkı vermektedir.

Gelir ve ihtiyaçlar arasındaki asimetrik karşılaştırmayı teşhis ettiği açıklamasında Gazzâlî şunları söylemektedir:

“Bil ki yoksulluk, ihtiyaç duyulan şeyin kaybolmasından ibarettir....ihtiyaç duyduğu şeyler bakımından insanın yaşadığı fakirlik saymakla bitmez. Çünkü ihtiyaçlarının sınırı yoktur.”³³⁰

³²⁸ Oweida, “İslam'ın Doğuşundan İtibaren Erken Dönem İslam İktisadı Düşüncesi”, 131-133.

³²⁹ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâ'ü'ulûmi'd-dîn* (Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.), 3/3.

³³⁰ el-Gazzâlî, *İhyâ'ü'ulûmi'd-dîn*, 4/190.

Başka bir yerde Gazzâlî, insani ihtiyaçları karşılamak amacıyla mesleklerden ve bunların yansımalarından bahsederken şunları söylemiştir:

"...İşin yiyecek, giyecek ve barınma ihtiyacı ile nasıl başladığına ve nereye vardığına (peşinden nelerin geldiğine) bir bakın. Dünya işleri işte böyledir, bir kapı açılmaya görsün. Hemen peşinden başka kapılar açılır. İhtiyaçlar da işte bu şekilde sayılamayacak biçimde çoğalır gider."³³¹

b. Para:

Gazzâlî paraların ekonomik bir işlevinin olduğunu: mübadele yapmak için bir araç, değeri korumak için bir mal ve kıymet için bir standart olduğunu fark etmiştir. Nitekim bununla ilgili olarak şunları ifade etmektedir: "Böylece Cenâb-ı Hak, dinarları ve dirhemleri, diğer tüm mallar arasında hâkim ve aracı olmaları için yarattı."³³² İktisadi faaliyetlerde paranın tarafsızlığı hakkında şunları söylemiştir: "Tıpkı ayna gibi, kendi rengi yok ama her rengi de yansıtır. Para da böyledir, kendi amacı yok ama her amaca aracılık yapar." Para biriktirmenin iktisadi faaliyetler üzerindeki tesirini ve tehlikesini izah etmiş ve şöyle demiştir: "Her kim o dirhem ve dinarlarla ilgili olarak hikmete aykırı bir iş yaparsa, hatta o hikmetle amaçlanan hedefe aykırı davranırsa, o zaman Allah'ın her ikisi vasıtasıyla vermiş olduğu nimeti inkâr etmiş olur. O halde kim onları biriktirirse, onlara zulmetmiş ve onlardaki hikmeti yok etmiş olur. Bu tıpkı Müslümanların hâkimini hapishaneye atmış ve hüküm veremez hale getirmiş gibidir. Çünkü onları biriktirirse hikmetleri zayi eder ve hedeflenen amaç hâsıl olmaz. Dirhemler ve dinarlar sadece Zeyd'e yada Amr'a ait olsunlar diye yaratılmamıştır. Çünkü o paraların maddi varlıklarında birileri için herhangi bir amaç yoktur. Her ikisi de insanlar arasında elden ele dolaşsınlar ve hakem olsunlar diye yaratılmışlardır."³³³ Ayrıca Gazzâlî paraların kötüye kullanılmasına karşı uyarıda bulunmuş ve şöyle demiştir: "Dirhem ve dinar üzerinden faiz işlemi yapan herkes, nimeti inkâr etmiş ve zulüm yapmış demektir. Çünkü bu paralar kendileri için değil başkaları için yaratılmıştır. Onların maddi varlıklarında bir maksat yoktur. Kişi o paraların bizzat kendilerini ticaret konusu yaparsa o vakit onları amaç edinmiş olur ki bu da onlarda vazedilen hikmetin tam tersine bir durumdur. Paranın vazedildiği maksat

³³¹ el-Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, 3/227.

³³² el-Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, 4/91.

³³³ el-Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, 4/91.

dışında kullanılması zulümdür.”³³⁴ Aynı şekilde o, para arzına ve fiyatlar üzerindeki etkilerine de değinmiştir.

c. Tüketim:

Gazzâlî tüketimi, zaruretten savurganlığa kadar farklı düzeylerde sınıflandırmıştır. Zaruri ihtiyaçları karşılamayı dinî bir görev olarak birinci dereceye koyarken, saçıp savurmayı haram olarak ifade etmiştir. Ayrıca “adil ticaret” olarak adlandırdığı yeni bir kavram getirmiştir. Fiyatları yapay olarak artırmak amacıyla gıda maddelerini stoklayarak tekelleşmeyi ağır bir dille kınamıştır. Çünkü bu durum umumi bir zarara sebebiyet vermektedir. Bununla birlikte gıda dışı maddelerin stoklanmasına, halka zarar vermeyeceğine inandığından dolayı itiraz etmemiştir. Bu da onun, hem alıcılar hem de satıcılar için geçerli olan piyasa faaliyetlerinde adalet kavramına olan ilgisini yansıtmaktadır.³³⁵

d. Kârın maksimize edilmesi:

Gazzâlî’ye göre “daha az kâr etmek iyiliktir”, ancak “çok kâr etmek de haram değildir.” Çünkü iş kâr etmek için yapılır. Bu yüzden fakir bir adamdan satın alırken, iyilik yapmak adına daha yüksek bir fiyattan satın almak caizdir. Gazzâlî’nin serbest piyasa çağrısına, yoksulların gözetilmesi düşüncesi dâhil edilmiş ve onunla birleştirilmiştir. Bu da, serbest piyasa anlayışını yansıtmıştır. O, azamî sınırı aşmayan bir kâr elde etme eğilimindedir.

Gazzâlî, servet elde etmeye itiraz etmemiş, sadece ferdin ve ailesinin ihtiyaçlarını karşılayacak ölçüde olması gerektiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte bir zahit ve mutasavvıf olarak Gazzâlî, üretimi, zaruri olan alanlara doğru yoğunlaştırmaya meyletmiş ve servet birikimiyle ilgili olarak ahlâki kayıtlar getirmiştir.³³⁶

Daha önce iktisatla, onun ilkeleri ve özellikleriyle ilgili verdiğimiz bilgilerin ardından vakıfların, iktisatla uyumlu olduğunu ve onun rolünü desteklediğini görüyoruz. Zira vakıflar, istikrar ve süreklilik vasfına sahip en önemli gönüllü finansal yardım kuruluşları olarak kabul edilmektedir. Vakıflar, İslam iktisadında, İslami kimliği pekiştirmek ve dinî korumak, nefsi korumak, nesli korumak, malı korumak ve akli korumak şeklinde temsil edilen makâsıd-ı şer’iyye’yi gerçekleştirmek için çalışan finansal sistemin araçlarından biridir. Bunların yanı sıra vakıfların, toplumu oluşturan

³³⁴ el-Gazzâlî, *İhyâ’ü ‘ulûmi’-d-dîn*, 4/91.

³³⁵ Oweida, “İslam’ın Doğuşundan İtibaren Erken Dönem İslam İktisadı Düşüncesi”, 133.

³³⁶ Oweida, “İslam’ın Doğuşundan İtibaren Erken Dönem İslam İktisadı Düşüncesi”, 129-133.

bireyler üzerinde dinî, sosyal, kültürel ve ekonomik olarak kalkınmaya yönelik kapsamlı etkileri mevcuttur.

Vakıflar, Müslüman insanın akidesinin doğruluğuna ve elinde bulunan menkul ve gayrimenkul mallar konusunda Cenâb-ı Hakk'ın onu halife tayin ettiğine olan inancına bir delildir.

Vakıfların kalkınmaya etkisine olan inanç, Müslüman insanı, arzu ettiği hayır ve iyilik yollarını geliştirmek amacıyla parasını harcamaya sevk eder. Bu uğurda Müslüman kişi, vefatından sonra hatta kıyamete kadar, toplum içinde vakfın misyonunu yerine getirmeye devam etmesini sağlamak amacıyla belirli hüküm ve kaideleri ayrıntılı bir şekilde belirleme sorumluluğunu üstlenir.

Bu yüzden vakıflara özen gösterilmesi, onların geliştirilmesi ve rollerinin güçlendirilmesi, ayrıca vakıfların sürekliliğinin garanti altına alınması amacıyla onları geliştirmeye gayret eden tüm alanlara yatırım yapılması büyük önem arz etmektedir. Çünkü vakıfların türlü şekillerde sağladıkları hizmetler aracılığıyla toplum gelişme kaydetmektedir.

II. VAKIFLARIN İKTİSADİ FONKSİYONLARI

vakfın iktisadi faaliyetlerinden bahsedebilmek için vakfın işlerini, yatırımlarını, finansmanını ve tüm faaliyetlerini üstlenmesi bakımından vakfın yönetiminden kimin sorumlu olduğunu bilmek gerekir.³³⁷

A. Vakıfların İdâresi³³⁸

Vakfın yönetiminden sorumlu kişi, vakıf nâzırıdır. Vakıf nâzırı; vakfın varlıklarını korumak, onları kâra geçirmek, mülklerini yatırıma dönüştürmek ve gelirini vakıf şartlarına uygun olarak sarf edilecek yerlere harcamak yoluyla vakfın çıkarlarını gözeten kişidir. Bu velayete sahip olan kişiye müteveli veya kayyım da denir.³³⁹

Bir diğer tarife göre vakıf nâzırı; vakfın muhafazası, bakımı ve yatırıma dönüştürülmesi dahil olmak üzere kurumun tüm işlerini yöneten ve denetleyen, ayrıca hasılatı toplayarak hak sahiplerine dağıtan, vakıfla ilgili yapılması gereken muhtelif idari işlemleri yerine getiren müdürdür.

³³⁷ Yönetim şekillerine göre vakıf çeşitleri için bkz. Tez, s.32.

³³⁸ Bkz. NaserAbualsoud, *İslami Şeriatının Işığında Vakıf Müesseselerindeki İdari Esasların Geliştirilmesi-Türkiye Yeni Dünya Vakfı Örneği*, (İstanbul: Sabahaddin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 27.

³³⁹ Öztürk, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, 169.

Bu iki tariften de anlaşıldığına göre, vakıf nâzırının öncelikli görevi, şeriatla çelişmediği sürece, vakfın çıkarlarını da dikkate alarak vâkıfın koyduğu şartları yerine getirmek ve uygulamaktır. Ancak burada şu hususu belirtmekte fayda vardır: Bazı haller vardır ki, zamanın değişmesine ve vakıf çıkarının daha fazla öne çıktığı bir konuya bağlı olarak vakfedenin şartlarına muhalefet etmek caizdir. Bu konuya, bu bölüm içinde ayrıntılı bir şekilde yer vereceğiz.

Aynı şekilde vakıf nâzırının, vakfı imar etmesi, onu kiraya vermesi ve borçları varsa bunları ödemesi gerekir. Örneğin tarıma elverişli arazileri değerlendirmenin yanı sıra tarıma elverişli olmayan arazileri üzerine bina yaptırması veya vakıf çıkarlarına uygun daha başka yollarla yatırıma dönüştürmesi gerekir. Benzer şekilde vakfın gelirlerini arttırmak amacıyla vakıf mülkünü kiraya verebilir. Para vakıflarıyla ilgili olarak, nâzırın bu paraları vakfın maslahatına uygun şekilde kâr getiren alanlarda değerlendirerek yatırıma dönüştürmesi; mudarebe, katılım veya diğer yollarla paranın daha fazla artmasını sağlamalıdır. Yine nâzırın, vakıf gelirlerini, hak sahiplerine, üzerinde ittifak edildiği şekil üzere ve zamanında ödemelidir.

Bazen nâzır, vakfın maslahatını onun tağyir ve istibdâl edilmesinde görebilir. Vakfa dair maslahatı gerçekleştirmek ve gelirlerini arttırmak amacıyla o vakfı satın onun yerine başka bir ‘ayn satın alabilir veya başka bir ‘ayn ile istibdâl edebilir.³⁴⁰

Nâzırın güzel ahlâk sahibi, güvenilir, düzgün hayatı olan, tecrübeli bir insan olmasının yanı sıra, vakfın türüne ve amaçlarına uygun olarak görevini yerine getirebilmesi için gerekli olan idari ve mali işler hakkında bilgi sahibi biri olması gerekir. Bu husus, vakfın yaşatılması, geliştirilmesi ve korunması için çok önemlidir. Aynı şekilde nâzırın yöneticilik vasıflarına sahip olması ve bu vasıfların, İslami bakış açısıyla da uyumlu olması gerekir. Bu vasıflar içinde en önemli olanı şûrâdır, dolayısıyla vakfın gelişmesi ve zenginleşmesi için vâkıfın uzmanlara danışması ve bütün ilim dallarından ve branşlardan istifade etmesi zaruri hale gelmiştir.

Bunlarla birlikte adalet sıfatı da önemlidir. Nâzırın güzel ahlâk sahibi nezih biri olması gerekir. Vakfın işlerini düzgün bir şekilde yerine getirebilmek için beraber çalıştığı insanlar için güzel bir örnek olmalıdır. Burada sözde örnekliliği değil fiili örnekliliği, yani gerçek rol model olmayı kastediyoruz. Çünkü fiili örnekliliğin, gerek

³⁴⁰ NaserAbualsoud, *İslami Şeriatının Işığında Vakıf Müesseslerindeki İdari Esasların Geliştirilmesi- Türkiye Yeni Dünya Vakfı Örneği*, (İstanbul: Sabahaddin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 27.

vakıf çalışanları gerekse vakıfla bir şekilde temas halinde olanlar üzerinde olumlu etkileri bulunmaktadır.

Şunu da gözden kaçırmamak gerekir ki, vakıf nâzırının idarecilik yapabilecek bir kapasiteye ve zihniyete sahip olmasının yanı sıra hem vakıfları yönetirken hem de karşılaştığı sorunları çözüme kavuştururken bilimsel ve doğru yöntemleri izlemesi gerekir. Bu ise, sorumluluk ve güven duygusuna sahip olması ve bunu genelde topluma özelde ise vakıflara daha fazla kazanç, gelişmişlik ve fayda kazandıracak istikamete doğru bir şekilde yönlendirmesiyle mümkündür.³⁴¹

Vakıf nâzırının kaçınması gereken en önemli hususlar arasında şunlar yer almaktadır:

1. Belirli bazı haller dışında vakıf şartlarına aykırı davranmak.³⁴²

2. Kendi veya velayeti altındaki oğluna vakfı kiralaması. Rayiç bedelden (ecr-i misl) çok daha fazlasına kiralasa dahi bu böyledir. Ancak mahkeme kararı olması halinde vakfı kiralayabilir.

3. Vakfedenin şart koştuğu rehin, ödünç veya vakfa borçlanma yolları dışında vakıf gelirlerinin vakıf mülklerini arttırmaya yönelik kullanılması.³⁴³

Şu durumlarda vakıftan borç almak caizdir:³⁴⁴

- Yasal bir şekilde kredi almak.
- Veya sınırlı bir süre karşılığında satın almak.
- Veya vakfedenin yazılı beyanının bulunması veya mahkemeden izin alınması şartıyla, bakım ve tamir maksadıyla mubah bir finansman olması.
- Borçlanmak için bir zaruretin bulunması.
- Finansmanın getirmiş olduğu yükü üstlenme ve onu ödeme konusunda vakıf gelirlerinin kudretine riayet edilmesi.

³⁴¹ Nûrbint Hasan Abdulhalîm Kârût, Vezâifunâziri'l-vakfi'l-fihki'l-İslâmî, (Mekke: Câmi'atu'Ümmi'l-Kurâ, Külliyyetü's-Şeri'ave'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye). Mektebetü'l-'Ameli'l-Hayri, "Vezâifunâziri'l-vakfi'l-fihki'l-İslâmî", Bkz. <https://khair.ws/library/5467/> (Erişim 09.06.2022)

³⁴² Vakfın İstibdâli için bkz. Tez, 129-132. Ayrıca bkz. el-Hassâf, *Ahkâmu'l-vakf*, 23.

³⁴³ en-Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, (es-Su'ûdiyye, Mektebetü'l-İrşâd, 1970), 16/249/251.

³⁴⁴ Naser Abualsoud, *İslami Şeriatının Işığında Vakıf Müesseselerindeki İdari Esasların Geliştirilmesi-Türkiye Yeni Dünya Vakfı Örneği*, 27-30.

B. Vakıfların Doğrudan Yatırımı

Girişimciler ve yatırımcılar açısından vakıflar, iki sebepten dolayı yatırım için en iyi kurumlar kabul edilmektedirler; birincisi, vakfın doğası gereği uzun vadeli bir yatırım olması, ikincisi ise vakfın kâr amacı gütmemesi, aksine hayırseverliği ve yardımlaşmayı hedeflemesidir. Böylelikle vakıf yatırımı, en yüksek kâr oranını gerçekleştirmek ile hayrı gerçekleştirmek arasında bir denge kurar. Şayet vakıf yatırım yaparsa, ekonomi büyüyecek ve istihdam oranı artacaktır. Böylece vakıf yatırımı sayesinde iki fayda gerçekleşmiş olacaktır: bunlardan birincisi risk priminin düşmesi ve finansal likiditenin sağlanmasıdır. Diğer fayda ise, birincinin bir sonucu olarak görülmektedir. Çünkü vakıf yatırımı, iktisadi hareketin devam etmesine yardımcı olan finansal likidite için başlıca bir sebep olarak kabul edilecektir. Bu da, söz konusu bu yatırımlardan kâr elde edilmesini netice verecektir.³⁴⁵

Sanayi-öncesi dönemde iktisadi verimlilik ve buna bağlı olarak üretim kapasitesi düşüktü. Kaynakların dağılımı mümkün olduğunca adil bir şekilde yapılıyordu ve üretimin devamını getirebilmek için yatırım yapmak gerekiyordu. Köylüler ve sınırlı geliri olan basit tüccar ve meslek erbabı gibi bazı topluluklar bu yatırımları gerçekleştiremiyorlardı. Bu yüzden vakıflar, tarımsal faaliyetlerin yapılabilmesi için yatırımlar yapmış ve köylülere finansman desteği sağlamıştır. Ormanları açarak toprakları tarıma elverişli hale getirmiş ve sulama için kanallar inşa etmiştir. Aynı şekilde vakıflar şehirlerde fizikî yatırım gerektiren çarşı, bedesten, kervansaray, han gibi tesislerle, boyahane, basmahane, debbağhane, sabunhanevb. imalathaneleri kurmuştur. Bu yatırımın yaklaşık % 10'luk bir kâr sınırı vardı.

Osmanlı devletinin iktisadi faaliyetleri üzerine yapılan çalışmaları incelediğimizde, Osmanlı ekonomisinin–Müslüman olsun ya da olmasın- diğer ülkelerin ekonomilerine nazaran en üst düzeyde olduğunu görüyoruz. Bu durum, vakıf stratejisinden ve Osmanlı ekonomisinde oynadığı rolden kaynaklanmaktadır.³⁴⁶

1. Vakıf Yatırımının Anlamı

Arap dilindeki “Tesmîr” lafzı, fakihlerin literatüründe, sefih ve reşîd kişiden bahsederken geçmiş ve şöyle demişlerdir: “*Reşîd kişi, paralarını çoğaltabilen (tesmîr)*

³⁴⁵ Muhammed Abdullah Şahin, “Vakıflar, İstihdam ve Sermayeye Erişim”, *Vakıf ve İktisat-Sempozyum* – (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014), 200- 201.

³⁴⁶ Mehmet Genç, “Vakıf ve İktisat”, *Vakıf ve İktisat -Sempozyum* – (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014), 28.

ve onları eskisinden daha iyi hale getirebilen kişidir. Sefih ise bunları yapamayandır.” İmâm-ı Mâlik şunları demiştir: “Rüşd, paranın çoğaltılması ve daha iyi hale getirilmesidir.” Fakihlerin “tesmîr” ile kastettikleri şeyi biz günümüzde “yatırım” kelimesiyle ifade ediyoruz.³⁴⁷

Bazı yazarlar ve ilim adamları, “istismâr” kelimesinin terminolojideki tanımını şu şekilde vermişlerdir.

İstismâr:

- “Kâr elde etmek için parayı çalıştırmaktır.”³⁴⁸
- “Tüketmeye yönelik bir ürün elde etmek için kazanılan bütün paralardır.”³⁴⁹
- “Uzun vadeli istihdam olup harcanan miktarları aşan ve birkaç yıla dağıtılan gelirleri kesin olarak elde etmek için paraların derhal harcanmasıdır.”³⁵⁰

Bûdiyâf’ın uzun vadeli istihdam tarifini birkaç sebepten ötürü tercih ediyoruz:

- 1- Vakıf yatırımının amacı, uzun vadeli ve sürekli olmasıdır.
- 2- Belirli cihetlere yapılan harcamaların hemen ve kesin olması gerekir.
- 3- Vakıf yatırımından elde edilen gelirlerin harcanan tutarları aşması gerekir.

Buna göre vakıf yatırımını: Bağışlardan elde edilen paraların, değişik hayır cihetlerinde uzun vadeli³⁵¹ istihdam edilmesi şeklinde tanımlamak mümkündür.

2. Vakıf Yatırımının Hükümü

Mal, İslam’ın korumayı emrettiği beş zaruretten biridir. Bu nedenle kur’an-ı kerim malı muhafaza etmeye ve onu zayi etmemeye teşvik etmiştir. Allah u Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Allah’ın, sizin için geçim kaynağı yaptığı mallarınızı akli ermezlere vermeyin. O mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin.”³⁵²

Sefihler (akli ermezler) parayı doğru şekilde kullanamazlar. Bu yüzden parayı yöneten kişiye (kayyıma), sefihin karısına ve çocuklarına parayı vermemesini emretmiştir. Kayyıma düşen şey, sefihin parasını tutması ve iyi şekilde yönetmesi,

³⁴⁷ Ali Muhyiddin el-Karadâğî, “et-Ta’rifî’l-istismârî’l-lügave’l-istilâh”, Bkz. <https://alqaradaghi.com/6723/> (Erişim 27.01.2022).

³⁴⁸ İbrahim halil ‘Alyân, *İstismâru’l-evkâfi’l-İslâmiyye fî Filistin*, (Filistin:2011).

³⁴⁹ Abdürrezzâk Bûdiyâf, *İdâretu emvâli’l-vakf ve sübüü istismârihi’l-fikhi’l-İslâmî ve’l-kânûni’l-Cezâirî* (Cezayir: Câmî’atu’l-Hâc Lahdar, el-‘Ulûmu’l-İslâmiyye, Doktora Tezi, 2006), 80-81.

³⁵⁰ Bûdiyâf, *İdâretu emvâli’l-vakf ve sübüü istismârihi*, 80-81.

³⁵¹ Yatırımların bazen kısa vadeli olabileceği, bunu sınırlayan şeyin de vakfin maslahatı olduğu göz önüne alınmalıdır.

³⁵² Nisâ, 4/5.

karısına ve çocuklarına yiyecek, giyecek ve diğer ihtiyaçları konusunda kendisinin harcama yapmasıdır.³⁵³

Yüce Allah (cc) Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmaktadır:

- “*Gereksiz yere de saçıp savurma. Çünkü saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankörlük etmiştir.*”³⁵⁴
- “*Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın.*”³⁵⁵
- “*Onlar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır.*”³⁵⁶

Paranın yatırıma dönüştürülmesi asıl olarak mubahtır, ümmet üzerine bir farz-ı kifâyedir ve terkedilmesi caiz değildir.³⁵⁷

Sadakalar tarafından bitirilip tüketilmesin diye paranın yatırıma dönüştürülmesini teşvik eden ayet ve hadisler bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: “*Allah'ın, sizin için geçim kaynağı yaptığı mallarınızı aklı ermezlere vermeyin. O mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin.*”³⁵⁸

Burada Cenâb-ı Hak parayı, İslam toplumu için geçim kaynağı olarak nitelemiştir. Bu ise toplumun, ancak onunla ayakta durabileceği, hareket edebileceği ve kalkınabileceği anlamına gelmektedir. Aynı şekilde Allah Teâlâ'nın “*O mallarla onları besleyin*” cümlesinde “*fihâ*” deyip “*minhâ*” dememesi de, açık bir şekilde yatırımın gerekliliğine delalet etmekte, o kendilerine hacir uygulanan, yani malî tasarruftan menedilen çocukların ve akıl hastası kişilerin nafakaları, sermayenin kendisinden değil de yatırımdan elde edilen kârlarla ödensin anlamına gelmektedir.³⁵⁹

Aynı şekilde Allah Teâlâ: “*O mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet (ve güç) hâline gelmesin diye (böyle hükmetmiştir).*”³⁶⁰ buyurmaktadır. Çünkü paranın dolaşımı, zenginlerin ellerinde biriktirmeleriyle değil, sadece yatırım yapmakla ve sadaka dağıtmakla olur.

³⁵³ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'viliâyi'l-Kur'ân Tefsîru't-Taberî* (Kahire: Dâru'l-Hicreli't-tibâ'a ve'n-neşr, 2006), 7/570.

³⁵⁴ el - İsrâ, 17/26-27.

³⁵⁵ el - İsrâ, 17/29.

³⁵⁶ el - Furkan, 25/67.

³⁵⁷ Ali Muhyiddin el-Karadâğî, “Hükmü'l-istismâr”, <https://alqaradaghi.com/6949/> (Erişim 27.01.2022).

³⁵⁸ en -Nisâ, 4/5.

³⁵⁹ Ali Muhyiddin el-Karadâğî, “Hükmü'l-istismâr”, (Erişim 27.01.2022).

³⁶⁰ Haşr, 59/7.

Hız. Peygamber (sav) bir hadisinde şöyle buyurmaktadır: “Yetimin veya yetimlerin malını, onların namına çalıştırın. Ta ki, zekât, onu yiyip eritmesin.”³⁶¹

Resûlullah (sav) yetimin parasını ticaret yoluyla çalıştırıp arttırmaya yönlendirmiştir. Böylece o para nemalanıp çoğalır ve ondan zekât verilebilir. Eğer para çalıştırılıp arttırılmazsa o vakit zekât onu tüketip bitirir.³⁶²

Bu deliller, paranın yatırım yoluyla çoğaltılmasının gerekliliğini göstermektedir. Çünkü ülke ekonomisinin gelişmesi, yetim ve diğer fakir insanların paralarının korunması ancak bununla mümkündür.

Aslın muhafazası, bunun yanında menfaat ve gelirin de sürekli devam etmesi amacıyla vakıf yatırımı caiz görülmüştür. Yatırım, kârların sermayeye eklenmesidir. Böylelikle menfaat sadece kârdan sağlanır ve anapara korunmuş olur. Hatta anaparaya, gelecek adına biraz kâr da ilave edilebilir.

Yatırım vakfa ait varlıkları, vakfin bedelini, kazancını ve gelirlerini kapsar ve bu durum vakfin meşruiyetinin temeliyle uyum içindedir. Kazancını mevkufun aleyhe dağıtarak hedef ve gayesini gerçekleştirir. Bununla birlikte onun sürekli olmasını ve gelecekte de var olabilmelerini sağlar.

Yetim parasının yatırım yoluyla çoğaltılmasının meşru oluşuna ve şeri maslahata baktığımızda, vakıfların yatırım yapması bir zorunluluktur. Çünkü vakfin büyümesi ve islahı ancak yatırımla mümkündür. Bu yüzden, zorunlu olanın onsuz gerçekleşmediği şey, zorunlu hale gelir.³⁶³

Eğer vakıflar, sahip oldukları varlıklar elden çıkarılmadan, modern yöntemlerle geliştirilir ve işletilirse, İslam dünyasının karşı karşıya olduğu birçok sosyal sorunu çözeceklerdir. Vakıflara ait varlıkların incelenmesi, genel ilkeler çerçevesinde öze dair bir anlaşmazlık oluşturmamaktadır. Örneğin malın mülkiyetinin, vakfin zimmetinde olmasına ilave olarak, herhangi bir tasarrufta bulunmama şartıyla vakfedenin

³⁶¹ Ebu Bekr Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 4/179. Ayrıca bkz. Zekeriyâ b. Ğulâm Kâdir el-Pâkistânî, *Mâ sahha minâsâri's-sahâbefi'l-fıkh*(Cidde: Dâru'l-Harrâz, 2000), 2/599.

³⁶² Mahmud es-Sübki, *el-Menhelu'l-'azbu'l-mevrûdşerhuSüneni'l-İmâmEbî Dâvûd* (Kahire: Matba'atu'l-İstikâme, 2006), 9/134.

³⁶³ Nâdir Muhammed Ahmed el-Kudât, “Suvaru istismâri emvâli'l-vakf ve hukmuhafi'ş-şeri'ati'l-İslâmiyye”, *MecelletuCâmi'ati'z-Zeytûniyye'l-Ürdüniyyeli'd-dirâsâti'l-kânûniyye*(Ürdün: 2021), 11-12; Esma Karh, *İstismâruemvâli'l-vakf fi tahkiki'l-emni'l-iktisâdî*, (Cezayir: Câmi'atu'ş-Şehîd Hama Lahdar, Kısmu'ş-şeri'a, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 24.

zimmesinde olmaya devam etmesi ve maldan intifa hakkının mevkufun aleyhin mülkiyetinde olması gibi. Bu hususta ittifak edildiği konusunda şüphe yoktur.³⁶⁴

3. Vakıf Yatırımının Genel Şartları

Vakfedilen bütün varlıkların yatırıma çevrilmesi, özellikle de vakıf arazilerinin yatırım yoluyla değerlendirilmesi yasal bir görev ve mantıksal bir zorunluluktur. Ta ki bu sayede, vakıftan hedeflenen şey olan “aslın tutulması ve ürünün çoğaltılması” gerçekleşebilsin. Bu ise, vakıf yatırımlarını gerekli kılmakta ve bu yatırımı, sadaka-i cariyenin temini ve hayır cihetine dağıtılması konusunda vakfın en önemli özelliği haline getirmektedir. Bu hayırların devamı da vakfın geliştirilmesine, iyi bir şekilde işletilmesine, ziyan ve ihmalden muhafaza edilmesine bağlıdır. Aynı zamanda hayatın gerçeklerine ve gelişmelere uygun bir şekilde idari ve finansal formüller bulmak için çalışmayı da gerekli kılmaktadır.³⁶⁵

Vakıf yatırımları için gerekli olan genel şartlardan bazıları şunlardır:³⁶⁶

- 1- Dinî esaslar, kamu düzeni ve vakfedenin şartları çerçevesinde vakıf veya mevkufun aleyh için menfaati celp etmek ya da zarara uğramasına engel olmak.
- 2- Vakfedenin ileri sürdüğü şartlar şart eğer vakıf yatırımı devre dışı bırakıyorsa, bu durumda vakıf nazırının ya da Vakıflar Bakanlığının bu şarta muhalefet etmesi caizdir. Hasar gördüğünde veya hasılatı giderlerini karşılayamadığında değiştirmemeyi şart koşması gibi.³⁶⁷
- 3- Vakıf yatırım projeleri konusunda geleceğe dair planlamaların yapılması.
- 4- Vakıf paralarının geleneksel üretim projelerinde değerlendirilerek yatırıma çevrilmesine çalışmak.
- 5- Vakfedilen malın devamlılığını korumak.
- 6- Vakıf paralarından finanse edilecek olan yatırım projelerinin İslami öncelik sırasına göre; zarûriyyât, hâciyyât, tahsîniyyât şeklinde tertip edilmesi.³⁶⁸

³⁶⁴ Abdusselâm el-'Abâdî, “Suvaruistismâri'l-arâdi'l-vakfiyyefikhen ve tatbikan ve bihâssetinfi'l-Memleketi'l-Ürdüniyye'l-Hâşimiyye”, *MecelletuMecme'i'l-Fihki'l-İslâmî* (Riyad: 2000), 12/196.

³⁶⁵ Muhammed ez-Zuhayli, *Mevsû'atu Kadâyâ İslâmiyye Mu'âsıra*, (Dimaşk: Dâru'l-Mektebi, 2009), 6/221.

³⁶⁶ ez-Zuhayli, *Mevsû'atuKadâyâİslâmiyyeMu'âsıra*, 6/221.

³⁶⁷ Bu bölümde, benzer bir konuya, maslahata göre vakfın amacının değiştirilmesi konusuna değinilecektir.

³⁶⁸ İbrahim Halil 'Alyân, *İstismâru'l-evkâfi'l-İslâmiyye fî Filistîn*, (Filistin: 2011).25.

- 7- Vakıf yatırım işlemleri, İslam dininin hükümlerine ve ilkelerine uygun olmalıdır. Şer'an yasaklanmış alanlara yatırım yapmak caiz değildir: Bankalara faizle para yatırmak, haram olan alanlarda çalışan şirketlerin hisselerini satın almak, İslam'la ve Müslümanlarla savaş halinde olan veya onlarla savaşıyorlarla işbirliği yapan ülkelere yatırım yapmak gibi.³⁶⁹
- 8- Riskleri azaltmak ve gelirleri artırmak için vade, şekil, faaliyet ve alan açısından vakıf paralarının işletilmesinde dengenin sağlanması.
- 9- İzleme, kontrol ve performans değerlendirmesi yapmak: Bununla, vakıf paralarını işletmekten sorumlu olan kişinin, bu ister nazır, müdür, kurum, heyet veya başka sığata sahip biri olsun, yatırım faaliyetlerini önceden belirlenmiş plan, politika ve programlara uygun şekilde yürüdüğünden emin olmak için takip etmesi kastedilmektedir.
- 10- Vakıf adına yatırım yapan kişinin, yatırımla ilgili töhmet altında kalabileceği bütün alanlardan uzak durması gerekir. Şahitliği kabul edilmeyen veya kendisine borcu olan birine satış yapması gibi. Çünkü burada vakfın maslahatına uygun davranmama ihtimali vardır.

4. İslami Vakıflara Ait Yatırım Güvenliği Şekilleri ve Kriterleri

Vakıf yatırım şekillerinden bahsederken, öncelikle vakfın iktisadi unsurlarını, sahip olduğu ekonomik kaynaklara dayalı olarak ekonomik rolünü yerine getirebilmesi için tüzel vasfıyla vakfın ne denli bir salahiyyete sahip olduğunu, ayrıca daha önce açıkladığımız üzere ekonomideki yatırım unsurlarının araştırılması gerekmektedir. Şimdi vakfın bu unsurları ne ölçüde içerdiğine ve vakfın İslam ekonomisinde yatırıma dönüştürülmesi için uygun şekil ve formüllerin neler olduğuna bakalım.³⁷⁰

a. Vakfın İktisadi Unsurları

Vakıflar, aşağıdaki iktisadi unsurlardan oluşmaktadır:

(1). Likit Olmayan Varlıklar

Araziler, gayrimenkuller ve taşınırın hepsi bu kapsamdadır. Ayrıca para karşılığında makinenin, arsının ya da gayrimenkulün kiralanması gibi işletme yoluyla

³⁶⁹ 'Alyân, *İstismâru'l-evkâfi'l-İslâmiyye fî Filistîn*, 25.

³⁷⁰ Abdulkâdir 'Azzûz, *Fıkhüistismâri'l-vakf ve temvîluhu fi'l-İslâm: Dirâsetatbikiyye 'ani'l-vakfi'l-Cezâirî*, (Cezâyir: Câmi'atu'l-Cezâir, Doktora tezi, 2004), 75-80.

yatırım ve üretim sürecine dâhil olabilecekler de bu kısma girer.³⁷¹ İşletme süresi, vakıf kurumuna dönecek faydaya göre belirli bir zaman dilimi veya üretim dönemi olarak takdir edilir. Böylece aynî olan sermaye, üretim çarkına dâhil edilir ve kâr elde edilir.

(2). *Likit Varlıklar*

Vakıf kurumunun elinde bulunan nakit paralar, kiralanın gayrimenkullerin gelirlerinden elde edilen paralar³⁷², hibe yoluyla gelen ve toplum tarafından kuruma yönlendirilen paralardır.

(3). *İş ve Denetim*

Vakıf mülklerini geliştirmek ve kalkındırmak için iktisadi projeleri uygulayacak ve buna mesai harcayacak kişilere ihtiyaç duyulduğundan vakıf mülklerinin denetiminin ve gözetiminin sağlanmasıdır.³⁷³ Ne var ki bu unsur, ülkelerin çoğunda birçok vakıfta bulunmamaktadır. Bunun en bariz delili çoğu vakıfların hayırsever insanlar tarafından işletilmesidir. Biz biliyoruz ki, hayırsever kişiler bu vakıflarla imkânları ve güçleri nispetinde ilgilenmektedirler. Özellikle vakıfları korumaya yönelik onları harekete geçiren en önemli saik dinî hassasiyetleri ve takva sahibi olmalarıdır. Dolayısıyla onları geliştirmeyi ya da gelirlerini artırmayı düşünmezler, bunun için kafa yormazlar. Dinî vecibelerinin sadece o vakfı korumak olduğuna inanırlar. Oysa hayırsever kişi, vakıftan elde edilen kazanca kendisini ortak olarak görseydi, bu vakfı geliştirecek projeleri düşünürdü. Bir yandan vakfın gelirleri artarken, diğer yandan mali açıdan kendi kazancı artacaktır.³⁷⁴

(4). *Tasarruf ve Yatırımın Birleştirilmesi*

Tasarruf ve yatırımın birleştirilmesi işlemi, “paranın anlık tüketimden, bir parçasının kesinti yapılmasından oluşmaktadır. Vakfeden kişinin bu parayı, doğrudan tüketilmesi mümkün ise bu şekilde tüketmesi ya da onu tüketim mallarına dönüştürdükten sonra tüketmesi mümkündür. Aynı zamanda bu paranın, toplumun

³⁷¹ MünzirKahf, “Devru’ş-şerikâtbi’ş-Şerî’ati’l-İslâmiyye fi nümüvvi’l-fikri’l-mâlîve’l-masrafi’l-mu’âsırfi’l-İslâm”, *Mültekâ’l-fikri’l-İslâmî er-râbi’ ve’l-‘işrîn* (Cezayir: Vezâretu’ş-Şüûni’d-Dîniyye, 1990), 23; Abdüssettâr İbrahim el-Hitî, “el-Vakf ve devruhufi’t-tenmiye”, *Merkezu’l-buhûsve’d-dirâsât*, (Katar: Vezâretu’l-evkâfi’l-İslâmiyye, 1997), 30-35, 50; Ahmed Muhammed es-Sa’d, “el-Melâmihu’l-esâsiyye beyne nizâmi’l-vakfve’l-iktisâd: medhal nazari”, *MecelletuMüteli’l-buhûsve’d-dirâsât*, (Ürdün: CâmîiatuMüte, 1981), 195.

³⁷² el-Hitî, “el-Vakf ve devruhufi’t-tenmiye”, 50.

³⁷³ el-Hitî, “el-Vakf ve devruhufi’t-tenmiye”, 50; Kahf, “Devru’ş-şerikâtbi’ş-Şerî’ati’l-İslâmiyye...”, 23.

³⁷⁴ ‘Azzûz, *Fikhuistismâri’l-vakf ve temvîluhufi’l-İslâm*, 76.

üretken servetini artırmaya yönelik bir yatırıma dönüştürülmesi de mümkündür. Vakfedilen bu servet, camide namaz yerinin hazırlanması, hastanede hasta yatağı veya okulda öğrenci sırası gibi hizmet ve faydalar üretir. Ayrıca bu servetin, tüketicilere satılan herhangi bir mal veya hizmet üretmesi ve buradan elde edilen gelirin vakfın amaçları doğrultusunda dağıtılması da mümkündür.”³⁷⁵

Dolayısıyla vakıf kurumu, içeriği ve kuruluş amaçları itibariyle iktisadi bir kurumdur. Hem günümüzdeki hem de gelecekteki üretken servetin inşa edilmesini içerir, ayrıca çağdaş ekonominin yatırım unsurlarıyla da uyumludur.

b. İslam İktisadında Vakıf Yatırım Şekilleri

İslam iktisatçıları, İslami vakıflar için uygun yatırım şekillerine önem vermiş ve bunları araştırmışlardır. Genel olarak araştırmalarında, şekil açısından, yatırımın çağdaş iktisattaki anlamından uzaklaşmamışlardır. Ancak yatırım ameliyesinin selameti için, İslam fıkhdaki mali işlemlerle ilgili kurallara riayet etmişler, bu anlamda yatırım yaparken Zarûriyyât, Hâciyyât ve Tahsîniyyât sıralamasının korunmasına dikkat etmişlerdir. Aynı şekilde yatırımcı ararken yapılan planlamada buna dikkat etmiş, ümmetin hâlihazırda ve gelecekteki ihtiyacına göre kalkınma projeleri tertip etmişlerdir.³⁷⁶

Buna göre, vakıflara ait yatırım şekillerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

(1). Bireysel Yatırım

Bir yatırım şekli olup gerçek veya tüzel kişinin, sahip olduğu kurumun işlerini, gayretine, mali ve beşeri yeteneklerine uygun yöntem ve araçlarla geliştirmek ve kalkındırmak için yeni bir sermaye oluşturma sürecini düşünme ve planlama açısından üstlendiği işi ifade eder.

Vakıf kurumu ile ilgili bireysel yatırım ise; özel, kamu, ulusal veya yabancı yatırım kuruluşlarından birinin bu yatırım sürecine iştiraki olmaksızın, sadece kendi mali ve beşeri yeteneklerine dayanarak iktisadi vakıf projelerine yatırım yapmanın ve bunları finanse etmenin yollarını aramasıdır: Menfaatin değiştirilmesi yoluyla yatırım yapılması, vakfedilen malın gelirini arttırmaya ek olarak faaliyet alanının genişletilmesi

³⁷⁵ MünzirKahf, *el-Vakffî'l-mücteme 'i'l-İslâmiyyi'l-mu'âsir*, (Katar: Vezâretü'l-Evkâf, 1. Baskı, 1998), 21.

³⁷⁶ 'Azzûz, *Fikhuistismâri'l-vakf ve temvîluhufi'l-İslâm*, 80.

veya onun satılması ya da başkasıyla değiştirilmesi veyahut fukahanın sunacağı başka yatırım biçimleri gibi.³⁷⁷

(2). Ortaklık Yoluyla Yatırım

Genel olarak şirketlerin, özel olarak da Vakıflar Müdürlüğünün yeni ve hakiki bir sermaye oluşturmaya yönelik yürüttüğü süreci ifade eder. Bunu ya elde ettiği kârlarla, yani geçmiş yıllarda biriken kârlarından oluşan mali yedeklerle, ya da şirketin alabileceği kredilerle veya diğer kurumlarla meşru bir şekilde yapacağı ortaklıkla gerçekleştirir. Ayrıca başkalarıyla yaptığı ortaklıktan elde ettiği avantajlar, onun iktisadi alanda faaliyetlerini genişletmesine yardımcı olacaktır.³⁷⁸

Bu yatırım, ihtiyaca ve iktisadi projenin türüne bağlı olarak yerel, yani ulusal veya yabancı olabilir. Bunu üç şekle ayırmak mümkündür:

(a). Ulusal Yatırım

Ulusal yatırım, Vakıflar Müdürlüğü'nün, kamu ya da özel olsun, başarılı ulusal iktisadi şirketlere odaklanarak ulusal iktisadi bir ortak aramasıdır. Ayrıca Vakıflar Müdürlüğü'nün yatırım sürecine, birlikte kararlaştracakları bir kâr oranı karşılığında ortak olması veya yurt içinde ya da yurt dışında İslami bankalardan biriyle ortaklığa dayalı yatırım yapması da mümkündür.

(b). İslam Dünyasından Ortaklarla Yatırım

Bu tür yatırım, Vakıflar Müdürlüğü'nün, vakıf mülklerini kalkındırmak amacıyla İslam dünyasındaki kamu ya da özel kurumlardan bir ortak aramasıdır. Bu ortak, İslam Kalkınma Bankası olabileceği gibi, İslam ülkelerinde yaygın şekilde bulunan diğer İslami bankalardan biri de olabilir. Bunu yaparken iktisadi açıdan başarılı olan, faiz ve haram faaliyetlerden uzak şirketlerin tercih edilmesine dikkat edilir.

Örneğin Cezayir'de nakit ve kredi ile ilgili bir kanun çıkarıldı.³⁷⁹ Bu kanun, devletin dış ticaret üzerindeki tekeline kaldırmanın yanı sıra ulusal ve yabancı yatırımlarla ilgili yasal düzenlemeleri içeren kararnameleri de iptal etmiştir.

³⁷⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 6/235; Sahnûn, *el-Müdevvene*, (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 4/418; ed-Düsûkî, *Hâşiyetu'd-Düsûkî*, (Dâru'l-Fikri'n-Neşrve't-Tevzî', ts.), 4/91.

³⁷⁸ Hüseyin Ömer, *el-Mevsû'atu'l-iktisâdiyye* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1992), 37.

³⁷⁹ 18 Nisan 1990 tarihli Cezayir Resmi Gazetesi, Sayı: 16.

(c).Yabancı Yatırım

Vakıflar Müdürlüğü'nün, kendisine ait vakıf mülklerini yatırıma dönüştürebilecek yabancı bir ortak aramasıdır. Bu yatırımın kendisine ihtiyaç duyulan bir yatırım olmasına, bu yatırımla birlikte yabancıya bağımlı hale gelinmemesine ve yatırım alanlarının belirlenmiş olmasına dikkat edilmelidir.³⁸⁰

Bu tür bir yatırım, vakıf kurumuna fayda olarak geri döner. Çünkü kurum yeni idari deneyimler kazanacak, ürünlerin dağıtımını yapabilecek ve daha başka beceriler ve uzmanlıklar elde edecektir. Ayrıca şirketlerin çalışmalarının sürekli olarak izlenmesi, Vakıflar Müdürlüğü'ne doğal kaynaklarını en verimli şekilde kullanabilme imkânı sağlayacaktır.³⁸¹

Sonuç olarak Vakıflar Müdürlüğü'nün, kontrolü altında bulunan çeşitli vakıf mülklerinin envanterini çıkarması ve bunları değerlendirmesi gerekir. Ardından mali kapasitesini göz önüne alarak vakıf geliştirme projeleriyle uyumlu ve yatırım şekline uygun bilimsel planlamalar üzerinde çalışması gerekir. Buda, genel olarak iktisadi güvenlik unsurlarının, özeldense vakıf unsurlarının dikkate alınmasıyla mümkündür. Böylelikle bir yandan yatırım ameliyesinin sonuçlarını güvence altına alırken, diğer yandan riskleri azaltmakta, bir diğer yandan da sosyal ve iktisadi misyonunu yerine getirmek için vakıf mülklerini koruma altına almaktadır.

5. Vakıf Yatırımına Ait Güvenlik Standartları

İster kalkınmaya yönelik vakıf projelerine isterse diğer iktisadi kurumlara has olsun, güvenlik standartları konusunda ya da yatırım projesini koruma altına alan kurullarla ilgili araştırma yapmak, proje sahibinin sağlam bilimsel bir metot izlemesini, buna ilave olarak zamanın ve mekânın şartlarını, kurumun mali ve insani imkânlarını göz önünde bulundurmasını zorunlu kılmaktadır. Diğer kamu veya özel kurumlar gibi Vakıflar Müdürlüğü'nün de, kontrolü altındaki vakıfları yatırıma dönüştürebilmesi için uyması gereken güvenlik standartlarına ihtiyacı vardır. Müdürlüğün hedeflediği noktaya ulaşması, aşağıdaki yöntemle uygun hareket etmesiyle mümkündür:

a. İktisadi Planlamanın Yöntemi

³⁸⁰ Muhammed Seyyid Ahmed 'Âmir, *el-Bedîlî's-şer'ilimasâdiri't-temvîlî'd-devlîyyi'l-mu'âsırafi'l-âlemi'l-İslâmî* (Kahire: Câmî'atu'l-Ezher, Külliyyetu's-şerî'ave'l-Kânûnî'l-Kâhire 1999), 164-165.

³⁸¹ Muhammed Seyyid Ahmed 'Âmir, *el-Bedîlî's-şer'ilimasâdiri't-temvîlî'd-devlîyyi'l-mu'âsırafi'l-âlemi'l-İslâmî*, 164-165.

İktisadi planlamadan kasıt, Vakıflar Müdürlüğü'nün, izlediği yatırım politikasında, kısa, orta ve uzun vadeli bir plana uygun olarak vakıf mülklerini yatırıma dönüştürmeyi hedefleyen işlevsel bir plan koymayı dikkate almasıdır. Kısa vadede vakıf yatırımı için uygun planlamayı yaparak başlamalı, orta vadede ise maliyetli projelere girmeden önce finansal yeteneklerine uygun yatırımı araştırmalıdır. Uzun vadede ise müdürlük, gelecekte hayata geçirmeyi kararlaştırdığı yatırım projelerine ait maliyetli harcamaların yükünü hafifletecek iktisadi bir ortak aramalıdır.³⁸²

Bu planlamanın hedefi, yatırım güvenliği standardını yakalamak, faizli işlemlerden uzaklaşmak ve vakfın sosyal ve iktisadi amaçlarını gerçekleştirmektir.³⁸³ Aynı şekilde planlama hedeflerinden biri de ülkenin kalkınma planına ayak uydurmaktır. Bu yatırım planlamasında, aşağıdaki faktörlerin dikkate alınması gerekir:

(1). Yatırım Şeklinin Seçimi³⁸⁴

Herhangi bir kurumun iktisadi gelişimini etkileyen en önemli faktörlerden biri, maddi ve mali kaynaklarına uygun yatırım şeklini seçmesidir. Bu nedenle, Vakıflar Müdürlüğü'nün kendisi için uygun yatırım türünü araştırması ve belirlemesi gerekmektedir. Maddi yatırımı, yani gayrimenkuller gibi taşınmaz maddi varlıklarını yatırıma dönüştürmeyi mi tercih etmeli, yoksa meşru hisse senedi ve tahvil satın alarak mali bir yatırım yapmayı mı, veyahut insan kaynağına ve bu alandaki tecrübesine yatırımı mı tercih etmeli?

Vakıflar Müdürlüğü bu sorulara cevap verebilirse, o vakit vakıf kalkınma projelerinin geleceğini planlayabilir. Zira vakıf müdürlüklerinin, daha önceden yapılan planlamaya uygun olarak, yatırım ameliyesiyle ilgili yöntemlerini belirlemeleri ve bunu kısa, orta ve uzun vadeye göre taksim etmeleri gerekir. Ayrıca bu yatırımların türünü de aşağıdaki şekilde belirtmelidirler:

- Vakfa ait yeni projelerin türünün ve başlama zamanının belirtilmesi.
- Tamamlayıcı projelerin türünün belirtilmesi (Var olana eklenmesi düşünülen projeler).
- Değiştirme veya yenileme projelerinin türünün belirtilmesi (Kuruluş amaçlarına uygun gelirler elde etmekten uzaklaşan vakıflar).³⁸⁵

³⁸² Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi, "Müşâreke Yoluyla Yatırım" işlenirken verilecektir. Bkz. s.167.

³⁸³ el-Hitî, "el-Vakf ve devruhufî't-tenmiye", 50-51.

³⁸⁴ 'Akîl Câsim Abdullah, *Takyîmu'l-meşrû'ât: 'itâr nazarî ve tatbîkî* (Amman: Dâru'l-Mecdelâvî, 1993), 16.

(2). Yatırım Projesinin Fizibilitesi İçin Ön Çalışma

Yatırım projesinin fizibilite çalışması, modern iktisatta, projeyi ve doğruluğunu rasyonelleştirmek için ilk bilimsel ve pratik adım olarak kabul edilir.³⁸⁶ Vakıflar Müdürlüğü için en uygun olanı, kararın toplu ve müşterek olduğu İslami bankalardaki ekonomi uzmanlarından yardım istemesidir.³⁸⁷ Çünkü vakıf projeleri bir yandan şeriat terazisine, diğer yandan kârlılık kriterine tabi olmalıdır. Ayrıca vakıf yatırımı, bir tür potansiyel gelecek olduğundan, birden fazla olasılığa tabidir. Bu olasılıklar, hem yatırımcının hem de yatırım yaptırmanın bu alanda tecrübesiz oluşundan, bunun yanı sıra Müdürlüğün tüm vakıf mülklerini geri almayı tamamlamadığı o dönemde doğru bilgilere sahip olamayışından da kaynaklanmaktadır.

Aynı şekilde projenin içeriği, hızlı tüketim malları üretimi ise, müdürlüğün piyasa fizibilite çalışmalarını asla ihmal etmemesi gerekir. Özellikle Vakıflar Müdürlüğü bu tür yatırım projelerinin kurulabileceği tarım arazilerine sahipse.

Bunun yanı sıra, alanında uzman teknik bir elemanın araştırılması ve iletişim araçlarının sağlanması, piyasanın ve ihtiyaçlarının takip edilmesi açısından önem arz etmektedir. Bu tür yatırım projeleri için uygun finansman kaynaklarının araştırılmasını, fizibilite çalışmasına dâhil etmek de Vakıflar Müdürlüğü'nün görevidir.³⁸⁸ Belki de Vakıflar Müdürlüğü'nün, ulusal hükümet finans kaynaklarını ihmal etmeden, vakıf yatırım projelerinin finans kaynaklarından biri olarak İslami bir bankayla çalışması uygun olabilir. Ayrıca vakıf vekili olan müdürlüğün, vakfını geliştirmek için bu alanda finansmanla ilgili yasal metinleri kullanarak bundan yararlanması gerekir.

Genel olarak, projenin teknik fizibilite çalışması, her yatırım projesi için önemlidir. Çünkü hiçbir iktisadi müessese, teknik çalışma olmadan, yatırımlar dünyasına bilimsel istikrarlı adımlarla giremez. Bu sebeple Vakıflar Müdürlüğü'nün, teknik fizibilite etüdüyle başlaması gerekir. Bunu da aşağıdaki yöntemle uygun şekilde yapmalıdır:

- Yatırım projesinin yapılacağı uygun coğrafi konumun seçilmesi, yani projenin kurulacağı şehrin belirlenmesi ve bunun sebeplerinin açıklanması. Çünkü bu tür vakıflarda projenin başarısı, toplumun güvenini kazanmaya bağlıdır.

³⁸⁵ 'Azzûz, *Fikhuistismâri'l-vakf ve temvîluhufi'l-İslâm*, 80-81.

³⁸⁶ Abdullah, *Takyîmu'l-meşrû'ât*, 33.

³⁸⁷ Abdullah, *Takyîmu'l-meşrû'ât*, 15.

³⁸⁸ Abdullah, *Takyîmu'l-meşrû'ât*, 33.

- Yatırım projesi için gerekli olan hammadde ve malzeme gibi maddi ihtiyaçların hesaplanması.
- Yatırım projesine ait ulaşım giderlerinin hesaplanması.
- Yatırım projesinde çalışacak farklı uzmanlık alanlarına ait işgücü giderlerinin hesaplanması.
- Projede ihtiyaç duyulacak mobilya ve büro malzemeleri gibi çalışma araç ve gereçlerinin hesaplanması.³⁸⁹

(3).Bilinçli İdarenin Seçilmesi

Şüphesiz vakıf projelerine ait yatırım güvenliği kriterlerinden biri, vakfin merkezi yönetiminin, aşağıdaki iktisadi çerçevelere uygun şekilde, vakıfların geliştirilmesi ve yönetimi için çalışacak yüksek verimliliğe sahip iyi kadroları seçmesidir:

(a).Uzmanlık alanı ile vakıf tesisinin yönetimi arasında uyum olması:

Uzmanlık alanı ile vakıf tesisinin yönetimi arasında uyum olmasından maksat, vakfin içeriğine göre vakıf mülkünü yönetecek yetkin kadronun iyi bir şekilde seçiminin yapılmasıdır. Örneğin proje tarımla ilgiliyse, işletme hakkının ziraat mühendisine verilmesi daha doğru olacaktır.³⁹⁰

(b).İşletmecinin kârlılığı ile ücret arasında bağlantı kurulması:

İşletmeci ile ücret arasında bağlantı kurulmasından maksat, merkezi idarenin, tesisin elde ettiği karın miktarına bağlı olarak, bu işletmeci tarafından ne zamana kadar çalıştırılacağına karar vermesidir. Eğer işletmecinin kusuru olur ya da tesisi işletemezse bu durumda ondan daha iyi biriyle değiştirilir. Böylelikle vakfa vekâlet eden müdürlük, vakıf yatırım ameliyesini üstlenen müdürler arasında rekabet ilkesini yerine getirmiş olacaktır.³⁹¹

(4).İktisadi Vakıf Kuruluşlarının İhtiyaçlarının Belirlenmesi:

Vakıflar Müdürlüğü'nün yatırım yapmak istediği iktisadi kuruluşlara dair finansman ihtiyaçlarını belirlemesi, aşırı veya yerinde olmayan harcamalardan

³⁸⁹ ‘Azzûz, *Fikhuistismâri'l-vakf ve temvîluhufti'l-İslâm*, 82.

³⁹⁰ ‘Azzûz, *Fikhuistismâri'l-vakf ve temvîluhufti'l-İslâm*, 83.

³⁹¹ MünzirKahf, *el-Vakfu'l-İslâmî: tatavvuruhu, idâretuhu, tenmiyetuhu* (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsır , 2000), 171-172.

kaçınması açısından önemlidir. Aksi halde vakıf mülklerinin kalkındırılması sürecinde çok ihtiyaç duyulan fonların kaybedilmesine neden olacaktır.

Neticede Vakıflar Müdürlüğü'nün vakıf mülklerine yatırım yapmadan önce, esneklik kriterini dikkate alması, toplumsal getiri, yatırım şekli ve genelde iktisadi özelde vakıf güvenlik unsurları arasındaki dengeyi gözeterek ciddi ve bilimsel bir şekilde düşünmesi ve planlama yapması gerekmektedir.³⁹²Böylelikle bir yandan yatırım ameliyesinin sonuçlarını güvence altına alırken, diğer yandan riskleri azaltacak, bir diğer yandan da sosyal ve iktisadi misyonunu yerine getirmek için vakıf kuruluşlarını koruma altına alacaktır.

C. Vakıfların İstibdâli

Vakıf yatırımlarından bahsederken bunun belirli bir çerçeveye dahilinde olması gerektiğinden söz etmiştik. Bu çerçeveyi belirleyen en önemli husus, vakfın maslahatıdır. İster bu, vakfın gelirlerinin artırılması suretiyle olsun, ister vakıf yöneticilerinin gördüğü herhangi bir maslahat yoluyla olsun farketmez. Var olan bir maslahat ya da vakfın kâr ve gelirlerini arttırmak için ortaya konacak bir gayret, bizleri toplumun ihtiyaçlarını, vakfın hâlihazırda ne kadar etkili olduğu konusunda bir değerlendirme yapmaya, bunun yanı sıra zorunlu olarak da vakfın kendisi hakkında bir değerlendirme yapmaya götürecektir. Günümüzde atıl vaziyette duran veya tamire ihtiyaç duyan birçok vakfın bulunması, vakfın istibdâli veya satımı konusunda şer'î hükümün ne olduğu konusunda bilgi sahibi olmayı gerekli kılmaktadır. Çağımızda yaşanan sürekli değişimlerden ve buna bağlı olarak toplumların temel ihtiyaçlarında meydana gelen değişikliklerden bahsetmeye bile gerek yoktur. Bu yüzden vakıfların istibdâli ve satımı konusuna biraz detaylı bir şekilde yer vermek istiyoruz.

İstibdâl, vakıf hukukunda, "bir vakıf malının mülk olan diğer bir mal ile değiştirilmesini" ifade eder³⁹³.

İstibdâl, bir tür vakıf yatırım modeli kabul edilmektedir. Bu da, genelde kamu özelde vakıf yararının gerektirdiği belirli şartlara göre gerçekleşmektedir. Kendisine terettüp eden yarar ve zararlar sebebiyle bazı sorunları gündeme getiren mevzulardan biri olmuş ve fukahayı farklı bakış açılarıyla incelemeye sevk etmiştir. Kimi fukaha bazı

³⁹² Ali es-Sâlûs, *el-İktisâdu'l-İslâmî ve'l-kadâyâ'l-fıkhiyye'l-mu'âsıra* (Kahire: Dâru't-Takvâ, 1998), 32.

³⁹³ Ahmet Akgündüz, "İstibdâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 23/319-320.

şartlar dâhilinde onu destekleyip savunurken kimisi de çok nadir haller dışında onu kesin bir dille reddedip yasaklamıştır. Ama bu olup bitende hayır vardı. Nitekim istibdâl konusuyla ilgili olarak ortaya çıkan yarar ve zararlar, çağdaş âlimleri konu ile ilgili olarak aşırı duyarlı olmaya, bu sürece refakat eden zararlar hususunda da çok dikkatli davranmaya sevk etmiştir.

Her ne kadar vakıfta ebedilik söz konusu olsa da bunun hakiki ve varoluşsal manada tasavvur edilmesi mümkün değildir. Bu tasavvur imkânsız olunca, vakıflara dair kanun ve kurallar üzerinden vakıfların hedefleri gerçekleştirilmeye, sürekliliğinin sağlanmasına ve korunmasına çalışılmıştır. Buradan hareketle, vakfın maddi ve hakiki varlığı olarak ifade edilen şey çoğu zaman, menkul mallara nispetle topraklar ve tarım arazileri, yani gayrimenkul mallar olmuştur. Paranın vakfi ile ilgili olarak tartışmalar, vakfın temayüz ettiği maddi ebedilik vasfının menkul mallara verilip verilmeyeceğinin meşruluğu çerçevesinde cereyan etmiştir. Hassaten malın tüketilmeksizin faydalı olması mümkün değildir. Menkul vakfın ebediyetini savunanlar, kurumda istenen ebedi niteliğin, emsalinin sürekliliğinde muhafaza edildiğini iddia etmektedirler.³⁹⁴ Bu yüzden vakfın sürekliliğini korumanın yollarından biri, vakfedilme amacını muhafaza edecek şekilde onu istibdâletmektir. Burada fukahanın, vakfın istibdâli ile ilgili tutumlarını ayrıntılı bir şekilde ele almak istiyoruz.

1. Vakıfların İstibdâline Dair Şeri Hüküm

Vakfın istibdâlinin hükmü, fukaha nezdinde, vakıf yapanların bıraktıkları belgelere göre farklılık arz etmektedir. Bazen istibdâlkonusuyla ilgili olarak vakıf yapan kişinin beyanına dair belge bulunmakta, bazen de konuyla ilgili olarak onun düşüncesini ortaya koyacak bir belge çıkmamaktadır. Şu halde, ister aile vakfi veya umumi vakıf olsun, ister mamur veya harap olsun, isterse gayrimenkul ya da taşınır olsun vakıfların istibdâliyle ilgili kaide için genel çerçeve mesabesinde sayılabilecek iki durum vardır:

a. Vakıf Yapanın İstabdâl Konusunda bir Duruş Sergilemesi

Vakıf yapanın duruşu, istibdâli için izin vermesi ya da vermemesi dışında başka bir şey olamaz.

³⁹⁴ Kaşif Hamdi Okur, “Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebussuud Efendinin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler,” *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*4/7-8 (2005), 46.

(1). Vakfeden Tarafından İstibdâl İçin İzin Verilmesi

Böyle bir durumda istibdâlin imkânı konusunda fukaha farklı görüşlere ayrılmışlardır. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür:

Hanefi Mezhebi: Hanefiler istibdâl şartının ya da yokluğunun ne ölçüde sahih olduğu konusunda üç farklı görüşe ayrılmıştır: **Birinci Görüş:** Şart istihsânen sahihtir. Bu Ebû Yusuf'un görüşüdür. **İkinci Görüş:** Şart kıyasen geçersizdir. Ne var ki bu durum vakfın sıhhatine hâle getirmez. Bu görüş Muhammed b. Hasen'e ait olup Basra ehli bu görüştedir.³⁹⁵ **Üçüncü Görüş:** Şart da vakıf da geçersizdir.³⁹⁶ Ama birinci görüş hem rivayet, hem de dirayet açısından doğrudur.³⁹⁷

Mâlikî Mezhebi: Mâlikîler bu durumda istibdâlin caiz olduğunu söylerler.³⁹⁸ *el-Mi'yâr* isimli eserde bazı âlimlerden nakille şunlar ifade edilmiştir: “*Hapsedilmiş (vakıf) malın ne ibdali ne de satışı caizdir. Geçmiş yıllarda nasıl idiyse, hapsedenin (vâkıfın) maksadını yerine getirmek ve şartına tabi olmak amacıyla olduğu hal üzere bırakılır. Bu yüzden, satımıyla ilgili bir maslahat ortaya çıksa dahi, satılması caiz değildir. Çünkü böyle bir şey yapmak, başkasının malında izinsiz olarak tasarrufta bulunmak olur.*”³⁹⁹ Buradan da anlaşılıyor ki, şayet izin olsaydı istibdâlcaiz olacaktı.

Şafii Mezhebi: Şafiiler gayrimenkul olsun veya ondan bir hisse olsun ya da nakit para olsun, vakıf yapan kişinin kendisine veya bir başkasına vakfın istibdâliya da dilediği başka bir şeyi şart koymasına ve bunu her istediğinde defalarca yapmasına cevaz verirler ve bu konuda verilen cevaza muhalefet etmezler.⁴⁰⁰

Hanbeli Mezhebi: Hanbeliler, Hanefilerin ikinci görüşünü, yani vakfın sahih olmakla birlikte şartın geçersiz olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Tıpkı satışta geçersiz şartların olması hali gibi.⁴⁰¹

Bu mezheplerle ilgili olarak zikrettiğimiz hususlar, mescitlerin dışında kalan konulardır. Mescitlere gelince, harabeye dönüşeler dahi, bunların istibdâline dair şart

³⁹⁵ et-Tarâblusî, *el-İs'âfî Ahkâmî'l-Evkâf*, 31; İbnü'l-Humâm, *Şerhu Fethi'l-Kadîr*, 5/439.

³⁹⁶ Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, 267.

³⁹⁷ Hanefi mezhebine ait pek çok kitapta, bu görüş üzerinde icma olduğu nakledilmiştir (Zeynüddin İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 5/239; İbn 'Âbidîn, *Hâşiyetu İbn 'Âbidîn*, 6/583; Fahreddin Kadîhan, *el-Fetâvâ'l-Hâniyye*, 3/306).

³⁹⁸ İbn Selmûn, *el-'İkdu'l-manzûm*, (İbn Ferhûn'un *Tebîrî'l-hukkâm* adlı eserinin hâmişinde basılmıştır), 2/105.

³⁹⁹ el-Venşerîsî, *el-Mi'yârü'l-mu'rib*, (Mağrib: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, ts.), 7/134.

⁴⁰⁰ Şehabeddin Ahmed b. Hamza er-Remlî, *Fetâvâ'r-Remlî*, (el-Mektebetü'l-İslâmiyye), 3/41.

⁴⁰¹ Mustafa b. Sa'd es-Suyûtî, *Metâlibuulî'n-nühâ fî şerhi Gâyeti'l-Müntehâ*, (b.y.: el-Mektebu'l-İslâmî, 1994), 4/295.

caiz olmaz.⁴⁰² Buraya kadar sunduğumuz bilgilerden anlaşılıyor ki, Mâlikîler, Şafiiler ve Hanefilerden Ebû Yusuf görüş birliği içindedirler. Zira hepsi, vakfa ait istibdâl şartının caiz olduğu görüşündedirler. Buna mukabil Hanbelilerin ve Muhammed b. el-Hasan'ın, istibdâl şartının geçersiz olduğu ama akdin sahih kaldığı görüşünde birleştiklerini görüyoruz. Diğer taraftan Hanefilerden bir görüş, hem şartın hem de vakfin geçersiz olduğunu söyleyerek bu düşüncesinde yalnız kalmıştır.

İstibdâl şartının caiz olduğunu söyleyen birinci grubun görüşünü üç şekilde izah etmek mümkündür:

Birinci şekil: Akit, istibdâl şartını gerekli kılmaktadır. Çünkü bazen vakfin istibdâli için zaruret hâsı olmaktadır. Örneğin verimsizliğinden dolayı topraklardan erzak için gerekli miktarda mahsul çıkmayabilir. Bu da mevkufun aleyhe hiçbir şeyin ulaşmaması demektir. Buna karşılık kendisiyle değiştirilmek istenen diğer arazi, mevkufun aleyh için daha uygun ve yararlı olabilir. Bu zarurettten dolayı istibdâl şartı caiz olmuştur.⁴⁰³

İkinci şekil: İmam Hilâl'in⁴⁰⁴ görüşüdür. Ona göre vakfedenin istibdâli şart koşması, vakfin iptalini şart koşması anlamına gelmemektedir. Vakfin aslını iptal etmeyen herhangi bir şeyin, vakıf yaparken de şart koşarken de bulunması caizdir. Hilâl şöyle demektedir: “*Adamın biri, vakfedilmiş bir araziyi geri ödeyemeyecek şekilde tüketip bitirse, arazinin kıymeti miktarınca parayı ödemesine hükmedilir ve o parayla arazi satın alınır. Bu araziyi, diğer tüketilen arazi gibi vakfedilmiş bir sadaka yaparsın ve bunu diğer vakıf arazisinin yerine (bedel) koyarsın. Şayet satmayı şart koşarsa buna cevaz verirsın ve onu satmasına ve istibdâletmesine izin verirsın.*”⁴⁰⁵

Üçüncü şekil: İstibdâl şartı akdin muktezasıyla çelişmez. Zira o, vakfin ne lüzümüne (bağlayıcılığına) ne de ebediliğine aykırıdır. Çünkü lüzum ve ebedilik, vakfin

402 Hilâl, *Ahkâmu'l-vakf*, 100; el- Bâbertî, Şerhu'l-'inâye, (Fethu'l-kadîr'inhâmişinde), (Mısır:

Mustafa Bâbî el-Halebî, 1971), 5/439.

403 Ebû İshâk Necmüddîn İbrâhîm b. Alî et-Tarsûsi, *el-Fetâvâ't-Tarsûsiyye*, (Mekke: Müessesetü'r-Rayyan, 2014), 113.

404 Hilâl b. Yahya b. Müslim er-Ra'y el-Basrî'dir. Hanefi ulemasının ileri gelenlerindedir. Basra ehlinden olup geniş ilmi ve kıyası çokça kullanmasından dolayı kendisine er-Ra'y (الرأي) lakabı verilmiştir. 245/859 yılında vefat etmiştir. Şartlar konusunda bir kitabı bulunmaktadır. Ayrıca Vakfin ahkamıyla ilgili de bir kitabı vardır. Bu kitabıyla öylesine meşhur olmuştur ki, ona “Hilâl'in vakfi” denilmeye başlanmıştır. Bkz. Ebu'l-Hasenât Muhammed b. Abdülhay el-Leknevî el-Hindî, *el-Fevâidu'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, 233; Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, (Dâru'l-'İlm, 2002), 8/92.

405 Hilâl, *Ahkâmu'l-vakf*, 91.

‘aynıyle (maddi varlık) değil mahsul ve meyveleriyle gerçekleşir. Vakfın mahsulleri ebediliğe yönelik sarf edildiği sürece ve vakıf, mahsullerini harcanacak yerlere sarf etmek için gerekli (lazım) olduğu sürece o, lazımdır ve ebedidir. Çünkü vakıfta önemli olan şey, ‘aynı (maddi varlığı) değil manasıdır. Manası da: mahsullerin, iyilik kapılarından olan harcama yerlerine ebedi olarak sarf edilmesidir. İstibdal şartı da bunlardan hiçbirleriyle çelişmez.

Ebû Zehra, bu üçüncü şekli dikkate alarak bu grubun görüşünü tercih etmiştir. İstibdal şartında, hak sahiplerine ya da vakfa yönelik zarar olduğunu söyleyenlerin bu düşüncesini kabul etmemiştir. Zira çoğu durumlarda istibdâl, vakfın semerelerini artırmakta, hayırlarını çoğaltmakta ve mahsullerini ziyadeleştirmektedir. Özellikle hikmet sahibi, mali ve iktisadi işlerin yönetimini bilen bir nazır tarafından idare ediliyorsa, bu daha da iyi olacaktır.⁴⁰⁶

Şartın geçersiz ama vakfın sahih olduğunu söyleyen ikinci grubun görüşüne gelince, bunu şu şekilde izah etmek mümkündür: istibdâlşartı vakfın bekasına tesir etmez, vakıf bu haliyle tamam olur ve kendisindeki ebedilik manası yok olmaz. Böylelikle vakıf kendi şartlarıyla tamam olur ve istibdâl, geçersiz bir şart olarak kalır. Kendi içinde geçersiz olur. Tıpkı mescidin istibdâlinin şart koşulması veya belirli insanların o mescitte namaz kılmasının şart koşulması gibi. Böyle bir şart bătıldır ama mescidin vakıf olması sahihtir. İşte bu onun gibidir.⁴⁰⁷

(2). *Vakfeden Tarafından Vakfın İstibdâlinin Yasaklanması*

Bu durumda vakfın istibdâlinin hükmü ile ilgili olarak fukahanın bakış açıları aşağıda görüleceği üzere farklılık arz etmektedir:

Hanefi Mezhebi: et-Tarsûsî bu meseleyle ilgili olarak mezhep içinde bir nakil olmadığını ifade eder. Bu yüzden meseleyi, vakıf yapan kişinin vakfın istibdâlini şart koşması ile ilgili olarak ulemadan gelen nakiller üzerinden açıklamıştır.

Hilal’den gelen nakle göre meselenin izahı açıktır. Zira evla olan tarike göre, vâkıfın yasaklamasından sonra vakfın istibdâledilmesi caiz değildir. Çünkü imam Hilâl şöyle demektedir: Vâkıfın şart koşması hariç vakfın istibdâli caiz değildir. Şayet istibdâli şart koşmazsa bu durumda caiz olmaz. Evla olan tarike göre geriye şu

⁴⁰⁶ Ebû Zehra, *Muhâdarâtü'l-vakf*, (Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 2015), 169.

⁴⁰⁷ el- Bâbertî, *Şerhu'l-'inâye*, (*Fethu'l-kadîr*'inhâmişinde), 5/439.

kalmaktadır: vakfeden kişi, vakfın istibdâledilmemesine dair bir beyanda bulunmuşsa istibdâlcaiz değildir.

Ebû Yusuf'tan gelen nakle göre meselenin izahına gelince, zâhir olan görüşe göre, vakfedenin istibdâl edilmemesi yönünde beyanı olsa dahi, vakfın maslahatının bulunması durumunda istibdâlkadıya caizdir. Zira Ebû Yusuf burada istibdâlin cevazına, uygun bir izah ile delil getirmiştir. O da, zaruretin istibdâli gerekli kılmasıdır. Çünkü toprak bazı durumlarda, verimsizliğinden dolayı, erzak için gerekli olan miktarda mahsul veremeyebilir. Bu da mevkufun aleyhe hiçbir şeyin ulaşmaması anlamına gelmektedir.

Şayet vakfeden kişi vakfın istibdâledilmeyeceğine dair bir şart koşsa ve hâkim de vakfın maslahatını vakfın istibdâlinde görse, bu durumda vâkıfın nassı ile hâkimin görüşü karşı karşıya gelmiş olur. Aralarındaki muhalefet gayet açıktır. Eğer vâkıfın şartı esas alınsa bu durumda vakfın maslahatı elden kaçacak ve mevkufun aleyhin yararı sekteye uğrayacaktır. Eğer hâkimin görüşü esas alınsa bu durumda maslahat gerçekleşecek ve vâkıfın şartı, vakfa faydası olmayan bir şart mesabesinde kalacaktır. Vâkıfın, faydası olmayan ve vakfa yönelik bir maslahatı bulunmayan bir şartı koşması makbul değildir.⁴⁰⁸ Vakıf yapan kişinin, kadı ya da sultanın vakıfla ilgili söz hakkının bulunmadığına dair bir şart koşması mevzuunda denildiği üzere, şöyle denir: Bu geçersiz bir şarttır. Kadının söz hakkı vardır. Çünkü onun bakış açısı daha geniştir. Bu, şeriata muvafık bir şart değildir, bu yüzden kendisiyle amel edilmez.⁴⁰⁹

Mâlikî Mezhebi: Mâlikîler, eğer vakfeden kişi vakıfnamede vakfın satılmayacağını ve başkasıyla istibdâledilmeyeceğini şart koşmuşsa, vâkıfın şartının caiz olduğu ve onunla amel edilmesi gerektiği görüşündedirler. Böyle bir durumda nâzır kişi, vakıfla ilgili herhangi bir istibdâle girişse, bu tasarrufu geçersiz olur ve işlemi geri alması gerekir. Eğer imtina ederse hâkim zor kullanır.⁴¹⁰

Şafii Mezhebi: Eğer Şafiiler vakfedenin iznine bağlı olarak vakfın istibdâline cevaz veriyorlarsa, vâkıfın yasaklaması durumunda cevaz vermemeleri gayet doğaldır. Zira Müslümanlar koydukları şartlara riayet ederler.⁴¹¹

⁴⁰⁸ Zeynüddiner-Remlî, *el-Fetâva'l-Hayriyyelinef'il-beriyye*, (Mısır-Bulak 1300/1883), 1/216.

⁴⁰⁹ et-Tarsûsi, *el-Fetâvâ't-Tarsûsiyye*, 115-116.

⁴¹⁰ Ebû Abdullah Muhammed Ahmed 'Îlîş, *Fetâvâ 'Îlîş*, (Lübnan: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 2/159.

⁴¹¹ Takıyyüddîn Ebû'l-Abbas Makrizî, *el-Mevâizve'l-i'tibâr*, (Beyrut, 1418/1997), 3/129.

Hanbeli Mezhebi: Hanbeliler, vakıftan bir hayır beklentisi olmaması durumunda, örneğin savaşlarda kullanılmak üzere vakfedilmiş ama yaşlanıp savaşlarda kullanılamaz hale gelen, buna karşılık değirmen döndürmek veya yük taşımak ya da damızlık olarak kullanılmak gibi başka şekillerde değerlendirilmesi mümkün olan bir atta olduğu üzere, vakfeden kişi yasak şartı koysa dahi satılması gerekir. Bunun izahı şu şekildedir: Nâzır kişinin maslahat gereği davranması gerekir. Buradaki maslahat ise vakfin satılmasındadır.⁴¹² Bu konudaki delil ise Hz. Peygamberin (sav) şu sözüdür: “*Bazı insanlara ne oluyor ki, Allah'ın kitabında olmayan şartlar ileri sürüyorlar.*”⁴¹³

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, Hanefiler,-bir görüşe göre Mâlikîler- ve Şafiiler, vakfedenin yasaklaması durumunda vakfin istibdâlini caiz görmemektedirler. Buna mukabil, bir diğer görüşe göre Hanbeliler ve Hanefiler, maslahat olması durumunda istibdâle cevaz vermektedirler.

b. Vakıf Yapanın İstibdâl Konusunda Sükût Etmesi

Böyle bir durumda fukaha, mescidin istibdâli ile diğerlerinin istibdâli arasında bir ayırımı giderler. Çünkü mescidin istibdâlinin caiz olmayacağı konusunda ittifak etmişlerdir.⁴¹⁴ Mescit dışındaki vakıfların istibdâli konusunda da menfaati devam eden ve etmeyen şeklinde ayırım yaparlar. Konuyu iki başlık altında ele almak mümkündür:

(1). Mescit Dışındaki Vakıfların İstibdâli

Bazen mescit dışındaki vakıflar faydasız ve atıl vaziyette bulunabildiği gibi mamur ve faydalı bir halde olabilmektedirler. Bunların istibdâle ilgili hükümleri birbirinden farklıdır. Bu yüzden meseleyi iki kısımda ele almak gerekir. İlk olarak menfaati kesilmiş olan, yani faydası bitmiş vakıfların istibdâlinin hükmünü, ikinci olarak da menfaati tam olan, yani faydası devam eden vakıfların istibdâlinin hükmünü inceleyeceğiz.

(a). Faydasız Hale Gelen Vakfın İstibdâlinin Hükümü

Bu çeşit vakıfların istibdâlini iki açıdan; taşınır vakıflar ve gayrimenkul vakıflar olarak ele almak gerekir:

⁴¹² es-Suyûtî, *Metâlibuuli'n-nühâ*, 4/367.

⁴¹³ Buhari, “Şurût”, 17 (No. 2729, 2735); “Büyû”, 67 (No. 2155); Müslim, “İtk” 5 (No. 1504).

⁴¹⁴ İbn Teymiye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 31/212-229.

(a1). Faydasız Hale Gelen Gayrimenkul Vakıfların İstibdâli

Fukaha, artık fayda vermeyen ve vakfedilme amacına uygunsuz hale gelen gayrimenkul vakıfların istibdâlinin hükmü konusunda geniş bir ihtilafa düşmüştür. Bu ihtilafa, tercihimizi de zikrederek yer vermek istiyoruz.

Konu ile İlgili Fıkhî Görüşler:

Hanefî Mezhebi: Hanefilerin konu ile ilgili ihtilafından iki görüş ortaya çıkmaktadır:

Birinci Görüş: Fayda vermez hale gelmiş gayrimenkul vakfın istibdâli, kadının iznine bağlı olması ve bunda maslahat görmesi durumunda caizdir.⁴¹⁵ *Mecme'u'l-enhur* isimli eserde şunlar zikredilmiştir: “Şart olmaksızın istibdâle gelince, bunu yapmaya ancak Sultan’ın izni dâhilinde, bir maslahat görmesi durumunda kadı yetkilidir.”⁴¹⁶ *el-Fetâvâ'l-Hâniyye*’de ise şuna yer verilmiştir: “Şart olmadan istibdâle gelince, Kitâbu’s-Siyer’de işaret edildiği üzere, maslahat görmesi durumunda, kadıdan başka kimse istibdâl yetkisine sahip değildir.”⁴¹⁷ Ebû Yusuf’un burada istibdâlin cevazı için zikrettiği delil şudur: Ali b. EbîTâlib’ten (ra) rivayet edildiğine göre o, oğulları Hasan ve Hüseyin’e vakıfta bulunmuş, daha sonra Sıffin’e gittiğinde şöyle demiştir: “Eğer ev onlara uzak gelirse onu satın ve parasını aralarında paylaşsın.” Vakfın aslında satış şartı yoktu ama daha sonra onu satmayı emretmiştir.⁴¹⁸

Muhammed EbûZehrâ’nın dediği gibi bu, yerinde bir delil değildir. Çünkü Hz. Ali’nin sözü, kendisinden istenen gayeyi yerine getirmemesi durumunda vakfın satılıp parasının bölüşülmesinin caiz olduğuna delalet etmektedir. Buna karşılık burada delil getirilmek istenen mesele, vakfın satılıp yerine geçecek başka bir şeyin alınmasıdır. Sunulan delil, bunu sağlama noktasında yetersizdir.⁴¹⁹

İkinci Görüş: Böyle bir vakfın istibdâli caiz değildir.⁴²⁰ Çünkü vakıflardan, ticaret yapmaları ve kâr elde etmeleri talep edilmemektedir. Vakfedilen bir varlığın vakıf olarak isimlendirilmesi de, onun satılmadan olduğu haliyle bırakılmasından dolayıdır. İstibdâlin caiz olması ancak vakfiyede şart koşulmuşsa mümkündür. Çünkü insanlar

⁴¹⁵ et-Tarâblusî, *el-İs’âf fi Ahkâmi'l-Evkâf*, 32; İbn Nüceym, *el-Bahru’r-râik*, 5/223; et-Tarsûsi, *el-Fetâvâ’t-Tarsûsiyye*, 113; İbn ‘Âbidîn, *Hâşiyetu İbn ‘Âbidîn*, 6/584.

⁴¹⁶ Şeyhîzâde Abdurrahman, *Mecme'u'l-enhur*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1998), 2/736.

⁴¹⁷ Ebû’l-Mehasin Fahreddin Kadıhan, *el-Fetâvâ'l-Hâniyye*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2009), 3/306.

⁴¹⁸ et-Tarsûsi, *el-Fetâvâ’t-Tarsûsiyye*, 2/113.

⁴¹⁹ Ebû Zehra, *Muhâdarâtü’l-vakf*, 172.

⁴²⁰ et-Tarsûsi, *el-Fetâvâ’t-Tarsûsiyye*, 112.

koydukları şartlara riayet ederler. Ayrıca vakfeden kişi bu şekilde vakfetmiştir. Şayet şart olmaksızın vakfin satışı caiz olsaydı, vakfin her gün satılması gerekirdi. Ama vakfin durumu böyle değil.⁴²¹

Bazıları kabul etmese de istibdâle cevaz veren görüş daha doğrudur.⁴²² *el-Bahru'r-râik* adlı eserde red sadedinde şunlara yer verilmiştir: “...Biz bu görüş doğrultusunda fetva vermeyiz. Nitekim istibdâlkonusunda gerçekten sayılamayacak derecede çok yolsuzluklar gördük. Despot kadılar, Müslüman vakıfların pek çoğunu etkisiz hale getirmek için bunu bir hile olarak kullandılar ve yapacaklarını yaptılar.”⁴²³

Mâlikî Mezhebi: Mâlikîler, faydasız hale gelmiş gayrimenkulün satılması ve istibdâli ile ilgili olarak üç kısma ayrılmışlardır:

Birinci Kısım: Bu tür gayrimenkullerin satışına ittifakla cevaz vermişlerdir. Bunlar, yararlı hale gelmiş, tekrar fayda vermesi umulmayan ve öylece kalmasında zarar bulunan gayrimenkullerdir.⁴²⁴

İkinci Kısım: Bu tür gayrimenkullerin satışına ittifakla cevaz vermemişlerdir. Bunlar, tekrar yarar sağlaması umulan ve öylece kalmasında zarar bulunmayan gayrimenkullerdir.⁴²⁵

Üçüncü Kısım: Bu tür gayrimenkullerin satımı ve istibdâli konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Bunlar, faydasız hale gelmiş ve tekrar yarar sağlaması umulmayan, öylece kalmasında zarar olmayan gayrimenkullerdir. Bu hususla ilgili olarak üç ayrı görüşe ayrılmışlardır:

Birinci Görüş: Ne satımı, ne de istibdâli caizdir. İmam Malik'ten gelen meşhur görüş budur. Bununla ilgili olarak ileri sürdüğü deliller şu şekildedir:

- Hz. Peygamberin (sav) “*Satılmaz, hibe edilmez ve miras bırakılmaz*” sözünün genel anlamı. Böyle bir gayrimenkulün satımı ya da istibdâli bu umumi delalete aykırıdır.
- Selefın yapmış olduğu vakıflara ait izlerin silinip gitmiş olması. Şayet satışı caiz olsaydı geçmişte Müslümanlar bundan gafil olmazlardı. O vakıfların harap vaziyette kalması, satımının doğru olmadığına delildir. Çünkü öyle bir

⁴²¹ Hilâl er-Ra'y, *Ahkâmu'l-vakf*, 95.

⁴²² İbn 'Âbidîn, *Hâşiyetu İbn 'Âbidîn*, 6/584.

⁴²³ İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 5/223.

⁴²⁴ Muhammed el-Kurtubî, *el-Beyânve't-tahsîl*, (Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1988), 12/232.

⁴²⁵ el-Kurtubî, *el-Beyânve't-tahsîl*, 12/232.

şey doğru olsaydı geçmişte, bu ümmetin ilkleri bu konuda hata yapmazlardı ve bununla amel etmeyenler dahi o vakıfları harap bırakacak kadar bundan bihaber kalmazdı.⁴²⁶

- Faydası varken satımı caiz olmayanın faydasız hale geldiğinde satımı caiz değildir. Tıpkı azat edilmiş kölede olduğu gibi.
- Harap değilken vakfı muktezasından çıkarmayan şey, harap olsa dahi vakfı muktezasından çıkarmaz. Gaspta olduğu gibi.⁴²⁷

Kadı Abdulvehhâb el-Mâlikî bu görüşü şu şekilde yorumlamıştır: “*Haram olacak şekilde vakfedilmiş veya hapsedilmiş bir konutun, harabeye döndüğünde satılması ya da bir şekilde istibdâli caiz değildir. Çünkü böyle bir konutun satılması, vakfedenin koyduğu şartı iptal etmek ve sıkıca bağladığı düğümü çözmek olur ki, bu caiz değildir. Konutun harabeye dönmediği ve imarın zamanla yer değiştirdiği düşünüldüğünde, imarın tekrar o konutun olduğu bölgeye dönme imkânından dolayı söz konusu konutun olduğu hal üzere bırakılması onu yok etme anlamına gelmez.*”

İkinci Görüş: Böyle bir vakfın istibdâli caizdir. Bu görüşü Ebu'l-Ferec, İmam Malik'ten rivayet etmiştir.⁴²⁸

Cevaz verilmesi, gayrimenkulün hayvanla birlikte düşünülmesinden dolayıdır. Çünkü vakıf yapan kişi, faydanın mevkufun aleyhe ulaşmasını, vakfettiği bu gayrimenkul yoluyla istemiştir. Şayet bu yolla fayda ulaşmıyorsa, o takdirde onun yerine geçecek bir faydaya intikal etmesi gerekir. Yoksa bu durumda vakıf yapan kişinin şartı iptal olmuş olur.⁴²⁹

Üçüncü Görüş: İmam el-Lahmî'ye ait olup mamur haldeki konutun şehirde olması veya medeniyetten uzak olması açısından bir ayırımı gitmiştir. Şehirdeki konutun satışını, ıslahı konusunda bir ümitsizliğin oluşmayacağı, Allah rızası için birinin kalkıp onu tamir edeceği düşüncesiyle yasaklamıştır. Medeniyetten uzak olan konutu ise, daha önce geçen iki görüş çerçevesinde değerlendirmiş ve ilk görüşü tercih

⁴²⁶ EbûAbdillah Muhammed b.AbdisselâmSahnûn et-Tenûhî, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, (Beyrut, 1905), 15/100.

⁴²⁷ el-Bâcî, *el-Müntekâ*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999), 6/130; el-Haraşî, *Şerhu'l-Haraşî*, 7/95; Ebu'l-Feyz Ahmed Gumariİbnü's-Sıddîk, *Mesâlikü'd-delâle*, (Mısır: el-Matba'atu'l-Kübrâ'l-Emîriyye, 1317/1899), 268.

⁴²⁸ İbn Abdirrefî, *Mu'înu'l-hükkâm*, (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmi, 1989), 2/724.

⁴²⁹ 'İlîş, *Fetâvâ 'İlîş*, 2/182.

ettiğini şu ifadelerle belirtmiştir: “Konutlarla ilgili benimsediğim görüş, yasaklama yönündeki karardır. Ta ki, vakıfların satılmasına vasıta kılınmasın.”⁴³⁰

Bu görüşler içinde sahih olanı ikincisidir. Medeniyetten uzak olmasıyla içinde olması arasında her hangi bir fark yoktur. Bu görüşü İbn ‘Arefe tercih etmiş, fetva ve hüküm buna göre verilmiştir.⁴³¹

Şafii Mezhebi: Vakıf arazisiyle ilgili herhangi bir meselede Şafiiler hiçbir şekilde o arazinin satılmasına, hatta faydalanılamaz hale gelmiş olsa dahi, cevaz vermezler. Fakat vakfedilmiş bir evin yıkılması ya da yıkılmaya yüz tutması halinde, istibdâli konusunda ihtilaf halindedirler. Üç görüşe ayrılmışlardır:⁴³²

Birinci Görüş: Evin satılması ve istibdâli caizdir. İster mescide ister başka yere vakfedilmiş olsun fark etmez.

İkinci Görüş: Bu durum, yani satılması ve istibdâli sadece mescide vakfedilmiş olanlarda caizdir, diğerlerinde caiz değildir.

Üçüncü Görüş: Böyle bir şey mutlak olarak caiz değildir. Ebû Zekeriya bu doğrultuda fetva vermiştir. Çünkü evin olduğu yerdeki araziden yararlanma ve o araziye mamur hale getirme imkânı yok olmamaktadır.⁴³³ Şafiilerin çoğu bu görüştedir. *Fetâvâ’r-Remlî*’de şunlar zikredilmektedir: “Bu asılla ilgili olarak, her kim bir ev vakfeder ve bu ev harap olmaya yüz tutarsa ve biz o evin yıkılması halinde tekrar inşa edilmesinin ve ayağa kaldırılmasının zor olacağını bilsek, böyle bir durumda çoğunluk satılmaması görüşünde olur, buna karşılık cevaz verenler de olur.”⁴³⁴

es-Sübkî, er-Remlî’nin ondan naklettiğine göre, satılmaması yönündeki görüşün doğru olduğunu söylemiştir.⁴³⁵

er-Remlî, evin istibdâlinin caiz olduğunu söyleyenlerin görüşünü, özellikle binaya hamletmiştir.⁴³⁶ *el-Hâşiyeye*’de şöyle demiştir: “Yani arazinin dışında, onun satılması caiz değildir.”⁴³⁷

⁴³⁰ el-Lahmî, *et-Tabsira*, (Katar: Vezâretü’l-Evkâfve’ş-Şüûni’l-İslamiyye), 245. (Yazmaeser).

⁴³¹ ‘İlîş, *Fetâvâ ‘İlîş*, 2/182.

⁴³² er-Remli, *Fetâvâ’r-Remlî*, 3/65-66.

⁴³³ *FetâvâEbîZekeriyyâ*, (Dimaşk: Matba’atu’l-Karâfi, 2010), 166.

⁴³⁴ er-Remli, *Fetâvâ’r-Remlî*, 3/66.

⁴³⁵ er-Remli, *Fetâvâ’r-Remlî*, 3/67.

⁴³⁶ er-Remlî, *Nihâyetu’l-Muhtâc*, (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1984), 5/392.

⁴³⁷ Eymen Muhammed Haruş, *Hâşiyetu’ş-Şebramellisî ‘alâNihâyeti’l-muhtâc*, (Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2003), 5/392.

Hanbeli Mezhebi: Hanbelilerin bu mesele ile ilgili iki görüşü olup bunlardan sahih olanı caiz olduğunu söyleyen görüştür. Hanbelilerin ekserisi bu görüştedir ve pek çoğu bu yönde hüküm vermiştir.⁴³⁸Bu görüşle ilgili olarak iki yaklaşım zikretmişlerdir:

Birinci yaklaşım: Vakfedilmiş bir gayrimenkul ancak kendisinden hiç bir şekilde yararlanılamayacak hale gelmesi durumunda satılabilir.

İkinci yaklaşım: Faydası azaldığında satılması caizdir.⁴³⁹

Tercih:

Bu açıklamaların ardından, vakfedilmiş gayrimenkulün istibdâlinin hükmü ile ilgili olarak, gayrimenkul şayet vakfedilme amacı açısından faydasız hale gelmişse, genel olarak iki görüş ortaya çıkmaktadır. Bu iki görüşe göre, Şafiiler dışında, gayrimenkulün arazi ya da ev olması arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır. Şafiiler arazi ile evi birbirinden ayırmışlardır; arazinin istibdâlini yasaklarken ev konusunda ihtilafa düşmüşlerdir.

Bu iki görüşü etraflıca incelediğimizde, vakfın istibdâline cevaz veren kapsamlı görüşün diğerine nazaran daha doğru ve prestijli olduğunu görürüz. Özellikle kadının izniyle ve vakfa yönelik bir maslahat sebebiyle cevaz verilmesi daha uygundur. Hanefilerin bir görüşü de bu yöndedir. Çünkü vakıfları istibdâletmeden harap vaziyette bırakmak, malın zayi edilmesi demektir ki bu da yasaklanmıştır. Öte yandan böyle bir şey büyük bir zararı beraberinde getirecektir. Vakıf evlerinin boş ve harap vaziyette kalması, arazilerin terkedilmiş ve ölü halde bırakılması vakıf lehtarlarının ve diğer iyilik ve hayır alanlarınınolumsuz yönde etkilenmesine sebebiyet verecektir. Buna bağlı olarak topluma ve ülkenin genel kalkınmasına zararı olacaktır. Buna karşılık şeriat, hikmetin gereği olarak, imkânı olan herkesi ümmetin seviyesini yükseltmek için gayret etmeye teşvik etmiş ve bu uğurda çalışmaya sevk etmiştir.

(a2). Faydasız Hale Gelmiş Menkul Vakıfların İstibdâli

Şayet vakfedilen şey hayvan, elbise ve silah gibi taşınır bir mal ise ve vakfedilme amacı açısından, elbisenin eskimesi atın hastalanması gibi, faydasız hale gelmişse,

⁴³⁸ el-Merdâvî, *el-İnsâffîma'rifeti'r-râcihmine'l-hilâf*, 7/102; es-Suyûtî, *Metâlibuuli'n-nühâ*, 4/366-367.

⁴³⁹ el-Merdâvî, *el-İnsâffîma'rifeti'r-râcihmine'l-hilâf*, 7/103.

böyle bir malın istibdâlinin hükmü konusunda İslam fukahası farklı görüşlere ayrılmışlardır. Bu görüşleri tercihimizi belirterek sunmak istiyoruz:

Fıkhi Görüşler:

Hanefi Mezhebi: Hanefiler taşınır vakıf malının istibdâline, bazı durumlar dışında cevaz vermezler. Bununla birlikte onlar, faydasız hale gelmiş olmaları durumunda menkul ile gayrimenkul arasında bir ayırımı gitmezler. Her ikisinde de istibdâle dair hükmün aynı olduğu görüşündedirler.⁴⁴⁰

Mâlikî Mezhebi: Mâlikîler menkul malın istibdâlinin hükmü konusunda iki görüş ortaya koymuşlardır:

Birinci görüş: Menkul mal satılır⁴⁴¹ ve parasıyla, satılan malın vakfedilme amacına uygun, kendisinden faydalanılabilecek ona denk bir mal satın alınır. Bu görüşü benimseyenler arasında İbnü'l-Kâsım da vardır.⁴⁴² *el-Müntekâ* adlı eserde şunlara yer verilmiştir: “*İmam Malik, iyice zayıflamış ve savaşta kullanılamayacak derecede güçten düşmüş at hakkında şöyle demiştir: Satılmasında bir beis yoktur, parasıyla başka bir at alınır. İbnü'l-Kâsım şöyle demiştir: ... elbiseler, faydalanılamaz hale gelmesi durumunda satılır ve parasıyla istifade edilebilecek elbiseler alınır.*”⁴⁴³

Bu görüşü iki şekilde izah etmektümkündür:

Birincisi: Fayda vermez hale gelen menkul malın satılmamasında ve istibdâledilmemesinde açık şekilde bir zarar ve ziyan vardır. Özellikle bu tür malların eski hallerine dönmeleri çoğunlukla beklenmez. Evlerde ise durum böyle değildir. Zira harabeye döndükten sonra tekrar inşa edilebilirler ve bu yüzden satılmaları caiz değildir.⁴⁴⁴

Konuyla ilgili olarak Kadı Abdulvehhâb şunları söylemektedir: “*İbnü'l-Kâsım'ın sözünün izahı şudur: Eğer menkul malda, vakfedildiği amaca yönelik olarak, ne hâlihazırda ne de beklenen bir fayda yoksa, öylece kalmasında bir yarar yoktur. Böyle bir şey yapmak, onun yok olmaya terk edilmesi demektir ki bu da caiz değildir, zira malın zayi edilmesi yasaklanmıştır.*”⁴⁴⁵

⁴⁴⁰ et-Tahavî, *Şerhu Meâni'l-Asâr*, thk. Muhammed Nuri Neccar, Muhammed Seyyid Cad el-Hakk, (1994), 4/96.

⁴⁴¹ Bkz. *Tabsiratu'l-Lahmî*, 245.

⁴⁴² İmam Mâlik, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, 15/99; İbnü's-Sıddîk, *Mesâlikü'd-delâle*, 268.

⁴⁴³ el-Bâcî, *el-Müntekâ*, 6/131.

⁴⁴⁴ el-Bâcî, *el-Müntekâ*, 6/131; İbnü's-Sıddîk, *Mesâlikü'd-delâle*, 268.

⁴⁴⁵ KadıAbdülvehhab, *el-Ma'ûne*, (Mekke: el-Mektebetü't-Ticâriyye, ts.), 3/1594.

İkincisi: Menkul malın elde tutulması ve satışının yasaklanması, sadece vâkıfın şartını iptal etmeme arzusundan kaynaklanmaktadır. Malın bu halde bırakılması ise, onun faydalanılamaz hale dönüşmesine sebebiyet verecektir. Bu durumda, yerine ikame edilecek ve vazifesini yerine getirecek şekilde şartın iptali daha uygundur.⁴⁴⁶

İkinci görüş: Vakfeden kişinin şart koşması dışında menkul mal satılamaz. Bu, İbnMâcişûn'un görüşüdür.⁴⁴⁷

Bu görüşün izahı şu şekildedir: Menkul mal, ebedi olarak vakfedilen bir 'ayn olması illetiyile evlerekiyas edilmiştir. Bu yüzden, evlerde olduğu gibi, kendisinden faydalanılmadığından dolayı satılması caiz değildir.⁴⁴⁸Bu iki görüşten en meşhur olanı İbnü'l-Kâsım'ın benimsediği görüştür.⁴⁴⁹

Şafii Mezhebi: Şafii mezhebi kitaplarında, şayet vakfedilen menkul mal bir hayvan⁴⁵⁰ ise ve hasta olduysa veya bir ağaç ise ve kuruyup faydasız hale gelmişse, rüzgâr söküp atmış, sel alıp götürmüş veya buna benzer bir halde olup kurumadan önce yerine götürüp tekrar dikme imkânı olmamışsa bu durumda istibdâledilmesinin hükmü ile ilgili olarak iki görüş bulunmaktadır:

Birinci görüş: Hz. Ömer'in (ra) meşhur hadisinden⁴⁵¹ dolayı, mescitte olduğu gibi, satılması veya istibdâledilmesi caiz değildir. Hangi hale dönüşmüşse o halinden istifade etmeye,yetkili yerlerden izin alınarak devam edilir. Böyle bir şey, vakfin, o 'ayn üzerinden devam etmesini sağlamak amacıyla yapılır. Şayet o maldan faydalanmak ancak onu yakarak veya başka bir yolla tüketmekle oluyorsa, bu durumda sahih görüşe göre o mal mevkufun aleyhin malı olur, satma hakkına sahip olmaksızın ondan faydalanır. Bu görüş, bazılarını buna itiraz etmeye sevk etmiş: vakfin geçersiz olmadığını söyleyen görüş ile vakfin lehtarın malı olduğunu söyleyen görüşün birbiriyle çeliştiğini iddia etmişlerdir.

⁴⁴⁶ KadıAbdülvehhab, *el-Ma'ûne*, 3/1595.

⁴⁴⁷ Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd, *el-Beyânve't-Tahsîl*, (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmi, 1988), 12/204; Şihâbuddin Ahmed Zerrûk, *ŞerhuZerrûkli'r-Risâle*, (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006), 2/305.

⁴⁴⁸ KadıAbdülvehhab, *el-Ma'ûne*, 3/1595; el-Bâci, *el-Müntekâ*, 6/131.

⁴⁴⁹ Ahmed Zerrûk, *ŞerhuZerrûkli'r-Risâle*, 2/305.

⁴⁵⁰ Bazı Şafililer bin ek hayvanın satılmasını ve istibdâl edilmesini "eti yenen cinsten bir hayvan ise" diyerek şarta bağlamışlardır. Çünkü eti için satılması sahih olur. Şayet eti yenen cinsten bir hayvan değilse, satılması konusunda bir ihtilaf çıkmamıştır. Çünkü satılması ancak nadir şekilde, derisi için olur. en-Nevevî, *Ravdatü't-tâlibîn*,4/419.

⁴⁵¹ Bkz. Tez, 21.

Bu itiraza şu şekilde cevap verilmiştir: vakfin lehtarın malı olması, ‘aynın tüketilmesi yoluyla da olsa kendisinden faydalanılması anlamına gelmektedir. Vakfin geçersiz olmamasının anlamı ise, baki olması; diğer mülkler konusunda yapılan satış ve benzeri işlemlerin bu malla ilgili olarak yapılmaması demektir. Buna göre herhangi bir çelişki gözükmemektedir.⁴⁵²

İkinci görüş: Vakfedenin şartına uygun şekilde kendisinden faydalanma imkânının ortadan kalkması sebebiyle, ayrıca zayi olmaması için satılır. Az da olsa parasının vakfa dönmesi, onun tümünden zayi olup gitmesinden evladır.⁴⁵³

Şafii mezhebine göre birinci görüş daha sahihtir.⁴⁵⁴

Hanbeli Mezhebi: Hanbeliler, vakfedildiği amaç açısından faydasız hale gelen menkul malın satılmasına cevaz verirler. Hatta savaş için vakfedilmiş atın yaşlanması ve savaş için elverişsiz hale gelmesi, bununla birlikte ondan başka türlü yararlanma imkânının olması durumunda dahi satılmasının caiz olduğu konusunda icma etmişlerdir.⁴⁵⁵ Bazıları daha da ileri giderek, nâzırın maslahata uygun davranması gerektiğini ve böyle bir durumda maslahatın satılması yönünde olduğu düşüncesinden hareketle, satılmasının vacip olduğunu söylemişlerdir.⁴⁵⁶

Tercih:

Faydasız hale gelmiş menkul malın istibdâlinin hükmü ile ilgili olarak fukahanın farklı bakış açılarına dair verdiğimiz bu bilgilerden, onların cevaz verenler ve vermeyenler olmak üzere iki görüşe ayrıldıklarını müşahede ediyoruz. Caiz olduğu görüşü, Hanefiler nezdinde en sahih ve Mâlikîler nezdinde de en meşhur görüştür. Hanbeli fukahası da bu görüşü benimsemiştir. Buna karşılık caiz olmadığı görüşü, Şafiiler nezdinden en sahih görüştür. Bu da bize, bu konuda diğerlerinden ayrılan ve yalnız kalan bu insanların katı tutumunu izah etmektedir.

Şüphe yok ki, cevaz verenlerin görüşünü benimsemek daha uygundur. Zira böyle bir malın satılmamasında veya istibdâledilmemesinde açık bir kayıp vardır. Çünkü menkul mallarda bozulma daha hızlı olmaktadır. Diğer yandan, az da olsa satımından dolayı bir paragelmesi, vakfa bir nebze olsun fayda verecektir. İstibdal edilmeksizin olduğu gibi bırakılmasında böyle bir faydanın olması mümkün değildir.

⁴⁵² eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/392; er-Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/391.

⁴⁵³ eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/391; er-Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/391.

⁴⁵⁴ el-Mutî'î, *Tekmiletü'l-mecmû'*, 15/347.

⁴⁵⁵ İbn Kudâme, *el-Muğni (eş-Şerhu'l-kebîr)* inhamışinde), (Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.), 6/225-226.

⁴⁵⁶ es-Suyûtî, *Metâlibuuli'n-nühâ*, 4/367.

(b). Menfaati Devam Eden Vakfın İstibdâlinin Hükümü

Mamur haldeki vakıfların istibdâlinin hükümü ile ilgili pek çok ihtilaf vardır. Bu ihtilafları, kendi tercihimizi de zikrederek şöylece vermek istiyoruz:

Konu ile İlgili Fıkhî Görüşler:

Hanefi Mezhebi: Hanefiler, mahsulü ya da geliri olan ve harcama yerlerine sarf edilen vakfın satılmasına cevaz vermezler. Bundan iki hali istisna ederler: Birincisi, cemaate yetmez hale gelen bir mescide mücavir vakıfla ilgili olan durum. İkincisi ise, daha faydalı ve geliri daha fazla olan başka bir ‘aynın bulunması ve vakfın bununla istibdâledilmek istenmesi ile ilgili olan durum olup bu vaziyet tartışma konusudur.

Birinci durumda vakıf, mescidi genişletmek amacıyla satılır. Hak sahipleri buna rıza gösterirlerse ne âlâ, yok eğer karşı çıkarlarsa, o vakit hâkimin emriyle kıymeti karşılığında cebren onlardan alınır. Hanefilere göre böyle bir zorlama caizdir.⁴⁵⁷ Böyle bir şey, şehirde başka bir mescit olmadığı durumlarda geçerlidir. Şayet başka bir mescit varsa, oraya gidilerek zaruret ortadan kaldırılabilir. Evet, bunda bir zorluk var ama zorla el koymak o mescide gitmekten daha ağır bir durumdur. Sahabenin tavrıyla ilgili zikredilenler de bunu destekler mahiyettedir, zira Mekke-i Mükerrreme’de Mescid-i Haram’ın dışında başka bir mescit yoktu.⁴⁵⁸

İkinci durumda, yani kendisiyle istibdâledilmek istenen ‘ayn daha faydalı ve mahsulü daha fazla ise, faydası devam etmekte olan böyle bir vakfın o ‘ayn ile istibdâledilmesinin hükümü konusunda iki görüşe ayrılmışlardır:

Birinci görüş: İstibdâli caiz değildir. Bu görüşü Hilâl söylemiştir.⁴⁵⁹ Muhtar ve en sahih olan görüş de budur.⁴⁶⁰

İbnü’l-Hümâm da bu görüşü, şu gerekçeyle tercih etmiştir: Ona göre vacip olan, başka bir ilave olmaksızın vakfın olduğu hal üzere bırakılmasını gerektirmektedir. Zira böyle bir ilaveyi caiz kılacak herhangi bir neden ya da gereklilik yoktur. Çünkü gereklilik, ya şart olabilir ki bu mevcut değildir ya da zaruret olabilir ki böyle bir durumda zaruret bulunmamaktadır.⁴⁶¹

⁴⁵⁷ Bu hüküm Hanefilernezdin de yaygın olup onlar, mülk de olsa bu hükümü uygularlar. Mâlikîler’in bir görüşü de bu yöndedir. Bu konuda Sahabenin tavrını delil olarak almışlardır. Zira Sahabe, iki araziye değeri karşılığında zorla sahiplerinde nalmış ve dar gelmeye başlayan Mescid-i Haram’ı katmışlardır. ez-Zeyle’î, *Tebyînü’l-hakâik*, (Kahire: el-Matba’atu’l-Kübrâ’l-Emîriyye, 1313/1895) 3/331-332.

⁴⁵⁸ İbn ‘Âbidîn, *Hâşiyetü İbn ‘Âbidîn*, 6/577.

⁴⁵⁹ Hilâl, *Ahkâmu’l-vakf*, 94-95.

⁴⁶⁰ İbn ‘Âbidîn, *Hâşiyetü İbn ‘Âbidîn*, 6/584.

⁴⁶¹ İbnü’l-Hümâm, *Şerhu Fethi’l-kadîr*, (Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2002), 5/440.

İkinci görüş: İstibdâli caizdir. Bu görüşü Ebû Yusuf söylemiştir. Fetva da buna göredir.⁴⁶² Hanefiler burada, istibdâlin caiz olduğu şu iki hali ilave etmişlerdir:

Birinci hal: Bir gâsıp vakfı gasp eder, nâzır kişi de bu vakfı geri almaktan aciz kalır, elinde de gaspa dair bir kanıt yoktur. Gâsıp, vakfin kıymetini ödemek veya bir şekilde anlaşma yoluna gitmek ister. Böyle bir durumda, gasp edilen mevkûf gelir getiren bir mal olsa dahi, kıymetini almak veya uzlaşmak caiz olup alınan parayla, öncekinin yerine vakıf olacak bir gayrimenkul satın alınır.

İkinci hal: Bir gâsıp, vakfedilmiş bir araziyi su altında bırakır ve arazi göl haline döner, böylece ziraat yapma imkânı olmaz. Böyle bir durumda nâzır kişinin o gâsıpa arazinin kıymetini tazmin ettirmesi, sonra da aldığı parayla o arazinin yerine vakıf olacak başka bir gayrimenkul satın alması gerekir.⁴⁶³

Bu hali, mamur vakfin istibdâledildiği haller arasında saymak pek uygun görünmüyor. Çünkü varsayım, suyun arazinin her tarafını kaplaması, böylece ziraat yapma imkânını ortadan kaldıracak şekilde göle dönüşmesi üzerine kuruludur. Bu görüşü, Ğamzû 'uyûni'l-basâir isimli eserin sahibi, şöyle diyerek pekiştirmektedir:

*"İkincisi: Bir gâsıp orayı gasp eder ve sular altında bırakırsa... sözüyle ilgili olarak şunlar söylenmiştir: Vakıf o vakitte mamur değil harap vaziyette olur. Bu yüzden onu bu konu içinde ele almak uygun değildir."*⁴⁶⁴

Mâlikî mezhebi: Mâlikîler, faydası devam eden bir vakfin, ister menkul ister gayrimenkul olsun, satılmasının caiz olmadığı görüşündedirler. Bu görüş, vâkıfın istibdâlele ilgili olarak herhangi bir şey söylemediği durumda geçerlidir. Ne var ki mevzu, cemaate dar gelmeye başlayan bir mescit, genişletilmeye ihtiyaç duyulan bir yol veya mezarlıkla ilgili olursa, bu durumda vakfin bu amaçlara yönelik satılması hususunda farklı görüşler bulunmaktadır:

Birinci görüş: Mescit, yol ve mezarlık dışındaki mamur vakfin, bu üç mekânın ya da birinin genişletilmesi amacıyla satılması caizdir.⁴⁶⁵ Bu görüşü şu şekilde izah etmek mümkündür: Bu yerlerin genişletilmesinde kamu yararı vardır. Eğer vakıf bu amaca yönelik satılmazsa, bu durumda kamu yararı gerçekleşemeyecek ve insanlar zorluk ve

⁴⁶² İbn 'Âbidîn, *Hâşiyetü İbn 'Âbidîn*, 6/588.

⁴⁶³ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir* (Ğamzû 'uyûni'l-basâir' inhâmîşinde), (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye – Dâru'l-Bâz, 1985), 2/227.

⁴⁶⁴ Şihâbuddîn el-Hamevî, *Ğamzû 'uyûni'l-basâir*, (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985), 2/227.

⁴⁶⁵ Muhammed b. Abdulbâkî ez-Zerkânî, *Şerhu'z-Zerkânî*, (Kahire: Mektebetü's-Sekâfe'd-Dîniyye, 2003), 7/88.

sıkıntı çekeceklerdir. Oysa İslam Dinî herkese, topluma eziyet verecek şeyleri uzaklaştırmayı ve onlara hayatı kolaylaştırmayı salık vermektedir. Bu yüzden böyle bir durumda mamur vakfin satılması caizdir.

İkinci görüş: Sadece Hz. Peygamberin (sav) mescidini genişletmek amacıyla satılması caizdir.

Üçüncü görüş: Cami cemaate dar gelmeye başlasa ve bitişiğinde de miskinlere ait bir vakıf bulunsa, bu vakıf caminin genişletilmesi için satılmaz. Parasıyla ya da bir kısmıyla onun bir benzeri satın alınacak olsa dahi yapılmaz. Fakat şu yapılabilir: caminin parasıyla o vakfıyeri kiralanır, böylece cami o vakfa ait yerden faydalanır ama mülk başkasına ait olur. Miskinlere ait vakfin satılması ise asla mümkün değildir. Bu görüşEbû ‘İmrân’a aittir.

Dördüncü görüş:Vakfin satılması sadece mescidin genişletilmesi amacıyla caiz olur. Bu görüş İbnZerb’e aittir.⁴⁶⁶

Mâlikîlerin çoğu ilk görüşü, aşağıdaki sebeplerden dolayı benimsemişlerdir:

- Selef-i salihin böyle bir şeyi Hz. Peygamberin (sav) mescidinde yapmışlardır. Vakfedilmiş evleri mescide kattılar, hiç kimse de buna itiraz etmedi.
- Mescidin, yolun ve mezarlığın yararı diğerlerinin sağladığı yarardan daha umumi ve daha önemlidir.⁴⁶⁷

Bu konuda ihtilaf vuku bulmuş; meselenin her mescitle mi yoksa sadece büyük mescitlerle mi alakalı olduğu tartışılmış ve konuyla ilgili iki bakış açısı ortaya çıkmıştır:

Birinci bakış açısı: Genişletilmeye ihtiyaç duyan her mescit için vakfin satılması caizdir. Bu görüş İmam Mâlik’ten gelen nadir görüşlerden biridir.

İkinci bakış açısı: Vakfin satılması ancak ihtiyaç duyulması halinde büyük camilerin genişletilmesi amacıyla caizdir. Cemaati az olan küçük mescitler için böyle bir şey yapılmaz. Çünkü böyle bir zaruret, büyük camilerin aksine, küçük mescitlerde bulunmamaktadır.⁴⁶⁸

el- ‘Amelü’l-mutlak isimli manzumede konuyla ilgili beyit şu şekilde zikredilmiştir:

*Yolun ya da Cuma Mescidinin genişletilmesi için vakfin satılması caizdir.*⁴⁶⁹

⁴⁶⁶ Ali b. Abdullah el-Metîti,*el-Mettîtiyye*, (el-Mektebetü’ş-Şâmîle, Kısmu’l-Mahtûtât), 4/325. Bkz. <http://makhtota.ksu.edu.sa/makhtota/6261/1>

⁴⁶⁷ el-Karâfi, *ez-Zehîra*, (Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1994), 6/331.

⁴⁶⁸ İbn Rüşd, *el-Beyânve’t-tahsîl*, 12/230.

⁴⁶⁹ *el-Mecmû’u’l-kebîrmine’l-mütûn*, (Dâru’r-Reşîdi’l-Hadîse, 1354/1935), 284.

Bunu şu şekilde izah etmek mümkündür: vakıflar sadece umumi menfaatler için değiştirilir, özel menfaatler için böyle bir şey yapılmaz. Büyük mescitler, umumi menfaatin bulunduğu yerlerdir. Cemaati az olan mescitlere gelince, bunlar bir bakıma özel mescitlerdir ve şehirlerde sayıları çoktur. Ne zaman bu küçük mescitler cemaate dar gelmeye başlasa hemen yakınlarına başka mescitler inşa edilir.⁴⁷⁰

Sonra şöyle bir mesele daha var; eğer vakıf lehtarları ya da nâzır kişi vakfin satılmasına karşı çıkar ve bu konuda diretirlerse, böyle bir durumda müteahhirun fukahası bunun hükmü konusunda ihtilaf etmiş ve iki farklı görüş ortaya çıkmıştır:

Birinci görüş: İsteseler de istemeseler de vakfedilmiş ‘ayn onlardan kıymeti karşılığında cebren alınır.⁴⁷¹Bu, İbnü’l-Kâsım’dan rivayet edilen görüşe kıyasla ortaya konmuştur. Bu görüşe göre el konulan vakfin yerine geçecek başka bir ‘ayn almaları için onlara para verilmesine hüküm verilmez. Çünkü hakkaniyet, o vakfin kıymeti karşılığında onlardan cebren alınmasını gerektiriyorsa, bu durumda mesele zaten, vakfi geçersiz kılan istihkak benzeri bir hale dönüşmüş demektir. Bu yüzden alınan paranın, benzeri bir vakıf satın alınması için harcanmasına gerek yoktur.⁴⁷²

ez-Zehîra isimli eserde bazı fukahadan naklen şunlar ifade edilmiştir: “*Yedi konuda insan malını satmaya mecbur edilir: Dar gelmeye başlayan mescide bitişik arsası olan kişi, o malını satmaya mecbur edilir.... Selin tahrip ettiği yola komşu olan kişiden, kıymeti karşılığında yol miktarınca yer alınır.*”⁴⁷³

İkinci görüş: Eğer diretirlerse, satmaları konusunda onlara zorlama yapılmaz ve bu doğrultuda bir hüküm verilmez. Bu, İbnü’l-Mâcişûn’un görüşü olup şu sözüne kıyas edilmiştir: vakfi sattıkları parayla, onun yerine vakıf olacak başka bir ‘ayn almaları yönünde hüküm verilir. Çünkü onlar o vakfi, kendi ihtiyarlarıyla, satmaktan imtina etmeleri durumunda onları satmaya mecbur edecek bir hüküm verilmeyecek bir konumda satsalar, bu durumda parayı o vakfin yerine geçecek bir ‘ayn almak için

⁴⁷⁰ el-Bâcî, *el-Müntekâ*, 6/130.

⁴⁷¹ el-Mâlikî, *el-Ahkâm*, 227.

⁴⁷² İbn Rüşd, *el-Beyân ve ’t-tahsîl*, 12/230-231; el-Veşerîsî, *el-Mi ’yârü ’l-mu ’rib*, 1/245-246.

⁴⁷³ Diğer beş konu şunlardır: Susuzluktan korkan için su: Su parasını veremeyecek durumda olan kişiye, su sahibi parasız olarak suyu vermeye mecbur edilir. Komşusunun kuyusu göçüp yıkılmışsa ve ekini de varsa, ücretsiz şekilde onun kuyusundan sulama yapar. Bazıları ücret karşılığında sulama yapar demişlerdir. Karaborsacı elindeki yiyecekleri satmaya mecbur edilir. Aynı şekilde dağda fırın sahibi olan fırıncı, insanların ona muhtaç olması durumunda, onları kurtarmak için satmaya mecbur edilir. Sultanmistediği at ya da cariyenin sahibi olan kişi mecburedilir. Çünkü o kişi, eğer bunları sultana vermezse insanlara baskı yapılır ve zor kullanılır. Böyle bir durumda, iki zarardan büyüğünü defetmek maksadıyla, o at ya da cariyeyi satmaya mecburedilir. Bkz. el-Karâfi, *ez-Zehîra*, 6/331.

harcamaları yönünde bir hüküm vermek vacip olurdu. Çünkü bunda başkalarının da hakkı vardır.⁴⁷⁴

Mâlikîler nezdinde itimat edilen görüş birincisidir.⁴⁷⁵

Şafii Mezhebi: Şafiiler, herhangi bir şekilde faydası devam eden vakfın satılmasını veya istibdâledilmesini uygun görmezler.

Hanbeli Mezhebi: Hanbeliler, mamur vakfın satılması ve istibdâli konusunda, başka bir ‘aynın, kendisinden çok, az veya ona denk bir faydaya sahip olması açısından bir ayırımı giderler.

Vakfa veya lehtarlara ait maslahat, istibdâlakdinin yapılmasıyla mercûh oluyorsa, bu durumda akit bâtil olup geçersizdir. Çünkü bu konuda vakfın tamamı için bir maslahat tercihi yoktur. Maslahatın ne râcih ne de mercûh olduğu durumlarda da hüküm aynıdır.⁴⁷⁶ Fakat diğer ‘aynın maslahatı daha fazla olur ve vakıf erbabı için daha faydalı olursa, bu durumda vakfın istibdâledilmesiyle ilgili hüküm konusunda iki görüş bulunmaktadır:

Birinci görüş: İstibdal edilmesi caiz değildir. Bu görüş İmam Ahmed b. Hanbel’e aittir. *el-Münâkale* adlı eserde şöyle ifade edilmiştir: “*Mamur vakıfların satış ve ibdal yoluyla değiştirilmesi İmam Ahmed b. Hanbel ve arkadaşlarına göre caiz değildir. Bu görüş onlardan tevatür yoluyla nakledilmiştir.*”⁴⁷⁷

Bu görüşün izahı, *el-Muğnî* adlı eserde zikredildiği üzere şu şekildedir: “*Asıl olan satılmasının haram olmasıdır. Fakat zaruretten dolayı, vakfın gayesini muhafaza etmek ve maksadını gerçekleştirme imkânı varken zayi olmasını engellemek amacıyla satılmasına izin verilmiştir. Az da olsa faydalanma imkânı varsa maksat kaybolmaz. Ancak faydanın yok denecek kadar azalması durumunda maksat kaybolur. Böyle bir fayda yok hükmünde olur.*”⁴⁷⁸

İkinci görüş: Maslahat sebebiyle istibdâli caizdir. Bu konuyla ilgili olarak İbn Teymiyye şunları söylemektedir: “*İhtiyaç olması halinde vakfın misliyle*

⁴⁷⁴ İbn Rüşd, *el-Beyân ve t-tahsil*, 12/230-231.

⁴⁷⁵ Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed el-‘Advî, *Hâşiyetu’s-Şeyhel-‘Advî ‘alâ Kifâyeti’t-Tâlib*, (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1994), 2/235.

⁴⁷⁶ İbn Kâdi’l-Cebel, *el-Münâkalebi’l-evkâf ve mâfâzâlikemine’n-nizâ’ive’l-hilâf*, (Müessesetü’r-Risâle, 2001), 9.

⁴⁷⁷ İbn Kâdi’l-Cebel, *el-Münâkalebi’l-evkâf*, 62.

⁴⁷⁸ *el-Muğnî (eş-Şerhu’l-kebir’ inhamişinde)*, 6/227.

*istibdâlivaciptir. İhtiyaç olmaması durumunda ise, kendisinden daha iyi olanıyla istibdâli caizdir. Çünkü maslahat bunda açık bir şekilde görünmektedir.”*⁴⁷⁹

Bu ikinci görüş, İmam Ahmed b. Hanbel'in metinlerinde en fazla öne çıkan görüştür.⁴⁸⁰ Buna karşılık ilk görüş, Hanbeliler nezdinde en fazla amel edilen görüştür. *el-Münâkale* adlı eserde şöyle denilmiştir: “*Bunun, yani istibdâlin caiz olduğunu söylemek ve onunla hüküm vermek, hüküm verme konusunda izin verilen mezhebe aykırıdır. Dolayısıyla, izin verilmediğinden dolayı hüküm sahih değildir.*”⁴⁸¹

Tercih:

Fukahanın, menkul ya da gayrimenkul olsun, faydası devam eden vakfın istibdâlinin şeri hükmü ile ilgili görüş ve teorilerini karşılaştırdıktan sonra şu sonuca varmamız mümkündür: Bazı fukahaistibdâlin caiz olduğuna dair görüş beyan ederken maslahat anlayışını esas alarak hüküm vermişlerdir. Müftâ-bih kavle göre Hanefiler ile Ahmed b. Hanbel'den gelen bir rivayete göre Hanbeliler bu anlayışa göre bir tavır sergilemişlerdir. Diğer bazı fukaha ise, istibdâlkonusunda zaruret anlayışını esas alarak hüküm vermişlerdir. Tıpkı Mâlikîlerde olduğu üzere. Buna karşılık Şafiiler ve Hanefiler söz konusu vakfın satışını, maslahat bulunsun ya da bulunmasın, yasaklamışlardır.

İstibdâlin caiz olduğunu söyleyen görüş üzerinde biraz düşündüğümüzde, onun yerinde, daha adil ve maslahata uygun olduğunu görürüz. Örneğin vakfedilen ev, dört tarafı dükkânlarla çevrili bir yerde ve insanların akın ettiği kalabalık bir çarşı içinde olabilir. Ayrıca ev küçük olabilir ve vakıf lehtarları için dar gelebilir. Eğer bu ev satılacak olursa, konumu ve tüccarların işine daha fazla yarayacağından dolayı fiyatı yüksek olur. Bu parayla, iyi bir muhitte daha geniş ve ferah, oturmaya elverişli bir ev satın alınabilir. Böylece sükûnetin olmadığı, gürültülü bir mahalle içinde kalan o evden de kurtulmuş olur.

Aynı şey, bayındır bir şehrin orta yerinde kalan tarım arazisi için de söylenebilir. Şayet bu meseleye istibdâli menedenlerin bakış açısıyla bakmış olsaydık, şehirlerin ve köylerin orta yerinde, vakfa ait bir mülk olmaması durumunda lehtarların elde edebilecekleri faydanın onda birini dahi alamadıkları tarlalar ve çiftlikler görmemiz mümkün olurdu.

⁴⁷⁹ İbn Teymiyye, *el-Fetâvâ'l-kübrâ*, (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987), 4/514.

⁴⁸⁰ İbn Teymiyye, *Mecmû'ufetâvâ İbn Teymiyye*, (es-Su'ûdiyye: Vezâretu's-Şuûni'l-İslâmiyyeve'd-Da'vetîve'l-İrşâd, 2004), 31/215.

⁴⁸¹ İbn Kâdi'l-Cebel, *el-Münâkalebi'l-evkâf*, 62.

Ahmet İbrahim Bey şöyle demiştir: vakfın satılması ve parasıyla yerine bir vakıf alınması caizdir. Diyelim ki vakıf satılsa ve parasını, istibdâli gerçekleştirmesi şart koşulan nâzır kişi alsın, sonra bu nâzır parayı kaybettiğini ve bu konuda herhangi bir ihmalinin, kusurunun ya da kötü niyetinin olmadığını iddia etse, bu adam söylediğiyle kalır ve hiçbir şey yapılamaz. Bu hususla ilgili en fazla yapılabilecek şey, adama yemin ettirmektir. Bu yüzden çoğu fukaha bu hususla ilgili olarak ihtiyatlı davranmış ve vakfın zayi olmasından korktukları için, zaruret halleri dışında istibdâle cevaz vermemişlerdir. Vakfeden kişi şart koşmuş olsa dahi bu şekilde davranmışlardır.⁴⁸² Bu mesele ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. 1914 yılına kadar Mısır kadıları Türklereydi ve bu konuda çok sıkı ve ihtiyatlı davranıyorlardı. Vakfı satın almak isteyen kişi değerinin kat kat fazlasını verse dahi, sırf bu sebepten ötürü kadılar, vakfın başka mamur bir vakıfla istibdâline cevaz vermiyorlardı. Bu yüzden insanlar şeri mahkemeleri sık sık eleştirip kınıyorlardı. Fakat daha sonraları durum değişti ve mahkemeler Ebû Yusuf'un görüşünü esas alıp istibdâle cevaz verdiler. Fakat yine ihtiyatı elden bırakmadılar. Zira istibdâlişleminin her aşaması sadece mahkemenin huzurunda gerçekleşiyor ve yerine alınacak olan 'ayn satın alınana kadar para mahkemenin kasasında muhafaza ediliyordu. Bu şekilde maslahat gerçekleşmiş oluyordu. Bazen istibdâliğin kasada tutulan paralardan, müstakil bir akar satın alınması mümkün olamamaktadır. Bu da çoğunlukla kamu yararına harcanmak üzere kasadan para alınmasından kaynaklanmaktadır. Bu meselenin, vuku bulduğu anda hemen halledilmesi için hızlı davranılması gerekmektedir.⁴⁸³

Diğer taraftan hile yoluyla vakıf malına el konulduğuna ve yok pahasına istibdâledildiğine dair kötü örnekler bulunmaktadır. Özellikle müşteri, ne Allah'ın ne de kulların hukukuna riayet etmeyen bir kimseyse bu kötü örneklerle karşılaşmak mümkündür. Bu yüzden, vakıfların çaldırılmaması için dikkatli davranmak ve ihtiyatı elden bırakmamak gerekir. Bu tür örnekler Türkiye'de vuku bulmuş ve pek çok vakıf yok olup gitmiştir.⁴⁸⁴

Vakfın istibdâli konusunda **Türk Medeni Kanunu**'nun vakıfla ilgili "Amacın ve Malların Değiştirilmesi" başlıklı ,Madde 113 - *Durum ve koşullardaki değişmeler*

⁴⁸² Ahmet İbrahim Bey, *Kitâbu'l-vakfvebeyânuaahkâmihi*, (Mısır: MektebetüVehbe, 1944), 120.

⁴⁸³ İbrahim Bey, *Kitâbu'l-vakfvebeyânuaahkâmihi*, 120.

⁴⁸⁴ Mehmet Ata Deniz, "İslam Hukukunda Vakıf Mallarının Satımı – Mukayeseli Bir Çalışma", *ArtukluAkademi* 4/1 (2017), 143.

yüzünden vakıf senedinde yazılı amaca bağlı kalınması vakfedenin arzusuna açıkça uymayacak hâle gelmiş ise mahkeme, vakfın yönetim organı veya denetim makamının başvurusu üzerine diğerinin yazılı görüşünü aldıktan sonra vakfın amacını değiştirebilir.

Dolayısıyla bir vakfın tarihi süreçte akar ve hayratlarının değişimlerini, şartlarının uygulanıp uygulanmadığını izlemek başta vakfiyeler olmak üzere, tamir keşif hüccetleri, mübayaahüccetleri, istibdal hüccetleri, hükümler, muhasebe defterlerinin özellikle incelenmesi gerekmektedir. Belgelerin bir bütün halinde incelenmemesi bizi eksik bilgiye götürecektir.⁴⁸⁵

Burada bir örnek üzerinden gitmek gerekirse, Balkanların en önemli vakıflarından biri olan ve hayrat ve akarlarının büyük kısmı günümüze de ulaşan Saraybosna'da Hüsrev Bey Vakfı'na ait 938/1532 tarihli vakfiye ile 942/1537 tarihli zeyl vakfiyeye göz attığımızda; vâkıfın vakfiyede sayılan çiftlikler, arsalar, değirmenler, nakit para, ve mücevherat haricinde musakkafat olarak 60 adet dükkânı bulunan bir bedesten, Çıkrıkçı mahallesinde altında üç dükkânı olan büyük bir evi, altında dokuz dükkânı bulunan büyük bir evi, Frenk Çarşısında iki dükkân ve dört evi vakfettiğin görürüz. Vakfettiği hayratlar ise bir cami, bir medrese, bir tekke ve bir imaretten müteşekkildir. Vakfiyede hanlardan hiç bahsedilmemektedir.

Ancak daha sonraki yıllara ait belgelerde han-ı atik ve han-ı cedid adıyla yeni hanlar inşa edildiği, vakfa akar olmak üzere yeni dükkânlar ve akarlar ilave edildiği, hayrat olarak da bir mektep, bir hastane, türbe (Hüsrev Beyin Türbesi) ve misafirhanenin eklendiğini,

Ayrıca Hüsrev Bey Vakfına ait hayratlar ve akarlar ile sair Osmanlı eserlerinin 1697-1700 yıllarında Saraybosna'yı işgal eden Avusturyalı bir kumandan tarafından yakıldığı, Osmanlılar tarafından şehrin geri alınması üzerine söz konusu vakfın akar ve hayratlarıyla ilgili külliyetli tamirler yapıldığı, vakfa yeni akarlar ilave satın alındığını,

Yine Hüsrev Bey Vakfına ait akar ve hayratlarından Cami avlusunda bulunan mektebin, Kurşunlu Medrese bitişiğindeki yeni hanın, Saraçhane Çarşısındaki Büyük Han'ın, Yukarıvaroş mahallesindeki dükkânların 1258 senesi Cemaziyelahir ayının ilk Cumartesi (Temmuz 1842) gecesi meydana gelen yangında yandığı ve daha sonra

⁴⁸⁵ MevlütÇam, "Vakfiyelere Göre İktisadi Teşekküller", *Vakıfveİktisat -Sempozyum-*, (Ankara: VakıflarGenelMüdürlüğüYayınları, 2014), 48-49.

düzenlen bir tamir hüccetinde bu eserlerin yeniden inşa edildiği kayıtlı bulunmaktadır. Ayrıca Cami ve Medresenin 1277/1861 tarihinde tamir yapıldığını yine belgelerden öğrenmekteyiz.

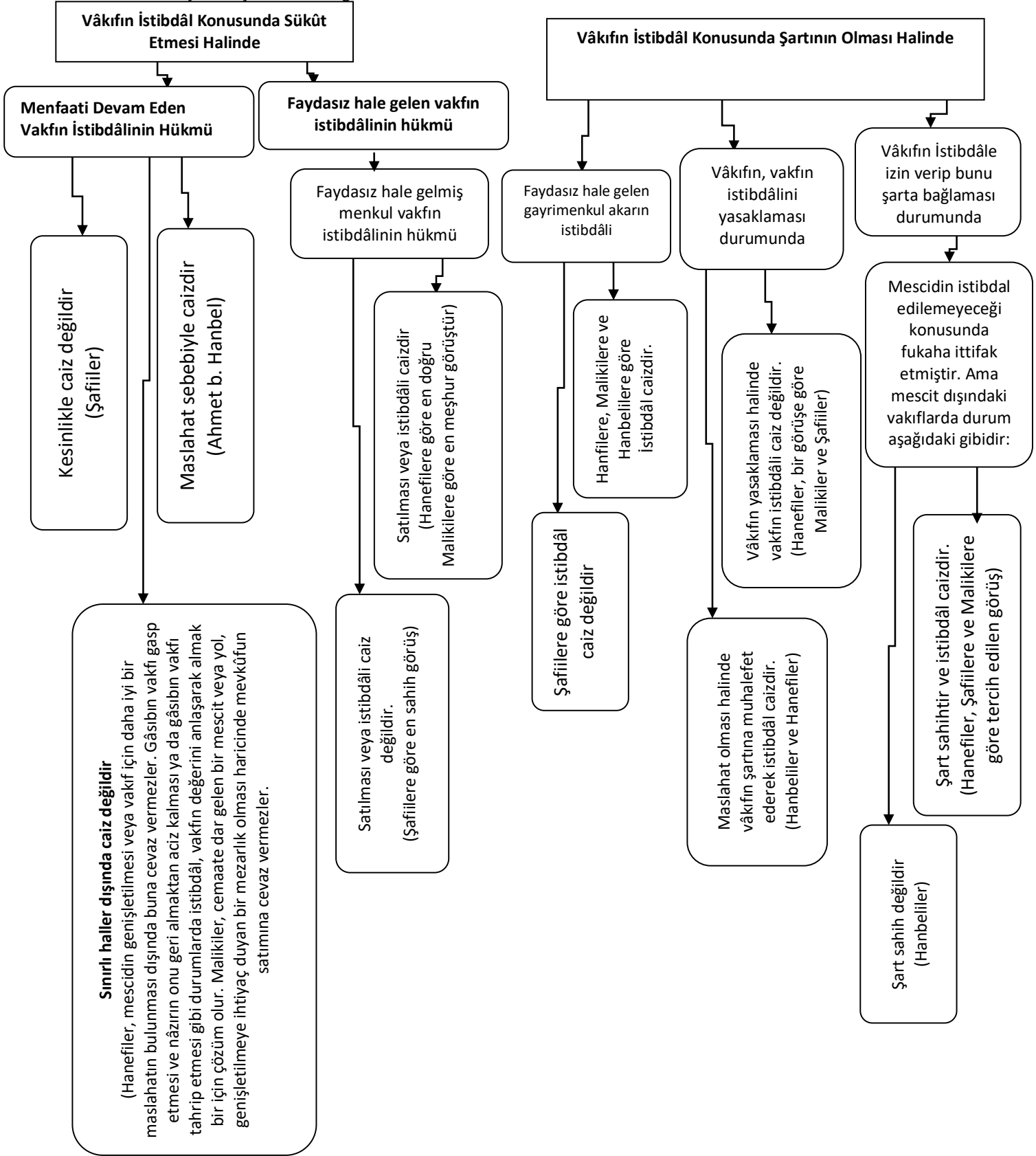
Başta vakfiyeler olmak üzere, keşif-tamir hüccetleri, muhasebe kayıtları, mübayaahüccetleri,satış hüccetleri, ilmühaberler, fermanlar ve hükümler bize sadece vakfiye üzerinden bir çalışmanın yetersiz olduğunu göstermektedir. İster akar olsun ister hayrat olsun bir vakıf eserinin geçmişten günümüze nasıl ulaştığı ortaya çıkarılmak isteniyorsa bütün bu belgelerin göz ardı edilmemesi lazımdır.

Ayrıca bu çalışmalar arşivciler, tarihçiler, sanat tarihçileri, iktisat tarihçileri gibi disiplinler arası işbirliğini gerektiren çalışmalardır. Çünkü her bir disiplinin esere bakış açısı farklılıklar arz etmektedir. Disiplinler arası yapılacak çalışmalar vakıfların her yönüyle ortaya çıkartılması bakımından büyük bir öneme haizdir.⁴⁸⁶

⁴⁸⁶ Mevlüt Çam, “Vakfiyelere Göre İktisadi Teşekküller”, 50.

2. Vakıfların İstibdâl Hükümlerini Gösterir Şema

Mezheplerin tercih edilen görüşlerine göre, vakıfların istibdâl ve satımıyla ilgili hükümleri şu şekilde şema halinde göstermek mümkündür:

D. Vakıf Yatırımlarına Dair Bazı Uygulamalar

Vakfın istibdali ve tağyiri meselesine dayalı olarak vakıf yatırımlarının kolaylaştırılmasına dair uygulamalara değinmek istiyoruz.

Vakfın toplumda etkin rol oynayabilmesi ve kalkınmaya yönelik bir yatırım kaynağı olabilmesi için onun, vakıf mütevellisine, o vakfa yatırım yapma imkânı verecek durumda olması gerekir. Bu nedenle, eğer vakıf yıkılmışsa veya herhangi bir şekilde yeniden imar ihtiyacı varsa, böyle bir durum, vakfi faydalı bir kalkınma kaynağı haline getirecek bir yolun araştırılması ihtiyacını doğurur.

Bu yüzden, aşağıda zikredileceği üzere kiralama şeklinin değiştirilmesi gibi vakfın tağyiri ve istibdaline dayalı bazı uygulamalar olmuştur.

1. Kiralama Şeklini Değiştirme⁴⁸⁷

Vakıf hizmetleri için lazım olan mali kaynakları sağlama hususunda, kiralama önemli bir gelir kalemidir. Kiraya verilmek üzere arz edilen vakıf mülklerinde geçerli olan asıl kiralama usulü, normal aylık veya yıllık periyodlarla sözleşmeye dayanan, kısa vadeli kiralama şeklindedir.

Ancak zamanla ortaya çıkan sorunlardan dolayı söz konusu taşınmaz mülklerin kiraya verilmesinde vergi uygulamasına gidilmiş, “icâre-i vâhide” denilen bu usule ilave olarak, normal şartlarda uygun karşılanmayacak birçok farklı yöntem vazedilmiştir. Örneğin kiralamaya talep olmaması veya vakfın tamire ihtiyaç duyup bunu finanse edecek bir kaynağın bulunmaması durumunda kiralama süreleri uzatılmak zorunda kalmıştır.⁴⁸⁸

Kiralama esnek bir finansman yöntemidir. Vakfın yaşayabileceği likidite sorununu topladığı gelirler aracılığıyla çözebilir. Bu gelirleri vakfın yıpranan yerlerini yenilemek veya harap olan arazisini yeni binalarla yeniden inşa ederek kendisine tatminkâr bir kazanç elde etmek için kullanır. Bu, yatırıma yönelik önemli bir süreç olup fukahannın vakıfların kiralanması ile ilgili olarak farklı görüşleri vardır:

Vakıf Yatırımlarının Kira Akdiyle Finanse Edilmesi Karşısında Fukahannın Tutumu:

Kiralama, İslam hukukçuları arasında şeri bir işlem olsa da, vakıf kira bedeli ile kira süresi arasında fark olması gibi vakıfların kiraya verilmesi ile ilgili

⁴⁸⁷ Murat Beyaztaş, *İslâm Hukukunda Vakıfların Tağyiri ve İstibdâli*, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 143.

⁴⁸⁸ es-Suyûtî, *Metâlibuulî'n-nühâ*, 4/316.

mevzununbazıdetaylarında fukaha arasında ihtilaf vardır.Fukaha, vakfedilen gayrimenkulün kiraya verilmesi ile ilgilenmişler ve vakıf kiralama ile ilgili kanunda temel kaidenin, kuruma ait gayrimenkulün ecr-i misil (rayiç bedelle) ile kiralanması gerektiğini söylemişlerdir.⁴⁸⁹

Vakıf mülklerine yatırım yapma biçimi, farklı çağlar boyunca fukahanın zihinlerini meşgul etmiştir. Zira hem vakfın hem demevkufun aleyhin ihtiyaçlarını karşılayan finansal getiriler buna terettüp etmektedir.Bu yüzden, vakıf mülklerinin kalkındırılması, sosyal ve iktisadi faydalarının devam edebilmesi için bu doğrultuda fıkhi fetvalar verilmiştir.

Mâlikî fakih İbnAbdilberr konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir: “*Evin on yıl veya daha fazla süreyle kiraya verilmesinde sakınca yoktur. Ne var ki vakıf evlerinde ve diğerlerinde süzenin uzun tutulması hoş karşılanmaz. Çünkü insanların ölüp gitmesinden ve o evle ilgili olarak kişinin oturma hakkına sahip olduğunu iddia etmesinden endişe edilir.*”⁴⁹⁰

Aynı şekilde İbnRüşd el-Ced, vakıf arazisinin, üzerinde evler inşa eden kişiden belirli bir müddete kadar kiralanmasının caiz olduğu yönünde fetva vermiştir. Bu görüşü, Hanbelilerden İbnKudâmede benimsemiştir.⁴⁹¹

Mâlikî mezhebinden el-Karâfi, vakıftan bedelsiz bir şekilde faydalanmanın caiz olmadığı görüşündedir.⁴⁹² el-Venşerîsî, Mâlikîâlimlerinin, maslahatın gözetilmesi şartıylakiraya vermenin caiz olduğu konusunda fetva verdiklerini nakletmiştir. Ayrıca vakıf mülkünü kiralayacak ve artışı kabul edecek birinin bulunması halinde, kiralamanın vakıf mülkünün boş kalmasından daha iyi olacağını belirtmiştir.⁴⁹³ Şafii fukahasındanİbn Salâh, vakıf akarının kiraya verilmesine cevaz vermiş ve töhmet altında kalmaktan uzak durmak gayesiyle bu işlemin açıktan yapılmasını şart koşmuştur.⁴⁹⁴

⁴⁸⁹ Abdullah Durmuş, “*Satım ve İcare (Kiralama) Akitleri*”, 109; Muhammad Ayub, *İslami Finansı Anlamak*, çev.SunaAkten Çürük-Raif Parlakkaya (İstanbul: İktisat yay., 2017),302-303.

⁴⁹⁰ İbn Abdilberr, *el-Kâfi*, (Mektebetü’r-Riyâdi’l-Hadîse, 1978), 2/746; Mecme’u’l-fıkhi’l-İslâmî’nin Kararları ve Tavsiyeleri, Karar no: 4/5/30.

⁴⁹¹ Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed el-Kurtubi İbn Rüşd, *MesâilüEbi'l-Velid İbn Rüşd el-Ced*, thk. Muhammed İbn Habîb et-Teckânî, (Mağrib: Menşûrâtâdâri’l-âfâki’l-cedîde, 1992), 1/543.

⁴⁹² el-Venşerîsî, *el-Mi’yârü’l-mu’rib*, 7/163.

⁴⁹³ el-Venşerîsî, *el-Mi’yârü’l-mu’rib*, 7/42-43.

⁴⁹⁴ İbn Salâh, *el-Fetâvâ*, 205.

Hanefiler, hem vakfın hem de mevkufun aleyhin maslahatını gözetmek maksadıyla vakıf evlerinin kiralanması işini sadece hâkim için caiz görürler.⁴⁹⁵ Vakfın mamur hale gelmesini sağlayacak, onun lehine olan kira şekilleri aşağıdaki gibidir:

a. İcâreteyn:

İkili kiralama anlamına gelir. Gayrimenkul vakıfların kiralanma şekillerinden biridir. İcâreteyn akdi yoluyla finansman, vakıf gayrimenkullerinin yatırım değerine ulaşması için yeniden rehabilite olmasına yönelik bir para desteği sağlama biçimidir. Bu da şu şekilde olur: Vakıflar Müdürlüğü, vakfa ait çorak araziye, dükkânı veya harap bir evi kiralamak üzere gerçek veya tüzel kişiyle sözleşme yapar. Vakıflar Müdürlüğü bu mülkleri imar etmekten ve yatırıma dönüştürmekten acizdir, yani iktisadi olarak onları yeniden rehabilite etmeye ve bakımını yapmaya gücü yoktur. Vakıf mülkünü imar edecek olan bu yatırımcı kişi, Vakıflar Müdürlüğüne iki kira ödemeyi taahhüt eder. Bunlardan birincisi peşin ödenecek bir meblağ (icâre-i mu'accele) olup kiralanacak mülkün değeri kadardır. Diğeri ise daha sonra ödenecek bir meblağ (icâre-i müeccele) olup yatırımcı kişi bunu her yıl Vakıflar Müdürlüğüne öder. Bu şekil bir kiralama, Vakıflar Müdürlüğü'ne bir yandan yatırım faaliyetlerini finanse etme imkânı verirken, diğeryandan bu mülkü hem vakıflar, hem de toplum yararına rehabilite etmesini sağlar.⁴⁹⁶

Bu kiralama türü, yangın, deprem gibi afetler nedeniyle zamanla tahrip olan, buna karşılık onarım ve bakım imkânı bulamayan vakfın görevlerinin ona yeniden kazandırılmasını amaçlar. Bu nedenle, vakfın yeniden çalışır hale getirilmesi için kiralama şartlarının değiştirilmesine ihtiyaç duyulmuştur.

Osmanlı döneminde söz konusu akdin sahih olup olmadığı hususunda fukaha arasında ihtilaf vuku bulmuştur. Kimisi bu akdi desteklerken kimisi de karşı çıkmıştır. Aydınî Resul ve Kınalızâde Ali Çelebi kiralama akdinin uzun süreli olmasına cevaz vermişlerdir. Buna karşılık icâreteyn akdine karşı çıkanlar arasında en meşhur olanı Ebussuûd Efendi'dir. O, bu akdin bâtil bir akit olduğunu ifade etmiştir.

⁴⁹⁵ İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethi'l-kadîr*, 6/208, 224.

⁴⁹⁶ Abdüssettâr İbrahim, *el-Vakf ve devruhufti't-tenmiye*, 2; Hezha Ahmed Najımalđın, *İslam Hukuku Açısından Mali Kaynakların Değerlendirilmesi -Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluşlar Örneği-*, (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 180; Ali Muhyiddîn el-Karadâğî, *İstismâru'l-vakf ve turukuhu'l-kadime ve'l-hadîse*, MektebetüMişkâti'l-İslâmiyye, 8; Öztürk, *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, 108.

Bkz. <http://www.islamonline.net/Arabic/contemporary/2003/03/article01.shtml> Erişim: 12/04/2022

İcâreteynin caiz olduğu görüşünde olanlar, bu akdi zaruret şartları çerçevesinde değerlendirmiş ve “*Zaruretler yasaklanmış olan şeyleri mübahkılar*” hükmünü delil getirmişlerdir. Ayrıca hâkimlerin bu akde cevaz verdiklerini söylemişlerdir. Örneğin Hz. Ömer (ra) savaş yoluyla elde edilen arazileri haraç karşılığında yerli halka vermiş ve onlarla icâre-i tavîle adı verilen uzun süreli, hatta bazen süresi belli olmayan akitler yapılmıştır. Buna karşılık bu akdin bâtil olduğu görüşünde olanlar, bunun hem vakıf hem de vakfın çıkarları açısından zararlı olacağını savunmuşlardır.⁴⁹⁷

b. Mukâtaa / Hikr:

Hikr, vakıflar konusundafukahanın, vakıf idaresininekemediği veya üzerine bina yapamadığı ya da eski binanın yıkılıp yerine yenisinin inşa edilmesi durumunda geliri az olacakvakıf arazileri ve gayrimenkulleri ile ilgili sorunların çözümüne dair buldukları yöntemlerden biridir. Böyle durumlarda fukaha“Hikr”e cevaz vermişlerdir. Buna göre Hikr, yapılan akit gereğince bir arazinin muhtekire (kiralayana) uzun bir müddet için kiraya verilmesi olup o arazide bina yapma veya ağaç dikmek üzere yerleşme hakkı verilmesi, ayrıca bina yapma ve ağaç dikme düşüncesi olmadan teslim almış olduğu araziye nispetle rayiç bedeli (ecr-i misl) ödediği müddetçe orada kalma hakkı verilmesidir. Bu çeşit bir kiralama, hem uzun müddet açısından hem de iki çeşit kira alma açısından daha önce zikrettiğimiz İcâreteyn kiralama şekline yakındır. Bu kiralardan biri peşin olup arazinin değerine yakınken diğeri yıllık ya da aylık olup az miktardadır. Fakat bu kiralama şekli İcâreteyn’den şu yönden ayrılır: Yapılan bina ve dikilen ağaç Hikr’de, muhtekirin yani kiralayan kişinin mülküdür. Çünkü bunları kendi özel parasıyla yapmıştır. İcâreteyn tarzı kiralamada ise bunlar vakfın mülküdür. Çünkü vakıf idaresi, tamir ve inşaat için ya da ağaç dikimi için peşin verilen büyük kirayı harcamıştır.⁴⁹⁸

c. İcâre-i Vâhide-i Kadîme:

İcâre-i vâhide sistemi aylık veya yıllık tekrarlanan kiralar üzerine kuruludur. İcâreteyn ve mukâtaa kiralama şekillerinde olduğu gibi bu uygulamada ayrıca peşin bir bedel bulunmaz. Bununla birlikte, süresinin belirsiz oluşu, ferağ ve intikal benzeri haklar ile güçlendirilmiş bağlayıcılığı, onu sahih kabul edilen klasik kira anlaşmasından

⁴⁹⁷ Beyaztaş, *İslâmHukukundaVakıflarınTağyîriveİstibdâli*, 144.

⁴⁹⁸ Hayruddîner-Remlî,*el-Fetâva'l-ḥayriyyelinef'i'l-beriyye'alâmezhebi'l-İmâmi'l-A'zamEbiHanîfete'n-N'umân*, (Mısır: el-Matbaatü'l-Mîriyye, 1300/1882), 1/25; el-Karadâğî, *İstismâru'l-vakf*, 10; Öztürk, *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, 106.

farklı kılar. Böylece bazen çözüm bulmak için şartların zorlayıcı olması, bazen suiistimal neticesinde vakıf aleyhine gerçekleştirilen tağyîrler, icâreteyn benzeri böyle bir uygulamanın daha ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.⁴⁹⁹

d. Mersad

Arazinin ıslahı ve inşası için vakıf yönetimi ile kiracı arasında yapılan bir anlaşmadır. Bu anlaşmaya göre masraflar, vakfın ödemeyi taahhüt ettiği bir borç olup kiracı bu parayı üründen alır. Daha sonra kiracı, vakıfla üzerinde anlaşmaya vardıkları kirayı vakfa öder. Böyle bir kiralama ancak arazi harap hale gelip onu ıslah etmek için bir gelir olmadığında veya onu uzun müddet kiralamak isteyen çıkmayıp ondan arazinin ıslahı için peşin kira alma imkânı bulunmadığında olur. Böyle bir durumda geriye sadece vakfi kiraya vermek için mümkün olan yollar içinde en son sırada yer alan bu yöntem kalmaktadır.⁵⁰⁰

e. Gedik:

Vakfa ait dükkân ve işyerlerinin uzun süre kiralanmasına imkân tanıyan, aynı zamanda ticari ve sanatsal faaliyetlerin yürütülmesine yardımcı olan kiralama şekillerinden biridir. Bu neviden bir kiralama, vakıf mülklerinin kiralanmasında önemli bir etken olmuştur.⁵⁰¹

Vakıflarda gedik, ilgili kimseye hukuken irtifak hakkı sağlayan sınırlı bir aynî haktır. Kiracı, dükkân sahibi olan vakfa vermesi gereken kirayı ödemediği müddetçe, o yerde kiracı olarak kalma imtiyazına sahiptir. Böylece çoğunlukla vakıflarda uygulanan gedik, vakıf yer üzerinde kiralama süresini sınırsız olarak uzatmaya dayanan bir tağyîre neden olmuştur.

İslâm hukukunda gedik, fikhın zaruret, ihtiyaç ve örfü esas alan aşağıdaki fihhi kaidelere ve benzerlerine dayanılarak kabul edilmiştir:

“Zaruretlar yasaklanan şeyleri mubah kılar”,

“Hacet umumî olsun hususi olsun zaruret menzilesine tenzil olunur,”

“Örf ile ta'yin nas ile ta'yin gibidir”

Bu tür kiralama şekli Osmanlı Devleti'nde uygulanıyordu ve EbüssüûdEfendi buna uygun olarak fetva veriyordu. Fakat daha önceleri bu kiralama şekli, “hakk-ı

⁴⁹⁹ Beyaztaş, *İslâm Hukukunda Vakıfların Tağyîri ve İstibdâli*, 146., Öztürk, *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, 105-106.

⁵⁰⁰ el-Karadâğî, *İstismâru'l-vakf*, 10.

⁵⁰¹ Öztürk, *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, 114.

karâr(vücûb-u karar)” veya “sükna hakkı” ifadeleri ile kaynaklarda yer almaktadır. Ne var ki; bu ilk dönemlerde sınırlayıcı bir özelliğe sahip değildir.

Karar alma hakkı, uzun süreli kullanım hakkı sağlanması suretiyle, yalnızca hakk-ı karârsahibi kişiye aittir. Buradaki amaç, vakıf yerin, kiralayan kişi tarafından benimsenmesi ve böylece ihya ve imar edilmesi, ayrıca kiralayanın bu yönde teşvik edilmesidir.⁵⁰²

⁵⁰² Beyaztaş, *İslâm Hukukunda Vakıfların Tağyîri ve İstibdâli*, 147; el-Karadâğî, *İstismâru 'l-vakf*, 10.

E. Vakıf Yatırım Destekleri

Daha önce vakfın yatırım yoluyla ekonomide önemli bir rol oynadığından, onun satış, istibdâl veya daha önce bahsi geçen kiralama biçimleri gibi diğer bazı işlemler yoluyla doğrudan yatırım yaptığından bahsetmiştik. Buna ilave olarak vakfın, gerek mali finansman yoluyla gerekse katılım yoluyla toplumdaki yatırımları desteklemede önemli rolü olmuştur. Örneğin İslam dünyasında geniş çapta kullanılan en önemli mali destek uygulamalarından biri Karz-ı Hasen'dir. Bu uygulamaya ek olarak müşareke, mudârebe, müzâra'a, musâkât, kiralama gibi uygulamalar da yaygın bir şekilde kullanılmıştır.⁵⁰³ Burada vakfın toplumdaki çeşitli projelere ve iktisadi kalkınmaya nasıl destek ve dayanak olacağından bahsedilecektir.

1. Vakıfların Finansman Sağlayarak Yatırımları Desteklemedeki Rolü

Vakıf kurumlarının rolü sürdürülebilir kalkınmayı sağlamaktır. Bu da, kalıcı ve yenilebilir şekilde kendine doğru çektiği finansal kaynaklar sayesinde sağladığı mali sürdürülebilirlikle mümkündür. Zaten vakfın bir finansman aracı olarak kullanılmasının büyük önemi burada yatmaktadır. Bir yandan o, finansman için yenilenebilir bir kaynak olmayı temsil ederken diğer yandan sosyal sermaye veya sosyal ekonomi teorileriyle tutarlı bir şekilde kâr amacı gütmeyen bir hayır kurumu olma özelliğiyle temayüz etmektedir.⁵⁰⁴

Vakıflar, yapmış oldukları büyük yatırımlar sayesinde büyük bir sorunu çözüyorlardı. Bununla birlikte iktisadi hayatın hemen her aşamasında kredili işlemlere her zaman ihtiyaç duyulmuştur. Halen kendi birikimiyle yatırım yapamayan ve bunu kredi almak yoluyla gerçekleştiremeyen bir kesim bulunmaktadır. Çünkü riba ve faiz şer'an haramdır. Ayrıca bu maddi yatırımların sayı ve boyut olarak büyümeleri ve zamanla yangın, deprem vb. yıkıcı tehlikelere maruz kalma risklerinin artması, bu sorunlara çözüm bulmayı giderek daha dazorunlu hale getirmiştir.⁵⁰⁵ Buradan hareketle para vakfı yoluyla finansman sağlama yönüne gidilmiştir. Çünkü para vakıflarının sunmuş olduğu en önemli şey, iktisadi sektöre büyük bir genişleme ve dinamizm

⁵⁰³ Mehmet Bulut, "Osmanlı Dünyasında Vakıflar ve Finans", *Vakıf ve İktisat -Sempozyum-*, (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014), 34.

⁵⁰⁴ SihâmSârî, "en-Nazariyyâtü'l-iktisâdiyye'l-hadîseli'l-kitâ'i's-sâlisi'l-hayrî ve devruhufi't-tenmiyeti'l-müstedâme: en-nemûzecu'l-Emrîkî", *MecelletüCâmi'ati'l-EmîrAbdulkâdir li'l-'ulûmi'l-İslâmiyye*, 34/1, (2020), 10.

⁵⁰⁵ Muhammed Abdullah Şahin, "Vakıflar, İstihdam ve Sermayeye Erişim", *Vakıf ve İktisat – Sempozyum-*, (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014), 200; Mehmet Genç, "Vakıf ve İktisat", 28.

getirmeleridir. Ayrıca büyük bir kısmı nispeten aşırı pahalı emlak kurumlarından oluşmakta ve bunların yatırıma dönüştürülme sürecine sadece yüksek gelirli insanlar katılabilmektedir.⁵⁰⁶

Mali finansmanın temeli para vakıflarıdır ve bu vakıfların hükmü konusunda fukaha ihtilaf etmiştir:

Fukahadan bazıları para vakfına karşı çıkarken diğer bir kısmı buna cevaz vermiştir. Karşı çıkanlar arasında Şafiiler⁵⁰⁷ bulunmaktadır. Ayrıca Hanbelilerin⁵⁰⁸ meşhur görüşü ile Ebû Hanife ve Ebû Yusuf'un⁵⁰⁹ görüşlerinin muktezası da yine men etme yönündedir. Cevaz verenlere gelince, bunlar Mâlikîler'dir.⁵¹⁰ Ayrıca Hanefilerden Züfer'in görüşü ile İmam Muhammed'in görüşünün muktezası da bu doğrultudadır. Osmanlı döneminde fukahapara vakıfları konusunda farklı görüşlere sahip olmuştur. Ebu Hanife'nin bu konuda cevaz vermeyen görüşüne dayanan Birgivi Mehmet Efendi ve Şeyhülislâm Çivizade Muhittin Efendi para vakıflarına karşı çıkmışlardır. Buna mukabil İbn-i Kemal, Ebussuud Efendi ve Bali Efendi, İmam Züfer'in içtihadına dayanarak para vakıflarını meşru görmüşlerdir. Onların bu fetvaları sayesinde para vakıfları Osmanlı toplumunda yaygınlaşmış ve önemli rol oynamıştır.⁵¹¹

Para vakıflarının caiz olmadığını söyleyenlerin delillerini incelediğimizde onların, vakfin sıhhat şartlarından biri olan ebedilik ile istidlal ettiklerini ama paranın ebedi olmadığını ileri sürdüklerini görüyoruz.⁵¹² Bu delil, Ebû Hureyre'nin: "*Halid'e gelince, siz Halid'e zulmediyorsunuz. O zırhlarını ve harp aletlerini Allah yoluna vakfetti.*"⁵¹³ hadisinde geçen, silahın Allah yolunda vakfedilmesiyle ilgili sabit olan naslarla birlikte tartışılmıştır. Bu harp aletleri taşınır malzemelerdir. Silahın vakfedilmesinin caiz oluşu, taşınır malların, dolayısıyla paranın vakfedilmesinin caiz olduğuna delalet eder. Cevaz vermeyenler, başka bir delille daha istidlal etmişlerdir. O da şudur: vakıf, aslın hapsedilmesi ve menfaatinin hayır olarak dağıtılmasıdır. Zira

⁵⁰⁶ Mehmet Genç, "Vakıf ve İktisat", 28.

⁵⁰⁷ el-Ensârî, *Esnâ'l-metâlib*, 5/517.

⁵⁰⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 640.

⁵⁰⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 6/219; İbn 'Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 30.

⁵¹⁰ Halil b. İshak, *Muhtasarı Halil*, (Dâru'l-Fikir, 2010), 63.

⁵¹¹ Mehmet Bulut, "Osmanlı Dünyasında Vakıflar ve Finans", 34; Mevlüt Çam, "Vakfiyelere Göre İktisadi Teşekküller", *Vakıf ve İktisat -Sempozyum-*, (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014), 39-42, 46.

⁵¹² el-Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 6/220.

⁵¹³ İbn Kudâme, *el-Kâfî fî fikhi'l-İmâm Ahmed*, 2/250.

hadisin bizzat kendisinde “*aslını hapsed ve meyvesini hayır olarak ver*”⁵¹⁴ şeklinde bahsedilmektedir. Para, kendisiyle başka bir şey alınarak menfaat elde edildiğinden bu durumda, aslın hapsedilmesi söz konusu olmamaktadır. Bu delil, para vakıflarına cevaz verenler tarafından da tartışılmıştır: vakfın şer’î maksadı, aslın hapsedilmesi ve menfaatin hayır olarak verilmesidir. Bu da para vakıflarında gerçekleşmektedir. Mecme’u’l-Fikhi’l-İslâmî’nin 140 (6/15) nolu kararında, vakfın, gelirin ve mahsulünün yatırıma dönüştürülmesi ile ilgili olarak şöyle denilmektedir:

“Para vakıfları şer’an caizdir, çünkü vakıftan beklenen, aslın hapsedilmesi ve menfaatin hayır olarak dağıtılması şeklindeki şer’î maksat onda gerçekleşmektedir. Ayrıca paralar tayin edilmek suretiyle belirlenmezler. Aksine bedelleri onların yerine geçer. Karz-ı Hasen için para vakfı caizdir. Ayrıca vakıf yapmaya teşvik etmek ve bu konuda toplu katılımı sağlamak maksadıyla ister doğrudan, ister birkaç vâkıfın bir fona katılması, isterse de nakit vakıf hisseleri ihraç etmek yoluyla olsun yatırım için para vakfı caizdir. Vakfedilen nakit para bir mala yatırılırsa –örneğin nâzırın o parayla bir gayrimenkul satın alması veya bir mamul yaptırması gibi- o varlıklar ve mallar para yerine vakıf olmazlar. Aksine yatırımın devamlılığı için satılması caizdir. Böylece vakıf, nakit meblağın aslı olur.”

Para vakıflarının hükmü ile ilgili görüşleri verdikten sonra, maslahat ve çağın gereklerine en uygun olan şey, vakfa ve topluma fayda sağlayacak şekilde bu vakıflarla çalışmanın caiz olmasıdır.

Selçuklu döneminden günümüze kadar, genel olarak vakıfların tarihini incelediğimizde, vakıfların gayrimenkul ve hayır müesseselerinden oluştuğunu, para vakıflarının bulunmadığını söyleyebiliriz. Ancak günümüze ulaşan çok az vakfiye bulunduğundan, bu durum bizi para vakıflarının tarihi hakkında kesin bir hüküm vermek için doğru bir değerlendirme yapmaya götürmeyebilir. Ayrıca Osmanlı Devleti’nin başlangıcında para vakıfları ender görülen bir konu iken, 16. Yüzyıldan itibaren vakıf kuruluş belgeleri arasında para vakıflarına rastlanmış ve sonraki yüzyıllarda bu para vakıflarının artarak devam ettiği görülmüştür.⁵¹⁵

⁵¹⁴ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 5/406.

⁵¹⁵ MevlütÇam, “Vakfiyelere Göre İktisadi Teşekküller”, 39-42.

Para vakıfları, geniş halk kesimlerinin, sahip oldukları küçük tasarruflarıyla projeler yapmalarına imkân vermiştir. Bu küçük birikim sahipleri, mevcut bir vakfa ilave yapabildikleri gibi, aralarında birleşerek yeni vakıflar oluşturabilmişlerdir. Böylece vakıf sektörü büyük bir genişleme potansiyeli elde etmiştir. Bu yolla esnaf loncaları, yeniçeri odaları, mahalleler, köyler vb. birimler, yaygın şekilde para vakıfları kurup aralarındaki dayanışmayı güçlendirmiş, refah ve riskleri paylaşma imkânı bulmuşlardır. Özellikle mahalle ve köylerde Avâız vergilerini ödemeye yardımcı olmak üzere kurulan para vakıfları, çok yaygın ve etkili olmuştur. Avâız vergisi, devletin savaş gibi olağanüstü masraflarını karşılamak için başvurduğu önemli bir vergiydi. Halkın bunu ödemesi hiç de kolay değildi. Bu alanda kurulan çok sayıda para vakıfları sayesinde halk, vergiyi rahatça ödeyebilmiş, devlet de toplama konusunda zorluk çekmekten kurtulmuştur.⁵¹⁶

Para vakıflarında dinar ve dirhemler iki amaçtan biri için vakfedilirdi: paraya ihtiyaç duyan birine ödünç verilmesi ya da yatırıma dönüştürülmesi.Ödünç olarak verilen para borç mesabesindeydi ve borçlu kişi, durumunu düzeltince bu parayı iade ederdi. Böylece para herhangi bir getirisi olmaksızın başka ihtiyaç sahibi birine ödünç olmak üzere verilirdi. Buna karz-ı hasen denir. Aynı şekilde yatırım için olan para vakıfları vardı. Muhtemelen bu tür vakıflar sahabe devrinde veya tabiîn döneminde başlamıştır. Çünkü Buhârî, Sahîh’indeZührî’den rivayetle, bin dinarını Allah yolunda vakfeden ve onunla ticaret yapması için hizmetlisine veren, kârını da miskin ve yoksullara sadaka olarak dağıtan kişiyle ilgili bir hadis aktarmıştır.⁵¹⁷

2. Toplum Projelerine Likidite Sağlamak İçin Para Vakfı Uygulamaları

a. Doğrudan Para Vakfı

Vâkıfın belirli bir banka hesabına,para vakfındaki gibi, paraları yatırmak yoluyla doğrudan katkıda bulunmasıdır. Daha sonra banka bu fonları, nâzır olarak görev yapacak başka bir vakıf kurumuyla yaptığı anlaşmaya göre yatırıma dönüştürür. Buradan elde edilecek mali gelirler hayır işlerinde harcanır.

Bu modelin kuruluş keyfiyeti ve aşamaları aşağıdaki gibidir:

- Kurucu, parayı güvenilir bir bankanın para vakfı hesabına yatırmak yoluyla dinî kuruluşa veya hayır kurumuna doğrudan bağışta bulunur.

⁵¹⁶ Mehmet Genç, “Vakıfveİktisat”, 28.

⁵¹⁷ İbn Hacerel-‘Askalânî, *Sahîhu ’l-Buhârîme ’aşerhihiFethi ’l-bâri*, 5/405.

- Banka, dinî kuruluş veya hayır kurumu ile yaptığı anlaşmaya dayanarak parayı yatırıma dönüştürür. Daha sonra dinî kuruluş mütevellî rolünü üstlenir ve yatırımdan elde edilen gelirler hayır kurumlarına dağıtılır.

Bu model Malezya, Singapur, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Hindistan, Güney Afrika, İslam Kalkınma Bankası ve Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü "OPEC" de uygulanmaktadır.⁵¹⁸

b. Karz-ı Hasen

Karz lügatte, “kesip koparmak, karşılık vermek” anlamlarına gelmektedir.⁵¹⁹Fukaha ise bu kelimeyi “misliyle geri ödenmesi şartıyla bir malın temlik edilmesi”⁵²⁰ anlamında kullanmışlardır.

ez-Zuhaylî, Karz-ı Hasen’i; bir şahsın başka birine, zimmetinde sabit olacak şekilde, alınan mala eşdeğer ve benzer bir bedel karşılığında, sadece verilen kişiye faydasının dokunması kastıyla bir mal vermesi olarak tarif etmiştir.⁵²¹Allah u Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “*Kimdir Allah’a güzel bir borç verecek o kimse ki, Allah da o borcu kendisine kat kat ödesin. (Rızkı) Allah daraltır ve genişletir. Ancak O’na döndürüleceksiniz.*”⁵²²

Hz. Peygamber’den (sav) şöyle rivayet edilmiştir: “*Her kim iki kez borç gümüş (para) verirse bir kez sadaka vermiş gibi (sevap) alır.*”⁵²³ Yine Allah Resulü (sav) şöyle buyurmuştur: “*Menfaat beklentisi olmaksızın borç vermek sadakanın yarısının yerine geçer.*”⁵²⁴

Karz-ı Hasen Sözleşmesi Yoluyla Kâr Amacı Gütmeyen Vakıf Finansmanı⁵²⁵

Borç ile vakıf finansman düşüncesi, hayır amaçlı borçlar vermeyi hedefleyen hayır amaçlı bir vakıf fonu kurulması esasına dayanır. Bunu da, vâkıfın şartına ve bu konudaki beyanına bağlı bir şekilde, Karz-ı Hasenvererek hayır işlerini finanse etme maksadına yönelik olarak para vakıfları yoluyla gerçekleştirir.Mecme’u’l-Fıhki’l-İslâmî

⁵¹⁸ ‘Ammâr –Süfyân, “el-Vakfu’n-nakdikeuslûbin li tesmînimasâdiritemvîli’l-meşârî’i’l-vakfiyye”, 99-100.

⁵¹⁹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 7/217. (قردض)

⁵²⁰ ed-Desûkî, *Hâşiyetu’d-Desûkî*, 4/359; eş-Şirbîni, *Muğni’l-muhtâc*, 3/29.

⁵²¹ ez-Zühaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmîvedilletühu*, 5/486.

⁵²² Bakara, 2/245.

⁵²³ el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 5/578, (No: 10952) Bâbumâcâe fi fadli’l-ikrâd.

⁵²⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/412, (No: 3806).

⁵²⁵ Hamdî Abdülhamid Abdülkâdir Köşk - Hâsil b. Ma’dî Muhammedel-Ahmerî, “Devru’l-vakf fi temvîli’l-meşrû’âti’s-sağîravifkanlirüyetiel-memleke 2030 dirâsetatbikiyye”, *Mecelletü Külliyyeti’d-Dirâsâti’l-İslâmiyye ve’l-‘Arabiyyeli’l-Benâtbi’l-İskenderiyye*, 4/37, (2021), 326.

bu konu ile ilgili kararında, Karz-ı Hasen amacına yönelik para vakıflarının caiz olduğunu ifade etmiştir.⁵²⁶ Karz-ı Hasen yoluyla para vakıfları, faizsiz kredi arzını arttırmak suretiyle ekonomiyeye nefes alma imkânı vermiştir. Piyasa koşullarına bağlı olarak %10-15 arasındaki bir maliyetle kredi veren sektör olarak büyük ilerleme kaydetmiştir. Bu sayede üretim sektörlerindeki küçük ölçekli birimlerin, ihtiyaç duydukları finansal likiditeye kolay ve ucuz bir şekilde ulaşmalarına imkân sağlanmıştır. Ayrıca para vakıflarının bir diğer önemli katkısı da, ihtiyaç duydukları mevduatı sağlayarak devlet maliyesinin faaliyetlerini aksamadan sürdürmesine yardımcı olmasıdır.⁵²⁷

Para vakıflar toplumun her kesimine borç para vermiş, bunun karşılığında bugünkü bankaların kabul etmeyeceği basit taahhütleri kabul etmiştir. Bu uygulamalar günümüzde bankaların ve finans kurumlarının yapmayacağı uygulamalar olup bu uygulamaların toplumun gelir açısından alt gruplarının borçlanma ihtiyaçlarını mevcut uygulamalara göre daha iyi karşıladığı rahatlıkla söylenebilir.⁵²⁸

Osmanlı para vakıfları, on beşinci yüzyıldan itibaren, ihtiyaç sahiplerine belirli bir mesleğe başlamaları için borç verme veya üretim araçları satın alma gibi küçük projelerin desteklenmesi alanında büyük toplumsal bir role sahipti. Fas'ın Kayseriye bölgesinde insanlara borç vermek için bin okka altının vakfedildiği ve bunun çiftçi ve tüccarın yeniden canlanmasına yol açtığı belirtilmiştir.⁵²⁹

Böylece Karz-ı Hasenyoluyla finansman, küçük proje sahiplerinden ihtiyacı olanları, örneğin yasa dışı tefeci borçlanma yöntemlerinden veya yüksek fiyata vadeli satın almalar gibi kaynaklarını tüketen yöntemler kullanmaktan kurtarır. Toplumun hedeflenen bu kesimi, imkân verilmesi halinde, üretim yapabilir ve Karz-ı Hasenonlara kalıcı bir geçim kaynağı başlatmanın yolunu açabilir.⁵³⁰

Burada şunu da belirtmekte fayda var ki, vakfa ait nakit paranın borç verilmesi yoluyla finansman caiz olduğu gibi, mallardan, üretim araçlarından ve benzerlerinden vakfedilmesi ve ödünç verilmesi sahih olan her malın borç verilmesi yoluyla finansman

⁵²⁶ Mecelletu Mecme'i'l-Fıhki'l-İslâmî, 15/3, 527.

⁵²⁷ Mehmet Genç, "Vakıf ve İktisat", 29.

⁵²⁸ Mevlüt Çam, "Vakfiyelere Göre İktisadi Teşekküller", 63.

⁵²⁹ Fuat Abdullah el-'Umar, *İshâmu'l-vakffî'l-'ameli'l-ehlîve't-tenmiyeti'l-ictimâ'iyye*, (Küveyt: el-Emânetü'l-'âmmeli'l-Evkâfbi'l-Küveyt, 2010), 184.

⁵³⁰ Köşk - el-Ahmerî, "Devru'l-vakffitemvîli'l-meşrû'âti's-sağîra", 327.

caizdir. Tıpkı ödünç verilmek ve bedeli iade edilmek üzere sanayi aletlerinin, tohumların, ahşap, demir ve benzeri hammaddelerin vakfedilmesi gibi.⁵³¹

c. Vakıf Fonları

Vakıf fonu, belirli sayıdaki kişilerden bağış veya hisse yoluyla para toplanmasından ibaret olup bu paraların yatırıma dönüştürülmesini, daha sonra kendisinin yadagelir ve mahsulünün bireylere ve topluma umumi bir menfaat sağlamak amacıyla kamu yararına harcanmasını hedefler.⁵³²

Basit gelire sahip olanlar da dâhil olmak üzere tüm vatandaşların katıldığı vakıf fonları oluşturma fikri, vakıf projelerine bir tür mali ve idari bağımsızlık sağlayan muntazam bir çerçeve içinde vakıf işine yatırım yapmave resmi makamların yerine getiremediği bazı toplumsal ihtiyaçları karşılama çabası olarak ortaya çıkmıştır.

Bu fikir birçok ülke tarafından benimsenmiştir. Bunlardan biri de Malezya devletidir. Uluslararası İslam Üniversitesi tarafından 15 Mart 1999'da üniversitenin bir bölümü olarak kurulan hayır amaçlı vakıf fonu aracılığıyla hayata geçirilmiştir. Üniversitenin eğitim ve kültür işlerini geliştirmek ve öğrencilere yardım etmek için bağış ve yardım toplamaya tahsis edilmiş bir fondur. Aynı şekilde onlarca dolarla ifade edilen bir sermaye ile başlayan ve bugün değeri milyarlarca dolara ulaşan Malezya Hac ve İşbirliği Fonu da buna örnek başka bir fon olarak karşımızda durmaktadır.⁵³³

F. Vakıf Fonlarının Kalkınma Boyutu

1. Sürdürülebilir Sosyo-Ekonomik Kalkınmanın Sağlanmasına Etkisi

Vakıf fonları önemli bir ekonomik kaynaktır, çünkü sermayenin ve milli servetin dondurulmayacağını veya istifadesinin engellenmeyeceğini garanti eder. Bu fonlar, hedef kitlenin şimdiki ve gelecekteki ihtiyaçlarını karşılayan ve sürekli gelir elde etmeyi amaçlayan ekonomik bir kaynaktır, bu da sürdürülebilir kalkınmanın en önemli hedefidir. Vakıf fonları ayrıca ekonomik döngüyü harekete geçirmek, kalkınmayı sağlamak ve ekonomik sorunları çözüme kavuşturmak için çalışır. Özellikle iktisadi gerileme dönemlerinde, ekonominin bunu yapmaktan aciz kalması karşısında, hazineyi finanse eden kaynaklardan biri olarak değerlendirilmesi mümkündür. Ayrıca vakıf fonlarının ekonomik kalkınmadaki rolünü, ticari hareketliliği teşvik etmesi yönüyle öne

⁵³¹ es-Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebîr*, (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 1/210; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 6/219.

⁵³² Muhammed ez-Zuhaylî, “es-Sanâdiku'l-vakfiyye'l-mu'âsiratekyîfuha, eşkâluha, hükmuha, müşkilâtuha”, *el-Hakk, Cem'iyetü'l-İmârâtli'l-muhâmînve'l-kânûniyyîn*, (Mart 2008), 3.

⁵³³ Köşk - el-Ahmerî, “Devru'l-vakffitemvîli'l-meşrû'âti's-sağîra”, 335.

çıkarmak mümkündür. Çünkü vakıf fonları yollar inşa etmek, şehirleri birbirine bağlamak vebu şehirleri su ve diğer muhtelif tesisler ve hizmetlerle donatmak, gayrimenkul yatırımlarla iç ticaretin canlanmasına katkıda bulunmak için ticari çarşılar inşa etmek ve bunları kiraya vermek suretiyle ticari hareketliliği teşvik etmeye katkıda bulunur. Aynı şekilde vakıf fonları, kendi içinde vakıf parasını arttırma ve kendi kendini finanse etme ilkesine dayalı olarak, vakıf varlıklarını ve fonlarını yatırım projelerinde değerlendirmeye çalıştığı için üretim sürecini de destekler. Bu yüzden yatırım, üretim ve bayındırlık işleri, vakıf kurumunun giderleri ve yükleri nedeniyle vakıf varlıklarının bekasının ve devamlılığının temellerinden biri olmuştur. Vakıf fonlarının rolü yalnızca hizmetlerin yerine getirilmesiyle sınırlı değildir, aynı zamanda vakfın sözde kendi kendini finanse etmesini garanti eden yatırım ve üretime kadar uzanır.⁵³⁴

2. Sermaye Birikiminin Artması

Ekonomik kalkınma, ülkelerin tüm masraflarını karşılayamadığı devasa fonlara ihtiyaç duyar; bu da, kalkınma sürecine katılmada ve ekonomik faaliyetin çarkını hareket ettirmede sermaye unsurunu atıl bırakan istifçilikle mücadele etmek suretiyle vakıfların bu kalkınmayı finanse etmeye katkı vermesini gerekli kılar. Bu yönüyle vakıf sadece geleceğe yönelik bir yatırım değil, yeni vakıfların katılımıyla her geçen gün büyüyen kümülatif bir yatırımdır.

Küçük ve orta ölçekli işletmelerin finans kuruluşları tarafından finanse edilmeye ihtiyaç duydukları nazarı dikkate alındığında, vakıf fonlarının da küçük ve orta ölçekli işletmelerin finansmanına katkıda bulunduğunu söyleyebiliriz. Vakıf fonlarının, Karz-ı Hasen'eait özel bir fon oluşturmak suretiyle Karz-ı Hasen'ikullanarak bu kuruluşlara finansman kaynağı oluşturmaları mümkündür. Nitekim bu fon, vakıf senetleri ve sukûk ihraç ederek vakıf fonlarını harekete geçirmekte, ardından vakıf fonlarını küçük ve orta ölçekli işletmeleri finanse etmek için yönlendirmekte veya müşâreke, mudârebe, istisnâ' ve diğer yöntemler gibi, kurumların faaliyetinin tabiatına uygun kurumsal biçimlerle finansman sağlamaktadır. Bunlara ilave olarak vakıf fonu, sermaye artırımına katkıda bulunan kârdan pay alarak istifade etmektedir. Vakıf fonlarının sosyal kalkınmadaki rolü, toplumdaki sınıf farklılıklarının azaltılmasına katkıda bulunan sosyal istikrarın sağlanmasıyla da öne çıkmaktadır. Bu da, fakir ve muhtaç insanların temel

⁵³⁴ Fakîkî Su'âd, *Tatvîru sanâdiki'l-evkâfve devruha fî tenmiyeti'l-iktisâdi'l-ictimâ'i, dirâse mukarane beyn e'l-Küveyt, Mâlîzyâve'l-Cezâir*, (Cezayir: Câmi'atu Ahmed Dirâye, Doktora Tezi, 2019), 50-53.

ihtiyaçlarının karşılanması, sağlık, eğitim ve yaşam standartlarının yükseltilmesi ve toplumda dilencilik olgusunun hafifletilmesi yoluyla yoksullukla mücadeleye katılmakla mümkündür. Bu ise, yoksulların bakımı için bir vakıf fonunun kurulması yoluyla olur ki, bu fon fikri, vakfa ait varlıkları bir araya getirip bunları muhtelif yatırım şekillerinin birinde yatırıma dönüştürme, örneğin bazı projelere iştirak etme düşüncesine dayanmaktadır. Bu yatırımların getirisi, yoksullara ihtiyaçlarının yükünü hafifleten yardımlar şeklinde ödenir.

3. Vakıf Sukûkuyla Finansman

Sak, terim olarak fukaha tarafından; şekil ve mahiyetleri ne olursa olsun, mali veya ictimai olsun, çeşitli işlemlerin, olguların ve davaların yazıldığı ve her iki taraf arasında hakkı tesis eden bir kitap olarak tarif edilmektedir. Dolayısıyla vakıf sukûku; “*vakfedilen parayı temsil eden ve vakıf sözleşmesine dayanan, eşit değerdeve tedavül/ciro edilebilen yazılı belgeler veya sertifikalardan ibarettir.*”⁵³⁵

Bu tarif, İslami Finansal Kuruluşlar Muhasebe ve Denetim Kurumu'nun (AAOIFI) yaptığı tanımın hemen hemen aynısıdır. Nitekim kurum vakıf sukûkunu: “*Malların, faydaların veya hizmetlerin mülkiyetindeki veyahut belirli bir projenin veya özel bir yatırım faaliyetinin varlıklarındaki ortak payları temsil eden eşit değerdeki belgelerdir. Bu, sukûkun kıymeti tahsil edildikten ve taahhüt için kapıyı kapattıktan ve tedavüle çıkarıldıkları amaç doğrultusunda kullanmaya başladıktan sonradır.*” şeklinde tanımlamıştır.⁵³⁶

Vakıf sukûkları, gayrimenkul, arazi ve diğer ‘aynlar gibi sabit varlıkları temsil ettiği gibi, aynı şekilde arabalar, nakit para ve diğer menkul mallar gibi taşınır varlıkları da temsil edebilir.

Son dönemde birçok ülkenin benimsediği projeler arasında Malezya'nın öncüsü olduğu Vakıf Hisseleri Projesi yer almaktadır. Nitekim bu projeye ilgili çalışmalar 1983 yılında Malezya'daki ilk İslami banka olan “Bank IslâmMalaysia” ile başlamıştır. Malezya Merkez Bankası yetkilileri, İslami bankanın, faiz içermeleri sebebiyle hazine senetleri almak istemediğini fark ettiler. Bunun üzerine Merkez Bankası faizsiz yatırım

⁵³⁵ Ma'bed Ali el-Cârihî – Abdülazîm Celâl Ebû Zeyd, *es-Sukûk kadâyâ fikhiyye ve iktisâdiyye*, Masrifu'l-İmârâti'l-İslâmiyye, el-İmârâti'l-'Arabiyye'l-Müttehede, 5.

⁵³⁶ Heyetü'l-Muhâsebe ve'l-Mürâca'eli'l-Müessesâti'l-Mâliyye'l-İslâmiyye (AAOIFI), *el-Me'âyîru 'ş-Şer'iyye: el-Mi'yâru 'ş-Şer'i*, no: 17, Sukûku'l-istismâr, 2. Bend, 2010, 238.

senetleri çıkardı. Ardından Mecme’u’l-Fıkhî’l-İslâmî, Mukârazasenetleri⁵³⁷ ile yatırım senetlerinin⁵³⁸ İslami finans şirketlerinde dolaşıma girmesine ilişkin 08/04/1988 tarih ve 05 sayılı kararını yayınladı.⁵³⁹

4. Posta ve Banka Hesapları

Likit nakit para hesaplarından neşet etmesi sebebiyle, bir nevi para vakfi sayılabilecek yöntemler arasında yer almaktadır. Bunlar cari banka ve posta hesaplarından vakıflar lehine kesinti yapılarak aktarılan nakit tutarlardır. Vakıf nâzırı tarafından vakfin kaynaklarını değerli hale getirmek için ortaya konan bir çabadır. Örneğin nâzır, bazı yatırım modelleri önerebilir ve cari hesap sahiplerinden, hesaplara aktarılan tutarların %01, %02,5, %05’i gibi değişen oranlarda katkısını talep edebilir. Böyle bir şey, hesap sahiplerini vakıfların kurulmasına katkıda bulunmaya ve sadaka-i câriyeye katılmaya teşvik edecektir. Bu işlem yıllık bazda olabilir, böylece hissedar bunun ağırlığını hissetmez. Ayrıca vakıf idaresine veya nâzıra, bağışçının yıllık olarak belirli bir yüzdeyi ödemeyi taahhüt ettiği vakıf formunda yer alan vakıfların ıslah edilmesi veya yeni vakıfların kurulması için harcanabilecek önemli vakıf fonlarını izlemesine imkân verir.

Bu finansal tutarlar, özellikle büyük nakit akışları ve likiditesi olan posta veya banka bakiyeleri söz konusu olduğunda dikkate alınabilir.⁵⁴⁰

5. Elektronik Para Vakfi

Muhtemelen teknoloji ve bilgi devrimi bu çağı karakterize eden en önemli özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, tüm resmi ve gayri resmi kuruluşlar, bu küresel hizmetlerden mümkün olduğunca çabuk faydalanmaya gayret etmiştir. Cesaret verici önemli girişimlerden biri, vakıf kurumlarının vakıf kaynaklarını daha değerli hale

⁵³⁷ Mukâra zasetleri, eşit değerde birimler ve sahipleri adına kayıtlı olmak esası üzerine kurulu Mudârebe sermayeli sukûku piyasaya sürmesi yoluyla Mudârebe sermayesinin bölünmesine dayanan bir yatırımaracıdır. Sukûk sahipleri Mudârebe sermayesinde ve ona dönüş en şeylerde, her birinin sahiplik oranının ispetinde ortak paylara sahiptirler. Bu yatırımaracının Mukâraza Sukûku olarak isimlendirilmesi tercih edilmektedir. Bkz. Mecme’u’l-Fıkhî’l-İslâmî’nin Suudi Arabistan’ın Cidde kentinde 06-11 Şubat 1988 tarihinde gerçekleştirilen dördüncü oturumu. el-Fetâvâ, <https://al-maktaba.org/> (Erişim 09.06.2022.)

⁵³⁸ Para toplayan şirketler tarafından piyasaya sürülen bir menkul kıymet türüdür ve sukûk sahibi, sukûkun değeri oranında kâr akatılır ve zarar akatlanır. Tasfiye sonunu alma hakkına sahiptir ve anlaşmaya varıldığı takdirde sukûkun kıymetini gerialır. Yatırım Sukûku, daha önce geçtiği üzere piyasaya sürülmesi, dolaşıma girmesi ve ticaretin çeşitli şekillerinde kullanılması meşrudur. Bkz. İslam Araştırmaları Akademisi’nin 1965 yılında Mısır’da bankacılık işlemlerine ilişkin konferansı. Hükümü’t-te’amülfi’s-senedât. www.mubasher.info/ (Erişim 01.03.2022.)

⁵³⁹ Dervîş ‘Ammâr – KûdîdSüfyân, “el-Vakfu’n-nakdî ke uslûb litesmîni masâdiri temvîli’l-meşârî’i’l-vakfiyye-‘ard tecârübiba’ di’ d-düvel-”, *Mecelletü’l-İstrâtiyyeve’t-tenmiye*, 12/1, (2022), 107.

⁵⁴⁰ ‘Ammâr – Süfyân, “el-Vakfu’n-nakdî”, 107.

getirmek için elektronik haberleşme ve sosyal iletişim araçlarına yatırım yapmasıdır. Böylelikle vakıf finansman kaynağına ulaşma araçlarından esinlenen ve Elektronik Para Vakfı olarak adlandırılan yeni bir formül sahneye çıkmıştır.

Elektronik vakıfla kastedilen şey, teknoloji ve elektronik bankacılık hizmetleri alanındaki gelişmelerden yararlanmak ve bu teknolojiyi, bir hesaptan diğerine havale yapmak yoluyla yerel ve uluslararası düzeyde hayır kurumlarına bağışları ulaştırmak için kullanmaktır. Bunun yanı sıra bu işlemleri kayıt altına alacak elektronik sistemleri tasarlamak ve bunları takip etmek, böylelikle yetkilendirildiği alanlarda otomatik olarak kullanımı da kastedilmektedir. Elektronik araçların, İnternet bankacılığı hizmeti gibi, vakıflardan sorumlu kuruluşlara bağış yapmak için kullanılması mümkündür.⁵⁴¹

Elektronik para vakfı büyük bir öneme sahip olup hem vakfedene hem vakfedilen mala hem de topluma yarar sağlamaktadır. Muhtemelen bunlar içinde en fazla öne çıkanı, karmaşık idari prosedürlere ihtiyaç duyabileceğimiz geleneksel yöntemlere kıyasla, bireyleri sadakalarını kolay ve güvenli bir şekilde ödemeye teşvik etmesidir. Elektronik araçlar ayrıca, geleneksel yol ve yöntemlerle ödenmesi zor olan büyük meblağların elektronik ortamda ödenmesine bağlı olarak vakıf kaynaklarının artması suretiyle hayır kuruluşlarına yönelik sadaka-i cariye'nin etkinleştirilmesine ve bankalardan bu kuruluşlara yapılan para transferleri risklerinin en aza indirilmesine katkıda bulunmaktadır. Aynı şekilde bankalar, bağışçıların nakit akışını mümkün olduğunca koruduğu için bu tür vakfı da teşvik edebilirler. Bunlara ilave olarak, bankanın vakıflardan sorumlu kuruluşlara elektronik olarak ödeme yapmasına yetki vererek, büyük para kazananları zekât ve sadaka ödemeye teşvik ederek genel olarak topluma hizmet edebilir.

Elektronik Para Vakfı'nın ayrıca önemi, araştırmanın ilk bölümünde ele aldığımız elektronik vakıf ve Blockchain teknolojisinin kullanımı hakkında verdiğimiz bilgilerden kaynaklanmaktadır.

Çünkü muayyen bir vakfın kurulması veya desteklenmesi işleminin internet üzerinden sınırlı ve güvenli adımlar çerçevesinde uygulama ve yönetme imkânının var olması, vakfın karşı karşıya olduğu idari ve mali sorunlar da dâhil olmak üzere birçok sorunu çözer ve vakfı daha verimli hale getirir.

⁵⁴¹ Cafer Hâni Muhammed, "el-Vakfu'n-nakdi'l-İliktrûnî beyne 'avlâmeti's-sadakati'l-câriyeye 'asraneti'l-manzûmeti'l-vakfiyye", *Mecelletu İktisâdiyyâtu'l-A'mâlve't-Ticâre* 6, (Eylül 2018), 27.

Genel olarak Osmanlı'nın para vakıfları tecrübesini, bugün karşı karşıya olduğumuz ekonomik ve mali sorunlara çözümler bulmak açısından değerlendirmekte fayda vardır. Bankacılık hizmetlerinin ve müşterek öneme sahip kredi piyasalarının günümüzde karşılaştığı sorunların çözümü açısından alternatif bir model olarak değerlendirilmesi, İslam dünyası için ayrı bir öneme sahiptir. Osmanlı dünyasında vakıflar, toplumun çeşitli ihtiyaçlarının karşılanmasında en önemli kurumlardan biri olarak kabul edilmiştir. Osmanlı mali sisteminde genel olarak toplum tarafından benimsenen değer sistemine göre borç ilişkilerinin düzenlenmesinde, tefecilik gibi faaliyetlerin önlenmesinde ve mali piyasalarda belirli bir istikrarın sağlanmasında mali vakıfların önemli bir role sahip olduğu görülmektedir.

Osmanlılarda bilinen ilk para vakfı, Fatih Sultan Mehmet'in, geliri Yeniçeri Ocaklarına verilen etlerin sübvansiyonunda kullanılmak üzere vakfettiği 24.000 altın tutarındaki vakıftır. İstanbul'da Fatih'ten itibaren 1456-1551 yılları arasında 1161 para vakfı vardı. Para vakıfları Osmanlı'nın son dönemlerine kadar önemini korumuştur. Nitekim 18. Yüzyıl vakıflarının % 31,7 ve 19. yüzyıl vakıflarının ise % 56,8'inin para vakıfları olduğu tespit edilmiştir.⁵⁴²

Bunlara ilave olarak, bireylerin ellerindeki birikimlerin yatırıma dönüştürülmesinde para vakıfları hayati bir rol oynamıştır. Böylece birçok ekonomik ve sosyal projeyi gerçekleştirecek altyapıyı kurdular. Osmanlı dünyasında kredi piyasasının gelişmesinde para vakıflarının önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. İktisadi ve ticari faaliyetlerin sadece belirli şehirlerde değil, bölgesel ve hatta uluslararası ekonomik ve ticari faaliyetlerin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Para vakıflarının büyük ilgi gören en özgün yönlerinden biri, kredi ve sermaye piyasalarında vakfin ruhunu yansıtmasıdır. Bilindiği üzere Osmanlı para kurumlarının birikimi nihayet Türkiye'de Cumhuriyet döneminde Vakıflar Bankası'na dönüşmüştür.⁵⁴³

1908 yılında vakıf sandıklarına yatırılan para 90.000 Osmanlı lirası olup bu meblağ çalıştırılarak 11.000'den fazla şer'î işlem gerçekleştirilmiş ve tüm işlemler muhasebe defterlerine kaydedilmiştir. 1938 yılı sonu itibarıyla vakıf sandıklarına vakfedilen paralar 4.879.090 liraya ulaşmıştır.⁵⁴⁴

⁵⁴² Bahaeddin Yediyıldız, "18. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu", T.V.D. yayını, 5-41.

⁵⁴³ Mehmet Bulut, "Osmanlı Dünyasında Vakıflar ve Finans", 35. Bkz. Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları :Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, (Ankara : TürkTarihKurumu, 2003), 82-87.

⁵⁴⁴ Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları*, 88-89.

G. Vakıfların Müşâreke Yoluyla Yatırımları Desteklemesi

Vakfın mali finansman ve para vakfı yoluyla proje ve yatırımları desteklemede rolü olduğu daha önce belirtilmişti. Aynı şekilde müşâreke yoluyla, kâr ve zarara ortak olarak, bu yatırımları desteklemede de rolü vardır. Bu şekildeki bir müşâreke, toplumdaki yatırımlar için destekleyici bir vesiledir. Zira bazen ortağa para vererek destek olur, bazen de belirli bir proje için gerekli olan malzemeleri temin ederek destek olur.

Müşâreke: iki veya daha fazla kişi arasında akdedilen bir ortaklıktır. Buna göre sermaye (varlık) ve kâr aralarında müşterek olup eğer zarar varsa, ana sözleşmede kararlaştırıldığı şekilde ortaklar arasında her ortağın katkısı oranında paylaşılır.⁵⁴⁵

Müşârekeyoluyla vakfın finansmanı, finansmanın amacı ile sona eren geçici bir finansman olduğundan, vakıfmüşârekeyöntemlerinin çeşitli şekiller alması mümkündür. Bunlardan bazıları şunlardır:⁵⁴⁶

1. Özel Anlaşmalı Mudârebe

Mudârebe akdi, temelde, para sahiplerinin işverenlere finansman sağladığı bir finans sözleşmesidir. Bu yüzden Mudârebe; “*kârı aralarında şart koştuıkları şekilde paylaşmak üzere kişinin parayı kullanacak birine vermesidir.*” şeklinde tanımlanır. Buna göre para bir yanda iş bir yandadır ve kârın taksimi, sözleşmedeki anlaşmaya göredir.⁵⁴⁷ Mudarebede sermaye sahibine “Rabbü’l-mâl”, işi yürüten “Mudârip” adı verilir.⁵⁴⁸

Özel Anlaşmalı Mudârebe yöntemiyle yapılan finansman, Sınırlı Mudârebe’nin meşruiyetine dayanmaktadır. Bu da, Rabbü’l-mâl’in Mudârib’e işi, yeri, zamanı, işin niteliğini ve çalışacağı kişileri belirlemesiyle olur.⁵⁴⁹

Küçük projeler için hayır amaçlı vakıf fonu sağlamayı hedefleyen vakıf katılımının tabiatına uygun olan budur. Çünkü belirli bir anlaşma finanse edilir ve süresinin sona ermesiyle müşârekede sona erer. Sınırlı ve süreli bir Mudârebesözleşmesi,

⁵⁴⁵ Hamdi Döndüren, *Ticaret Rehberi*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2002), 95.

⁵⁴⁶ Köşk - el-Ahmerî, “Devru’l-vakffitemvili’l-meşrû’âti’s-sağira”, 333.

⁵⁴⁷ Döndüren, *Ticaret Rehberi*, 94; el-Bâbertî, *el-‘Înâyeşerhu’l-Hidâye*, (Dâru’l-Fikr, ty.), 5/446; Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları*, 74.

⁵⁴⁸ Enver Osman Kaan, *İslam Hukukunda Şirket Yapısı ve Sürekliliği Sorunu*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 37.

⁵⁴⁹ el-Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, 6/87; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 5/40.

anlaşma süresinin dolmasıyla tamamlanır. Özel Anlaşmalı Mudârebe yöntemi aşağıdaki aşamalara dayanır:⁵⁵⁰

1- Özel anlaşma için finansman başvurusunda bulunan kişi, Mudârebe yoluyla finansman başvurusunda bulunur.

2- Fon, anlaşmayı inceledikten ve müşterinin hayır amaçlı finansman için yeterli ve uygun olduğundan emin olduktan sonra, anlaşma süresiyle sınırlı ve geçici bir Mudârebe sözleşmesi yapar.

3- Fon, anlaşma için istenen sermayenin tamamını sağlayarak iştirak edebilir veya Mudârib'in ihtiyacına göre anlaşmanın bir kısmını finanse edebilir. Bu durumda sermayenin bir kısmında Mudârip ile ortak olacaktır.⁵⁵¹

Böylece vakıf, bu projelerin gerçekleştirilmesine ve topluma ne denli faydalı olduğunu değerlendirdikten sonra desteğe muhtaç gördüğü projelerin hayata geçirilmesine yardımcı olur.

2. Eksilen Müşâreke Yoluyla Finansman

Eksilen Müşâreke, iki taraf arasında bir ortaklık olup şirket sözleşmesinde öngörülen belirli bir sistemle şirketin, içlerinden birinin özel mülkiyetine geçmesidir.⁵⁵²

Eksilen Müşâreke Yoluyla Finansman adımları, vakıf fonu ile finanse edilecek proje arasında, küçük bir sanayi veya tarımsal projeyi ve benzerlerini, aralarında ortaklık yaparak finanse etmeleri üzerine kuruludur. Proje varlıkları vakfın finansmanı ile satın alınır ve her birinin payı hisse şeklinde belirlenir. Vakıf ortağı, karşı tarafın sahip olduğu bu hisselerden her yıl belirli bir miktarını almak isterse buna hakkı vardır. Böylece vakıf hisseleri eksilirken, diğer ortağın payları aynı miktarda artar. Vakfın projedeki payı belirli bir programa göre ödenir. Bu, projeden elde edilen gelirin bir bölümünden yapılır. İki taraf arasında, elde edilen getiri yüzdesi üzerinde anlaşmaya varıldığı gibi, müşteri payından ne kadar düşüleceği konusunda da anlaşmaya varılır.⁵⁵³

Eksilen Müşâreke, satış vaadi içeren bir ortaklık sözleşmesi olup finansman ortağı, üzerinde anlaşmaya varılan hususlara uygun olarak kademeli bir şekilde ortaklıktan çıkarılır. Böyle bir akit, şer'î şartları yerine getirmesi halinde geçerli bir

⁵⁵⁰ Sâmi Hammûd, *Tatvîru'l-a'mâli'l-masrifîyye*, (Ammân: Matba'atu's-Şark ve Mektebetühâ, 1982), 422-424.

⁵⁵¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/21.

⁵⁵² Şevkî Ahmed Dünya, "el-İcâretü'l-müntehiyebi't-temlik –el-Müşâreketü'l-mütenâkisamine'l-edevâti'l-mâliyye'l-İslâmî li temvîli'l-meşrû'ât", *Mecelletü Merkez Sâlih Kâmilli'l-İktisâdi'l-İslâmî*, 3/9, (1999), 57.

⁵⁵³ Dünya, "el-İcâretü'l-müntehiyebi't-temlik", 58-62.

sözleşmedir. Mecme'u'l-Fıkhî'l-İslâmi'd-Devlî'nin Eksilen Müşâreke ve şer'î kurallarına ilişkin kararında şu ifadeler yer verilmiştir:

1- Eksilen Müşâreke: Gelir getiren bir projede iki tarafın ortak olduğu yeni bir işlem olup ortaklardan biri diğerinin payını kademeli olarak satın almayı taahhüt eder. Bu satın alma işleminin, ister satın alan tarafın gelirdeki payından ister diğer kaynaklardan gerçekleştirilmesi arasında fark yoktur.

2- Eksilen Müşârekenin Dayanağı: Bu, iki taraf arasında akdedilen bir sözleşme olup taraflardan her biri şirket sermayesine bir pay katar. Bu pay nakit para olabileceği gibi müteakvim mal da olabilir. Bununla birlikte, kârın nasıl dağıtılacağına ve her birinin -olması halinde- zararı şirketteki payı kadar üstleneceğine dair bir beyanlarının olması gerekir.

3- Eksilen Müşâreke, iki taraftan sadece birinin, karşı tarafın seçme hakkının olması şartıyla, diğer tarafın hissesine sahip olacağına dair bağlayıcı bir vaadinin olmasını gerekli kılar. Bu ise, payın her bir parçasına sahip olurken, karşılıklı icap ve kabul bildirimlerini bir şekilde ifade etmek suretiyle de olsa, satış sözleşmesi akdetmek yoluyla olur.

4- Ortaklardan biri, diğer ortağının payını belirli bir ücret karşılığında ve sınırlı bir süre için kiralayabilir ve ortaklardan her biri kendi payı miktarınca temel bakımdan sorumludur.

5- Eksilen Müşâreke, şirketlere has genel hükümlere uyulması ve aşağıdaki kurallara riayet edilmesi halinde meşrudur:

a- Taraflardan biri, şirket kuruluşu sırasında, diğer ortağın hissesini aynı değerde satın almayı taahhüt etmemeli, çünkü bunda bir ortağın diğer ortağının payını garanti etmesi söz konusudur. Bunun yerine, payın satış fiyatı, satış günündeki piyasa değeri veya satış anında kararlaştırılan değer üzerinden belirlenmelidir.

b- Taraflardan birine sigorta veya bakım masrafları ve diğer tüm masrafları üstlenmesi şart koşulmamalı, aksine bu masraflar paylar miktarınca ortaklık havuzundan karşılanmalıdır.

c- Ortakların kazançları cari olan oranlarda belirlenmeli, kârdan maktu bir meblağın veya katılım meblağının bir yüzdesinin şart koşulması caiz değildir.

d- Ortaklıkla alakalı sözleşmeler ile yükümlülükler arasında bir ayırımı gidilmesi gerekir.

e- Taraflardan birinin, yapmış olduğu finansman katkısını geri alma hakkının olduğunu şart koşmaması gerekir.⁵⁵⁴

3. Müsâkât ve Müzâraa Akdiyle Müşâreke:

Müşâreke akdiyle yapılan vakıf yatırım şekillerinden biri de Müsâkât ve Müzâraa'dır. Müsâkât, her iki tarafın ağaçların bakımı konusunda bir akit yapması ve meyvenin ağaç sahibi ile bakımını yapan arasında müşterek olmasıdır. Müsâkât, meyveli ağaçlara has bir akittir. Müsâkât ile Müzâraa arasındaki fark, akit mahalliyle ilgili olarak ortaya çıkmaktadır. Müzâraa'da akit konusundaki ekilen toprak ve ağaçlardır. Buna karşılık Müsâkât'ta akit konusu, meyve verebilmesi için sulama ve bakım gerektiren ağaçlardır. Müzâraa'nın meşruiyeti konusunda ileri sürülen deliller Müsâkâtın meşruiyeti için de geçerlidir.⁵⁵⁵ Bu yüzden sadece Müsâkât ve ahkamıyla ilgili bilgiler vermeye yetineceğiz. Ayrıca vakıfların Müsâkât akdiyle ilgili olarak ne tür faaliyetleri olabileceğine değineceğiz. Şunu da belirtelim ki, Müsâkât için geçerli olan hususlar Müzâraa için de geçerlidir.

Müsâkât akdi, yatırım ve uzun vadeli finansman şekillerinden biri olarak kabul edilmektedir. Vakıflar Müdürlüğü'nün bunu kullanması ve hem kendisi için hem de çeşitli üretim dönemlerinde başkaları için sulama yapması mümkündür. Özellikle sulamada, damlama sistemi gibi toprağı koruyan aynı zamanda su kaynaklarını optimal seviyede kullanmaya yardımcı olan modern tekniklerden istifade ediyorsa başkaları için sulama yapması daha uygundur.

a. Müsâkât'ın lügat anlamı:

“S-k-y” kökünden türeyen “müsâkât” kelimesi “müfâ'ale” babından olup müşâreket yani ortaklık bildirir. Şöyle deriz: للرقى مطروية أو أرضه أو كلاًهما، أي جعل لهما. ⁵⁵⁶ Hayvanlarını, arazisini ya da her ikisini suladı, yani onlara su verdi.

Mecelle'de şu şekilde tarif edilmiştir: “Müsâkât, bir taraftan eşcâr ve diğer taraftan terbiye olmak ve hâsıl olan meyve beyinlerinde taksim olunmak üzere bir nev' şirkettir” (md. 1441).⁵⁵⁷

⁵⁵⁴ İslam Fıkıh Akademisinin Kararları ve Tavsiyeleri. 6-11 Mart 2004 tarihleri arasında Umman Sultanlığının Muskat şehrinde, Eksilen Müşâreke ve Şer'î Kuralları'na ilişkin düzenlenen on beşinci oturumu. Bkz. <https://iifa-aifi.org/ar/2146.html> Erişim: 26.05.2022

⁵⁵⁵ Abdülmelik Sa'dân – Mahmûd Bûtre'a, “‘Ukûdu'l-müzâra'ave'l-müsâkâtve'l-mudâraba fi kânûni'l-evkâfi'l-Cezâirî –te'silşer'i-” *Mecelletü'l-İhyâ*, 2/2, (Mayıs 2020), 327.

⁵⁵⁶ Cemâluddîn Muhammed b.Mükerrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâr Sâdır, 2003), “sky”, 14/394.

⁵⁵⁷ Hamdi Döndüren, “Müsâkât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları,

b. Müsâkâtın İslam Fıkına göre tarifi:

Fukaha, müsâkâtı bir birine yakın şekilde tarif etmişlerdir. Bunlardan bazılarını vermek istiyoruz:

Mâlikîlere göre müsâkâtın tarifi: ed-Derdîr şu şekilde tarif etmiştir: “*Mahsulün bir kısmı karşılığında ağaçların ya da bitkilerin bakımını, “sâkaytü” veya “âmeltü” sığasıyla üstlenme akdidir.*”⁵⁵⁸

Mâlikîlere göre müsâkât akdi, sahibinin bakımını yapmaktan aciz kalması durumunda, meyve veren ağaç türlerinde ve ekinde olabilir.

Hanefilere göre müsâkâtın tarifi: Kâsânî onu şu şekilde tarif etmiştir: “*Cevazı gerektiren diğer şartların yanı sıra topraktan elde edilen mahsulün bir kısmı karşılığında yapılan çalışma akdidir.*”⁵⁵⁹ Hanefî mezhebine göre müsâkât akdi, bu tür işlerde çalışma şartlarını yerine getirmenin yanı sıra mahsulden belirli bir miktarın ücret olarak verildiği bir çalışma akdidir.

Şafilere göre müsâkâtın tarifi: Mâverdîmüsâkâtı: “*Meyvesinin bir kısmı karşılığında hurma ve ağaç bakımı yapmak*”⁵⁶⁰ şeklinde tarif etmiştir. Bu tarif, müsâkâtı, sadece hurma ağaçlarıyla sınırlandırmaktadır. Ne var ki Şâfiilermüsâkâtı üzüm bağları için de caiz görürler. Ama diğer meyve veren ağaç türleri için caiz görmezler. Onlara göre müsâkât sadece ağaçların sulanmasıyla sınırlı değildir, ağacın verimini ve meyvesini arttıracak bütün işleri de kapsar.⁵⁶¹

Hanbelilere göre müsâkâtın tarifi: İbn Kudâme el-Hanbelî müsâkâtı bir kimsenin, belirli bir miktar meyve karşılığında ağaçlarını sulaması ve diğer bakımlarını yapması için başka birine teslim etmesi olarak tarif etmektedir.⁵⁶²

Bu tariften müsâkâtın sadece ağaçlarla ilgili olduğu ve sulama işiyle sınırlı kalmayıp ağacın ihtiyaç duyduğu her türlü bakımı da kapsadığı anlaşılmaktadır.

Fukahanınmüsâkât ile ilgili verdiğimiz tanımlarından anlaşıldığına göre Mâlikîler, Hanefiler ve Hanbeliler gibi bazı mezhepler müsâkât akdini geniş tutmayı tercih

2006), 32/70.

⁵⁵⁸ Ebü'l-Berekât Ahmed b. Muhammed ed-Derdîr, *Akrebü'l-mesâlikli-mezhebi'l-İmâm Mâlik* (Cezayir: Mektebetü'r-rehâb, 1987), 159.

⁵⁵⁹ el-Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, 6/185.

⁵⁶⁰ Ebü'l-HasenAlî b. Muhammed el-Mâverdî, *el-Hâvî* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1999), 7/375.

⁵⁶¹ Yahya b. Sâlim el-İmrânî, *el-Beyân fî mezhebi'l-imâm eş-Şâfiî*, thk. Kâsım Muhammed en-Nûrî, (Beyrut: Dâru'l-minhâc, 2000), 7/251.

⁵⁶² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/554.

ederken Şafiiler daha dar bir akdi tercih ederek yalnızca hurma ve üzüm bağları gibi bazı ağaç türlerini akde konu yapmış, diğerlerini kabul etmemişlerdir.

c. Genel Olarak Müsâkâtın Hükümü⁵⁶³

(1). Mâlikîlerin Görüşü

Mâlikîler müsâkâta cevaz verirler ve buna Hz. Peygamberin (sav) Hayber halkına yapmış olduğu muameleyi⁵⁶⁴ ve insanların buna olan ihtiyacını delil olarak getirirler. Ancak sulamayı yapan kişiye ödenmesi gereken meyvepayının belirli olmasını, örneğin çeyreği gibi, iki tarafın kendi arasında bunu kararlaştırması gerektiğini şart koşarlar. Bununla birlikte payın, ortaklaşa kullanılan yerden olması, belirli bir ağaç veya belirli bir ölçü ile sınırlı olmaması gerekir.

(2). Hanefîlerin Görüşü

Ebû Hanife müsâkâtın caiz olmadığı görüşündedir ve öğrencisi Züfer bu konuda ona tabi olmuştur. Fakat diğer iki öğrencisi Ebû Yusuf ile Muhammed b. el-Hasan müsâkâtın caiz olduğu görüşündedirler. Ancak müsâkâtın belirli bir süre için olmasını, hakedilen meyvenin müşterek yerden ve payının belirtilmiş olmasını şart koşarlar.

Ebû Hanife, müsâkâtın henüz mevcut olmayan veya meçhul olan bir miktar ürün üzerinde yapılan bir kiralama işlemi olduğunu söyleyerek delilini ortaya koyar ve caiz olmadığını ifade eder. Buna karşılık Hanefîlerden buna cevaz verenler, müsâkâtın müzâraaya benzediği ve onun hükümlerini aldığı görüşündedirler.⁵⁶⁵

(3). Şafiîlerin Görüşü

Müsâkât Şafiîlere göre caizdir ve bu konudaki delilleri, Hz. Peygamberin (sav) Hayber halkına yapmış olduğu muameledir. Ne var ki Şafiîler müsâkâtı sadece hurma ve üzüm bağları için caiz görürler. Bunun sebebi de zekâtın diğer meyve ağaçlarında değil de bu iki ağacın meyvelerinde farz olmasıdır. Şafiîlere göre müsâkâtın sahih olması, ancak iki tarafın, yani hurma veya üzüm bağlarının bakımını üstlenen kişiyle

⁵⁶³ Ahmed Münâcelî, *Nizâmuistismâri'l-evkâf* (Cezayir: Câmi'atu'l-Arabî b. Mehîdî, Külliyyetü'l-Hukûk ve'l-'ulûmi's-Siyâsiyye, Doktora Tezi, 2020), 141-143.

⁵⁶⁴ Şâfiî şöyle demiştir: “Allah Resulü (sav) Hayber halkıyla, meyvenin yarısının onlara kalması karşılığında onlarla müsâkât yapmıştır. Abdullah b. Revâha'yı bu işi takip etmek için gönderirdi. O da Hayber halkıyla meyveyi kabaca ikiye ayırır ve şöyle derdi: Dilerseniz siz seçip alın, dilerseniz ben seçeyim.” Bkz. Ebû'l-Hasan Ahmed b. Fâris el-Kazvînî, *Hilyetü'l-fukahâ*, (Beirut: eş-Şeriketü'l-müttehîde li't-tevzî', 1983), 148.

⁵⁶⁵ Hayreddin Karaman, *Ana Hatlarıyla İslam Hukuku* (İstanbul 2017), 3/309.

arazi sahibinin, örneğin üçte bir gibi belirli bir pay konusunda ittifak etmelerine bağlıdır.⁵⁶⁶

(4). Hanbelilerin Görüşü

Hanbeliler müsâkâtın caiz olduğu görüşündedirler ve buna dair sünnetten delilleri Hz. Peygamberin (sav) yukarıda bahsi geçen Hayber halkına yapmış olduğu muameledir. Ayrıca sahabenin müsâkâtın geçerli olduğuna dair icmalarını da delil olarak ortaya koyarlar. Bunlara ilave olarak insanların böyle bir işleme olan ihtiyacı ve mudârebeye benziyor olması onun caiz olmasını gerektirmektedir.

Hanbeliler, müsâkâtın geçerli olması için her iki tarafın, ağaçların bakımını üstlenmesi karşılığında meyvenin müşterek yerden ve belirli bir kısmının çalışana verilmesi konusunda ittifak etmesi gerektiğini şart koşarlar ve bu konuda diğer fukahayla hemfikirdirler. Böyle olması gerekir, çünkü çalışanın payı belirtilmezse aralarında bölüşme mümkün olmaz. Yine müşterek yerden verilmesi gerekir. Çünkü verilecek pay belirli ağaçlarla sınırlandırılırsa, bu ağaçlar meyve vermeyebilir.⁵⁶⁷

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılmaktadır ki, fukahanın çoğunluğu müsâkâta cevaz vermektedirler. Araştırmacılardan bazıları fukahanın bu görüşünü, delillerinin kuvvetli oluşundan dolayı tercih etmiştir.

d. Vakıf Arazilerinin Müsâkât Yoluyla Yatırıma Dönüştürülmesi ve Finanse Edilmesiyle İlgili Alimlerin Tutumu

İslam hukukçuları, özelde vakıf lehtarlarının ve genelde toplum bireylerinin ihtiyaçlarını karşılamak, ayrıca vakıf gelirlerini arttırmak için tarımsal yatırımın önemini ve bunun insan hayatı ile ilişkisinin farkına varmışlardır. Bu bağlamda fakihlerin ekonomik, sosyal ve insani hususlarla ilgili fetvaları, ümmetin çıkarlarıyla örtüşmüştür.

Mâlikîlerden ve Hanefîlerden bir kısmı, vakıf nazırının, ihtiyaç olması halinde, vakfedilen araziye dikilmiş ağaçların sulanması konusunda başka bir kişiyle ittifak yapmasının caiz olduğunu söylemişlerdir.⁵⁶⁸

Fukaha, müsâkât akdi vasıtasıyla vakıfların geliştirilmesine çağrıda bulunmuşlardır. Çünkü bu türden bir yatırım ve finansman, zirai vakıfların hem iktisadi

⁵⁶⁶ eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/328 vd.

⁵⁶⁷ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 5/556.

⁵⁶⁸ el-İmrânî, *el-Beyân fî mezhebi'l-imâm eş-Şâfî*, 7/258.

açıdan hem de kalkınmaları için önem arz etmektedir. Müsâkât durağan malları, yani arazi gibi sabit mülkler ile sulama işinde kullanılan aletleri, ayrıca işgücünü yatırıma dönüştürmektedir.

Yukarıda zikri geçenlerden anlaşılmaktadır ki, müsâkât akdi vasıtasıyla yapılan yatırım ve finansman, tarımsal vakıf mülklerini geliştirmenin ve kalkındırmanın yollarından biridir. Bu da, bu toprakların vakfedilme amacını, vakıf, vakıf lehtarları ve toplum için meşru maslahatları gerçekleştirmek içindir.

e. Vakıf Arazi Yatırımlarının Müsâkât Akdiyle Finanse Edilmesi

İslam iktisat fikhında müsâkât akdi, üretim veya yatırımdan bir pay karşılığında başkalarının malını yatırıma dönüştürmeye dayalı bir yatırım ve finansman şeklidir. Bu yönüyle müsâkât akdi, aynı zamanda bir yatırım ve finansman biçimidir.

Vakıflar Müdürlüğü, tarımsal vakıf mülklerini, bu tür bir yatırım ve finansmanla yatırıma dönüştürebilir ve finanse edebilir. Bunu yaparken, sulama işini yapan kişinin veya ortağın, toprağı korumak ve tarımsal üretkenliğini arttırmak, ayrıca su kaynaklarından en iyi şekilde yararlanmak için modern sulama yöntemlerini kullanmasına dikkat etmelidir. Bunun yanı sıra tarımsal aletleri mümkün olduğunca daha uzun süre boyunca kullanabilmek için periyodik bakımlarını ihmal etmemesi gerekir. Sulama işleminin vakıf arazisinde olması veya vakıflar müdürlüğünün kendisinin sulama işini üstlenmesi yani işçi olması dikkate alındığında aşağıdaki müsâkât şekilleri karşımıza çıkmaktadır.⁵⁶⁹

(1). Ürünün bir Kısmı Karşılığında Yapılan Sulama:

Bu türden bir yatırım ve finansman iki şekilde olabilmektedir:

Birinci Şekil: Mahsulün bir bölümüne karşılık sulama aletlerinin temin edilmesine dayanan akit:

Vakıflar Müdürlüğünün, akit sırasında belirlenen bir pay karşılığında, vakıf arazisinde yetişen tarım ürünlerini sulamak için gerekli araçları temin edecek ve sulayacak bir ortakla akit yapmasıdır. Taraflardan birinin sözleşme hükümlerine riayet etmemesi veya ihmal etmesi ve bunun sonucunda vakfın veya çalışanının zarar görmesi durumunda sözleşmeye cezai şart konabilir.

İkinci Şekil: Çiftçilerin ürünlerini sulamaya dayanan akit:

⁵⁶⁹ ‘Azzûz, *Fikhuistismâri'l-vakf ve temvîluhufti'l-İslâm*, 168-169.

Böyle bir akitte vakıflar müdürlüğü çalışan ya da sulama işini üstelenen konumdadır. Müdürlük, sulama araçlarını temin eder ve mahsulün bir kısmı karşılığında çiftçi komşularıyla arazilerin tamamı üzerinden bir sözleşme yapar. Bu iş, vakıflar müdürlüğünün kabiliyetine ve mali gelirleri için bu tür bir desteği planlamasına bağlı olarak kademeli bir şekilde olur. Hele ki bu tür yatırım işlerinde mülkiyetle biten ortaklık yöntemini benimsemesi daha iyidir. Özellikle ortağın damlama sistemi ve diğer sulama yöntemleri gibi tarımsal sulama alanında deneyimli ve gelişmiş araçlara sahip olması büyük avantaj sağlayacaktır. Damlama gibi sulama yöntemleri, işin yatırım yönüne ilave olarak hem arazinin verimini hem de çevreyi korumaktadır.

(2). Ücret Karşılığında Sulama:

Bu tür tarımsal yatırım ve finansman işi iki şekilde olabilir:

Birinci şekil: Vakıf arazisinin ücret mukabilinde sulanmasına dayanan akit.

Vakıflar Müdürlüğü'nün, tarım dünyasınca bilinen süreler dâhilinde tarımsal ürünlerin sulama işini yapmak üzere bir ortakla, sözleşme sırasında belirtilen iş karşılığında maddi bir ücret almak kaydıyla sözleşme yapmasıdır. Ayrıca bu tür işlerde iktisadi örf göz önünde bulundurulmalıdır.

İkinci şekil: Çiftçilerin ürünlerinin ücret mukabilinde sulanmasına dayanan akit.

Vakıflar Müdürlüğü'nün, bir veya daha fazla dönem için belirlenen ücret karşılığında, çiftçilik yapan komşularıyla, onların tarımsal ürünlerini sulamak üzere sözleşme yapmasıdır. Müdüriyet gerekli olan sulama araçlarını, haram olan faizli işlerden uzak durmak amacıyla, mülkiyet ile sona eren ortaklık üzerinden yabancı ortakla ortaklık yapma kanunundan veya asıl bedelinin üzerinde ödenmek kaydıyla modern sulama aletleri alımını içeren krediden istifade ederek temin eder. Böylece Vakıflar Müdürlüğü, yatırım projelerini desteklemek için finansal kaynak elde eder.

(3). Devlet Desteğinden Yararlanma

Vakıflar Müdürlüğü'nün, tarımın gelişmesi için devlet desteği veya özel fonlardan yararlanmasıdır. Devlet, tarımı geliştirme politikası çerçevesinde tarım arazisi sahibi çiftçilere mali desteklerin yanı sıra tarım tesislerine araç gereç yardımında bulunur, ayrıca kuyu kazma ve bunun inşa edilmesi işlerine yardımcı olur. Sulama sistemlerinin geliştirilmesi ve en iyilerinin kullanılması, ayrıca modern sulama tekniklerinin devreye

sokulması, çevrenin korunmasına ve su kaynaklarının daha verimli kullanılmasına katkıda bulunur. Böylece Vakıflar Müdürlüğü, bu ulusal planlamaya katılabilir ve sadece çiftçilere özel olan kartı alarak, yani Ulusal Çiftçi Örgütüne katılarak veya resmi makamlarla tarımsal faaliyette bulunanlara üye olarak bundan faydalanabilir. Bu şekilde Vakıflar Müdürlüğü, sulama yöntem ve tekniklerini geliştirmek için devletten finansman alır, bu da ihtiyaçlarını karşılayacak bir ürün veya gelir elde etmesine yardımcı olur.

Sonuç olarak müsâkâtakdi, Vakıflar Müdürlüğü'nün, modern sulama tekniklerinden yardım alarak kendisi için gerekli çalışma araçlarını sağlaması durumunda, kendi arazilerinden ya da sulama yaptığı topraklardan elde ettiği gıda ürünleriyle hem vakıf mülklerine hem de toplumun geri kalanına kazanç ve fayda sağlayan iktisadi bir sözleşmedir.

H. Vakıf Ortaklığının İktisadi Açıdan Topluma Etkisi⁵⁷⁰

1. Finanse Edilen Projelere Maddi ve Manevi Destek Sağlanması:

Müşâreke sistemi, finansman sağlayan kişiyi projelere bağlar, bu da projeleri güçlü kılar. Finansöre, krizlere karşı kararlılıkla mücadele etmesi için ona destek çıkar. Aynı şekilde projeleri, krizlerden etkilenmeyecek şekilde güçlü hale getirir. Dış nedenlere bağlı olarak bir kriz veya durgunluk meydana gelmesi halinde finansör, projeleriyle olan sıkı irtibatından dolayı onlardan vazgeçmez.⁵⁷¹ Böylece vakıf hayır katılım modeli, hayır amaçlı maddi destek sunmak, bunun yanı sıra manevi destek sunmak için çalışır. Bu manevi destek, hayır vakıflarının, hayır katılım projelerinde taraf ve ortak olması, devletin de vakıf fonlarının denetçisi ve destekçisi olması ile temsil edilir.

2. Finansmanın, Amacı Doğrultusunda Harcandığından Emin Olunması

Müşâreke yollu finansman, paraların finansmanın amacı doğrultusunda harcanacağını garanti altına almasıyla temayüz eder. Çünkü finansmanı alan kişi, dilediği gibi harcama hürriyetine sahip bir kredi teslim almamakta ve kredi toplamını kendisine sunulan finansman amacının dışında bir yere harcaması mümkün değildir.

⁵⁷⁰ Köşk - el-Ahmerî, "Devru'l-vakf fi temvîli'l-meşrû'âti's-sağîra", 341.

⁵⁷¹ Ali Abdırabbirresûl, *Huluku'l-i'timânî'l-bunûki't-ticâriyye ve fi'l-bunûki'l-İslâmiyye*, (Mısır: el-İttihâdu'd-Devlîli'l-Bünûki'l-İslâmiyye, 1401/1981), 34-35.

Aksine ona, sahada olması gereken mevcut bir faaliyet için Müşâreke yoluyla bir finansman sağlanmaktadır.

3. İflas ve Zarar Etme Durumunda Destek ve Yardım Sağlanması

Müşâreke yollu finansmanda riskler dağıtılır, böylece işçi tek başına zararı üstlenmez. Tıpkı kredi yollu finansmanda olduğu gibi. İşçinin ihmal ve taksirinden kaynaklanmayan başarısız ve zor durumdaki projeler, bazı projelerden beklenen kayıpları telafi etmek için kullanılan vakıf fonunun fazla kârlarının buralara yönlendirilmesi suretiyle desteklenecektir. Böylelikle faaliyetlerin devam edebilmesi ve başarılı olabilmesi için imkân sağlanacak, bu da Müşâreke'den beklenen hayır hedefinin gerçekleşmesine destek verecektir.

4. Müşâreke Risklerinin Üstlenilmesi

Buna karşılık, zararın üstlenilmesiyle ortaya çıkabilecek ve finansman fonunun askıya alınmasına yol açabilecek risk faktörü, finansmandan yararlanacaklar konusunda kötü bir seçim yapma olasılığı ve ortağın Mudârebe sonuçlarına ait gerçekleri gizleyerek etik dışı uygulamalar yapma olasılığı; bütün bunlar Müşâreke modelinin önünde muhtemel riskler ve engeller olmaya devam etmektedir.⁵⁷²Bu riskler, kısmen olumsuz kabul edilse de, projeye katılanı daha dikkatli olmaya sevk ettiği gibi, finansçıyı da katılacağı projenin fizibilitesini inceleme hususunda daha hırslı hale getirdiği için olumlu bir etkiye sahiptir.

I. Vakıf Hisseleri ile Finansman⁵⁷³

Vakıf Hissesinin Tanımı: Anonim şirkette normal bir paydır, hem lehine hem de aleyhine haklar terettüp etmektedir. Ciro edilebilir kıymetli bir evrak ile temsil edilmiş olup toplam paylar şirket sermayesini temsil eder ve hepsi eşit değerdedir.⁵⁷⁴

Vakıf hisseleri, aynı zamanda, imkâna göre bir veya daha fazla hisse satın alarak bir hayır kurumuna katkıda bulunmak olarak da tanımlanır. Bu hisseler yatırıma dönüştürülür ve geliri, hisseye veya hissedarın isteğine uygun olarak belirli hayır

⁵⁷² Sami İbrahim Süveylim, *et-Tehavvufi't-temvili'l-İslâmî*, (Cidde: Mektebetü'l-Melik Fahdli't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 2007), 144.

⁵⁷³ 'Ammâr -Süfyân, "el-Vakfu'n-nakdî ke uslûbin litesmîni masâdiri temvîli'l-meşârî'i'l-vakfiyye", 110.

⁵⁷⁴ Mustafa Kemal Taha, *eş-Şerikâtü't-ticâriyye*, (İskenderiye: Dâru'l-Matbû'âti'l-Câmi'iyyeti'l-İskenderiyye, 2000), 222.

işlerine harcanır. Hissedarın belirli bir vakıf projesindeki payı, bu hisseleri geri çekme veya yatırım yöntemlerine müdahale etme hakkına sahip olmadan belirlenir.⁵⁷⁵

Bu tanıma göre hisseler, vâkıfın sıhhat şartlarını yerine getirmektedir. Çünkü bu hisseler, mülkleri olan belirli şirketlerde ortak paylar olmaları hasebiyle kendisinden yararlanan varlıklardır, yani mütekavvimmaldır. Müphemliğe mahal vermeden belirlenmişler ve nitelenmemişlerdir. Aksine, miktarı aşağı yukarı bilinmekte, böylece hissedar hissesinin büyüklüğü, miktarı ve şirketteki benzerleri hakkında bir tahmin yürütebilmektedir. Ayrıca vâkıf, o hisseye tam olarak maliktir.

Vakıf Hisselerinin Oluşturulması

- Kurucu, dinî bir kurumdan veya kâr amacı gütmeyen bir kuruluşun, örneğin projenin niteliğine göre belirli fiyat limitleri ile vakıf hisseleri satın alır.
- Kurucular, vakıf hissesinibelgedeyazılı fiyattan satın aldıklarının kanıtı olarak bir nakit vakıf sertifikası teslim alırlar.
- Vakıf hisseleri, toplanan fonların yönetiminden ve yatırımından sorumlu olacak olan kuruma bağışlanır/vakfedilir.
- Toplanan fonlar, "Mütevelli" kurumu tarafından belirlenen hayır faaliyetlerine dağıtılır. Cami, okul, eğitim merkezi veya toplumun ihtiyaç duyduğu diğer kurumları inşa etmek gibi.⁵⁷⁶

J. Vakıfların Ekonomik Canlılığa Etkisi

Toplumlar, bireylerin sosyal yardımlaşma ve dayanışma ihtiyaçlarını karşılamak üzere kendi bünyelerinde vakıflar kurmuşlardır. Çünkü bireyler sosyal yardımlaşmaya, dayanışmaya ve güvenliğe ihtiyaç duyan bir fitratta yaratılmışlardır. Özellikle günümüzde toplumlar, sosyal adaleti sağlamak için vakıf sistemine şiddetle ihtiyaç duymaktadırlar. Allah u Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “*Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlara yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.*”⁵⁷⁷ Bu ayetten hareketle, yardımlaşma ve yardımlaşma için kurulabilecek en iyi kurumlardan biri vakıf müesseseleridir. Bu kurumlar, çeşitli sosyal faaliyetleri aracılığıyla toplumda ekonomik

⁵⁷⁵ Sahîfetu'l-‘Âlemi'l-İslâmî (Râbitati'l-‘Âlemi'l-İslâmî'den naklen), sayı: 1855, 23/8/2004, "Vakıf Hisseleri" başlıklı yazı, 5.

⁵⁷⁶ Mâcid Abdülmuhsin, *el-Vakfu'n-nakdi Edât Mâliye İslâmiyye Cedîde*, (ty., 2012), 55.

⁵⁷⁷ Nahl, 16/90.

bir hareketin ve canlılığın var olmasını sağlarlar. Tarihsel olarak vakıflar sadece din hizmetleri alanında değil, aynı zamanda muhtaçların ve yoksulların temel ihtiyaçlarını karşılamak, eğitim ve sağlık hizmetlerine yönelik kurumlar inşa etmek, bayındırlık hizmetleri sunmak ve hatta şehirlerin kurulmasına ve gelişmesine katkıda bulunmak için var olmuşlardır. Vakıfların çeşitli işlevlerine dair verdiğimiz bilgilerde belirttiğimiz üzere, bu müesseseler geniş bir yelpazeye yayılan pek çok vazifeler yerine getirmiştir. Bunlar arasında sosyal güvenlik ve sosyal yardımlaşma, sosyal sorumluluğun kazanılması, sosyal çatışmanın önlenmesi ve sosyal entegrasyonun sağlanması gibi sosyal siyasete dair görevler yer almaktadır.⁵⁷⁸

1. Sosyal Güvenlik

Vakıf kurumunun tarih boyunca, sosyal güvenlik ve sosyal yardım fonksiyonlarını içeren bir niteliğe sahip olduğu bilinmektedir. Vakıf hizmetlerinin psikolojik boyutuna, bir riske maruz kalan veya farklı şekilde problem yaşayan insanlara vakıflar yoluyla sağlanan hizmetleri, diğer kişisel yardımlardan ve bu günkü sosyal yardım ve güvenlik hizmetlerinden ayıran farka değinmek gerekir. Bu hizmetler, karşılığında herhangi bir ücret, aidat veya prim alınmaksızın, toplumun her kesimine sunulmaktadır. Burada kastedilen hizmetler; bireysel sosyal yardım hizmetleri ile diğer günlük güvenlik hizmetleridir. Çoğunlukla sosyal yardımlar, daha güçlü kişilerden veya kurumlardan zayıflara doğru mali bir transferi ifade eder. Vakıflar tarafından yapılan sosyal yardımlarda ise transfer yapılan taraf çoğunlukla vakıf kurucusu tarafından bilinmemekte, sadece özellikleri belirtilmektedir. Vakıfların başlıca amaçlarından biri defakirlere, zayıflara ve muhtaçlara yardımdır.⁵⁷⁹ Kişinin yardıma muhtaç olması, vakıftan istifade etmesi için yeterli bir şarttır. Bazı durumlarda, ihtiyaç duymadan da vakıftan istifade etmek mümkündür. Mahallede yaşayan bir kişinin serveti veya zengin olması, o mahallenin Avârız için inşa edilen vakıftan istifade etmesine mani değildir.⁵⁸⁰ Avârız, rizikolar ve tehlikeler anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde olağanüstü hallerde ve özellikle savaş durumlarında tahsil olunan vergiye Avârız vergisi

⁵⁷⁸ Hüseyin Ertuğ, *İslam Hukuk Tarihinde Vakıflar ile Batı Kültüründeki Benzeri Kurumların Karşılaştırılması*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 59.

⁵⁷⁹ Cengiz Akçay, "Yeni Vakıfların İşlevselliği: Seçilmiş Vakıflar İçin Bir İnceleme", *Asbider Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/20, 2020, 62; Ertuğ, *İslam Hukuk Tarihinde Vakıflar*, 62.

⁵⁸⁰ H. Hüsnü Koyunoğlu, "Osmanlı Vakıflarının İktisadi Faaliyetleri ve Etkileri" *VAKIF VE İKTİSAT-Sempozyum-* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014), 62; Ertuğ, *İslam Hukuk Tarihinde Vakıflar*, 62.

veya kısaca Avârizdenilmektedir. İlk zamanlarda Avâriz vergisi geçici olarak ve harp açığını kapatmak için konulmuş ama daha sonraları savaşların sürekli hale gelmesiyle devletin mali durumu bozulunca sıklık alınmaya ve sonra da normal bir vergi gibi sürekli tahsil edilmeye başlanmış, Devlet Hazinesi'ninolağan gelirlerinden biri haline gelmiştir.⁵⁸¹

Birçok yerde mahalle ve köylerin Avâriz vergisini ödemek üzere paralar vakfedilmiştir. Mahalle ve köylerde Avâriz vergileri vakıflar tarafından ödendiği için, bir yandan devlet büyük bir gelir elde ederken diğer yandan ahali de külfetten kurtuluyordu. Ayrıca vakıfların gelir fazlası da anaparaya ilave ediliyor, böylece mahallenin Avâriz parası artmış oluyordu. Bazı vakıf kurucuları, yaptırdıkları cami ve mescitlerin etrafında oluşan yeni mahallelerin veya kendilerinin sakini buldukları mahalleninAvâriz vergilerinin, kurdukları vakfın gelirinden ödenmesini şart koşmuşlardır.

Avâriz vakıfları, Avâriz vergisinin yanı sıra, bir köy veya mahallede iş göremez durumda olan insanların geçimlerini ve diğer ihtiyaçlarını, fakirlerden ölenlerin cenaze masraflarını, köy ve mahallenin kaldırım, suyolları gibi ihtiyaçlarını, bunların tamir ve bakımını karşılıyordu. Avâriz vakfı, bir hayır sahibi tarafından kurulduğu gibi mahalle veya köyün zenginlerinden, esnaftan para toplamak suretiyle de kuruluyordu.⁵⁸²

Muhtaçlara yiyecek ve giyecek yardımı yapılması, aşevi ve misafir evi kurulması, hanlar-hamamlar kurulması, ödünç para verilmesi, hapiste olanlara yiyecek ve soğuk su verilmesi, halka ve çocuklara meyve verilmesi gibi pek çok hizmetler ihtiyaç sahibi insanların yanı sıra muhtaç olmayan insanlara da sunulmuştur.⁵⁸³

Bunun yanı sıra bazen vakıflar, sosyal yardım kapsamında ele alınabilecek maaş ödemeleri yapıyorlardı. Örneğin Duâgûyân ve zevaidhoran için verilen maaşlar, bir çalışma karşılığında olmayan, dolayısıyla sosyal yardım kapsamında ele alınabilecek türden maaşlardır.⁵⁸⁴

2. Sosyal Sorumluluğun Kazanılması

Sosyal sorumluluk, toplumun maslahatı ile ilgili bir kavramdır. Sosyal sorumluluk tanım olarak; çevresel unsurların ihtiyaç, beklenti ve taleplerinin karşılanması olarak ele

⁵⁸¹ Koyunoğlu, "Osmanlı Vakıflarının İktisadi Faaliyetleri ve Etkileri", 62.

⁵⁸² Öztürk, *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, 85.

⁵⁸³ Koyunoğlu, "Osmanlı Vakıflarının İktisadi Faaliyetleri ve Etkileri", 62.

⁵⁸⁴ Koyunoğlu, "Osmanlı Vakıflarının İktisadi Faaliyetleri ve Etkileri", 62.

alınmaktadır. Vakıflar, yapılacak olan yatırımları sosyal faydası daha fazla olan alanlara yönlendirmektedir. Gelir ve servetin miras yoluyla bölünmesini önleyerek sosyal faydanın daha da artmasını hedeflemektedir. Vakıf kurumlarında amaç, tasarrufların döner sermaye şeklinde kullanımını arttırarak bir bütün olarak toplumsal faydayı sağlamaktır.⁵⁸⁵

Sosyal hizmet sunan vakıf türleri arasında şunlar sayılabilir:

- “Kimsesiz çocuklara, öksüzlere, yetimlere, muhtaçlara yardım vakıfları,
- Akıl hastalarının bakımı için hastane vakıfları,
- Görme ve işitme engellilere yardım vakıfları,
- Fakirlerin ve kimsesizlerin cenazelerinin kaldırılması için vakıflar,
- Düşmana esir düşenlerin fidyelerinin ödenerek kurtarılmasını sağlayan vakıflar,
- Hamal, camcı, kayıkçı gibi ağır ve yıpratıcı işlerde çalışan işçilere yardım vakıfları,
- Esnafa yaşlandıkları veya sakatlanarak çalışamayacak hale geldikleri zaman emekli aylığına benzer şekilde gelir tahsis eden vakıflar,
- Harp malullerine ve gazilere yardım vakıfları,
- Borç veya iflas sebebiyle hapse düşmüş olanlara yardım edilerek haptisten kurtarılmaları için kurulan vakıflar,
- Öksüz kızlara çeyiz verilmesi için vakıflar,
- Hac yolunda parasız kalanlara yardım için kurulan vakıflar,
- Ticaret veya sanatla uğraşanlardan işi bozulanlara yardım vakıfları,
- Fakir çiftçilere ödünç tohumluk buğday, arpa,vs. verilmesi için kurulan vakıflar,
- Harp ve kıtlık halleri için ülkenin uygun yerlerine yiyecek depo edilmesi için kurulan vakıflar,
- Çırakların kırdıkları çanak-çömlek gibi şeyler yüzünden hakarete uğramamaları için bunların bedelinin ödenmesi için kurulan vakıflar.”⁵⁸⁶

⁵⁸⁵ Akçay, “Yeni Vakıfların İşlevselliği: Seçilmiş Vakıflar İçin Bir İnceleme”, 62-63.

⁵⁸⁶ Ertuğ, *İslam Hukuk Tarihinde Vakıflar*, 62-63.

3. Tüketim, Tasarruf ve Yatırıma Etkisi

Vakıflar, tüketimi, toplum halinde yaşayan insan yararına düzenleyerek ihtiyaç fazlası gelir ve servetin nasıl değerlendirileceğine en uygun cevabı veren kurumlardan biridir. Vakıfların kurulması ve kurulan bu vakıflara belirli bir meblağın tahsis edilmesiyle, bireylerin tasarrufa teşviki sağlanmıştır. Çünkü kurulan bu vakfa belli bir servet ve para aktarılmakta ve böylece biriken tasarruflarla kamu hizmetleri lehine adeta bir döner sermaye kurulmaktadır. Vakıflar kanalıyla hayır yollarına harcama yapılması tasarrufa etki etmekte; gösteriş ve lüks tüketime gitmesi muhtemel kaynakların zaruri ihtiyaç maddelerinin tüketimine kaymasını sağlamakta, böylece israfı önlemekte ve tasarruf edilmesini temin etmektedir. Ayrıca tüketimin zaruri ihtiyaç mallarına kaydırılması suretiyle marjinal faydanın artmasına, millî ekonomide tüketimden sağlanan toplam faydanın ve toplam tatmin duygusunun artmasını sağlamaktadır.⁵⁸⁷

4. Sosyal Çatışmayı Engellemesi

Vakıflar, toplumda sosyal çatışmayı kısıtlayıcı ve engelleyici fonksiyona sahiptir. Zira vakıfların gelir ve servet dağılımına olumlu yönde tesiri vardır. Vakıflar genellikle üst gelir grubuna mensup kişiler tarafından kurulmaktadır. Bu gruba mensup kişilerin kendi servet ve gelirlerinden ayırdıkları pay, artık özel mülkiyetten çıkarak kamu mülkiyetine geçmekte, yani toplumsallaşmakta ve böylelikle alt gelir grubuna mensup kişilere bir gelir aktarımı söz konusu olmaktadır. Vakıf sayesinde ortaya çıkan hâsılat üst gelir grubu tarafından oluşturulmakta ve bu hasılatın hemen hemen tamamına yakını düşük gelirli kişiler tarafından tüketilmektedir. Dolayısıyla vakıflar, gelir dengesizliği sebebiyle toplumda ortaya çıkacak birbiriyle uzlaşmayan iki düşman sınıfın birbiriyle çatışmasını engelleyerek toplumda huzur ve barışın sağlanmasına yardımcı olmaktadır. Bütün bunlara ilave olarak vakıflar, insanların gerek sosyolojik gerekse de sosyo-psikolojik ihtiyaçlarının temini için çalışır. Nitekim bu ihtiyaçların karşılanmaması toplumda gerginliğe, istikrarsızlığa ve çatışmaya yol açar.⁵⁸⁸

5. Sosyal Bütünleşme ve Entegrasyonu Sağlaması

Vakıfların başlıca amacı, hayır ve iyilik yapmaktır. Böylece varlıklı olan insanların yoksullar üzerinde manevi baskı kurmaları ve fakirlerin onurlarının kırılması önlenir. Ayrıca vakıflar, içinde buldukları toplumda ifa ettikleri sosyal işlevleri

⁵⁸⁷ Akçay, "Yeni Vakıfların İşlevselliği: Seçilmiş Vakıflar İçin Bir İnceleme", 65.

⁵⁸⁸ Akçay, "Yeni Vakıfların İşlevselliği: Seçilmiş Vakıflar İçin Bir İnceleme", 63.

sayesinde sosyal bütünleşmeye katkıda bulunurlar. Çünkü vakıf müesseseleri, toplumda fertler arasında sosyal yardımlaşmayı, sosyal dayanışmayı ve işbirliğini amaç edinirler ve bu tür hizmetlerin tabii bir sonucu olarak fertlerin maddi ve manevi bir bütün etrafında hareket etmeleri sağlanır. Sosyal hizmet çok yönlü neticeler doğuran bir faaliyettir. Bir yandan hizmet veren ve alan kişiyi mutlu ederken, diğer yandan devletin güven ve istikrarına hizmet eder, sosyal bünyeyi istikrarlı hale getirir, devletin yüceliğini ve adaletini gözler önüne serer.⁵⁸⁹

Böylelikle vakıf, sosyolojik açıdan ve toplumda sunduğu sosyal faaliyetlerle, sosyal güvenlik için organize bir kurum olduğunu bize kanıtlamaktadır.⁵⁹⁰

Sosyal hizmetlerle ilgili olarak Medeni Kanun'da yer alan vakıflardan şu şekilde bahsedilmiştir:

“Sosyal Sigorta Vakıfları. Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nun geçici 20.maddesine göre; banka, sigorta ve reasürans şirketleri, ticaret odaları, sanayi odaları, borsalar veya bunların teşkil ettikleri birlikler personelinin ve onların bakmakla yükümlü oldukları yakınlarının malullük, yaşlılık ve ölümlerinde yardım yapmak üzere, tesis veya dernek olarak kurulmuş bulunan sandıklar, en az Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve Ticaret Kanunu'nun ilgili hükümlerine tabidir.

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları

3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu'na göre kurulan vakıflardır. Bu Kanunda öngörülen sosyal yardım ve hizmetlerin gerçekleştirilebilmesi amacıyla “Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu” oluşturulmuştur. Bu Fon'da toplanacak kaynağın ülke düzeyinde ihtiyaç sahiplerine dağıtılmasını sağlamak üzere il ve ilçelerde sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıflarının kurulması öngörülmüştür. Bu vakıflar için tek tip resmi senet örneği uygulanmaktadır. Vakıf senedi, mahallin en büyük amiri tarafından Medeni Kanun hükümlerine göre tescil ettirilir. Söz konusu vakıflar vergi muafiyetinden yararlanırlar.

Kamuya Yararlı Vakıflar

⁵⁸⁹ Koyunoğlu, “Osmanlı Vakıflarının İktisadi Faaliyetleri ve Etkileri”, 61; Akçay, “Yeni Vakıfların İşlevselliği: Seçilmiş Vakıflar İçin Bir İnceleme”, 63.

⁵⁹⁰ Turan Yazgan, *Görüşler*, (İstanbul: Kutsun Yayınevi, 1977), 75.

Gelirlerinin en az yarısından fazlasını kamu görevi niteliğindeki işlerin yapılmasınatahsis etmeyi amaç edinmiş vakıflardır. Ayrıca; gelirin en az %50'ini nevi itibariyle genel, özel ve katma bütçeli idarelerin bütçeleri içinde yer alan bir hizmetin veyahizmetlerin görülmesine sarf edilmesi için kurulan vakıflara tahsis edilen miktar için Medeni Kanun ile getirilen ek madde 1 uyarınca Bakanlar Kurulu Kararı ile vergi muafiyeti tanınabilir.”⁵⁹¹

Vakıflar, daha önce de bahsedildiği üzere, çeşitli sosyal faaliyetleriyle, gerek muhtaçlara yardım ederek ve sosyal güvenlik sistemini uygulayarak, gerekse topluluk üyeleri arasındaki işbirliği ruhunu ve diğer faaliyetleri destekleyerek, paraların toplum içinde belirli bir grubun elinde toplanmasını önlemeye çalışmıştır. Dolayısıyla bu, iktisadi ve ticari konularda dinamik bir hareketin var olmasına ve toplumda arz ve talep arasında bir dengenin oluşmasına katkıda bulunmuş, bu da ekonomide canlılığa yol açmıştır. Böylelikle vakıfların etkin ve olumlu bir toplumsal rolünün olduğu ve iktisadi açıdan doğrudan bir etkiye sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

K. Vakıf İşletmelerinin Kuruluşu

İşletmeler

Ticaret ve ekonomi hukukunda “işletme” ya da “ticari işletme” terimlerinin eşanlamlısı “iktisadi işletme” olarak kullanılmaktadır.⁵⁹²

Vakıfların iktisadi işletme ve şirket kurmaları 5737 sayılı Vakıflar Kanunu'nun 26. Maddesinde yer almaktadır. Bu maddeye göre; Vakıflar; amacını gerçekleştirmeye yardımcı olmak ve vakfa gelir temin etmek amacıyla, Genel Müdürlüğe bilgi vermek şartıyla iktisadi işletme ve şirket kurabilir, kurulmuş şirketlere ortak olabilirler.⁵⁹³

Bilindiği üzere vakıflar, resmi belgelerinde belirtilen amaçlarını, kaynaklarını tahsis etmek suretiyle toplum yararına gerçekleştirmeyi ve herhangi bir maddi karşılık beklemezsizin topluma hizmet vermek için çalışan hayır kurumları kurmayı

⁵⁹¹ Murat Düzenli, *Vakfa Bağlı İktisadi İşletmelerin Vakıflara Kâr Dağıtım Yapmaları Durumunda Gelir Vergisi Tevkifatı*, (İstanbul: Okan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 8-9.

⁵⁹² Emine Demir, *Üçüncül Sektör Kuruluşlarından Olan Vakıfların Ekonomi Üzerindeki Etkileri ve Finansal İşlemlerine Yönelik Muhasebe Uygulamaları*, (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 27.

⁵⁹³ Murat Düzenli, *Vakfa Bağlı İktisadi İşletmelerin Vakıflara Kâr Dağıtım Yapmaları Durumunda Gelir Vergisi Tevkifatı*, (İstanbul: Okan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 33-34. Erkilet, Şaban, “Vakıflarda Mali Kaynakların ve Fonların İşletilmesi, Geliştirilmesi, Vakıf Gelirlerinin Dönemsel Tahlili ve Öneriler”, *Vakıf Haftası Dergisi* 11 (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1994), 88.

hedeflemektedirler. Dolayısıyla bu faaliyetler iktisadi döngüye katılmamakta ve vakıf paralarının tedavülü gerçekleşmemektedir. Ancak bağış veya hibe adı altında sembolik bir karşılık elde edilmesi durumunda bu faaliyetler, ekonomik faaliyetler olarak kabul edilebilmektedir.⁵⁹⁴

Gerçek hayatta vakıflar, tarım idaresi, imalat sanayi, ticaret merkezleri, konut sektörü, istihdam ve para konularında ülke ekonomisinde belli bir paya sahiptir. Dar anlamda denilebilir ki, amacı ne olursa olsun her vakıf bir işletmedir. Sunulan hizmetlerin vakfin amacına uygun olarak devam edebilmesi için vakfin iktisadi bir kurum olarak kabul edilmesi gerekir. Vakıf işlerinin rasyonel ve kârlı bir şekilde devam edebilmesi, onun işletme ilkelerine göre yönetilmesine bağlıdır; üretim, yönetim, pazarlama, finans, tanıtım, halkla ilişkiler, muhasebe ve denetim faktörlerinin yönetilmesi ve işletilmesi gerekir. Daha geniş anlamda denilebilir ki, vakıf kurumlarının, milli servetin dağılımında önemli rolü vardır. Kaynakların etkin ve verimli kullanımına tesir edecek şekilde, millî servetin dengeli bir halde kalmasına yardımcı olur. Altyapı hizmetlerinin gelişmesini sağlayarak kalkınma sürecini hızlandırır.⁵⁹⁵

Vakfa ait ticari işletmenin, vakfa ait ve ona tabi olması gibi bazı önemli unsurları barındırması gerekir. Ayrıca işletme faaliyetinin bir yandan sürekli olması şart koşulurken diğer yandan bu iktisadi işletmenin sermaye şirketi ve kooperatif şeklinde kurulmamış olması gerekir. Ayrıca bu iktisadi işletmenin ticari, sınai veya zirai nitelikte olması icap eder.⁵⁹⁶

Enflasyondan mustarip bir şekilde yaşadığımız ve hızla değişen iktisadi şartların hüküm sürdüğü günümüz dünyasında, bir vakfin sabit bir malvarlığı ile faaliyette bulunmayı sürdürmesi durumunda, bir süre sonunda amacını gerçekleştiremeyecek duruma düşme ve zarar etme olasılığı kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla vakfin amacını gerçekleştirmek üzere faaliyette bulunması kadar, elindeki malvarlığını en uygun şekilde ve sürekli olarak değerlendirmesi kendi varlığını devam ettirebilmesi için elzemdir.⁵⁹⁷

⁵⁹⁴ Cemali Özkan, *Tüm Yönleriyle Dernek ve Vakıflar; Vergilendirilmesi Muhasebesi Hukuku ve Mevzuatı*, (Ankara: Yaklaşım Yayınları, 2000), 93-94.

⁵⁹⁵ Mehmet Genç, “Vakıf ve İktisat”, *Vakıf ve İktisat -Sempozyum-* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014), 27; Emre Kaçar, *Vakıflarda Vergi Muafiyeti Araştırması*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 17; Ahmet Furkan Özdemir, *Türkiye’de Dernek ve Vakıfların Vergilendirilmesinde Karşılaşılan Sorunların Değerlendirilmesi*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 164.

⁵⁹⁶ Suat Ballar, *Yeni Vakıflar Hukuku* (Ankara: Seçkin Yayınevi, 2008), 537; Sait Öcal, “Vakıfların Vergilendirilmesi ile İlgili Düzenlemeler”, *Vergi Dünyası Dergisi* 257, Ocak 2003, 38.

⁵⁹⁷ Murat Düzenli, *Vakfa Bağlı İktisadi İşletmelerin Vakıflara Kâr Dağıtım Yapmaları Durumunda*

Vakıfların pek çok ticari faaliyeti vardır ve bunları şu şekilde sıralamak mümkündür.⁵⁹⁸

- 1- Bedesten, Çarşı, Kayseriyye, Han, Kervansaray gibi alışveriş merkezlerinde yapılan ticari faaliyetler. Aynı şekilde Debbağhâne, Boyahâne, Dokuma Atölyesi, Kalhâne, Darphâne, Değirmenler ve fırınlar gibi orta ölçekli üretim tesisleri.
- 2- Madenlerin çıkarılmasıyla ilgili ticari faaliyetler: Petrol, kömür ve tuz gibi.
- 3- Tarım ve hayvancılıkla ilgili ticari faaliyetler: Çiftlikler, zeytinlikler, harnup, incir, meyve ve sair meyve ağaçları, mera, otlak, çayırılık, bağ, bahçe, bostan, tarla, koru, orman, besicilik hizmetleri, tohum desteği gibi.

Bu ticari faaliyetler aracılığıyla vakıflar, nakdi sermaye ve fonların işletilmesinden, gelir elde edilmesinden, ticari ve sınai kuruluşların vakıf kuruluş senetlerinde kararlaştırılan hedeflerine ulaşmasından sorumludur. İktisadi işletmenin sermayesi tamamen vakfın tüzel kişiliğine aittir. Bu nedenle, bu işletmelerden elde edilen net yıllık kârlar, kararlaştırılan faaliyet dönemi sonunda vakıflara aktarılır. İşletmenin net kârı, toplam kazançtan yasal yedekler ve vergi karşılıkları gibi zorunlu tutarlar ayrıldıktan veya düşüldükten sonra bulunur.⁵⁹⁹

Böylece vakıf, yürütmüş olduğu çeşitli faaliyetler ve projeler aracılığıyla gelirini arttırmaya ve kurumu kalkındırmaya çalışır, olumlu etkisiyle toplum ekonomisine hizmet etmenin yanı sıra bu ekonomiyi geliştirmek ve sürekli bir hareket içinde tutmaya gayret eder.

Türkiye Cumhuriyeti'nde bu faaliyetlere örnek olarak Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün belirli alanlarda üretimini ve satışını yaptığı ürünlere ait özel tarım projelerini verebiliriz. Bunlar zeytin, bal ve yağ gibi ürünler olup, bu ürünlerin teşhirine ve satışına yönelik özel bir web sitesi <https://www.vakifzeytinleri.gov.tr/> adresinde yer almaktadır. Bir fikir vermesi açısından Türkiye'deki Vakıflar Genel Müdürlüğü 165.000 zeytin ağacına sahip olup bunları yatırıma çevirmekte ve bunlardan elde ettiği ürünleri satışa sunmaktadır.⁶⁰⁰

Gelir Vergisi Tevkifatı, (İstanbul: Okan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 32.

⁵⁹⁸ Mevlüt Çam, "Vakfiyelere Göre İktisadi Teşekküller", *Vakıf ve İktisat-Sempozyum*– (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014), 39-42.

⁵⁹⁹ Demir, *Üçüncül Sektör Kuruluşlarından Olan Vakıfların Ekonomi Üzerindeki Etkileri ve Finansal İşlemlerine Yönelik Muhasebe Uygulamaları*, 28.

⁶⁰⁰ Bkz. Vakıflar Genel Müdürlüğü, <https://www.vgm.gov.tr/kurumsal/teskilat-yapisi/isletme-ve-istirakler> Erişim: 16.05.2022.

Yukarıda bir kısmına değinilen ve bir yandan vakıf faaliyetlerinin sürekli büyümesine, diğer yandan toplumun ihtiyaçlarını gidermeye ve ekonomiyi desteklemeye yardımcı olan vakıf proje ve işletmelerinin hukuki finansal uygulamaları arasında şunlar yer almaktadır:

1. İşletmelerin Selem Akdiyle Kurulması

“Selem” kelimesi, “Selef” anlamındadır. “Esleme”, “Selleme” ve “Eslefe” aynı manaya gelmektedir. “اللَّهُمَّ لِرَجُلَيْهِ لَطَعٌ أَم” *Adam yemeğe önce geldi.* Cümlesinde “Esleme” fiili “Eslefe” anlamındadır. Sözlükte “esleme”; teslim etmek, teslim olmak, boyun eğmek, Müslüman olmak anlamlarına gelmektedir. Ayrıca “yüz üstü bırakmak” ve “vermek, ödemek” anlamlarına da gelmektedir. Bu ise, altın ve gümüşü nitelikleri malum olan bir mal karşılığında belirli bir müddetle vermek demektir.⁶⁰¹ Fukaha Selem akdi ile ilgili olarak çok sayıda ve çeşitli tarifler yapmışlardır. Bunun sebebi, akdin beraberinde getirmiş olduğu bazı şartlar konusunda ihtilafa düşmüş olmalarıdır.

Hanefiler Selem’i “*vadeli malı peşin bedelle satmak*”⁶⁰² şekilde tarif etmişlerdir. Buna göre Selem, bedelin acil olarak, malın ise daha sonra mülkiyete geçmesini gerekli kılan akdin adıdır. Satılan mala “müslemünfih”, peşin ödenen bedele “re’sü’l-mâl”, satıcıya “müslemünileyh”, alıcıya da “rabbü’s-selem” denilmektedir.

Mâlikîler ise şu şekilde tarif etmişlerdir: İbn ‘Arefe şöyle demiştir: “*Selem, her iki ivazın eşdeğer olmadığı, bir ‘ayn veya menfaat karşılığında olmaksızın bir borcun inşasını gerektiren takas usulü alışveriş akdidir. Buna göre, hükmü onun hükmüne benzese de deynin satın alınması bunun dışında kalır. Çünkü örf bakımından buna uygun değildir. Ayrıca tek bir şeyde iştirak etmelerinin caiz olması sebebiyle iki farklı şey, yine garantili kira ve karz bunun dışındadır. Aynı şekilde ‘ayn dışındaki misli olanın itlaf edilmesi ve belirli olmayan bir hibe buna dâhil olmaz.*”⁶⁰³

Şafiiler Selem’i “*satıcıya ait bir borç olmak kaydıyla nitelikleri belirli bir şeyin satılmasıdır*” şeklinde tarif etmişlerdir. Bazıları bu tarife “selem” lafzını da ilave etmişlerdir. Re’sü’l-mâl’in akit meclisinde teslim edilmesi sebebiyle **Selem**, peşin takdim edilmesi sebebiyle de **Selef** olarak adlandırılmıştır.⁶⁰⁴

⁶⁰¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 244. (s-l-m mad.)

⁶⁰² es-Serahsî, *el-Mebsût*, 12/124.

⁶⁰³ Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman el-Hattâb, *Mevâhibu’l-celîlîşerhi Mustasari’l-Halîl*, (Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 1416/1995), 6/476.

⁶⁰⁴ Şemseddin Muhammed b. Ahmed er-Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâcilâşerhi’l-Minhâc*, (Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 1414/1993), 4/182-183.

Hanbelîler ise, “*Satıcıya bir borç olmak kaydıyla nitelikleri belirli bir şeyin vadeyle satılmasıdır*”⁶⁰⁵ şeklinde tarif etmişlerdir. Görüleceği üzere bu tarif, “vade” tabiri haricinde Şafiîlerin yapmış olduğu tariften farklı değildir.

Buna göre en muhtasar ve Selem manasını açık şekilde yansıtan tarif, satıcıya bir borç olmak kaydıyla nitelikleri belirli bir şeyin peşin bedelle satılmasından ibaret olduğunu ifade eden tariftir. Yani ürünün, belirlenen evsafa göre hazır olmasından önce satılması ama paranın veya bedelin peşin olarak önceden ödenmesidir.

Cumhur fukaha Selem türü satışın caiz olduğu konusunda icma etmişlerdir.⁶⁰⁶ Nitekim bu satış türü, özel bir lafızla yapılan bir satım akdidir.

Vakıfların Selem Akdiyle Çalışma Şekilleri

a. İslami Bankalarla Selem Akdi:

İslamî bankalarla yapılan Selem akdi, vakıf mülklerine yatırım yapmak için uygulanan bir finansman şeklidir. Vakıfların bununla ilgili olarak çalışma şekli aşağıdaki gibidir:⁶⁰⁷

(1). Bankaların Para veya Araçlarla Vakıfları Finanse Etmesi:

Bu çeşit akitte Vakıflar Müdürlüğü, yapacağı tarımsal yatırımlarına parasal finansman sağlaması veya üretim sürecine giren teçhizat ya da tarımsal döngüye giren hammaddelerle finanse etmesi karşılığında bir İslami banka ile sözleşme yapar. Bankanın bu finansal desteğine karşılık olarak ilgili vakıf müdürlüğü mahsulü hasat zamanı teslim eder ya da bu malı satın alarak, akit meclisinde kararlaştırılan süreler dâhilinde bankaya verir. Bu çeşit formül, Vakıflar Müdürlüğü'nün yatırımlarını devam ettirebilmesi için finansal likiditeyi elde etmesine yardımcı olur.

(2). Bankaların Sabit Varlıkları Finanse Etmesi

Bu şekil akitte Vakıflar Müdürlüğü, sahip olduğu vakıf mülklerini Selem akdi yoluyla yatırıma dönüştürmek üzere finans sağlamak amacıyla bir İslami banka ile sözleşme yapar. Banka fabrikalar veya zeytinyağı üretim tesisleri gibi küçük imalathaneler kurmak için ekipman ve makine desteği sağlar. Buna karşılık vakıf

⁶⁰⁵ Burhânuddîn İbrahim b. Muhammed İbn Müflih, *el-Mübdi' fişerhi'l-Mukni'*, 4/177.

⁶⁰⁶ Abdurrahman el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebir 'alâmetni'l-Mukni'*, (Lübnan: Dâru'l-kütübi'l-'Arabi), 4/312; Hasan el-Fergânî, *el-Fetâvâ'l-*, (Beirut: Dâru'ihyâi't-türâsi'l-'Arabi, 1986), 3/178; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Mukaddimâtu'l-mümeħhedât*, (Beirut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1988), 2/19; Süleyman el-Büceyrimî, *Tuħeftü'l-habîb 'alâşerhi'l-Hatîb*, (Beirut: Dâru'l-fikr, 1995), 3/5.

⁶⁰⁷ 'Azzûz, *Fıkhıstismâri'l-vakfıvetemvîluhu fi'l-İslâm*, 197-200.

müdürlüğü bu fabrika ve imalathanelerde üretilen malları, Selem akdinde belirlenen şartlara göre teslim etmeyi taahhüt eder.

b. İmalat Sanayiinde Selem Akdi

Vakıflar Müdürlüğü'nün gıda maddeleri imalatı yapan bir fabrikayla Selem akdi çerçevesinde sözleşme yapmasıdır. Sözleşmeye göre müdürlük, vakıf arazisinde üretilen domates veya meyveli ağaçlardan toplanan hurma gibi tarımsal mahsulü teslim etmeyi, üretim döngüsüne dâhil olan nakit para, alet-edevat ve tarım ekipmanını fabrikanın sağlaması karşılığında üstlenir. Akit yapıldığında bu şartlar üzerinde ittifak edilir ve Selem akdinin süresi belirlenir. Böylelikle Vakıflar Müdürlüğü bazı ihtiyaçlarını gidermek için gerekli olan finansal likiditeyi elde eder.

c. Zirai Ürünlerde Selem Akdi

Vakıflar Müdürlüğü'nün, kamu veya özel iktisadi ortaklardan biriyle, Selem akdine uygun olarak tarımsal ürünlerini teslim etmek üzere sözleşme yapmasıdır. Bu çeşit bir formülü uzun vadede düşünmek mümkündür. Et üretimi, yumurta, yağ, zeytin, bal ve balık üretimi ile hayvansal ürünler, sebze ve meyve üretimine yönelik projeler sözleşme kapsamına girebilir. Nitekim Vakıflar Müdürlüğü, iktisadi ortakla anlaşarak bu projeler üzerinde çalışır ve vadeli bir şekilde teslim edilecek olan ürünün özellikleri ve kalitesi üzerinde anlaşmaya varır. Aynı şekilde iktisadi ortak parayı veya üzerinde ittifak edilen bedeli peşinen öder.

Netice olarak Selem akdinin, vakıf mülklerinin yatırıma dönüştürülmesini ve onların finansmanını sağlayan sözleşmelerden biri olduğunu görüyoruz. Bu akit, Vakıflar Müdürlüğü'nün sahip olduğu vakıfları geliştirmek ve bazı vakıf yatırım tesislerinde kullanılmak üzere parasal gelir elde etmek için bir dayanak noktası olabilir. Özellikle para ödemesinin ertelendiği bir akit olması hasebiyle, yatırım planına uygun olarak seçtiği ve ona uygun hareket ettiği sözleşmelerle vakfın kendisini geliştirmesine yardımcı olur. Buna bağlı olarak, bu projelerin gerçekleştirildiği toplumun daha fazla gelişmesi için de çalışmış olur.

2. İşletmelerin İstisnâ' Akdiyle Kurulması

İstisnâ', sana'a fiilinden olupistif'âl babında gelmiştir. İbn Manzûr şöyle demiştir: “*Filan kişi kendisi için bir adamdan bir yüzük yapmasını istediğinde, “filanca kişi bir yüzük İstisnâ' etti” denilir.*”⁶⁰⁸ Bir şeyi İstisnâ' etmek onun yapılmasını (sun'unu)

⁶⁰⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 8/209.

istemek demektir. Bu durumda İstisnâ'nın lügat anlamı o fiilin yapılmasını talep etmektir.⁶⁰⁹ Âlimler İstinâ'nın tarifi konusunda ihtilaf etmişlerdir. Nitekim cumhur fukaha onu Selem'edâhil ederken Hanefiler onu müstakil bir akit olarak görmüşlerdir. Bununla birlikte Hanefiler İstinâ'nın tarifi konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bu ihtilafın sebebi de bazı kayıtların tarife dâhil edilmesinden ya da ondan çıkarılmasından kaynaklanmaktadır. Bu tariflerden bazıları şunlardır:

Kâsânî'nin tarifi: "*Emek verilmiş olması şartıyla zimmetteki bir malın satış akdidir.*"⁶¹⁰ Burada Kâsânî onun bir akit olduğunu belirtmişse de fiyatın belirlenmiş olma şartını zikretmemiştir. Bu yüzden kapsamlı bir tarif değildir.

İbnü'l-Hümâm'ın tarifi: "*İstinâ' bir zanaatkârlık isteğidir. O da kişinin bir kunduracıya veya bir küp ya da çömlek ustasına "Şu paraya bana uzunluğu ve genişliği şu kadar olan bir çift çarık yap veya şu kapasitede şu ağırlıkta şu şekilde çömlekten bir küp yap" diyerek belirlenen parayı vermesi veya hiçbir şey vermemesi, diğerinin de onunla sözleşme yapmasıdır.*"⁶¹¹ Burada İbnü'l-Hümâm, İstinâ'ı, bazı şekillerini zikrederek tarif etmiştir.

Semerkandî'nin tarifi: "*Yapan tarafından işçilik sarf edilmiş olması şartıyla zimmetteki bir malın satış akdidir.*"⁶¹² Bu, muhtasar ve güzel bir tarifdir. Fakat fiyatın zikredilmemiş ve şart koşulmamış olması bir eksikliktir.

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin tarifi: "*Bir şey yapmak üzere ehl-i sanat ile akdi mukâvele etmek.*"⁶¹³ Bu, en güzel tariflerden biridir. Fakat bunda da fiyatın zikredilmemiş ve şart koşulmamış olması noksanlıktır. Ayrıca kiralamanın buna dâhil olmasına engel bir şey de yoktur.

Yukarıdaki tariflerden ve yapılan değerlendirmelerden sonra şu tanıımı yapmak mümkündür: "*İstinâ', belirli bir para karşılığında özel bir şekilde emek verilmesi şartıyla zimmetteki bir malın satış akdidir.*"

İstinâ' Akdi Yoluyla Vakıfların Finanse Edilmesi Konusunda Âlimlerin Tutumu

⁶⁰⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 8/209; er-Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, 371.

⁶¹⁰ el-Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, 5/2.

⁶¹¹ İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethi'l-Kadîr*, 7/114.

⁶¹² Alâuddîn es-Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1984), 2/326.

⁶¹³ Muhammed ez-Zuhaylî, *Kadâu'l-mezâlim fî fîkhi'l-İslâmi*, (Dimaşk: Dâru'l-mektebîli't-tibâ'ave'n-neşr, 1998), 7/53.

24.12.1983 – 05.01.1984 tarihleri arasında Cidde'de düzenlenen seminerde heyet, vakıf yatırımlarının İstisnâ'akdi veya mukavele yoluyla finanse edilmesi formülünün benimsenmesini tavsiye etmiş ve bunu, vakıf mülklerini finanse etmek ve geliştirmek için uygun formüllerden biri olarak değerlendirmiştir. Dolayısıyla İstisnâ'akdi yoluyla yapılan finansman, uygun çalışma koşulları sağlandığı takdirde, vakıf yatırımları için uygun bir finansman şeklidir. Bu çeşit bir akit, vakfa fayda sağlamanın yanı sıra toplum fertlerine yarar sağlamakta, ayrıca Müslümanların işini kolaylaştırmaktadır. Çünkü bu akitte paranın peşin olarak teslim edilmesi şart koşulmamakta ve mal daha sonra teslim edilmektedir. Bu da, fabrikaların gelişmesine ve kalkınmasına, yatırım yapılmasına ve dolayısıyla istihdama yardımcı olmaktadır.⁶¹⁴

Vakıfların İstisnâ' Akdiyle Çalışma Şekilleri

a. İslami Bankalarla Ortaklaşa Yapılan İstisnâ':

(1). Vakıflar Müdürlüğü'nün Müstasni' Olması:

Vakıflar Müdürlüğü'nün kendi kalkınma planına göre çalışması, yani bu işlemi bizzat kendisinin yürütmesi hasebiyle orta veya uzun vadede mukavele akdi yoluyla finansman formülünü kullanmayı düşünmesidir. Buna göre aşağıdaki şekilleri tasavvur etmek mümkündür⁶¹⁵:

(a). Malların Tedariki İçin İstisnâ' Akdi

Bu çeşit akitte Vakıflar Müdürlüğü, sanayicilerin ihtiyaçlarını karşılar ve bunu vakıfların kalkınma planına göre orta veya uzun vadede yapar. Örneğin müdürlüğün imkânlarına göre malzeme alımı veya hammadde alımı yapar, yani bir mal veya hizmet tedarikçisi olarak hareket eder. Sanayici, sözleşme sırasında üzerinde anlaşmaya varılan ürünü yapmak için bu malzemeleri dönüştürür veya bu araçları kullanır. Böylece Vakıflar Müdürlüğü'nün buradaki rolü bu malların aracısı veya ithalatçısı olmaktır. Elbette müdürlük ile sanayici arasında malzemelerin teslimi, ödeme zamanı gibi sözleşmenin içeriğine dair hususlarda anlaşmaya varılmış olması şarttır. Aynı zamanda Müdürlük, İslami bankalardan biriyle anlaşır ve aralarında yapacakları ortaklık sözleşmesine uygun olarak bu ürünleri yurt içinde veya yurt dışında pazarlar. Paylaşacakları kâr da sözleşme sırasında belirlenen yüzdeye göre olur.

⁶¹⁴ el-Karadâğî, "Akdü'l- İstisnâ", *Mecelletümeccmai'l-fikhi'l-İslâmî*, 5/7, (Cidde: 1992), 814-816; Kahaf, *el-Vakfu'l-İslâmî*, 254-255.

⁶¹⁵ 'Azzûz, *Fıkhüistismâri'l-vakfvetemvîluhuft'l-İslâm*, 229-233.

(b). İhalelere girmek Yoluyla İstisnâ' Akdi

Bu nevi akitte Vakıflar Müdürlüğü bazı yatırım projelerini hayata geçirmek için yerel ihalelere katılır. Özellikle tarımla ilgili veya inşaat ve hafriyat ile alakalı olanları tercih eder. Sözleşmenin içeriği, çoğu zaman arazilerin hazırlanması veya sulama ile ilgili olur. Müdürlük bunu kârın belirli bir yüzdesi karşılığında finansman sağlayan İslami bankalardan biriyle ortaklık ilkesi çerçevesinde yapar. Aynı zamanda Vakıflar Müdürlüğü işin teknik uygulama ve takibini üstlenir.

(2). Vakıf Kurumunun Sâni' Olması:

Vakıflar Müdürlüğü'nün müteahhitlik dünyasına girmesidir. Ancak uzun vadede hedef, sahip olduğu vakıf arazisini değerlendirmek ve üzerinde yatırım projeleri yapmaktır. Buna göre aşağıdaki şekilleri tasavvur etmek mümkündür:

(a). Müteahhitlik Alanında İstisnâ' Akdi

Vakıflar Müdürlüğü'nün mali meblağlar tahsis ederek bankalardan biriyle ortaklık yapması ve müteahhitlik dünyasına, yani tarım ürünlerinin üretimi veya imalatına girmesi ya da bu türden bir yatırım için beşeri ve mali kaynakları tahsis ederek reform dünyasına girmesidir. Böylelikle taşeron firma, işlerini yürütme açısından hem bankadan hem de Vakıflar Müdürlüğü'nden bağımsız olacak, bunun yanı sıra faaliyetlerini sürdürebilmesi ve iflastan uzak durması için sürekli olarak denetim altında olacaktır.

b. Zâtî İstisnâ'

Vakıflar Müdürlüğü'nün İstisnâ' sürecini İslami bir bankanın müdahalesi olmaksızın kendi başına yürütmesidir. Aşağıdaki şekillerde gerçekleşmesi mümkündür:

(1). Paralel İstisnâ'⁶¹⁶

Vakıflar Müdürlüğü yerel sanayicilerden biriyle, vasıfları ve miktarı belirlenen muayyen bir malın imali için sözleşme yapar, malın ve paranın teslim zamanı konusunda anlaşılır. Aynı zamanda Vakıflar Müdürlüğü, bu tür ürünle ilgilenen başka biriyle, bu ürünü belirtilen süreler içinde ve sözleşme sırasında mutabık kalınan niteliklerde teslim etme konusunda anlaşmaya varır. Ayrıca bu üretilen malların teslim

⁶¹⁶ Hezha Ahmed Najim aldın, *İslam Hukuku Açısından Mali Kaynakların Değerlendirilmesi –Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluşlar Örneği-*, (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 195.

şekli ve bedelinin ödenmesi konusunda da mutabakata varır. Böylece Vakıflar Müdürlüğü, finansal ihtiyaçlarının bir kısmını karşılayacak belirli oranda bir kâr elde eder.

(2). İş Yapmak Yoluyla İstisnâ' Akdi

Bu çeşit akde göre Vakıflar Müdürlüğü, ortaklardan biriyle şu konuda anlaşmaya varır: müdürlük çalışma imkânlarını ve işçileri ayarlayarak işi ve emeği üstlenirken diğer iktisadi ortak projede kullanılacak olan hammaddeyi veya temel malzemeyi üstlenir. Her ikisi de maliyetin belirlenmesi, kâr oranı ve ürünün teslim zamanı konusunda anlaşmaya varırlar. Örneğin kırsal kesimde çiftçiler için ambarlar inşa etmek veya kıyafet dikmek için ilgili ihalelere girerek bunu yaparlar.

(3). Vakıf Arazisinin İnşaat İçin Kullanılması Yoluyla İstisnâ' Akdi

Böyle bir akitte Vakıflar Müdürlüğü, bir müteahhit veya yatırımcıyla vakıf arazisi üzerinde inşaat yapmak üzere sözleşme yapar. Müteahhit, mutabık kalınan süre boyunca binadan faydalanır. Ayrıca Vakıflar Müdürlüğü'nün inşaatı yıllık taksitler şeklinde satın alması konusunda anlaşmaya varılır. Böylece hem inşaat hem de menfaat vakfın mülkiyetine devredilir.

c. İstisnâ' Tahvilleri

Vakıflar Müdürlüğü, örneğin bir bina inşa etmek veya tarımsal sulamada kullanılmak üzere su deposu inşaatı için gerekli masrafları karşılamak gibi İstisnâ' ibirişlemi finanse etmek amacıyla halka tahviller arz eder. Bunu yaparken müdürlüğün, projenin fizibilitesini, harcamaların miktarını, beklenen kâr yüzdesini ve tamamlanma süresini araştırıp incelemesi gerekir.

Sonuç olarak İstisnâ' akdi, vakıf mülklerini geliştirmek için yapılan yatırım ve finansman sözleşmelerinden biridir. Bu akit, Vakıflar Müdürlüğü'nün, sahip olduğu vakıfları geliştirmek ve parasal kâr elde ederek bazı vakıf yatırım kuruluşlarına harcamak için üzerinde çalışacağı bir temel ve mihver olabilir. Özellikle müdürlüğün, yatırım projelerinin yapıldığı arazilerin sahibi olduğu düşünüldüğünde bunun önemi daha da artmaktadır.

3. İşletmelerin Murâbaha Akdiyle Kurulması

Arapça'da "murâbaha" kelimesi "rabiha" fiilinden alınmış olup bu kelime, ticarete artışı ifade eder. "بِخْفِيْتِجَاتٍ وَيَبْحُ وَتَبْحُ" Ticaretinde kâr elde etti denir.

Ayrıca eğer kâr elde ediyorsa "هذابيع مُبْحٌ" *Bu, kazançlı bir alışveriş* denir. Eğer biri yaptığı ticarete kazanç elde ederse Araplar ona "باحتتجاته" *Ticareti kazandı...* "تجارة" "كزانبلى بىر تىعارەت..." "أبىعُ هُ عى سلعاه" *Kazançlı bir ticaret...* Ayrıca "بعتت بىعاه السلعاه مربحاه عى كىل غررة درام درم، وكلىك ثلثه" *Bir şeyi kârlı sattım,* "كزانبلى بىر شىكلىدە هر اون دىرهمة بىر دىرهمة سالتىم. اىنۇ شىكلىدە كزانبلى بىر شىكلىدە ساتىن اىلدىم."⁶¹⁷ Fukaha Murâbaha kelimesini çeşitli şekillerde tarif etmişlerdir. Bunlardan bazılarını vermek istiyoruz:

Hanefiler Murâbaha'yı: "Kişinin ilk akit ve ilk fiyatla malik olduğu şeyi kâr ilave ederek nakletmesidir"⁶¹⁸ şeklinde tarif etmişlerdir.

Mâlikî mezhebinden İbnRüşd el-Mâlikî onu şöyle diyerek tarif etmiştir: "Satıcının, malı aldığı fiyatı müşteriyeseylemesi ve dinar veya dirhem cinsinden belirli bir kârı şart koşmasıdır."⁶¹⁹

Şafiiler ise Murâbaha'yı şu şekilde tarif etmişlerdir: "Satıcının malın sermayesini (alış fiyatı/maliyetini) ve kâr miktarını açıkça söylemesi, malın fiyatı yüz dirhem ve sana onu sermayesinin üzerine her on dirheme bir dirhem kârla sattım demesidir."⁶²⁰

Hanbelîlerden İbnKudâme el-Makdisî el-Hanbelî ise onu şu şekilde tarif etmiştir: "Sermayenin üzerine konan belirli bir kârla satmaktır."⁶²¹

Murâbahasatışıyla ilgili verdiğimiz tariflerden onun kısaca, ilk fiyatı bilmek ve üzerine bir kâr payı ilave etmek esasına dayandığını söyleyebiliriz. Nitekim Murâbaha, güvene dayalı bir alışveriş şekli olduğundan ilk fiyatın bilinmesi, aynı şekilde kârın da bilinmesi gerekir. Buna göre Murâbaha satışının tanımı şu şekildedir: ilk fiyatın üzerine, akit yapan taraflarca mutabık kalınan belirli bir kârın ilave edilmesiyle yapılan satıştır.⁶²²

Cumhur fukaha, Murâbaha satışının şer'an caiz bir işlem olduğu ve mekruh olmadığı görüşündedir. Şevkânî şöyle demiştir: "Bu, Allah u Teâlâ'nın "Karşılıklı rızaya dayalı bir ticaret" ve "Allah alışverişini helal, ribayı da haram kıldı" sözüyle izin

⁶¹⁷ İbnManzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 5/103. (mad.)

⁶¹⁸ el-Merğînânî, *el-Hidâye*, (Beyrut: Dâruhyâi't-türâsi'l-'Arabî), 6/122.

⁶¹⁹ İbnRüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/178.

⁶²⁰ en-Nevevî, *el-Mühezzebe'a'l-Mecmû'*, (Beyrut: Dâru'l-fikr), 13/3.

⁶²¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 4/136.

⁶²² Ahmed Mülhim, *Bey'ü'l-murâbaha ve tatbikâtuha fi'l-mesârifi'l-İslâmiyye*, (Dâru's-sekâfeli'n-neşrve't-tevzî', 2005), 30.

verdiği bir alışveriştir. Bu da, hangisi olursa olsun, şeri bir engelin eşlik etmediği veya karşılıklı rızanın kaybedilmediği her alışverişi içerir.”⁶²³

Murâbahaakdi, mali finansman toplamaya yönelik sözleşmelerden biridir. Çünkü bu akit malın veya menfaatin elde edilmesi ve daha sonra ihtiyacı olana satılması yönüyle emeldekârlılığa dayanmakta ve böylece satıcı belirli bir oranda kâr sağlamaktadır. Yatırımların Murâbaha akdi veya ticari finansman yoluyla finanse edilmesi, İslami finansman şekli olup buradan amaç hammadde, makine ve teçhizat ithalatına yönelik ticari hareketliliği aktif hale getirmek ve ardından önceden çalışılmış ticari operasyon yoluyla kâr elde etmektir. Evkaf Müdürlüğü'nün bu çalışılmış ticari operasyonu, yatırım harcamalarının bir kısmını karşılamak maksadıyla bir miktar para elde etmek için kısa vadeli bir finansman formülü olarak kullanması mümkündür.

Vakıfların Murâbaha Akdiyle Çalışma Şekilleri⁶²⁴

a. İslami Bankalarla Murâbaha Akdi

İslami bankalarla yapılan Murâbahaakdi; bir tarafta banka, diğer tarafta Vakıflar Müdürlüğü ve üçüncü taraf olarak da malın alıcısı olmak üzere üç taraf arasında akdedilen bir finansman şeklidir. Bu finansman şekli, **Satın Alma Siparişi Veren İçin Murâbaha Sözleşmesi** adı altında gerçekleştirilir. Müşterinin bankaya gidip ondan, kendisinin belirlemiş olduğu vasıftaki emtiayı satın almasını istemesi ve o malı bankadan, mutabık kaldıkları kar oranında Murâbaha yoluyla fiilen satın alacağına dair söz vermesi ve imkânları çerçevesinde parayı taksitler halinde ödemesidir.⁶²⁵

Bu çeşit akitte Vakıflar Müdürlüğü, İslami bankalardan biriyle uzun vadeli bir işbirliği sözleşmesi akdeder ve bu sözleşme gereğince banka bir mal, makine veya hammaddeyi satın alıp onu Vakıflar Müdürlüğü'ne peşin veya birden fazla taksitle ödemesi şartıyla satma konusunda karşılıklı olarak mutabık kalırlar. Müdürlük bunu, örneğin ucuz tohum ve ilaçları tamamen satın aldıktan sonra bunları diğer müşterilere, mesela çiftçilere ve daha önce bu tür emtia üzerinde anlaşmaya vardığı kişilere satar. Böylece Vakıflar Müdürlüğü idari ve yatırıma dair bazı işlerini yürütmesine, aynı zamanda bazı ihtiyaçlarını karşılamasına imkân tanıyacak bir finans akışına kavuşur. Bunun için de akdin, Murâbaha'ya dair şu koşulları içermesi gerekir: Banka tarafından

⁶²³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alîş-Şevkânî, *es-Seylü'l-cerrâri'l-mütedaffik 'alâhadâiki'l-ezhâr*, (Dâru İbn Hazm.), 3/163.

⁶²⁴ 'Azzûz, *Fıkhüistismâri'l-vakfvetemvîluhufti'l-İslâm*, 221-223.

⁶²⁵ Sâmi Hammûd, *Tatvîru'l-a'mâli'l-masrifiyye bimâ yettefikü me'a's-şeri'ati'l-İslâmiyye*, (Matba'atu's-şark ve mektebetühâ, 1982), 432.

satın alınan emtianın fiyatının ve müşteriye teslim edilinceye kadarki maliyetinin belirlenmesi gerekir. Ayrıca kâr yüzdesinin de önceden belirlenmesi ve emtia bedelinin ödenme şeklinin bilinmesi icap eder. Bütün bunların yanı sıra banka ile vakıf arasındaki bu bilgilerin ve verilerin resmi belgelerle kayıt altına alınması lazım gelir.

b. Vekâleten Murâbaha

Vakıflar Müdürlüğü'nün alım ya da satım işlemi sırasında pazarlık, aylık veya başka bir şekilde belirlenen paranın belirli bir yüzdesi karşılığında üretici ile tüketici arasında aracılık yapmasıdır. Müdürlüğün aldığı yüzde, bu türden malların tüketicisini arayıp bulmanın bir mükâfatı olarak kendisine verilmektedir. Vekâleten Murâbaha ya satın almada vekâlet ya da satmada vekâlet şeklindedir:

(1). Satın Almada Vekalet

Vakıflar Müdürlüğü'nün bir mal veya emtia satın almak için bir müşteriyle veya bir müşteri grubuyla uzun vadeli sözleşme yapmasıdır. Müdürlüğün sahip olduğu vakıf mülklerinin geniş bir alana yayılmış olması onu ulusal pazarın ihtiyaçlarını bilme konusunda ehil hale getirmiştir. Müdürlük ile müşteri malın vasıflarını ve fiyatını belirlerler. Müşteri ücreti tek seferde veya mutabık kalacakları taksitler halinde Vakıflar Müdürlüğü'ne, anlaşmaya vardıkları kâr veya mükâfat yüzdesi ile birlikte öder. Bu durumda Vakıflar Müdürlüğü satın alma acentesi/vekili gibidir ve müdürlük mutabık kalınan malı yurt içinde veya yurt dışında arar. Böylece Vakıflar Müdürlüğü, ihtiyaçlarının bir kısmını karşılayabileceği bir finans akışına kavuşmuş olmanın yanı sıra toplumsal ekonomide bir hareketliliğe de katkıda bulunmuş olur.

(2). Satmada Vekalet

Vakıflar Müdürlüğü, kalkınma planına uygun olarak, yerli veya yabancı bir banka veya şirketle, üzerinde anlaştıkları kâr oranı veya para karşılığında belirli bir ürünün, örneğin endüstriyel ürünlerle alakalı malların satışı konusunda yetkili acente veya komisyoncu olmak üzere orta vadeli sözleşmeler yapar. İlgili müdürlük, tüketicilere bu malı tanıtmak, çeşidi ve önemi konusunda bilgilendirmek amacıyla ilan verir ve reklamını yapar. Özellikle müdürlüğün bu malları depolamak için elinde gayrimenkullerinin olması, onun uzun vadeli finansman elde etmesini sağlayacaktır.

Sonuç olarak vakıfların Murâbaha akdi ile finanse edilmesi yöntemi, piyasada pazarlanmak istenen malın türü, önemi ve halkın ona olan ihtiyacı konusunda dikkatli

bir planlama yapılması durumunda, meyvelerini vakıflardan sorumlu idareye verebilecek iktisadi bir formüldür.

L. Vakıfların İstihdam Desteği

Vakıfların iktisadi alanda oynadığı önemli rollerden biri de toplumda istihdam sağlayarak devletin genel ekonomik düzeyini olumlu yönde etkilemesi ve işsizlik sorununu azaltmasıdır. Zira işsizlik, ülkelerin sosyo-ekonomik durumlarına göre değişmekle birlikte pek çok ülkenin önemli sorunlarından biri olmaya devam etmektedir. Ülkelerin en büyük hedeflerinden biri, bu sorunu hafifletmek ve hatta mümkünse ortadan kaldırmaktır.

Burada, toplumda istihdamın sağlanmasında ve işsizlik sorununun hafifletilmesinde hatta ortadan kaldırılmasında vakıfların önemli bir rolü olduğunu görüyoruz. Bunu, önceki dönemlerde, özellikle Osmanlı İmparatorluğu döneminde daha net bir şekilde görmek mümkündür. Vakıfların istihdam, iş imkânlarının sağlanması ve iktisadi durumun iyileştirilmesi gibi hususlarda, aşağıda görüleceği üzere, büyük katkısı mevcuttur:

1. Vakıfların İstihdama Katkıda Bulunma Yolları⁶²⁶

a. Yeni iş alanlarının açılması

Vakıflar tarafından inşa edilen kurum ve kuruluşlar inşaat, onarım ve hizmetin yürütülmesi sırasında eleman çalıştırmak suretiyle dolaysız olarak yeni iş alanları açmışlardır. Ayrıca maaş, ücretler ve diğer harcamalar gibi piyasaya giren paralar aracılığıyla istihdamı doğrudan etkilemiştir.

b. Mevcut İstihdam Alanlarının Genişletilmesi

Bazı vakıflar, gerek daha önce kurulmuş olan tesisleri genişleterek, gerekse işlevini kaybeden veya kaybetmek üzere olan tesislerin yeniden canlandırılması için yeni mali girdiler sağlayarak mevcut istihdam alanlarını genişletmiştir. Örneğin, toplumun ihtiyaçlarına ve yasal koşullara göre vakfın istibdâli ve tağyiri, ekonomik kalkınmaya ve yeni iş imkânlarının yaratılmasına önemli ölçüde katkıda bulunmuştur.

Ayrıca para vakıfları yoluyla finansman sağlanması, diğer kurumlar tarafından iş olanakları yaratılmasına ek olarak, kısmen ticaretin ve küçük sanayinin genişlemesine

⁶²⁶ H. Hüsnü Koyunoğlu, “Osmanlı Vakıflarının İktisadi Faaliyetleri ve Etkileri”, *Vakıf ve İktisat – Sempozyum-*, 57.

yol açmıştır. Finans kurumları gibi çalışan para vakıfları aracılığıyla sağlanan paralar, aynı şekilde istihdamın artmasında önemli rol oynamıştır. Vakıflar toplumdaki çeşitli kurumlarıyla, projeleriyle ve çalışmalarıyla Osmanlı İmparatorluğu döneminde birçok vatandaşa istihdam sağlamıştır. Örneğin 18. yüzyılda maaşını vakıflardan alan 86.915 görevli vardı.⁶²⁷

2. İş Güvencesinin Sağlanmasında Vakıfların Rolü

Vakıfların, çalışma hayatının düzenlenmesinde rolü büyüktür. Çünkü vakıflar aracılığıyla çeşitli alanlarda çeşitli hizmetler sunulmakta ve böylece birçok farklı alanda büyük miktarda istihdam sağlanmaktadır.

Ayrıca vakıflar sadece ekonomik alanda değil, sosyal faaliyetler yoluyla da iş olanakları yaratmışlardır. Bunun yanı sıra, maddi durumu iyi olan bazı insanlar vakıflar kurarak istihdam yaratırken, bazıları da aynı amaçlar için işgücü tahsis ederek istihdam oluşturmuşlardır.

İş güvencesine ilişkin hükümler, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde değil, vakıf hukukunun düzenlendiği miladi sekizinci yüzyıldan itibaren kabul edilen hükümlerdir. Vakıflar Kanunu'ndan sarf-ı nazar ederek İş Kanunu'na bakacak olursak, çalışma hayatının bu kanun içinde düzenlenmediğini görürüz. Böylece vakıf hukukunun diğer alanlardan birkaç yüzyıl önde gittiğini açık bir şekilde müşahade ederiz. Çalışanlarla ilgili iş güvencesi koşulları ise genellikle vakıf belgesine dayanmaktadır.⁶²⁸

Vakıfların iş güvencesini sağlamadaki rolünü şu şekilde açıklamak mümkündür:

a. Ücret Politikası ve Asgari Ücret

Vakıf kurucuları genel olarak işçilere ödenecek ücretleri belirlemişlerdir. Dolayısıyla vakıfların verdiği maaşlarda bir tabanın belirlenmesi, adı konulmamış bir asgari ücret uygulamasıdır. Böylece vakıflar, iş hayatında o döneme göre beklenmedik bir katkı sağlamışlardır. Nitekim asgari ücret, çalışma hayatında ücret politikalarının en önemli konularından biri kabul edilmektedir. Vakıf kurumlarının gelir-servet dağılımı üzerinde etkili olması, gerçek hayatta onların, asgari ücretin belirlenmesinde rol oynamasını sağlamıştır. Bu konunun öneminden hareketle vakıflar, genel ücret politikalarıyla sadece gelir dağılımını etkilemekle kalmayıp, asgari ücret uygulamasıyla

⁶²⁷ Mustafa Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, 17.

⁶²⁸ Koyunoğlu, "Osmanlı Vakıflarının İktisadi Faaliyetleri ve Etkileri", 60.

da gelir dağılımına özel bir etki yapmıştır. Bunun uygulaması Vakıflar İdaresi tarafından bir tebliğ şeklinde, 1915 yılında Ceride-i İlmiye'de yayımlanmıştır. Bu tebligata göre, “Hatiplik” dışındaki görevler için kurulacak vakıfların en az ayda 100 kuruş gelirin olması şartı getirilmiş, bunun altında geliri olan vakıfların tescil edilmemesi mahallî vakıflar idarelerine tebliğ edilmiştir. Bu kararın, daha önce Vakıflar Şurası (Şûrây-ı Evkâf) tarafından alınan 1911 tarihli tebligat sonrasında olumlu etkisi olmuştur. Gelir için belirli bir sınırın tayin edilmemiş olması bazı insanların düşük sermayeli vakıflar kurmasına, bu ise vakıf senedinde belirtilen görevin çok düşük ücretlerle yapılmasına, dolayısıyla da görevlilerin geçimlerini karşılayamamasına neden olmuştur. Bu sorunu ortadan kaldırmak için, kişinin geçimine yetecek asgari miktar olan ayda 100 kuruşun altında gelir elde edecek vakıfların tescil edilmemesi kararı alınmıştır.⁶²⁹

Türkiye'de asgari ücret ilk olarak 1936 tarihli İş Kanunu'nda tartışılmıştır. Ancak bunun bir yönetmelikle belirleneceği belirtilmesine rağmen 1951 yılına kadar uygulanmamıştır. Yani ilk asgari ücret uygulamasına 1951 yılında geçilmiştir. Böylece asgari ücretin sabitlenmesi politikasıyla ilgili olan 1915 yasası, hükümetin iş kanunundan önce gelmiştir, bu yüzden önemli ve değerlidir.⁶³⁰

Muhasebe kayıtları detaylı olarak incelenen 103 vakıf tarafından 2.011 kişiye maaş ödemesi yapılmıştır. Çoğunlukla halkın alt ve orta kesimleri tarafından kurulmuş olan küçük ölçekli bu vakıfların her biri ortalama 20 kişiye maaş vermiştir. Padişah, vezir ve saray halkı gibi toplumun üst sınıfı tarafında kurulan büyük ölçekli vakıflarda bundan çok daha fazla insan istihdam edilmiştir. Örneğin 17. yüzyılın sonlarında inşa edilen İstanbul Yeni Cami'nin cami ve imaret tesislerinde 1687 - 88 yılları arasında 459 kişi, daha sonra 1691 yılında 584 kişi ve 1693 yılında 586 kişi istihdam edilmiştir.⁶³¹

b. Ücretlerle İlgili İktisadi Şartların Dikkate Alınması

Vakıflar, toplumu çevreleyen etkenleri ve ekonomik değişiklikleri görmezden gelmemişlerdir. Örneğin vakıfların, enflasyonun varlığı nedeniyle zaman zaman para biriminin değerindeki değişiklikleri dikkate aldıklarını görüyoruz. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nde vakıf görevlileri altın ve gümüş sikkelerin yanı sıra nikel ve bakırdan

⁶²⁹ Koyunoğlu, “Osmanlı Vakıflarının İktisadi Faaliyetleri ve Etkileri”, 60.

⁶³⁰ Koyunoğlu, “Osmanlı Vakıflarının İktisadi Faaliyetleri ve Etkileri”, 59.

⁶³¹ Hüsnü Koyunoğlu, *Sosyal Politika Açısından Vakıflar XVII. Yüzyıl İstanbul Örneği*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 166.

yapılan sikkeleri de kullanmışlardır. Zira o dönemde gümüş paraların ayarlarında zaman zaman değişiklik yapıyordu ve bu bir problem olarak görüldüğünden bazı vakıf kurucuları bu mesele üzerinde kafa yormuş ve çözümüne yönelik şartlar koymuşlardır. AhmedFerhad Paşa 1680 yılında Burdur'da vakıflar kurmuştur. Bu vakıflar, ödemelerde kullanılan ve gümüşten yapılan "esedükuruş"u, bakırla karıştırılmış para olan "akçe"ye çevirmişlerdir. İstanbul'daki vakıf kurucuları da, kurdaki değer kaybı veya enflasyon sebebiyle ücretlerin değişmeden kalması ve ücret sahipleri ile vakıf yöneticileri arasında anlaşmazlık çıkmaması için ücretlerin "her asırda rayiç olduğu üzere" ödenmesini, yani akçe/kuruş oranının ödeme zamanındaki rayice göre hesaplanmasını şart koşmuşlardır.⁶³²

Ayrıca vakıfların çalışma hayatına bir diğer katkısı da düzenli maaş ödemeleridir. Gerek aylık gerekse yıllık şeklinde ücret ödeyerek piyasanın istikrara kavuşturması için çalışmıştır. Muhasebe defterlerinde bazı görevlilerin yılın bir bölümünde maaş aldıklarını gösteren az sayıda kayıt bulunmaktadır. Örneğin bir vakıf yılda 240 yevmiye üzerinden maaş ödemiştir. Vakfa ait yapılarda bir tamirat varsa veya bakıma ihtiyaç duyuluyorsa, öncelikle bunun yerine getirilmesi gerekmektedir. Vakfiyede belirtilen miktarın bu iş için yetersiz olması halinde, onarım ve bakım masrafları karşılanıncaya kadar hiçbir maaş ödenmez. Bu da bazı kurumlarda maaşların neden yıl boyunca ödenmediğine dair ipuçları vermektedir.⁶³³

Vakıf tarafından aylık olarak verilen maaşlara Câmekiyye denirdi. Devlet hazinesinden veya bir vakfın gelirinden genellikle aylık şeklinde verilen maaş ve tahsisat manasında kullanılmıştır.⁶³⁴ Ama eğer maaşlar yıllık ise buna atâ denilirdi.⁶³⁵

c. İş ve İşçilerin İdari Takibi

Vakıflarda çalışanların ve işçilerin takibi devamlı olarak yapılmaktadır. Kimi vakıf kurucuları, bazı günler çalışmaya gelmeyen işçilere karşı biraz hoşgörülü davranmışlar, gelmedikleri günlerin yerine başka günlerde işe gitmelerini şart koşmuşlardır. Bunların yanında, bir kere bile mazeretsiz olarak görevini ihmal eden işçiyi işten çıkararak katı tutumlu vakıf kurucuları da bulunmaktadır.⁶³⁶

⁶³² Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü*, (Sivas: Dilek, 1998), 73-77.

⁶³³ Koyunoğlu, "Osmanlı Vakıflarının İktisadi Faaliyetleri ve Etkileri", 58.

⁶³⁴ Ahmet Akgündüz, "Câmekiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 7/45-46.

⁶³⁵ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 66.

⁶³⁶ Koyunoğlu, "Osmanlı Vakıflarının İktisadi Faaliyetleri ve Etkileri", 55-57.

Vakıftan maaş alanların maaşlarının artırılmasına yönelik bazı tedbirlerin alındığı görülmektedir. Örneğin Halil Paşa ve kardeşi Mîrimîrân Mehmed Paşa vakıflarının mütevellisi, vakıftan maaş alanların ekonomik durumlarının yükseltilmesi için başvuruda bulunmuşlardır. Vakfiyede olmayıp sonradan ihdas edilen bütün maaşların kaldırılarak defterden silinmesini ve tadil edilmesini talep etmişlerdir. Bu hususta gereğinin yapılması için Padişah tarafından, Sadrazam ve İstanbul Kadısına emir verilmiş ve gerekenler vakıf senedine veya vakfiyeye yazılmıştır.⁶³⁷

Ayrıca vakıf çalışanları, vakfiyedeki şartların yerine getirilip getirilmediğini kontrol etmek için yılda bir kez toplanıyordu. Bu, diğer birçok şeyin yanı sıra ücretlerin düzenli mi, eksik mi yoksa fazla mı ödendiğinin kontrol edilmesi anlamına gelmektedir. Böylece vakıflar sadece ücret oluşumunda değil, aynı zamanda ücretin ve miktarının kontrolünde de öncü olmuşlardır.⁶³⁸

İdari takip sadece çalışanlar için değil, aynı zamanda vakfın yönetiminden sorumlu olanlar için de geçerlidir. Vakfa karşı görevini kötüye kullanan müteveli veya nâzır mutlaka görevden alınırdı. Ancak görevi kötüye kullanma gibi meşru bir sebebin bulunması gerekir. Bu konuda vakıf görevlisi olan müteveli, vakıf kurucusuna yani işverene karşı korunmuştur. Vakıf kurucusu tarafından belirlenerek göreve getirilen bir mütevelliyi, meşru bir sebep olmadıkça, vakıf kurucusu da hâkim de görevden alamaz. Aynı şekilde vakıf kurucusunun, hâkim tarafından tayin edilennâzırını görevden alması mümkün değildir.⁶³⁹

d. Çalışanların Psikolojik Durumunu Dikkate Almak ve Eğitim Düzeylerini Yükseltmek

Maaş alanların sıkı kontrolünü isteyenler olduğu gibi ücretlilerin ve vakıftan yararlananların psikolojik durumunu dikkate alarak maaş ödemelerinin “güler yüzle” yapılmasını isteyenler de vardır.⁶⁴⁰

Ayrıca vakıf kurucularının bazıları, görevini ihmal edenlerin işine hemen son vermek isterken, bir kısmı da vakıf çalışanlarının işine derhal son verilmemesini ve çalışanın hatalarının düzeltilmesini talep etmişlerdir. Fatih Külliyesi'nde üç aşamalı cezalandırma sistemi uygulanarak çalışanların hatalarının düzeltilmesi yoluna gidilmesi,

⁶³⁷ Koyunoğlu, “Osmanlı Vakıflarının İktisadi Faaliyetleri ve Etkileri”, 59.

⁶³⁸ Koyunoğlu, “Osmanlı Vakıflarının İktisadi Faaliyetleri ve Etkileri”, 58.

⁶³⁹ Koyunoğlu, “Osmanlı Vakıflarının İktisadi Faaliyetleri ve Etkileri”, 60.

⁶⁴⁰ Koyunoğlu, “Osmanlı Vakıflarının İktisadi Faaliyetleri ve Etkileri”, 55-57.

ancak ihmal etmekte ısrar etmesi durumunda bu aşamalardan sonra görevine son verilmesi istenmiştir. Fatih Külliyesi'nin kuruluş tüzüğünde, külliye çalışanlarının keyfi olarak işten çıkarılmaması gerektiği açıkça belirtilmek suretiyle, çalışanların iş güvencesi sağlanmıştır.⁶⁴¹

Çalışanların iş güvencesine verilen önemi gösteren bir uygulamayı Fatih Külliyesi'nde görmekteyiz. Örneğin, vakfın en üst yöneticisi olan mütevellî, vakıf çalışanları veya vakfın gelirlerinden yararlananlarla uyum içinde çalışmadığında ve diğerleri de bu konuda memnuniyetsizlik gösterdiğinde, denetim organı mütevellînin değil, çalışanların tarafını tutarak onu görevden alır. Nitekim 1595 yılında Derviş Efendi ve 1597 yılında da Mustafa Efendi, çalışanlarla uyum içinde çalışmadıkları ve onlarla anlaşamadıkları için mütevellî heyetinden ihraç edilmişlerdir.⁶⁴²

Buna ek olarak vakıflar, özellikle akademik ve mesleki niteliklere sahip olanlara iş imkânı sağlamak için çalışmaktadır. Bu insanları ya vakıflara ait projeler yapan kişilere yönlendirmek suretiyle yeni işçi istihdamı sağlamakta ya da işsizleri, vakıf fonunun konusuna ve tabiatına uygun olarak vakıf kurumlarının bizzat kendisinde istihdam etmektedir. Ayrıca vakıflar bu kategoriye giren insanların mesleki yeterliliğini ve üretim kapasitesini yükselten meslekleri, eğitimleri ve becerileri öğrenme fırsatları sunarak işgücünün rehabilitasyonuna da katkı sağlayabilmektedirler.⁶⁴³ Bu konuya, araştırmamızda daha ayrıntılı bir şekilde yer verilecektir.

3. Osmanlı döneminde bazı vakıf kurumlarına ait meslek, sayı ve ücret örnekleri:

Daha önce bahsedildiği üzere Osmanlı İmparatorluğu dönemi, vakıfların ön planda olduğu ve özellikle iktisadi alanda toplum içinde oynadığı rolün önemli ölçüde ortaya çıktığı ve çeşitli iş imkânlarının sağlandığı en belirgin dönemlerden biri olarak kabul edilmektedir. Burada, yaptıkları işler bakımından en çok öne çıkan vakıf kurumlarından bahsedilecektir:

a. Fatih Sultan Mehmet II Vakıfları Vakfiyesi

Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'un fethinden sonra kurulmuş olup okul, hastane, konukevi, aşevi, kütüphane ve hamam olmak üzere 16 binadan oluşmaktadır.

⁶⁴¹ Koyunoğlu, "Osmanlı Vakıflarının İktisadi Faaliyetleri ve Etkileri", 61.

⁶⁴² Koyunoğlu, "Osmanlı Vakıflarının İktisadi Faaliyetleri ve Etkileri", 62.

⁶⁴³ Fakîkî Su'âd, *Tatvîrusanâdiki'l-evkâf ve devruhâ fî tenmiyeti'l-iktisâdi'l-ictimâ'î*, (Cezayir: Cami'atu Ahmed Dirâye, Doktora Tezi, 2019), 50-53.

Cami 1766 depreminde yıkılmış, daha sonra yeniden inşa edilerek ve onarılarak bugünkü haline kavuşmuştur. Daha sonra 1999 yılında yaşanan depremden etkilenmiş ve bazı hasarlar almıştır. Vakıflar Müdürlüğü tarafından güçlendirilip restore edilen cami 2012 yılında tekrar ibadete açılmıştır.⁶⁴⁴

Fatih Camii ve Külliyesinde görev yapan meslek erbabı aşağıdaki tabloda verilmiştir:⁶⁴⁵

Meslek	Görev Yeri	Görev Tanımı	Sayı	Ücreti
Sağlık Koruyucu	Sokaklar	Ellerindeki bir kap içerisinde kireç tozu ve kömür külü olduğu halde günün belirli saatlerinde sokakları gezerler. Sokaklara tükürenlerin, tükürükleri üzerine bu tozu dökerler	2	20'şer akçe
Cerrah	İstanbul	Ayın belli günlerinde İstanbul'a çıkarlar bilâistisna her kapıyı vuralar ve o evde hasta olup olmadığını sorular; var ise şifası, ya da mümkün ise şifayâb olalar. Değilse kendilerinden hiçbir karşılık beklemezsiniz Dâr ü'l-aceze'ye kaldırılarak orada salah bulduralar.	10	
Tabip			10	
Yara sarıcı			3	
Silahlı Avcı	Dağlar	Herhangi bir gıda maddesi buhranı da vaki olabilir. Böyle bir hal karşısında bırakmış olduğum 100 silah, ehli erbaba verile. Bunlar ki hayvanat-ı vahşiyenin yumurtada veya yavruda olmadığı sıralarda balkanlara çıkıp avlananlar ki zinhar hastalarımızı gıdasız bırakmayalar.	100	
Yemek Dağıtıcı	İstanbul fukarası	İmarethanede şehit ve şühedânın harimleri ve Medine-i İstanbul fukarası yemek yiyeler. Ancak yemek yemeye veya almaya bizatihi kendileri gelmeyip yemekleri güneşin loş bir karanlığında		

⁶⁴⁴ Tuncer Çelik – Sercan Özgencil Yıldırım, “İstanbul Fatih Külliyesi Binalarında Yapısal Sorunlar ve Nedenleri”, *Beykent University Journal of Science and Engineering* 5/1-2, (2012), 1-26.

⁶⁴⁵ Hüseyin Arslan, “Sosyal Politika Aracı Olarak Vakıflar ve İstihdam Etkisi”, *Akademik Bakış Dergisi*, 63, (Eylül – Ekim 2017), 406.

		ve kimse görmeden kapalı kaplar içerisinde evlerine götürüle.		
--	--	---	--	--

Tablo1: Fatih Vakfıyesi Görevli Tablosu

Bu tablodan vakfın tertipli ve düzenli olduğunu görüyoruz. Zira yapılacak işi, çalışanın taşıyacağı sorumlulukları ve diğer hususları iş tanımı ile birlikte sunmaktadır. Ayrıca ücretlerin önceden belirlenmesi, daha önce vakıf kurumlarıyla ilgili olarak bahsi geçen iş güvencesi ilkesini pekiştirmektedir. Aynı şekilde sağlık, güvenlik ve toplumsal görevlere açısından bir çeşitlilik söz konusudur.

b. Süleymaniye Vakfıyesi

Bu vakfa ait külliye; medreseler, dârülhadis, tıp medresesi ve şifâhâne, Dârülkurrâ, sıbyan mektebi, imaret (dârüzziyâfe ve tabhâne), han, hamam, çok sayıda dükkân, mezarlık, Mimar Sinan ile Sultan Süleyman'ın türbeleri bulunmaktadır. Külliye'nin tamamına su temini özel bir sistemle sağlanmaktadır. Külliye, gerek bina gerekse tasarım ve süsleme açısından özgün tekniklere sahiptir.⁶⁴⁶ Aşağıdaki tabloda, bu büyük külliye'de istihdam edilen en önemli görevlere yer verilmiştir.⁶⁴⁷

Meslek	Görev Yeri	Görev Tanımı	Sayı	Ücreti
Cami hatibi	Süleymaniye Cami	Hutbe Okuma		50 akçe
Vaiz		Vaaz verme		50 akçe
Birinci İmam				20 akçe
İkinci İmam				20 akçe
Üçüncü İmam				15 akçe
Eczahân Grubu	Kanuni Türbesi		30	2 akçe
Eczahân Grubu	Haseki Sultan Türbesi		30	2 akçe
Güvenlik Görevlisi	Kanuni Türbesi	Türbelerin gece gündüz güvenliğini sağlamak	Geniş	3 akçe
Güvenlik Görevlisi	Haseki Sultan Türbesi		Geniş	3 akçe
Türbedâr	Kanuni Türbesi			

⁶⁴⁶ Selçuk Mülâyim, "Süleymaniye Camii Ve Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 38/114-117.

⁶⁴⁷ Arslan, "Sosyal Politika Aracı Olarak Vakıflar ve İstihdam Etkisi", 407.

Türbedâr	Haseki Sultan Türbesi			
Buhurcu	Kanuni Türbesi			
Haseki Sultan Türbesi	Haseki Sultan Türbesi			
Saka	Kanuni Türbesi			
Saka	Haseki Sultan Türbesi			
Aydınlatma Sorumlusu	Kanuni Türbesi			
Aydınlatma Sorumlusu	Haseki Sultan Türbesi			
Tabibi ve Müderris	Dâruşşifa ve Medrese		160	60 akçe
	İmarat		60+	22 akçe
Mütevelli	Vakıf Yönetimi			100 akçe
Zevâid-horân	Görev beklemekte			-150 akçe

Tablo2: Süleymaniye Camii, Kanuni ve Haseki Sultan Türbeleri ile Darüşşifa ve Medrese Görevlileri

Yukarıdaki tablodan, söz konusu vakıfta çok sayıda görevlinin çalıştığı anlaşılmaktadır. Camide yaklaşık 300, medrese ve hastanede yaklaşık 160 görevli çalışırken, çeşitli alanlarda vakfın diğer faaliyetlerini yürütmek için yaklaşık 60 görevli istihdam edilmiştir. Ücretler, işin niteliğine ve tabiatına göre değişmekte ve çeşitlenmektedir. Örneğin en yüksek maaşı cami hatibi ile vaizi alıyordu. Bunları birinci ve ikinci imam takip ediyordu. Üçüncü imam ise diğerlerine nazaran daha az maaş alıyordu. Vakfın, gelir fazlalarından tahsis edilen vezevaid-horân olarak adlandırılan maaş niteliğinde başka ödemeleri de bulunmaktaydı. Görevde oldukları dönemlerde yüksek bir hayat standardına sahip ama herhangi bir nedenle gelirlerini kaybetmiş ve iş

bekleyen kesimlere, sosyal yardım şeklinde bir maaş tahsis ediliyordu. Bu kişiler iş bulduklarında veya göreve atandıklarında bu yardım kesiliyordu.⁶⁴⁸

Genel olarak vakıflarda yaygın bir şekilde istihdam edilen en önemli meslekleri şu şekilde sunmak mümkündür.⁶⁴⁹

Görevli	Adet	Görevli	Adet
Hatip	267	İmam hatip, müezzin kayyum	1
Hatip imam	107	İmam müezzin	1
İmam	37	İmam mütevellî	1
Müderriş	11	İmam ve görevli	1
Hatip ve mütevellî	7	İmam ve hatip ve vaiz	1
İmam ve hatip ve müezzin	9	İmam ve kuran okuyan	1
Hatip mütevellî	6	İmam ve mütevellî	1
Hatip ve müezzin	4	İmam ve müezzin	1
Hatip, imam ve müezzin	4	İmam, müezzin	1
Şeyh	4	İmam, müezzin kayyum, kıraat	1
İmam ve hatip ve muallime	3	İmam, hatip, müderriş ve müezzin	1
İmam ve hatip ve mütevellî	3	İmam, müezzin ve şeyh	1
İmam, hatip ve müezzin	3	Kayyum	1
İmam, hatip ve mütevellî	3	Kıraat ve şeyh	1
Cami görevlileri	2	Kuran okutulması	1
İmam ve hatip ve muallim	2	Kuran okuyan	1
İmam ve mütevellî	2	Muallim	1
Müderriş	4	Müderriş, bevvap	1
Müderriş ve mütevellî	4	Müderriş, mütevellî	1
Müezzin	2	Müezzin ve kayyum	1
Mütevellî	2	Mütevellî ve müezzin	1
Aşure yapan görevli	1	Mütevellî ve vakıf görevlisi	1
Görevli	1	Şeyh ve görevliler	1
Hafız	1	Şeyh ve mütevellî	1

⁶⁴⁸ Arslan, “Sosyal Politika Aracı Olarak Vakıflar ve İstihdam Etkisi”, 407.

⁶⁴⁹ Yakup Özaraç, *Osmanlı Para Vakıflarından Türkiye Vakıflar Bankasına (1826-1954)*, (Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019), 303.

Hatip kayyum	1	Şeyh, imam, müezzin	1
Hatip müezzin kayyum	1	Türbedar	1
Hatip ve köy fakirleri	1	Vaiz	1
Hatip, imam ve mütevellî	1	TOPLAM 494	
İmam, hatip, kuran okuyan	1		

Tablo 3: Vakfiyelerde Geçen İstihdam Çeşitleri

Görevlerin ağırlıklı olarak imamlık, hatiplik veya vaizlik gibi dinî alanda olduğu görülmektedir. Tabi ki eğitim ve sağlık gibi temel alanlarda da görevler bulunmaktadır. Fakat şunu belirtmek gerekir ki, vakıf kurumlarının temel özelliklerinden biri topluma yardım ve iyilik yapmaktır ve bunu da üstlendikleri muhtelif faaliyetlerle toplumun ihtiyaçlarının peşinden giderek gerçekleştirirler. Örneğin geçmişte, caminin insanların hayatında etkin ve önemli bir rolünün olması sebebiyle dinî alan daha fazla önem kazanmış ve esas olmuştur. Bu ise, vakıfların sadece dinî alana odaklandıkları anlamına gelmez, aksine toplumun ihtiyaçlarını karşıladıkları ve problemlerini giderdikleri anlamına gelmektedir. Mesela bir toplumda altyapı hizmetleriyle ilgili bir eksiklik ya da ihtiyaç varsa, hemen vakıflara müracaat edilir. Altyapıyı iyileştirmeye yönelik proje hazırlanır yahut doğrudan ya da dolaylı bir şekilde bir yatırım yapılır. Dolayısıyla böyle bir proje ya da yatırım, ister işçi, ister mühendis, isterse temizlikçi veya daha başka bir istihdam alanı olsun, farklı iş imkânlarının sunulmasına kapı aralayacaktır.

M. Vakıfların Eğitime Desteği

Vakıfların ister yatırım, ister istihdam desteği, isterse diğer yollarla olsun, ekonomiyi her açıdan ve her şekilde daha iyiye götürme konusunda önemli rol oynadığını zikretmiştik. Aynı şekilde vakıfların gerek iş için gerekse toplumsal ve ahlâki kalkınma için temel dayanak mesabesinde olan eğitime verdiği önem ve desteği belirtmekte fayda vardır. Zira insanın eğitime verilen önem, toplum üyelerinin beşeri açıdan hazırlanması ve geliştirilmesi demektir. İktisadi kalkınma için çabalayan her toplum, önce insanı inşa etmekle ilgilenir. Örneğin vakıflar, sağlamış olduğu istihdamın yanı sıra, meslek erbabının kendi alanlarında uzmanlaşmaları ve iyi yetişmeleri için büyük katkıda bulunmuştur. Bu kişilerin Osmanlı İmparatorluğu döneminde Asya, Afrika ve Avrupa topraklarında vakıf kurumlarının büyümesinde önemli bir rolü

olmuştur.⁶⁵⁰ Bu nedenle vakıfların çağlar boyunca eğitime, öğrencilere ve bilim adamlarına türlü şekillerle destekler verdiklerini ve bu konuda önemli bir rol oynadıklarını görüyoruz.

İnsanın, beşeri bir sermaye olarak gelişmesinde vakıfların önemli rolü vardır. Beşeri sermaye ile kastedilen şey, insanın kendi içinde sahip olduğu ve iktisadi faaliyetlere katkı veren ve onları geliştiren deneyim, beceri, bilgi, fiziksel yetenek, vb. bileşenlerin tamamıdır.⁶⁵¹ Beşeri sermayenin dayandığı bu bileşenler, ekonomik kalkınmada, finansal bileşenlerden daha az önemli değildir. Hele ki çağdaş iktisadi düşüncenin eğitim ve sağlık harcamalarını yatırım harcaması olarak gördüğünü biliyorsak. Ayrıca Allah u Teâlâ'nın öğrenme ve öğretme ile ilgili Kur'ân-ı Kerim'deki şu emrinden bahsetmiyoruz bile: “*Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı “alak” danyarattı. Oku! Senin Rabbin en cömert olandır. O, kalemle yazmayı öğretendir, insana bilmediğini öğretendir.*”⁶⁵² Cenâb-ı Hak, ilme verdiği önemden dolayı, ona teşvik eden ve âlimlerin değerli konumunu gösteren pek çok âyet-i kerimeler indirmiştir. Daha önce bahsettiğimiz üzere vakıflar; medreseler, eğitim merkezleri, sağlık ocakları ve hastaneler yaparak veya bunlara yönelik vakıflar kurarak, eğitim ve sağlığın da içinde olduğu pek çok alanı kuşatmışlardır. Bu konuya, araştırmamızın birinci bölümünde, vakıfların rollerine ilişkin kısımda değinilmişti.⁶⁵³ Burada vakıfların eğitime verdikleri katkıya ve bu katkının iktisadi hayata etkisine dair bazı eski ve yeni örnekler vereceğiz.

Eğitim Alanına Dair Vakıf Örnekleri

Eğitim alanıyla ilgili vakıflar çeşitli olup medreselere, üniversitelere, bilimsel araştırmalara, eğitim hastanelerine ve eğitimle ilgili diğer alanlara yönelik vakıflar yapılmıştır. Daha önce dediğimiz gibi bu vakıflar, tarihi süreç içinde bir nebze zayıflamasına veya zaman zaman zayıflayıp zaman zaman güçlenmesine rağmen eski dönemlerden günümüze kadar devam edip gelmiştir.

1. Vakıf Medreseleri:⁶⁵⁴

En meşhur medreseler arasında şunlar bulunmaktadır:

⁶⁵⁰ Murat Düzenli, *Vakfa Bağlı İktisadi İşletmelerin Vakıflara Kâr Dağıtımını Yapmaları Durumunda Gelir Vergisi Tevkifatı*, (İstanbul: Okan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 8.

⁶⁵¹ Munâ Zâhid, “el-İstismâr fira’si’l-mâli’l-beşeri, nemûzec muktarah”, *el-Mü’temeru’s-Sânî li me’âhidi’l-İdâre’l-‘Ammeve’t-Tenmiyeti’l-İdâriyye ft Düveli Meclisi’t-Te’âvün li Düveli’l-Halici’l-‘Arabiyye* (923-965), 927.

⁶⁵² Alak, 96/1-5.

⁶⁵³ Bkz. *Tez*, 32-40.

⁶⁵⁴ Devru’l-vakffimecâleyi’t-ta’limve’t-teskîf. Bkz. <https://maraje3.com/2009/10>. Erişim: 30.05.2022.

a. el-Medresetü'z-Zâhiriyye:

ez-Zâhir b. Baybars tarafından 626/1229 yılında Kahire'de inşa edilmiştir. ez-Zâhir'in medreseye cömertçe para vakfetmesi, onu Mısır'ın en güzel medreselerinden biri haline getirmiştir.

b. Mısır Sâlihiye Medresesi:

el-Melikü's-SâlihNecmüddîn Eyyûb tarafından 644/1246 yılında inşa edilmiş olup kurucusu tarafından medreseye muazzam miktarlarda paralar vakfedilmiştir.

c. Bağdat Mes'ûdiye Medresesi:

Mes'ûd eş-Şâfiî tarafından inşa edilmiştir. eş-Şâfiî burayı, dört mezhebin yanı sıra müspet ilimler ve tıp öğretimi için vakfetmiştir.

d. Halep Sâlihiye Medresesi:

Emir Salâhuddîn Yusuf ed-Devâdâr tarafından vakfedilmiştir.

e. el-Medresetü'l-Gıyâsiyye:

el-MansûrGıyâsuddîn'in 813/1410 yılında Mekke-i Mükerrerme'de inşa ettiği ve pek çok para vakfettiği medresedir. Medresetü'l-Melik Mansûr olarak da bilinir.

f. el-Medârisü'l-Erba'a:

Kanuni Sultan Süleyman'ın 927/1521 yılında Mekke-i Mükerrerme'de inşa ettiği ve dört mezhebin öğretimi için büyük miktarlarda paralar vakfettiği medresedir.

Bunların dışında, burada hakkında bilgi veremediğimiz daha pek çok medrese bulunmaktadır. Örneğin: Bağdat el-Mustansiriye Medresesi, Sultan Hasan Medresesi, Mısır el-Ezher Camii, Tunus Zeytûne Camii, Fas Karaviyyîn camii ve diğerleri.

Vakıf medreseleri, özellikle doğuda çok hızlı bir şekilde çoğalmıştır. Öyle ki Endülüslü seyyah İbn Cübeyr bile, doğudaki medreselerin çokluğu ve bu medreselere ait vakıfların medreselere aktarmış olduğu mahsulün bolluğu karşısında hayrete düşmüştür. Bu yüzden batılılara ilim tahsil etmek için doğuya gitmeleri hususunda çağrıda bulunmuştur. Buradan hareketle, ilmî hareketin canlanmasında, eğitimin yaygınlaştırılmasında, kültürel seviyenin yükseltilmesinde, cehaletle mücadelede ve İslam medeniyetinin inşasında en önemli sebep ve etkenlerden birinin vakıf fonları olduğu açıktır. Pek çok fakih, düşünür, edebiyatçı, vaiz ve sosyal reformcu, vakıf medreselerinde yetişmiştir. Vakıflar onlar için bir yardımcı, paraya ihtiyaç duydukları dönemde ve İslam dünyasını kasıp kavuran fitnelerin çoğaldığı tarihin o zor şartları

altında en büyük destekçi idi.⁶⁵⁵ Vakıf medreselerinden mezun olmuş meşhur âlimler arasında Sa'd el-Cibrîlî, Ebu's-Senâ b. Ebi's-Sa'âdât, el-Havârizmî, Câbir b. Hayyân, er-Râzî ve daha başkaları bulunmaktadır.

Türkiye'de birkaç Vakıf Meslek Yüksekokulu bulunmaktadır ve bunlar gerek kendi toplumlarına gerekse dışarıya, işgücü piyasasına ve ekonomiye nitelikli insanların hazırlanması konusunda katkıda bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda mevcut Vakıf Meslek Yüksekokulları verilmiştir.⁶⁵⁶

SIRA	MESLEK YÜKSEKOKULU	ÖĞRENCİ SAYISI
1	İSTANBUL ŞİŞLİ MYO	4.846
2	İZMİR KAVRAM MYO	2.003
3	ATAŞEHİR ADIGÜZEL MYO	1.001
4	İSTANBUL SAĞLIK VE SOSYAL BİLİMLER MYO (FARUK SARAÇ TASARIM MYO)	866

Tablo 3: Türkiye'deki Meslek Yüksekokulları ve Öğrenci Sayıları (2021).

2. Vakıf Bîmâristanlar ve Tıp Medreseleri⁶⁵⁷

a. *Dimaşk (Şam) en-Nûrî Bîmâristanı:*

Burayı vakfeden kişi Nureddin Zengî İbnü's-Şehîd'dir. Zengî, Şam'da, bu bîmâristanı inşa edince, tıp ile ilgili işleri, bu konuda devletin en üstün kişisi olan Ebu'l-Mecd b. Ebi'l-Hakem'e verdi. Bu kişi alanında iddialı bir doktordu, ayrıca mühendislik ve astronomi konularında uzmandı. Hasta bakıcılar ve hizmetliler yanında olduğu halde hastaları dolaşır ve vaziyetlerini değerlendirirdi. Hastalara yazdığı reçeteler geciktirilmeden hemen hazırlanıp verilirdi. Bu işini bitirdiğinde kaleye gider ve hükümdarın hastalarını muayene ederdi. Ardından bîmâristana döner ve çalışma kitaplarını yanına alarak büyük eyvanda otururdu. Nureddîn tıbbı ait pek çok kitabını vakfetmiştir. Bir grup doktor ve görevli yanına gelir ve karşısına oturur, ardından tıbbi araştırmalar ve incelemeler yaparlardı. Öğrencileriyle birlikte yaklaşık üç saat boyunca

⁶⁵⁵ İbn Cübeyr, *Rihletü İbn Cübeyr*, (Beyrut: DârSâdır, 1980), 258.

⁶⁵⁶ Yüksek öğretim Kurulu, *Vakıf Yüksek Öğretim Kurumları 2021*, (Ankara 2021), 15.

⁶⁵⁷ İbrahim Abdülhalim 'Abâde, "el-Vakf 'ale'l-bahsi'l-'ilmîveâsâruhu'l-iktisâdiyyeve'l-ictimâ'iyye", *el-Mü'temeru'l-'ilmî ed-devlî er-râbî': el-Vakf 'ale'l-bahsi'l-'ilmîveaseruhufi'ş-şuhûdi'l-hadârî*, (2016), 10-12.

tetkiklerde ve incelemelerde bulunur, kitapları mütalaa ederdi. Daha sonra atına biner ve Şam'daki evine giderdi.⁶⁵⁸

b. Dehvâriye Tıp Medresesi:

Emevi Camiinin yakınlarında olan bu medrese 621/1224 yılında ed-Dehvâr adıyla meşhur olan Mühezzebüddîn Abdurrahim tarafından kurulmuştur. Bu medresede ilk ders veren kişi medresenin vâkıfı ve tıp üstadı ed-Dehvâr olup bu medreseyi doktorlara vakfetmiştir. ed-Dehvâr, SalahaddinEyyûbî'nin doktorlarındanıdır. Uzun bir hayat yaşamıştır ve ülke genelinde pek çok doktor yetiştirmiştir. Tıp alanında eserleri mevcuttur.⁶⁵⁹

3. Vakıf Üniversiteleri

Vakıf Üniversitelerine gelince, İslam tarihi el-Ezher Camii gibi pek çok modele şahit olmuştur. Burada çeşitli ilimlere ait dersler verilmesinin yanı sıra, binlerce araştırmacının, öğrencinin ve öğretmenin ihtiyacı bu büyük üniversiteye tahsis edilen vakıflardan karşılanmaktadır. Bu üniversite tarih boyunca çok sayıda ilim adamı yetiştirmiştir. Buna benzer vakıf üniversiteleri arasında Zeytûne Camii ve Emevi Camii yer almaktadır.⁶⁶⁰

Bu tür vakıflar, üniversitelere uygulanabilir ve ilim tahsil eden öğrencilere kefil/sponsor olmak için kullanılabilir. Özellikle nispeten nadir bazı disiplinlerde veya sınırlı bir gelire sahip olan öğrenciler için uygulanması söz konusu olabilir. Birçok üniversitede fakir öğrenci fonu gibi çağdaş modeller bulunmaktadır. Ayrıca İslami bankalarda üniversite eğitime yönelik Karz-ı Hasen fonları da mevcuttur. Bunların dışında “Hayat Eğitim Fonu”nun temsil ettiği çağdaş bir model de bulunmaktadır. Bu fon, üniversite harcını ödeyemeyen üniversite öğrencilerine hizmet vermeye yönelik bir vakıf fonu olup katkıları, hedefleri ve kendine ait yönetim şekli vardır. 24.08.2009 tarih ve 1909 sayılı 2008 tarihli 51 sayılı Dernekler Kanunu uyarınca Ürdün Haşimi Krallığı'nda Sosyal Kalkınma Bakanlığı'na kayıtlı bir hayır kurumudur. “*Maddi sebeplerden dolayı üniversiteye gidemeyen öğrencileri desteklemek, onlara Ürdün üniversitelerinde ve enstitülerinde eğitim görme ve mesleki eğitim alma fırsatı vermek,*

⁶⁵⁸ Abdulkadir b. Muhammed ed-Dimeşkîen-Na'îmî, *ed-Dârisfîtârîhi 'l-medâris*, thk. Caferel-Hüseynî, (Dımaşk: Matba'atu't-terakkî, 1948), 2/107.

⁶⁵⁹ en-Na'îmî, *ed-Dârisfîtârîhi 'l-medâris*, 2/100.

⁶⁶⁰ Bkz. Tez, 54-57.

kendileri, toplumları ve milletleri için daha iyi bir gelecek inşa etmelerini sağlamak için oluşturulmuş ulusal bir fondur.”⁶⁶¹

Türkiye'de 1981 yılından sonra vakıf müesseseleri “vakıf üniversiteleri” kurmaya başlamış ve Yüksek Öğretim Kurumu kararıyla 12.12.1984 tarihinde İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi kurulmuştur. Bundan sonra vakıflar, eğitim alanında büyük önem kazanmıştır. Zira vakıf üniversitelerinin değeri, öğretmenlere, öğrencilere, tüm çalışanlarına ve bir bütün olarak topluma sağladıkları aracılığıyla ortaya çıkmıştır.⁶⁶² Bu değer günümüzde önemli ölçüde artmıştır. Nitekim aşağıdaki tablo bunu göstermektedir:⁶⁶³

⁶⁶¹ Sundûku Hayat li't-ta'lîm. <http://www.hayatfund.org/ar/Default.aspx> Erişim: 31.05.2022.

⁶⁶² Yağmur Aykut, *İslam Ekonomisinde Vakıf Müessesesi ve İstihdam: Yeni Bir Yaklaşım* (İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 34-35.

⁶⁶³ Yüksek öğretim Kurulu, *Vakıf Yüksek Öğretim Kurumları 2021*, (Ankara 2021), 16.

SIRA	ÜNİVERSİTE**	KADROLU ÖĞRETİM ÜYESİ SAYISI	TOPLAM ÖĞRENCİ SAYISI	KADROLU ÖĞRETİM ÜYESİ BAŞINA ÖĞRENCİ SAYISI
1	BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ	878	17.442	20
2	İSTANBUL MEDİPOL ÜNİVERSİTESİ	746	37.095	50
3	YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ	584	21.766	37
4	İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ	573	37.392	65
5	BEYKENT ÜNİVERSİTESİ	524	30.567	58
6	İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ	484	31.612	65
7	BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ	482	27.222	56
8	İSTANBUL OKAN ÜNİVERSİTESİ	437	16.431	38
9	MALTEPE ÜNİVERSİTESİ	436	11.936	27
10	KOÇ ÜNİVERSİTESİ	435	8.909	20
11	İSTİNYE ÜNİVERSİTESİ	372	10.576	28
12	İHSAN DOĞRAMACI BİLKENT ÜNİVERSİTESİ	362	11.906	33
13	ACIBADEM MEHMET ALİ AYDINLAR ÜNİVERSİTESİ	355	4.782	13
14	ÜSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ	349	22.967	66
15	NİŞANTAŞI ÜNİVERSİTESİ	340	21.088	62
16	BİRÜNİ ÜNİVERSİTESİ	312	10.028	32
17	İSTANBUL YENİ YÜZYIL ÜNİVERSİTESİ	307	8.741	28
18	İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ	297	21.814	73
19	ATILIM ÜNİVERSİTESİ	278	9.525	34
20	İZMİR EKONOMİ ÜNİVERSİTESİ	262	9.965	38
21	ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ	253	11.679	46
22	BEZM-İ ÂLEM VAKIF ÜNİVERSİTESİ	243	3.411	14
23	HALIÇ ÜNİVERSİTESİ	236	12.522	53
24	TOBB EKONOMİ VE TEKNOLOJİ ÜNİVERSİTESİ	230	5.827	25
25	İSTANBUL AREL ÜNİVERSİTESİ	222	12.207	55
26	İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ	216	11.116	51
27	YAŞAR ÜNİVERSİTESİ	215	8.454	39
28	SABANCI ÜNİVERSİTESİ	212	5.314	25
29	ÖZYEGİN ÜNİVERSİTESİ	211	8.367	40
30	İSTANBUL KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ	206	15.937	77

SIRA	ÜNİVERSİTE**	KADROLU ÖĞRETİM ÜYESİ SAYISI	TOPLAM ÖĞRENCİ SAYISI	KADROLU ÖĞRETİM ÜYESİ BAŞINA ÖĞRENCİ SAYISI
31	DOĞUŞ ÜNİVERSİTESİ	203	10.765	53
32	UFUK ÜNİVERSİTESİ	187	4.745	25
33	KTO KARATAY ÜNİVERSİTESİ	184	8.685	47
34	İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ	184	9.311	51
35	ÇANKAYA ÜNİVERSİTESİ	177	6.876	39
36	FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ	174	7.172	41
37	YÜKSEK İHTİSAS ÜNİVERSİTESİ	163	1.717	11
38	HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ	162	7.107	44
39	KADİR HAS ÜNİVERSİTESİ	161	5.916	37
40	ANTALYA BİLİM ÜNİVERSİTESİ	150	4.726	32
41	İSTANBUL RUMELİ ÜNİVERSİTESİ	149	4.671	31
42	DEMİROĞLU BİLİM ÜNİVERSİTESİ	141	2.823	20
43	TED ÜNİVERSİTESİ	137	4.409	32
44	İSTANBUL ESENYURT ÜNİVERSİTESİ	133	6.209	47
45	İSTANBUL GEDİK ÜNİVERSİTESİ	130	5.538	43
46	IŞIK ÜNİVERSİTESİ	130	7.584	58
47	AVRASYA ÜNİVERSİTESİ	113	5.495	49
48	MEF ÜNİVERSİTESİ	103	3.821	37
49	İRİ REİS ÜNİVERSİTESİ	97	4.905	51
50	İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ	90	2.175	24
51	SANKO ÜNİVERSİTESİ	87	1.328	15
52	NUH NACİ YAZGAN ÜNİVERSİTESİ	84	2.534	30
53	KAPADOKYA ÜNİVERSİTESİ	80	6.426	80
54	TOROS ÜNİVERSİTESİ	68	3.061	45
55	TÜRK HAVA KURUMU ÜNİVERSİTESİ	62	2.986	48
56	ÇAĞ ÜNİVERSİTESİ	61	4.882	80
57	KONYA GIDA VE TARIM ÜNİVERSİTESİ	59	897	15
58	ALANYA HAMDULLAH EMİN PAŞA ÜNİVERSİTESİ	31	378	12

Tablo 4: Kadrolu Öğretim Üyesi ile Öğrenci Sayılarına Göre Vakıf Üniversiteleri (2021).

Yukarıdaki tabloda vakıf üniversitelerinin sayısı açıkça görülmektedir ki bu sayı az değildir. Bu üniversitelerin barındırdığı akademisyen, öğrenci ve çalışan sayısından, bunun topluma olumlu bir şekilde yansımından bahsetmiyorum bile.

4. Vakıf Eğitim Yatırımlarına Dair Çağdaş Şekiller

İlme ve öğrenmeye teşvikte bulunmak için vakıfların elinde şu anda çeşitli yollar ve araçlar bulunmaktadır. Tabii olarak vakıflar, her zaman, toplumda ihtiyaç duyulan bir konumda yer almaktadırlar. Bu yüzden yatırım araçlarının, eğitimi destekleme noktasında aşağıdaki gibi katkı vermesi mümkündür:

• **Vakıf Fonlarının Bilimsel Gelişmelerde Rol Alması:** Bu da eğitim-öğretim merkezlerinin inşa edilmesi, yanı sıra okuryazarlık merkezleri, kütüphaneler ve üniversiteler gibi bilimsel gelişmeye hizmet edecek projelerin hazırlanması, ayrıca öğrencilere, hocalara ve araştırmacılara destek verilmesi ve genel olarak eğitim-öğretim düzeyinin yükselmesine katkıda bulunacak her şeyin yapılmasıyla mümkündür.⁶⁶⁴

Bazı ülkelerde, büyük bir yer işgal eden vakıf fonlarına dair modeller bulunmaktadır. 1995 yılında Kuveyt'te Vakıflar Genel Sekreterliği tarafından kurulan "Bilimsel Gelişim İçin Vakıf Fonu" tecrübesinde olduğu gibi. Bu fon, bilimsel gelişmeye ve pratik uygulamalara yönelik alanlarda bilimi ve bilimsel araştırma çabalarını desteklemek amacıyla kurulmuştur.⁶⁶⁵

• **Bilimsel Araştırmalara Yönelik Vakıf Sukûku:** Kişilerin, şirketlerin, tüccarların ve diğerlerinin satın aldığı sukûk çeşitlerinden biridir. Bu sayede vakıfların potansiyeli çok daha büyük olacağından, bu önemli vakıftan yararlanan öğrencilerin sayısı çok daha fazla olacaktır.⁶⁶⁶

Vakıfların, bir yandan eğitim ve öğrenimlerini tamamlamaları için öğrencilere, diğer yandan eğitim hizmetlerinin topluma verimli bir şekilde sunulabilmesi için üniversitelere ve eğitim kurumlarına Karz-ı Hasen sağlaması da mümkündür.

⁶⁶⁴ FakîkiSu'ad, *Tatvîrusanâdiki'l-evkâfvedevruhâfitemmiyeti'l-iktisâdi'l-ictimâ'i*, (Cezayir: Cami'atu Ahmed Dirâye, DoktoraTezi, 2019), 50-53.

⁶⁶⁵ Abdülmuhsinel-Osmân, "Tecrübetü'l-vakf fi Devleti'l-Küveyt", *Nizâmü'l-Vakfî't-Tatbîki'l-Mu'âsir*, (Cidde: el-Ma'hadü'l-İslâmîl-Buhûsve't-Tedrib, Küveyt: el-Emânetü'l-'Âmmeli'l-Evkâf, 2003), 89.

⁶⁶⁶ 'Abâde, "el-Vakf 'ale'l-bahsi'l-'ilmîveâsâruhu'l-iktisâdiyyeve'l-ictimâ'iyye", 18.

5. Bilimsel Alandaki Vakıfların İktisadi Kalkınmaya Katkısı

Eğitime ve onun çeşitli alanlarına yönelik yapılan vakıfların, yukarıda bahsettiğimiz üzere iktisadi açıdan etkili bir rolü vardır. Bu rol hakkında burada biraz daha ayrıntılı bilgiler vermek istiyoruz:

1. Eğitime, gereksinimlerine ve onunla ilgili mevcut finansmana ilişkin devlet bütçesi üzerindeki baskının azaltılmasına ve eğitimin ücretsiz olmasına yardımcı olur. Aynı şekilde işsizliğin azaltılması konusunda vakıflar bilimsel araştırmalara katkı sağlar. Bunu da, bilimsel ve teknolojik ilerleme konusunda, ayrıca sağlık, barınma, tedavi gibi temel hizmetlerin sağlanması konusunda vakıfların bilimsel araştırmalara katkı sağlaması yoluyla yapar. Bunlara ilave olarak devlet bütçesi üzerinde önemli mali bir etki bırakmanın yanı sıra devlet üzerindeki yüklerin çoğunu da hafifletir. Eğitim vakfının ilim yolunda bir vakıf olduğunu ve aynı zamanda pek çok istihdam sağladığını söylemeye gerek yoktur. Okul, üniversite veya herhangi bir araştırma kurumu kurarken işgücü gerekir ve vakıflar bu iş gücünü üstlenirler. Örneğin vakıf üniversiteleri ile ilgili yapılan çalışmalardan birinde şu ifadelere yer verilmiştir:

ÖSYM 2010-2011 yılı verilerine göre bu üniversitelerinin oluşturduğu akademik istihdam sayısı 12.392 kişidir. Yani toplam akademisyen sayısının yaklaşık %12'sidir. Vakıf Üniversiteleri Birliği'nin belirttiğine göre yaklaşık 10.000 akademik olmayan personel de bu kurumlarda istihdam edilmektedir. Ayrıca vakıf üniversiteleri her yıl devlete yaklaşık 500 milyon TL SGK primi, 125 milyon TL KDV ödemekte ve 10 yıl içinde ülke ekonomisine katkısını 45 milyar TL'ye çıkarmayı hedeflemektedir. Ekonomik açıdan özel üniversitelerin istihdam yapıcı, vergi ödeyen ve kapasite artıran kurumlar olduğu dile getirilir. Özel üniversiteler vergi ödeyerek devlet bütçesine doğrudan, temelde devletin verdiği bir hizmeti üstlenerek de dolaylı katkıda bulunur. Yine özel üniversitelerin yapmış oldukları yatırımlar, harcamalar ve sağladıkları iş imkânlarının uzun vadede ülke kalkınmasına büyük katkılarda bulunacağı açıktır.⁶⁶⁷

Ayrıca eğitime yönelik vakıf projelerinin inşa edilebilmesi için işgücüne ihtiyaç duyulmakta, böylelikle devletin işsizlikle mücadele hamlelerine destek olunmaktadır. Vakıflar toplumu, sahip olduğu beşeri kaynaklar aracılığıyla, onları istihdam ederek ve

⁶⁶⁷ Arslan, "Sosyal Politika Aracı Olarak Vakıflar ve İstihdam Etkisi", 409.

yeteneklerini, bilimsel ve pratik becerilerini geliştirerek finanse eder. Bilimsel araştırma vakıfları, iş arayanlara akademik ve mesleki eğitim olanakları sunarak toplumdaki işgücünün kalitesinin iyileştirilmesine katkı sağlamakta, bu da vakıf kurumları yoluyla tahsil edilen eğitim ve öğretimin kalitesine göre farklı sektörlerde çalışanların iş kalitesini ve ücretlerini yükseltmektedir. Aynı şekilde vakıf eğitim kurumları, vakıflarla ilgili alanlarda uzmanlıklar elde etmek ve eğitimin çeşitli alanlarına nitelikli ve eğitilmiş yetkin bireyler kazandırmak için çalışır.⁶⁶⁸

2. Vakıflar inşaat ve bakım çalışmaları yoluyla, özellikle camiler, Kur'ân kursları, okullar, öğrenci yurtları, üniversiteler, kütüphaneler inşa etmek ve bunları finanse etmek suretiyle gayrimenkul yatırımında bilimsel araştırmalara katkı sağlar.⁶⁶⁹

3. İnsanı inşa etmek ve onun bilimsel ve bilişsel açıdan başarılı olabilmesi için gerekli olan okul, üniversite, öğrenci yurdu ve okul hizmetleri gibi kendisine lazım olan şeyleri hazırlamak suretiyle, çeşitli eğitim ve öğretim sektörlerine beşeri yatırımlar yapar.⁶⁷⁰

4. Vakıflar, yoksullukla mücadele konusunda bilimsel araştırmalara katkı sağlar. Zira yoksulluk, herhangi bir toplumda kalkınmanın önündeki en önemli engellerden biri kabul edilmektedir. Hastalık, işsizlik, az gelişmişlik veya cehalet gibi toplumda var olan başlıca sorunlar, ancak yoksulluk probleminin halledilmesiyle çözülür. Eğitime yapılan harcamaların pek çok toplumda yoksulluğun yok edilmesine ve izlerinin silinmesine doğrudan etkisi olduğu için, bilimsel araştırmalara yönelik vakıflar yaparak yoksulluğun azaltılmasına katkıda bulunmak mümkündür. Eğitim kurumlarının çeşitli vesilelerle sahip oldukları vakıf payı ne kadar yüksek olursa, çeşitli düzeylerde eğitime yapılan harcamalara dair yükün hafifletilmesine katkısı o kadar çok olur. Diğer taraftan vakıf kurumlarının eğitim çıktıları işgücü piyasasına yöneleceğinden, bu da çalışanların yaşam düzeylerini yükseltecektir.⁶⁷¹

Bütün bunlardan, genel olarak eğitimin ekonomi üzerinde ne denli etkili olduğu ve özel olarak da vakıfların eğitim alanında ne kadar çok etkili olduğu net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Vakıfların sadece eğitimle sınırlı olmayan çok sayıda olumlu etkisi bulunmaktadır. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere bu etki, istihdam desteği, yoksulluğun

⁶⁶⁸ Selîm Mansûr, *el-Vakfvedevruhufi't-tenmiyeti'l-iktisâdiyye*, (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2009), 64-65.

⁶⁶⁹ 'Abâde, "el-Vakf 'ale'l-bahsi'l-'ilmîveâsâruhu'l-iktisâdiyyeve'l-ictimâ'iyye", 20.

⁶⁷⁰ 'Abâde, "el-Vakf 'ale'l-bahsi'l-'ilmîveâsâruhu'l-iktisâdiyyeve'l-ictimâ'iyye", 20.

⁶⁷¹ Mansûr, *el-Vakfvedevruhufi't-tenmiyeti'l-iktisâdiyye*, 102-105.

azaltılması, devletin desteklenmesi gibi diğer iktisadi alanlara da yayılmaktadır. Buna ilave olarak en önemli etkiye de değinmek gerekir ki, o da, bilim yönelik vakıf yapan kişinin, ehemmiyetinden dolayı, kazanacağı ecir ve sevaptır. Nitekim Allah u Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “*Allah içinizden inananların ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltsin. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.*”⁶⁷²

⁶⁷² Mücâdele, 58/11.

SONUÇ

Vakıflar çok eski medeniyetlerde; Antik Yunan, Roma ve Eski Mısır'da bilinmekteydi. Aynı şekilde Bizans İmparatorluğu ve Eski Türklerde de vakıflar mevcuttu. Her ne kadar bu medeniyetlerde vakıf ve bağış yapmaya yönelik teşvikler olsa da, vakfın temel hedefi şahsi menfaat olup toplumun faydası amaçlanmıyordu. Ne var ki vakıf, sahip olduğu o yüce manaya İslam dinî ile birlikte kavuşmuştur. Çünkü vakıf yapan kişinin niyeti halis olup o, sadece Allah'a kurbiyete ve kamu yararına odaklanmıştır. Bu durum Selçuklu devleti döneminde açık bir şekilde ortaya çıkmış ve sonraki dönemlerde vakıflar, Osmanlı devleti zamanında en parlak dönemini yaşamıştır. Batılı ülkelere baktığımızda orada da bir vakıf düşüncesinin olduğunu, ama bireysel anlamda kendini gösterdiğini görürüz. Bunu foundation, endowment, trust gibi kavramlarla ifade etmektedirler.

Vakıf: Aslı ('aynı) mübah bir kullanıcıya ait olmakla birlikte kendisinden faydalanılması mümkün olan bir malın tutulmasıdır/hapsedilmesidir .Vakfın bağlayıcı olduğunu ve vakfeden kişinin vakıf yaptıktan sonra geri dönemeyeceğini ifade eden cumhura ait görüş tercihe şayandır.

Vakıfları, farklı hususları gözетerek pek çok kısma ayırmak mümkündür:

Mevkûfun aleyhegöre Hayır ve Aile vakıfları;

Vakıf yapanların sayısına göre Bireysel ve Grup vakıfları;

Vakfedilen varlığa göre Menkul ve Gayrimenkul vakıfları ile Hizmet ve Mefaat vakıfları ve Hakların vakfı;

Vakıf süresine göre Ebedi ve Geçici vakıflar (bazı vakıfların süresi bitse de vakfedilen malların Allah yolunda yeniden kullanılabilmesi mümkün olabilmektedir);

İktisadi muhtevasına göre Doğrudan ve Yatırım vakıfları;

İdare şekline göre ise Evkâf-ı Kadîme, Mazbut ve Gayr-ı Mazbut vakıflar olmak üzere pek çok kısma ayrılmaktadır.

Vakıfların toplumda birden fazla ve çeşitli rolleri bulunmaktadır. Bu nedenle vakıfların, yatırımlar ve proje çalışmaları gibi iktisadi alanlara katılması ve bunları desteklemesi, ayrıca toplumdaki kalkınmaya yönelik projelere destek vermesi mümkündür. Aynı şekilde maddi yardım sağlayarak veya okul, üniversite ve bilimsel araştırma merkezleri inşa etmek gibi eğitim projeleri yaparak ve bunları işleterek

eğitimi, öğrencileri ve bilim adamlarını desteklemede önemli rol oynamaktadır. Vakıfların toplumda sosyal dayanışmayı sağlamaya çalışması, zenginliği tabana yayması, yoksulluk ve işsizlik gibi sorunları hafifletmeye yönelik gayret sarf etmesi yönüyle toplumsal açıdan da önemli rol oynamaktadır. Zira busorunlar hem ekonomik, hem de toplumsal problemler olarak karşımız açılmaktadır. Vakıfların alt yapı inşa etme ve onarma, yollar ve köprüler yapma ve devletin toplum üzerindeki yükünü hafifletmedeki rolünden bahsetmeye dahi gerek yoktur.

Zaman zaman vakfın menfaat ve amacına aykırı bir şekilde vakıf yönetimine müdahaleler sebebiyle idari sorunlar yaşanmakta, bunun yanı sıra kötü yönetimden kaynaklanan problemlerle karşı karşıya kalınmaktadır. Ayrıca vakıfların oynadığı rolün medya tarafından ihmal edilmesi, eksik anlatılması ve toplum için bir öncelik haline getirilmemesi nedeniyle malî sorunlar yaşanmaktadır. Bu yüzden yönetimle ilgili sorunlardan kaçınmanın yanı sıra, vakıflar için doğru ve uygun yönetim kuralları olan İslâmî kurallara riayet edilmelidir. Günümüzde dünyanın çeşitli bölgeleri arasındaki iletişim kolaylığı, ‘küresel vakıf’ kavramının öne çıkmasını sağlamıştır. Bunun da normal vakıflar gibi iç ve dış sorunları bulunmaktadır. Bu sorunların çözümü için kullanılan Blockchain teknolojisi, vakıflara ilişkin idarî sorunların ve iletişim problemlerinin çözümü için kullanılabilir araçlardan biridir. Hanbelîler’in benimsediğı ve muhayyerliğı düşürme şartının sahih ve akdin geçerli olduğunu söyleyen görüşe göre, Blockchain platformu üzerinden gerçekleşen akitler geçerlidir. Şafîler’in benimsediğı, muhayyerliğı düşürme şartının sahih olmadığını ve akdin geçersiz olduğunu söyleyen görüşe göre, Blockchain platformu aracılığıyla işlem yapmak doğru değildir. Şartın geçersiz ama akdin sahih olduğunu söyleyen üçüncü görüşün ise, bu meselede tatbik edilmesi mümkün değildir, çünkü işlemler elektronik olarak geri döndürülemez, bu nedenle muhayyerliğin uygulanmasına yer yoktur. Çoğunluk, Blockchainteknolojisi ile yapılan akitlerin sahih olduğunu görüşünü kabul etmektedir.

Okullar, kurslar ve sosyal medya aracılığıyla insanlara, özellikle de yeni nesillere vakfın niteliğı, önemi ve rolü etkin bir şekilde anlatılmalıdır ve vakıfların rolü konusunda periyodik olarak çalışmalar yapılmalı, etkileri ölçülmeli, aktif olarak çalışmalarını engelleyen sorunları tespit edilmelidir. Ayrıca vakıfların rolünü geliştirmek ve etkinleştirmek için dünya ülkeleri arasında küresel vakıf sistemi

desteklenmelidir. Bunun yanı sıra teknoloji yakından takip edilmeli, vakıfların rolünü ve yasal temellerini geliştirecek ve güçlendirecek yollar bulunmalıdır. Öte yandan toplumun ihtiyaç duyduğu sektörlerde vakıfların rolü etkinleştirilmeli, vakıf sistemine olan güven artırılmalı ve toplum tarafından fark edilir hale getirilmelidir.

Vakıflar, İslam'da iktisadi hayatın ayrılmaz bir parçasıdır. İslami anlayıştaki iktisadi hayat, sahip olduğu özellikleriyle diğer iktisadi anlayışlardan ayrılmaktadır. İslam iktisadının en önemli özellikleri arasında istihlaf, tekâmül ve kapsayıcılık, ahlâki değerlere bağlılık bulunmaktadır. Ayrıca çifte kontrol özelliğiyle de temayüz etmektedir. Çünkü İslam iktisadıyla alakalı hususlar sadece örneğin devlet veya görevli memur tarafından kontrol edilmekle kalmaz, aynı zamanda bireyin içinden kaynaklanan bir denetim de vardır. İslam iktisadını öne çıkaran temel ilkelerden bir diğeri de evrensellik ve adalettir. Bu özellikleri ve üstün nitelikleri, İslam'ın ilk dönemlerinde yaşayan iktisatçıların düşüncelerinde ve sözlerinde görmek mümkündür. Bu ilkeleri tatbik eden insanlar, etkili iktisadi teoriler konusunda, Batılı bilim adamlarının önüne geçmişlerdir. Bunlar arasında en öne çıkanları Ömer b. Hattâb (ra), eş-Şeybânî, el-İsfahânî ve el-Gazzâlî'dir. Nitekim tarım, sanayi ve ticaret gibi birçok iktisadi alanda topluma katkı sağlamışlardır.

Vakıfların pek çok iktisadi faaliyetleri vardır ve bu faaliyetlerin etkin ve verimli bir yaklaşımla yürütülebilmesi için bu vakıfların yönetiminin İslam ahlâkı ve ideal yönetim anlayışı ile öne çıkması gerekir. Ayrıca kurumun, vakıf senedinde mutabık kalınan hususlara göre yönetilmesi ve vakıfla ilgili alınan her türlü kararın vakfın ve toplumun menfaatine uygun olması gerekir. Vakıfların en önemli görevlerinden veya iktisadi faaliyetlerinden biri, doğrudan yatırım yapmaktır. Vakıf yatırımını, bağışlardan elde edilen paraların, değişik hayır cihetlerinde uzun vadeli istihdam edilmesi şeklinde tanımlamak mümkündür. İslam Hukukçuları, vakıf yatırımlarının caiz olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Vakıf yatırımı için genel şartlar ve kurallar bulunmaktadır. Örneğin yatırımın şer'î bir esasa dayanması, bu yatırımın taraflardan birine zarar vermemesi, vakfın çıkarlarına aykırı olmadıkça vâkıfın şartlarına uyulması gibi. Ayrıca yatırım türü seçilirken geleceğe yönelik bir planlamanın olması da göz önünde bulundurulmalı, yatırımlar sürekli olarak değerlendirilmeli ve devamlılığı sağlanmalıdır.

Vakıflar, iktisadi unsurlardan oluşmaktadır. Bunlar; likitfonlar, likit olmayan fonlar, işvedenetim, tasarruf ve yatırımın birleştirilmesi gibi unsurlardan oluşmaktadır.

Bazen vakıf yatırımları bireysel yatırım veya ortaklık yoluyla yatırım şeklinde olabilmektedir. Yine bazen bu yatırımlar ulusal çapta veya İslam dünyasından ortaklarla gerçekleştirilebilmekteye da yabancı yatırım şeklinde de olabilmektedir. Doğrudan yatırım yöntemleri pek çoktur ama bunlar içinden en önemlisi satış ve kiralama. Vakıf yönetiminin vakıftan dahaiyi şekilde yararlanabilmesi için, maslahat olması durumunda, vakfın daha verimli veya daha mamur olanıyla değiştirilmesi veya satılması gerekir. Burada fukaha, vakfedilmiş bir mescidin istibdâlinin veya satılmasının caiz olmadığı konusunda ittifak etmişlerdir, ancak mescit dışındaki konularda ihtilaf etmişlerdir. Bu hususta tercihe şayan görüş, maslahatın gerçekleşmesi halinde, caiz olmasıdır. Vakıftan faydalanabilmek ve onu iktisadi açıdan topluma fayda sağlayacak şekilde yeniden mamur hale getirebilmek amacıyla istibdâle dair farklı uygulamalar bulunmaktadır. Bunlar; İcâreteyn, Hikr, İcâre-i Vâhide-i Kadîme, Mersad ve Gedik gibi uygulamalardır.

Vakıflar ayrıca tüm ticari, sınaî, ziraî ve diğer alanlardaki iktisadi yatırımları desteklemektedirler. Bunu da iki şekilde; ya bu projeler için finansman sağlayarak ya da bu projelere iştirak ederek yapmaktadırlar. Finansman temin ederek yatırımların desteklenmesi, esas olarak, vakfedilen paralarla olmaktadır. Şafiiler, Mâlikîler ve Hanbeliler para vakfına cevaz vermişlerdir. Ne var ki Hanefiler bu konuda iki görüşe ayrılmışlardır. Birinci görüş Ebu Hanife'ye ait olup o, para vakfına cevaz vermemiştir. İkinci görüş ise İmam Züfer'e ait olup o, buna cevaz vermiştir. Burada tercihe şayan olan görüş cevaz veren görüştür. Nitekim Osmanlı devletinde para vakıfları, bu hüküm esas alınarak yaygınlaşmıştır. Para vakfi uygulamaları çok çeşitli olup bunlardan biri Karz-ı Hasen'dir. Karz-ı Hasen'in sağlamış olduğu avantajlar herkesçe malumdur. Zira toplumu haram olan faizli kredilerden ve oluşturmuş olduğu risklerden korumaktadır. Para vakfi uygulamalarından bir diğeri de vakıf fonlarıdır. Bu fonlarda belirli miktarda paranın olduğu hisseler vardır ve toplumda belirli faaliyetleri veya yatırımları destekler.

Altyapıyı veya bilimsel araştırmaları ya da sağlık alanını destekleyen projelere yönelik vakıf fonlarının olması gibi. Bu alanlar, vakıf idaresi veya vakfeden kişi tarafından, toplumun ihtiyaçları doğrultusunda belirlenir. Aynı şekilde hisse senetleri veya banka ve elektronik hesaplar yoluyla finanse etmek de mümkündür.

Vakıfların Müşareke yoluyla yatırımları desteklemesine gelince, bu tür durumlarda vakıflar belirli projeleri tamamlamak için başka kurumlarla ortaklık yaparlar. Özel Anlaşmalı Mudârebe, Eksilen Müşâreke Yoluyla Finansman, Vakıf Hisseleriyle Finansman örneklerinde olduğu üzere. Aynı şekilde Müsâkât ve Müzâraa akdiyle Müşareke yoluyla yapılan vakıf yatırımları da bu türdendir.

Yatırımlara yönelik vakıflar tarafından yapılan bu destekler, ister Müşareke, ister finansman sağlama, isterse ekipman temin etmek yoluyla olsun, iktisadi açıdan çok büyük etkiye sahiptir. Zira iktisadi hareketliliği canlandırmakta, toplumda finansal likiditeyi sağlamakta ve faizli işlemlerden uzak tutmaktadır.

Vakıfların toplumlardaki temel rollerinden biri, iktisadi hareketliliği sürekli canlı tutmaya çalışmalarıdır. Bunu da birkaç yolla yaparlar. Bunlardan biri, yukarıda bahsi geçen yatırımlar yoluyla yapmalarıdır. Aynı şekilde vakıflar, insanlar arasında sosyal sorumluluk duygusunu oluşturarak iktisadi hareketliliğe katkı sağlarlar. Nitekim insanların, yaşadıkları toplumlarda, vakıf faaliyetleri veya vakıflara yaptıkları bağışlar yoluyla başkalarıyla bir dayanışma içine girdiklerini görürüz. Aynı şekilde vakıflar bir sosyal sigorta vazifesi görürler. Çalışmayan veya yardıma muhtaç olan insanlara destek olurlar, işsizlere iş imkanı sağlamak için gayret ederler. Böylelikle vakıflar, ülkelerin ekonomilerini tehdit eden en önemli risklerden biri olan yoksulluk sorununun çözümüne katkı sağlarlar.

Vakıflar, toplumun ihtiyaçlarına göre yeni projeler yaparak veya eski projeleri genişleterek iş imkanı sağlarlar. Buna dair en büyük örnekleri Osmanlı devletinde görmek mümkündür ve bu projeler Selem, İstisnâ' veya Murâbaha akitleri gibi İslami finans sözleşmeleriyle yapılıyordu. Ayrıca, vakıf sistemi, asgari ücret ve maaşların değişen ekonomik koşullara göre değerlendirilmesinden tutun da iş güvencesine, can güvenliğine ve işçi haklarının korunması ile ilgili tüm hususlara kadar işçilerin haklarını korumasıyla temayüz etmiştir.

Öğretmenler, öğrenciler, akademisyenler ve eğitim kurumları dahil olmak üzere eğitim sürecini desteklemede vakıflar önemli bir role sahiptir. Nitekim bu eğitim süreci, işgücü piyasasına girmek ve toplumu ilerletmek için nitelikli ve deneyimli insan gücü sağlamaktadır. Ayrıca iyi bir eğitim, ahlâka etki eder, onu güçlendirir ve toplumda işbirliği ve dayanışmayı artırır. Bu da toplumların sosyo-ekonomik boyutunu etkiler.

KAYNAKÇA

- ‘Abâde, İbrahim Abdülhalim. “el-Vakf ‘ale’l-bahsi’l-‘ilmî ve âsâruhu’l-iktisâdiyyeve’l-ictimâ’iyye”. *el-Mü’temeru’l-‘ilmî ed-devlî er-râbi’*: *el-Vakf ‘ale’l-bahsi’l-‘ilmî ve eseruhufi’ş-şuhûdi’l-hadârî*. 2016.
- el-‘Abbâdî, Abdusselâm. “Suvaru istismâri’l-arâdi’l-vakfiyefikhen ve tatbîkan ve bihâssetinfi’l-Memleketi’l-Ürdüniyye’l-Hâşimiyye”. *Mecelletu Mecme’i’l-Fihki’l-İslâmî*, (2000).
- el-‘Advî, Ebû’l-Hasen Ali b. Ahmed. *Hâşiyetu’ş-Şeyh el-‘Advî ‘alâKifâyeti’t-Tâlib*. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1994.
- ‘Alyân, İbrahim Halil. *İstismâru’l-evkâfi’l-İslâmiyye fî Filistîn*. Filistin: 2011.
- ‘Âmir, Muhammed Seyyid Ahmed. *el-Bedîli’ş-şer’îlimasâdiri’t-temvîli’d-devlîyyi’l-mu’âsrafi’l-‘âlemi’l-İslâmî*. Kahire: Câmî’atu’l-Ezher, Külliyyetu’ş-şerî’ave’l-Kânûnbi’l-Kâhire 1999.
- ‘Ammâr, Dervîş– Süfyân, Kûdîd. “el-Vakfu’n-nakdî ke uslûb inlitesmîni masâdiri temvîli’l-meşârî’i’l-vakfiyye –‘ard tecârûbi ba’di’d-düvel-”. *Mecelletü’l-İstrâtiçiyeye’t-tenmiye* 12/1 (2022).
- el-‘Ânî, Üsame. “İhyâu Devri’l-Vakfli Tahkîki’t-Tenmiye”, *Kitâbü’l-Ümme* (Silsiletün Devriyyetün Tasduru ‘an Merkezi’d-Dirâsât fi Katar) 135, (1431/2010).
- ‘Ârif, Nasr Muhammed. “el-Vakfve’l-Âhar: Cedeliyyetu’l-‘atâ ve’l-ihativâve’l-ilgâ”. *Mecelletu Evkâf* 9 (2005).
- ‘Ârif, Nasr Muhammed. “el-Vakfve’l-Âhar: Cedeliyyetu’l-‘atâ ve’l-ihativâve’l-ilgâ”, *MecelletuEvkâf* 5/9, (2005).
- ‘Azzûz, Abdulkâdir. *Fıkhuistismâri’l-vakf ve temvîluhufi’l-İslâm: Dirâsetatbikiyye ‘ani’l-vakfi’l-Cezâirî*. Cezâyir: Câmî’atu’l-Cezâir, Doktora tezi, 2004.
- ‘Îlîş, Ebû Abdullah Muhammed Ahmed. *Fetâvâ ‘Îlîş*. Lübnan: Dâru’l-Ma’rife, ts.
- el-‘İmrânî, Ebu’l-Hüseyn Yahya b. Sâlim. *el-Beyân fî mezhebi’l-imâm eş-Şâfiî*. thk. Kâsım Muhammed en-Nûrî. Beyrut: Dâru’l-Minhâc, 2000.
- el-‘Umar, Fuat Abdullah. *İshâmu’l-vakffi’l-‘ameli’l-ehlî ve’t-tenmiyeti’l-ictimâ’iyye*. Küveyt: el-Emânetü’l-‘âmmeli’l-Evkâfbi’l-Küveyt, 2010.
- Abdirabbirresûl, Ali. *Huluku’l-i’timânfi’l-bunûki’t-ticâriyye ve fî’l-bunûki’l-İslâmiyye*. Mısır: el-İttihâdu’d-Devlîli’l-Bunûki’l-İslâmiyye, 1401/1981.
- Abduh, Abdulaziz. *Eseru’l-vakffi’t-tenmiyeti’l-iktisâdiyyeve’l-ictimâ’iyye ma’adirâse tatbikiyyeli’l-vakf fi’l-Yemen*. Suudi Arabistan: Câmî’atu Ümmi’l-Kura, Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Abdullah, ‘AkîlCâsim. *Takyîmu’l-meşrû’ât: itâr nazarî ve tatbîkî*. Amman: Dâru’l-Mecdelâvî, 1993.
- Abdurrahman, Şeyhîzâde. *Mecme’u’l-enhur*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1998.
- Abdülmuhsin, Mâcid. *el-Vakfu’n-nakdî Edât Mâliye İslâmiyyeCedîde*. ty., 2012.
- Abualsoud, Naser. *İslami Şeriatının Işığında Vakıf Müesseselerindeki İdari Esasların Geliştirilmesi-Türkiye Yeni Dünya Vakfı Örneği*. İstanbul: Sabahaddin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *Müsnedü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şu’ayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1421/2001.
- Akçay, Cengiz. “Yeni Vakıfların İşlevselliği: Seçilmiş Vakıflar İçin Bir İnceleme”. *Asbider Akademi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/20 (2020).
- Akgündüz, Ahmet. “Câmekiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 1993.

- Akgündüz, Ahmet. “İslam Vakıf Hukukunda Terminoloji ve Gaye”, *Dünya Vakıflar Konferansı*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2014.
- Akgündüz, Ahmet. “İstibdâl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Akgündüz, Ahmet. “Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümler ve Çeşitleri”. *Türkler Ansiklopedisi*, 10/ 447-460. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Altıntaş, Ayten - Doğan, Hanzade. “Osmanlı’da Serbest Hekimlik”, *Osmanlılarda Sağlık I—II*. ed. Coşkun Yılmaz - Necdet Yılmaz. İstanbul: 2006.
- Arsebük, Esat. *Medenî Hukuk*, Cilt 1, Başlangıç ve Şahsın Hukuku, Ankara: Hukuk Fakültesi Neşriyatı, 1938
- Ateş, İbrahim. “Vakıflarda Eğitim Hizmetleri ve Vakıf Öğrenci Yurtları”, *Vakıflar Dergisi*. (1982)
- Avde, RiyâdSâlih. *Mukaddimetünfi’l-iktisâdi’l-İslâmî*. Lübnan: Dâru’l-Hâdî, 2005.
- Aydın, M. Akif. *Türk Hukuk Tarihi*. 3. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 1999.
- Aydın, Sabahattin. “Modern Tıp Penceresinden Osmanlı Tıp Anlayışına Bakış”. *Osmanlılarda Sağlık I—II*, ed. Coşkun Yılmaz - Necdet Yılmaz. İstanbul: 2006.
- Aydın, Vahdettin. “Türk Yönetim Tarihi Açısından Vakıf Sistemi ve Eğitim Yönetimine Katkısı”.*Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 8/1, (2003).
- Aykut, Yağmur. *İslam Ekonomisinde Vakıf Müessesesi ve İstihdam: Yeni Bir Yaklaşım*. İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Ayub, Muhammad. *İslami Finansı Anlamak*, çev. Suna Akten Çürük-Raif Parlakkaya. İstanbul: İktisat Yayınları, 2017.
- Azrak, Tawfik. “İslam İktisadının Genel Özellikleri ve Belirleyici İlkeleri”. *ATEBE: Dinî Araştırmalar Dergisi* 4 (Aralık 2020).
- el-Bâbertî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed. *el-‘Înâyeşerhu’l-Hidâye*. Dâru’l-Fikr, ty.
- el-Bâbertî, Muhammed b. Mahmud. *Şerhu’l-‘înâye*. (*Fethu’l-kadîr*’inhâmîşinde). Mısır: Mustafa Bâbî el-Halebî, 1971.
- el-Bâcî, Ebû’l-Velîd Süleyman b. Halef. *el-Müntekâ*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1999.
- el-Bâcûrî, İbrahim b. Ahmed. *Hâşiyetu’l-Bâcûrî ‘alâ metni EbîŞucâ’*. es-Su’udîyye: Dâru’l-Minhâc, 2016.
- el-Bâhûs, Abdullah. “el-Vakfve’t-tenmiyetu’l-iktisâdiyye”. *Mütemeru’l-evkâf el-evvel fi’l-Memleketi’l-‘Arabîyyeti’s-Su’ûdiyye*. es-Su’ûdiyye: Câmi’atu’Ümmi’l-Kurâ, 2001.
- Bakan, İsmail -Şekkeli, Zümrüt Hatice. “Blok Zincir Teknolojisi ve Tedarik Zinciri Yönetimindeki Uygulamaları”. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11. (Haziran 2019).
- Ballar, Suat. *Yeni Vakıflar Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayınevi, 2008.
- Bayartan, Mehmet. “Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler”. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları X-1* (2008).
- el-Behûtî, Mansûr b. Yusuf. *Keşşâfu’l-Kinâ’ ‘an Metni’l-İknâ’*. Beyrut: Darü’l-kütübi’l-ilmîyye, 1993.
- Bekr, Bahâuddin. *Sübülütenmiyetimevâridi’l-vakfi’l-İslâmî fî kitâ’i Gazze*. Gazze: el-Câmi’atu’l-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Berki, A. Himmet. “Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişafı ve Tekâmülü Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler”. *Vakıflar Dergisi* 6 (1965).

- Berzencî, Cemâl. *el-Vakfu'l-İslâmî ve eseruhu fî tenmiyeti'l-müjetema' – Nemâzicmu'âsıralitatbîkâtihi fî Amrika's-şemâliyye-*. Kuveyt: Vezâretu'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye, 1993.
- Beyaztaş, Murat. *İslâm Hukukunda Vakıfların Tağyîri ve İstibdâli*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- el-Beyhakî, Ebu Bekr Ahmed b. Hüseyin. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Bilgin, Arif. “Osmanlı Döneminde İlaç Yapımında Kullanılan Tıbbî Bitkiler”. *Osmanlılarda Sağlık I—II*. ed. Coşkun Yılmaz -Necdet Yılmaz. İstanbul, 2006.
- Binabdillah, Muhammed b. Abdulaziz. *el-Vakfi'l-fikri'l-İslâmî*. el-Memleketu'l-Mağribiyye: Vezâretu'l-Evkâfve's-şuûni'l-İslâmiyye, 1996.
- Brown, Wendy. “American Nightmare: Neoliberalism, Neoconservatism, and De-Democratization,” *Political Theory*, 34/6, (December 2006).
- Bûdiyâf, Abdürrezzâk. *İdâretu emvâli'l-vakf ve sübülü istismârihi fi'l-fikhi'l-İslâmî ve'l-kânûni'l-Cezâiri*. Cezayir: Câmi'atu'l-Hâc Lahdar, el-'Ulûmu'l-İslâmiyye, Doktora Tezi, 2006.
- el-Buğa, Mustafa - eş-Şerbecî, Ali. *el-Fikhu'l-Menhecî*. Dimaşk: Dâru'l-Mustafa, 2016.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001.
- Bulut, Mehmet. “Osmanlı Dünyasında Vakıflar ve Finans”. *Vakıf ve İktisat - Sempozyum-*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014.
- el-Büceyrimî, Süleyman. *Tuheftü'l-habîb 'alâşerhi'l-Hatîb*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1995.
- Bütün, Rengin. “Hekimbaşı Gevrekzâde Hasan Efendi'nin Nikris Risâlesi”, *I. Uluslararası Türk-İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi*, İstanbul: 1981.
- Caferoğlu, Ahmet. “Türk Teamül Hukukuna Göre İçtimai Muavenet Müessesesi”. *Vakıflar Dergisi* 2 (1942).
- Cansel, Erol. *Vakıf kuruluşu, İşleyişi ve Amacı*. Vakıflar Dergisi 20 (1988).
- el-Cârihî, Ma'bed Ali – Ebû Zeyd, Abdülazîm Celâl. *es-Sukûkkadâyâfıkihiyye ve iktisâdiyye*. Masrifu'l-İmârâti'l-İslâmiyye, el-İmârâti'l-'Arabiyye'l-Müttehîde, ts.
- Cemâluddîn, Ahmed. *el-Vakf mustalahâtuhu ve kavâ'iduhu*. Bağdat: Matba'atu'r-Râbita, 1955.
- el-Cemîlî, Ömer 'Abbâs. *el-'Umlâtu'l-iftirâdiyyevâki'uhâ ve tekyîfuhâ'l-fikhî ve hukmuhâ's-şer'î – el-Bitcoin*. Dubai, el-İmârât: Dâiretu's-şuûni'l-İslâmiyye ve'l-'amelu'l-hayrî, 2019.
- Cezayir Resmi Gazetesi. 18 Nisan 1990 tarihli. Sayı: 16.
- Cumhuriyetin 50. Yılında Vakıflar*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul 1973.
- Çam, Mevlüt. “Vakfiyelere Göre İktisadi Teşekküller”. *Vakıf ve İktisat -Sempozyum-*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014.
- Çizakça, Murat. *A History of Philanthropic Foundations*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2000.
- ed-Debv, İbrahim Fadıl. *el-İktisâdu'l-İslâmî dirâsetatbîkiyye*. Ürdün: Dâru'l-Menâhic, 2008.
- Demir , Emine. *Üçüncül Sektör Kuruluşlarından Olan Vakıfların Ekonomi Üzerindeki Etkileri ve Finansal İşlemlerine Yönelik Muhasebe Uygulamaları*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Demir, Hande Seher. “Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Din-Devlet İlişkilerinin Laiklik, Sekülerizm, Teokrazi ve Din Devleti Sistemleri Kapsamında İncelenmesi”. *Ankara Barosu Dergisi*. (2013).

- Demiroğlu, Ayla. “17. Asırda Ser-Etibbâ Emir Çelebî'nin Enmûzec-i Tıb Adlı Eserindeki Göz Hastalıkları ve Tedavileri Bahsi”. *I. Uluslararası Türk-İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi*. İstanbul: 1981.
- Deniz, Mehmet Ata. “İslam Hukukunda Vakıf Mallarının Satımı – Mukayeseli Bir Çalışma”. *Artuklu Akademi* 4/1 (2017).
- ed-Derdîr, Ebû'l-Berekât Ahmed b. Muhammed. *Akrebü'l-mesâlik li-mezhebi'l-İmâm Mâlik*. Cezayir: Mektebetü'r-rehâb, 1987.
- ed-Desûkî, Muhammed b. Ahmed. *Haşiyetu'd-Desûkî 'alâ's-Şerhi'l-Kebîr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1993.
- Devru'l-vakf fî mecâleyi't-ta'lîmve't-teskîf. Bkz. <https://maraje3.com/2009/10>. (Erişim: 30.05.2022)
- ed-Dibyân, Dibyân b. Muhammed. *el-Mu'âmelâtu'l-mâliyyeasâleten ve mu'âsıraten*. Riyad: 2. Baskı, 2015.
- Döndüren, Hamdi. “Müsâkât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/70-71. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Döndüren, Hamdi. *Ticaret Rehberi*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2002.
- Dupont, Florence. *Daily Life in Ancient Rome*. USA, Mishawaka: Blackwell Pub., 1994.
- Durmuş, Abdullah. “Satım ve İcare (Kiralama) Akitleri”.
- Dünya, Şevkî Ahmed. “el-İcâretü'l-müntehiye bi't-temlik –el-Müşâreketü'l-mütenâkisamine'l-edevâtî'l-mâliyye'l-İslâmî litemvîli'l-meşrû'ât”. *Mecelletü Merkez Sâlih Kâmil li'l-İktisâdi'l-İslâmî*, 3/9, (1999).
- Düzenli, Murat. *Vakfa Bağlı İktisadi İşletmelerin Vakıflara Kâr Dağıtımını Yapmaları Durumunda Gelir Vergisi Tevkifatı*. İstanbul: Okan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Ebû Sâ'id, Muhammed. “et-Tekvînu'l-iktisâdîli'l-vakf fî buldâniVâdi'n-Nîl”. *Nizâmi'l-vakfve'l-muctema'i'l-medenî fi'l-vatani'l-'Arabi*. Beyrut: Merkezu dirâsâtî'l-vahde'l-'Arabiyye, 2003.
- Ebû Zehra, Muhammed. *Muhâdarâtfi'l-vakf*. Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 2015.
- el-Ensârî, Zekeriya b. Muhammed b. Zekeriya. *Esnâ'l-metâlib fî şerhi Ravdi't-Tâlib*. Dâru'l-kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Erkilet, Şaban, “Vakıflarda Malî Kaynakların ve Fonların İşletilmesi, Geliştirilmesi, Vakıf Gelirlerinin Dönemsel Tahlili ve Öneriler”, *Vakıf Haftası Dergisi* 11 (1994).
- Ersoy, Arif. “İslam İktisadı ve İktisadi Yapısı: İnsan Merkezli Fitri İktisat ve İktisadi Yapısı”. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi* (2015/1).
- Ertuç, Hüseyin. *İslam Hukuk Tarihinde Vakıflar ile Batı Kültüründeki Benzeri Kurumların Karşılaştırılması*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- es-Serahsî, Şemsüleimme, el-Mebsût, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1414/1993.
- Ferhî, Muhammed. “es-Sâbitve'l-müteğayyirfi'l-iktisâdi'l-İslâmî”. *Mülteka'l-'İlmi'd-Devlî't-Tâsi'*. Cezayir, 2007.
- FetâvâEbîZekeriyyâ*. Dimaşk: Matba'atu'l-Karâfi, 2010.
- el-Fetâvâ, <https://al-maktaba.org/> (Erişim 09.06.2022.)
- el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Vasîtfi'l-Mezheb*. Kahire: Dâru's-Selâm, 1417/1996.
- el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*. Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.

- Genç, Mehmet “Vakıf ve İktisat”. *Vakıf ve İktisat -Sempozyum –*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014.
- Gökşen, Fatoş. *Türkiye’deki Vakıfların Niteliksel Değerlendirmesi*. İstanbul: Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı, 2005.
- Güler, Mustafa. *Osmanlı Devleti’nde Haremeyn Vakıfları (XVI-XVII. Yüzyıllar)*. İstanbul: Tarih ve Tabiat vakfi yayınları, 2011.
- Günay, Hacı Mehmet. “Vakıf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.42/479-486. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Gürkan, Kazım İsmail. *Bezmîâlem Vâlide Sultan Vakıf GurebaHastahanesi Tarihçesi*. İstanbul:Özışık matbaası, 1967.
- Ğânim, İbrahim. *Tecdîdu’l-va’ybinizâmî’l-vakfî’l-İslâmî*. Mısır: Dâru’l-Beşîrlî’s-sekâfetive’l-‘ulûm, 2016.
- el-Hâdimî, Nureddin. “el-Vakfu’l-‘Âlemîahkâmuhu ve makâsiduhu – müşkilâtuhu ve âfâkuhu”, Müdâheletun ‘ilmiyyetunmukaddemetunilâ’l-mütemeri’s-sânîli’l-evkâf. Mekke: Câmî’atuÜmmi’l-Kurâ, 2006.
- Hafâcî, Reyhâm - ‘İrfân, Abdullah. *İhyâu devri nizâmî’l-vakf fî Mısır (Kırâetün fî’n-nemâzici’l-‘âlemiyye)*. Kahire: el-Câmî’atu’l-Amrîkiyyebi’l-Kâhire, ts.
- Halil b. İshak, *MuhtasaruHalîl*. Dâru’l-Fikr, 2010.
- el-Hamevî, Şihâbuddîn. *Ğamzü ‘uyûni’l-basâir*. Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1985.
- Hammûd, Sâmi. *Tatvîru’l-a’mâli’l-masrifîyyebimâyetefikume’a’ş-şerî’ati’l-İslâmiyye*. Ammân: Matba’atu’ş-şark ve mektebetühâ, 1982.
- el-Haraşî, Ebu Abdillâh Muhammed. *Muhtasaru’l-Haraşî*, Beyrut: Dâru’l-Fikrî’t-Tibâ’a.
- Haruş, Eymen Muhammed. *Hâşiyetu’ş-Şebremellisî ‘alâNihâyeti’l-muhtâc*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2003.
- el-Hassâf, Ebû Bekr Ahmed b. ‘Amr. *Ahkâmu’l-Evkâf*. Kahire: Matba’atu Bulak el-Emîriyye, 2005.
- Hatemi, Hüsrev. “Türk Medeniyetinde Vakıf Sağlık Kurumları”. 3. *Vakıflar Haftası Armağanı bildirişi*. İstanbul: 1986.
- el-Hatîb, Yasin. “Eseru’l-vakf fî neşri’t-ta’limve’s-sekâfe”, *Mütemaru’l-evkâfi’l-evvel fi’l-Memleketi’l-‘Arabiyye’s-Su’ûdiyye*.es-Su’ûdiyye: Câmî’atuÜmmi’l-Kurâ, 2001.
- el-Hattâb, Muhammed b. Muhammed. *Mevâhibu’l-celilli şerhi Mustasari’l-Halîl*. Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 1416/1995.
- Heyetü’l-Muhâsebeve’l-Mürâca’ali’l-Müessesâti’l-Mâliyye’l-İslâmiyye (AAOIFI). *el-Me’âyîru’ş-Şer’iyye: el-Mi’yâru’ş-Şer’î*. no: 17, Sukûku’l-istismâr, 2. Bend, 2010.
- Heyetü’l-murâca’ave’l-muhâsebeli’l-bunûkve’l-müessesâti’l-mâliyye’l-İslâmiyye. *el-Me’âyîru’ş-şer’iyye*. no: 38 et-Te’âmulâtî’l-mâliyyebi’l-internet (ts.).
- el-Heytemî, İbn Hacer. *Tuhfetu’l-muhtâcîşerhi’l-Minhâc*. Mısır: el-Mektebetü’t-ticâriyyetü’l-kübrâ, 1983.
- el-Hindî, Abdulkayyûm. “Devrutikinniyyeti’l-Blockchain fî himâyeti’l-evkâf ve istidâmetihâ”. *Mecelletu’l-iktisâdi’l-İslâmî’l-‘âlemiyye*(Şubat 2018).
- el-Hitî, Abdüssettâr İbrahim. “el-Vakf ve devruhufi’t-tenmiye”. *Merkezu’l-buhûsve’d-dirâsât*. Vezâretu’l-evkâfi’l-İslâmiyye, (1997)
- İbnManzûr, Muhammedb.Mükerrem. *Lisânü’l-‘Arab*. nşr.Abdullah Ali el-Kebîr. 6 Cilt. Kahire: Dâru’l-Maârif, ts.
- İbn ‘Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer. *Hâşiyetü İbn ‘Âbidîn*. Beyrut: Darü’l-fikr, 1992.

- İbn 'Useymîn, Muhammed b. Sâlih. *eş-Şerhu'l-Mümti' 'alâZâdi'l-Müstenka'*. es-Su'ûdiyye: Dâru İbn Cevzî, 1422/2001.
- İbn Abdilberr, Yusuf b. Abdillâh. *el-Kâfi*. Mektebetü'r-Riyâdi'l-Hadîse, 1978.
- İbn Abdirrefî', Ebu İshak. *Mu'înü'l-hükkâm*. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1989.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer. *Hâşiyetu İbn Âbidîn*. Mısır: Şeriketumektebeti ve matba'ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1966.
- İbn Battûta, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *Rihletu İbn Battûta*. el-Mağrib: Akademiyyetu'l-Memleketi'l-Mağribiyye, 1997.
- İbn Cübeyr, Ebu'l Hüseyin Muhammed b. Ahmed. *Rihletü İbn Cübeyr*. Beyrut: Dâr Sâdır, 2007.
- İbn Cübeyr, Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed. *Rihletü İbn Cübeyr*. Beyrut: Dâr Sâdır, 1980.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Fethu'l-Bârî*. Kahire: el-Matba'atu's-Selefiyye, ts.
- İbn Kâdi'l-Cebel, Ebü'l-'Abbâs Ahmed b. Hasan. *el-Münâkalebi'l-evkâf ve mâ fi zâlikemine'n-nizâ'İve'l-hilâf*. Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed el-Makdisî. *el-Muğni*. Kahire: Mektebetü'l-Kâhire, 1968.
- İbn Kudâme, Ebü'l-Ferec Şemsüddîn el-Makdisî. *eş-Şerhu'l-Kebîr 'alâMetni'l-Mukni' 'alâHâmişi'l-Muğni*. Darü'l-Hicr, 1. Basım, 1993.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed. *el-Muğni (eş-Şerhu'l-kebir'in hamışinde)*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-'Arab*. Beyrut: Dâr Sâdır, 2003.
- İbn Müflih, Burhânuddîn İbrahim b. Muhammed, *el-Mübdî' fî şerhi'l-Mukni'*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1421/2000.
- İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm. *el-Eşbâh ve'n-nezâir (Ğamzü 'uyûni'l-basâir' inhâmişinde)*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye – Dâru'l-Bâz, 1985.
- İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm. *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1999.
- İbn Nuceym, Zeynüddîn, el-Bahru'r-râik, Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1999.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed. *el-Mukaddimâtu'l-Mümehhidât*. Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1415/1994.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubi. *MesâiluEbi'l-Velîd İbn Rüşd el-Ced*. thk. Muhammed İbn Habîb et-Teckânî. Mağrib: Menşûrâtâdârî'l-âfâki'l-cedîde, 1992.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed. *el-Beyânve't-Tahsîl*. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1988.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm. *el-Fetâvâ'l-kübrâ*. Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1987.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm. *Mecmû'ufetâvâ İbn Teymiyye*. es-Su'ûdiyye: Vezâretu'ş-Şuûni'l-İslâmiyyeve'd-Da'vetive'l-İrşâd, 2004.
- İbnü'l-Humâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid. *Şerhu Fethi'l-kadîr*. Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2002.
- İbnü'l-Humâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid. *el-Hidâyeme'aFethi'l-Kadîr*. Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2003.
- İbnü'l-Humâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid. *Fethu'l-Kadîr*. Beyrut: Darü'l-fikr, ts.

- İbnü's-Siddîk, Ebu'l-Feyz Ahmed Gumari. *Mesâlikü'd-delâle*. Mısır: el-Matba'atu'l-Kübrâ'l-Emîriyye, 1317/1899.
- İbrahim Bey, Ahmet. *Kitâbu'l-vakf ve beyânuahkâmihi*. Mısır: MektebetüVehbe, 1944.
- İlyâs, Antuvânİlyâs. *Kâmûsİlyâs el- 'Asrî*. Kahire: NeşruDâruİlyâs el- 'Asrî, 1979.
- İsa, Ahmed. *Târîhu'l-bîmâristânâtfi'l-İslâm*. Beyrut: Dâru'r-Râid el-'Arabî, 1981.
- el-İsfahânî, Ebü'l-KâsımHüseyn b. Muhammed er-Râgıb. *ez-Zerî'a ilâ mekârimi's-şerî'a*. thk. Ebû Zeyd el-Acemî. Kahire: Dâru's-Selâm, 2007.
- İslam Araştırmaları Akademisi (Mısır, 1965), Hükümü't-te'amülfi's-senedât. www.mubasher.info/ (Erişim 01.03.2022.)
- İslam Fıkıh Akademisinin Kararları ve Tavsiyeleri. 6-11 Mart 2004 Muskat (Umman Sultanlığı), "Eksilen Muşâreke ve Şer'î Kuralları" 15. oturum. Bkz. <https://iifa-aifi.org/ar/2146.html> (Erişim: 26.05.2022)
- Kaan, Enver Osman. *İslam Hukukunda Şirket Yapısı ve Sürekliliği Sorunu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- el-Kâbîsi, Abdülaziz Şakir Hamdân. *et-Tecrübe'l-Emrîkiyyefi'l-Ameli'l-Hayrî*, 2006.
- Kaçar, Emre. *Vakıflarda Vergi Muafiyeti Araştırması*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Kadı Abdülvehhab el-Bağdâdî. *el-Ma'ûne*. Mekke: el-Mektebetü't-Ticâriyye, ts.
- Kadihan, Ebü'l-Mehasin Fahreddin. *el-Fetâvâ'l-Hâniyye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Kadri Paşa, Muhammed. *Kânûnu'l-'Adlve'l-İnsâffî'l-Kadâi 'alâMüşkilâti'l-Evkâf*. Mekke: Müessesetü'r-Reyyân, 2007.
- Kahf, Münzir. "Devru's-şerikâtbi's-Şer'îati'l-İslâmiyye fi nümuvvî'l-fikri'l-mâlîve'l-masrafî'l-mu'âsırfî'l-İslâm". *Mültekâ'l-fikri'l-İslâmî er-râbi' ve'l-'işrîn* Cezayir: Vezâretü's-Şüûni'd-Dîniyye, 1990.
- Kahf, Münzir. *el-Vakffî'l-mücteme'i'l-İslâmiyyi'l-mu'âsır*. Katar: Vezâretü'l-Evkâf, 1. Baskı, 1998.
- Kahf, Münzir. *el-Vakfu'l-İslâmî: tatavvuruhu, idâretuhu, tenmiyetuhu*. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsır , 2000.
- Kahya, Esin -Erdemir, Ayşegül Demirhan. *Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları*. Ankara: 2000.
- el-Kalyûbî, Ahmed Selâme– 'Umeyra, Ahmed el-Berlesî. *HâşiyetâKalyûbî ve 'Umeyra*, Beyrut: Dâru'l-fîkr, 1995.
- Karacan, Hatice. TheImpact of waqfLaw on theEducationalSystem in Modern Turkey. *Awqaf*, 11/20. (May 2011).
- el-Karadâğî, Ali Muhyiddin. "Akdü'l- İstisnâ". *Mecelletümeccmai'l-fikhi'l-İslâmî* 5/7, (1992).
- el-Karadâğî, Ali Muhyiddin. "et-Ta'rîfbi'l-istismârfî'l-lügave'l-istilâh". Bkz. <https://alqaradaghi.com/6723/> (Erişim 27.01.2022)
- el-Karadâğî, Ali Muhyiddin. "Hükümü'l-istismâr". Bkz. <https://alqaradaghi.com/6949/> (Erişim 27.01.2022)
- el-Karadâğî, Ali Muhyiddin. *İstismâru'l-vakf ve turukuhu'l-kadime ve'l-hadîse*. MektebetüMişkâti'l-İslâmiyye.
- el-Karâfî, Ebü'l-'Âbbâs Ahmed b. İdris. *ez-Zehîra*. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1994.
- Karaman, Hayreddin. *Ana Hatlarıyla İslam Hukuku*, (İstanbul 2017).
- Karâru nedveti'l-Berekeli'l-iktisâdî'l-İslâmî, Rakam: 4, ed-Devretü't-tâsi' 'aşar, Tarih: 6-7 Ramazan 1420.

- Karataş, Ali İhsan. “Vakıflar ve Ramazan”. *Bilem Tv.* (13 Nisan 2022), 23:50 – 25:05. Bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=AVjRWKUnFfo>
- Karh, Esmâ. *İstismâruemvâli'l-vakf fî tahkiki'l-emni'l-iktisâdî*. Cezayir: Câmi'atu's-Şehîd Hama Lahdar, Kısmu's-Şerî'a, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Kârût, Nûrbint Hasan Abdulhalîm. *Vezâifunâziri'l-vakffi'l-fihki'l-İslâmî*, Mekke: Câmi'atu'Ümmi'l-Kurâ, Külliyyetü's-Şerî'ave'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye. Mektebetü'l-'Ameli'l-Hayrî. Bkz. <https://khair.ws/library/5467/>
- el-Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd. *Bedâi'u's-Sanâi' fî tertibi's-Şerâi'*. Beyrut: Darü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 2003.
- Kâsım, Ahmed. *el-Vakf fî Tûnusfi'l-karnayni's-sâmin 'aşar ve't-tâsi' 'aşar*. Dimaşk: el-Me'hadu'l-Feransî li'd-dirâsâti'l-'Arabiyye, 1995.
- Kaya, Ali. *Güncel Fıkhi Konular*. Bursa: Emin Yayınları, 2013.
- Kaya, Münir Yaşar. *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Aile Vakıfları*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- el-Kazvîni, Ebû'l-Hasan Ahmed b. Fâris. *Hilyetü'l-fukahâ*. Beyrut: eş-Şeriketü'l-müttehede li't-tevzî', 1983.
- el-Kebisî, Muhammed 'Ubeyd. *Ahkâmu'l-Vakffi's-Şerî'ati'l-İslâmiyye*. Bağdat: Matba'atu'l-İrşâd, 1977.
- el-Kermî, Mer'î b. Yusuf. *Ğâyetü'l-Müntehâfi'l-Cem'i beyne'l-iknâ' ve'l-Müntehâ*. Küveyt: Müessesetü'Ğarâsli'n-Neşrve't-Tevzî' ve'd-Di'âyeve'l-İ'lân, 2007.
- Koyunoğlu, H. Hüsnü. “Osmanlı Vakıflarının İktisadi Faaliyetleri ve Etkileri”. *Vakıf ve İktisat- Sempozyum-*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014.
- Koyunoğlu, Hüsnü. *Sosyal Politika Açısından Vakıflar XVII. Yüzyıl İstanbul Örneği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.
- Köprülü, Bülent. “Tarihte Vakıflar”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 8/3-4 (1951).
- Köprülü, Fuat. “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü”. *Vakıflar Dergisi*, 2. (1942).
- Köpürlü , Fuad, Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti, *Vakıflar Dergisi*, 1 (1938): 1-6.
- Köşk. Hamdî Abdülhamid Abdülkâdir - el-Ahmerî, Hâsil b. Ma'dî Muhammad. “Devru'l-vakf fî temvîli'l-meşrû'âti's-sağîravifkanli rüyeti el-memleke 2030 dirâsetatbikiyye”. *Mecelletü Külliyyeti'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve'l-'Arabiyyeli'l-Benâti'l-İskenderiyye*. 4/37, (2021).
- el-Kudât, Nâdir Muhammed Ahmed. “Suvaruistismâriemvâli'l-vakf ve hukmuhafi's-Şerî'ati'l-İslâmiyye”. *Mecelletu Câmi'ati'z-Zeytûniyye'l-Ürdüniyyeli'd-dirâsâti'l-kânûniyye*. (2021).
- Kunter, Halim Baki. “Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüt”. *Vakıflar Dergisi*, 1. (1938).
- el-Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Mukaddimâtu'l-mümeħhedât*. Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1988.
- el-Kurtubî, Muhammed. *el-Beyânve't-tahsîl*. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1988.
- el-Lahmî, Ali b. Muhammed. *et-Tabsira*. Katar: Vezâretü'l-Evkâfve's-Şüûni'l-İslâmiyye, 245. (Yazma eser)
- el-Mağribî, Muhammed Fatih. “Devru'l-vakffi't-temvîli'l-iktisâdî”. *el-Mülteka'd-de'avî es-sâlis*. Sudan: 2010.
- el-Makdisî, Abdurrahman. *eş-Şerhu'l-kebîr 'alâmetni'l-Mukni'*. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-'Arabi.

- Makrizî, TakiyyüddînEbû'l-Abbas Ahmed b. Ali. *el-Mevâizve'l-i'tibâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Mansûr, Selim Hânî. “el-Vakf ve devruhufi't-tenmiyeti'l-ictimâ'iyye”. *el-Mütemeru's-sânîli'l-evkâfi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Su'ûdiyye.es-Su'ûdiyye*, 2006.
- Mansûr, Selim Hânî. *el-Vakf ve devruhufi'l-müctema'i'l-İslâmiyyi'l-mu'âsir*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle li'n-Neşr, 2004.
- Mansûr, Selîm. *el-Vakf ve devruhufi't-tenmiyeti'l-iktisâdiyye*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2009.
- el-Mâverdi, Ebû'l-Hasan Alî b. Muhammed. *el-Hâvî'l-kebîr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1994.
- el-Mâverdi, Ebû'l-HasanAlî b. Muhammed. *el-Hâvî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- Me'âşî, Abdurrahman. *el-Bu'du'l-mekâsîdîli'l-vakfi'l-fikhi'l-İslâmî*. Cezayir: Câmi'atu'l-HâcLahdar, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Mecelletumecma'i'l-fikhi'l-İslâmî et-tâbi' limunazzamati'l-mütemeri'l-İslâmî bi Cidde, Karârumecma'i'l-fikhi'l-İslâmî'd-devlî, rakam: 6/4/55. Bişeni'l-kabd: suvaruhu ve bihâssetin el-müsteceddetüminhâ ve ahkâmuhâ, *Mecelletu'l-ahkâmi'l-adliyye*.Dâru İbn Hazm, 2010.
- el-Mecmû'u'l-kebîrmine'l-mütûn*. Dâru'r-Reşîdi'l-Hadîse, 1354/1935.
- el-Merdâvî, Ali b. Süleyman. *el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcihmine'l-hilâf*. Matba'atu's-Sünne'l-Muhammediyye, 1953.
- el-Merğînânî, BurhânüddînAlî b. EbîBekr. *el-Hidâye*. Beyrut: Dâruihyâi't-türâsi'l-'Arabî, ts.
- el-Merzûkî, Ömer b. Feyhân b. 'ÿyâd. “en-Neşâtu'l-İktisâdîminmanzûr İslâmî”. *Mecelletü'ş-Şerî'ave'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye* 11/45 (Haziran 2001), 251-294.
- el-Metfîî, Ali b. Abdullah. *el-Mettîyye*. (el-Mektebetü'ş-Şâmile, Kısmu'l-Mahtûtât). Bkz. <http://makhtota.ksu.edu.sa/makhtota/6261/1>
- Mısrî, Hüsnî. *FikretuTrust ve 'akdu'l-istismâri'l-müşterek fî'l-kıyemi'l-menkûle – Neşru'l-müellif-*. 1. Baskı, 1985.
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Feramurz. *Dürerü'l-hükkâmşerhuĞureru'l-Ahkâm*. Kahire: Darü ihyâi'l-kütübi'l-'Arabiyye, ts.
- Morris, Susannah. “DefiningtheNon-Profit Sector: SomeLessonsfromHistory”, *CivilSocietyWorkingPaper, No.3*, London: CentreforCivilSociety, London School of Economics (February 2000).
- el-Mu'aylî, Abdullah “Devru'l-vakf fi'l-'ameliyyeti't-ta'limiyye”. *Nedvetumekâneti'l-vakf ve eseruhufi'd-da'veve't-tenmiye.es-Su'ûdiyye*: 1999.
- Muhammed, Ali Cuma– Sirâc, Muhammed Ahmed. *Dirâse ve Tahkîk 'alâ Kânûni'l-Adlve'l-İnsâffi'l-Kadâi 'alâMüşkilâti'l-Evkâf*.
- Muhammed, Cafer Hani. “el-Vakfu'n-nakdi'l-İliktrûnî beyne 'avlamenti's-sadakati'l-câriye ve 'asraneti'l-manzûmeti'l-vakfiyye”. *Mecelletuİktisâdiyyâtu'l-A'mâlve't-Ticâre* 6 (Eylül 2018).
- Muhammed, Muhammed Tahir Sabit Hac. “A Proposalfor a New ComprehensiveWaqfLaw in Malaysia”. Department of Land Administration and Development, UniversitiTeknologi, Skudai, Malaysia. <https://waqfacademy.org> (Erişim: 05.06.2022)
- el-Mutavvi', İkbâl. “el-Vakfu'l-cemâ'îfi'l-fikhi ve'l-kânûn”. *MecelletuCâmi'ati'ş-Şârika li'l-'Ulûmi'ş-Şer'iyyeve'l-Kânûniyye*, 9. (2012).

- el-Mutî'î, Muhammed Necîb. *Tekmiletu'l-Mecmû'*. Mısır: Dâru'l-Lü'lüeli'n-Neşrve't-Tevzî', 2020.
- Mülhim, Ahmed. *Bey'ü'l-murâbaha ve tatbîkâtuhafî'l-mesârifi'l-İslâmiyye*. Dâru's-sekâfeli'n-neşrve't-tevzî', 2005.
- Münâcelî, Ahmed. *Nizâmuistismâri'l-evkâf*. Cezayir: Câmi'atu'l-Arabî b. Mehîdî, Külliyyetü'l-Hukûk ve'l-'ulûmi's-Siyâsiyye, Doktora Tezi, 2020.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Muhammed FuâdAbdülbâkî. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.
- en-Na'imî, Abdulkadir b. Muhammed ed-Dimeşkî. *ed-Dâris fi târihi'l-medâris*, thk. Cafer el-Hüseynî, Dımaşk: Matba'atu't-terakkî, 1948.
- Najımalın, Hezha Ahmed. *İslam Hukuku Açısından Mali Kaynakların Değerlendirilmesi -Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluşlar Örneği-*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Najımalın, Hezha Ahmed. *İslam Hukuku Açısından Mali Kaynakların Değerlendirilmesi -Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluşlar Örneği-*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Nakâsî, Muhammed. *es-Sukûku'l-vakfiyye ve devruhafî't-tenmiyeti'l-iktisâdiyyemin hilâli temvîliberâmici't-te'hil ve ashâbi'l-mihenv'e'l-hiraf*. Malezya: Câmi'atu'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye'l-Mâlîziyye.
- en-Neccâr, Abdullah. "Velâyetü'd-devle 'alâ'l-vakf el-müşkilâtve'l-hulûl". *el-Mütemeru's-Sânî li'l-evkâf bi'l-Memleketi'l-'Arabîyyeti's-Su'ûdiyye*. es-Su'ûdiyye: Câmi'atu'Ümmi'l-Kurâ, 1427.
- en-Nesâî, Ebü Abdîrahmân Ahmed b. Şuayb *Sünenü'n-Nesâî*. Halep: Mektebu'l-matbû'âti'l-İslâmiyye, 2. Baskı, 1986.
- en-Nevevî, Ebü Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref. *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*. es-Su'ûdiyye, Mektebetü'l-İrşâd, 1970.
- en-Nevevî, Ebü Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref. *el-Mühezzebme'a'l-Mecmû'*. Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.
- en-Nevevî, Ebü Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref. *Ravdatü't-tâlibîn*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmi, 1991.
- Okur, Kaşif Hamdi. "Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebussuud Efendinin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7-8. (2005).
- el-Osmân, Abdülmuhsin. "Tecrübetü'l-vakf fi Devleti'l-Küveyt". *Nizâmü'l-Vakfi't-Tatbiki'l-Mu'âsır*. Cidde: el-Ma'hadü'l-İslâmî li'l-Buhûsve't-Tedrib, Küveyt: el-Emânetü'l-'Âmmeli'l-Evkâf, 2003.
- Oweida, Adnan. "İslam'ın Doğuşundan İtibaren Erken Dönem İslam İktisadı Düşüncesi", *ATEBE Dinî Araştırmalar Dergisi* 5 (Haziran 2021).
- Öcal, Sait. "Vakıfların Vergilendirilmesi ile İlgili Düzenlemeler". *Vergi Dünyası Dergisi* 257 (Ocak 2003).
- Ömer, Hüseyin. *el-Mevsû'atu'l-iktisâdiyye*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1992.
- Öncel, Özhan. "Yüzyıllara Göre Diş Hekimliği Reçete Örnekleri", *I. Uluslararası Türk-İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi*, İstanbul: 1981.
- Özcan, Tahsin. *Osmanlı Para Vakıfları: Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*. Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2003.
- Özdemir, Ahmet Furkan. *Türkiye'de Dernek ve Vakıfların Vergilendirilmesinde Karşılaşılan Sorunların Değerlendirilmesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yüksek lisans tezi, 2009.

- Özkan, Cemali. *Tüm Yönleriyle Dernek ve Vakıflar; Vergilendirilmesi Muhasebesi Hukuku ve Mevzuatı*. Ankara: Yaklaşım Yayınları, 2000.
- Öztürk, Nazif. *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*. Ankara: Diyanet Vakıf Yayınları, 1995.
- Öztürk, Nazif. *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983.
- Öztürk, Nazif. *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakıf Yayınları, 1995.
- el-Pâkistânî, Zekeriya b. Ğulâm Kâdir. *Mâ sahha minâsâri's-sahâbefi'l-fikh*. Cidde: Dâru'l-Harrâz, 2000.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- er-Ray, Hilâl b. Yahya b. Müslim. *Ahkâmu'l-Vakf*. Hindistan: Dâru'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1. Baskı, 1355/1936.
- er-Rehâhile, Muhammed. “el-Cevânibu'l-muhâsebiyyeve'r-rekâbiyyeli'l-vakffi'l-Ürdün”. *Mecelletü'l-Menâr*13/2 (2007).
- er-Remlî, Hayruddîn. *el-Fetâva'l-hayriyyelinef'i'l-beriyye'alâmezhebi'l-İmâmi'l-A'zamEbîHanîfete'n-N'umân*. Mısır: el-Matbaatü'l-Miriyye, 1300/1882.
- er-Remli, Şehabeddin Ahmed b. Hamza. *Fetâvâ'r-Remlî*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye.
- er-Remlî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984.
- er-Remlî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1414/1993.
- es-Sa'd, Ahmed Muhammed. “el-Melâmihu'l-esâsiyye beyne nizâmî'l-vakfve'l-iktisâd: medhal nazârî”. *MecelletuMüteli'l-buhûsve'd-dirâsât*. (1981).
- Sa'dân, Abdülmelik vd. “‘‘‘Ukûdu'l-müzâra'ave'l-müsâkâtve'l-mudârababa fi kânûni'l-evkâfi'l-Cezâirî –te'sîlşer'î-’”. *Mecelletü'l-İhyâ*, 2/2, (Mayıs 2020).
- Sahîfetu'l-‘Âlemi'l-İslâmî (Râbitatü'l-‘Âlemi'l-İslâmî'den naklen), sayı: 1855, 23/8/2004.
- es-Salâhât, Sâmî. *Havkemetu'l-evkâf ve idâretuâmeliyyâtihâ'r-reîsiyye*. Riyad: Müessesetüsâ'îlitatvîri'l-evkâf, Birinci baskı, 2018.
- es-Sâlih, Muhammed b. Muhammed. *el-Vakffi'ş-Şerîati'l-İslâmiyye ve eseruhu fi tenmiyeti'l-Mucteme'*. Riyad, 1422/2001.
- es-Sâlûs, Ali. *el-İktisâdu'l-İslâmî ve'l-kadâyâ'l-fikhiyye'l-mu'âsıra*. Kahire: Dâru't-Takvâ, 1998.
- Sarı, Nil. “Osmanlı Hekimliğinde Tıp Ahlâkı”. *Osmanlılarda Sağlık I—II*. ed. Coşkun Yılmaz - Necdet Yılmaz, İstanbul: Biofarma, 2006.
- Sârî, Sihâm. “en-Nazariyyâtü'l-iktisâdiyye'l-hadîseli'l-kitâ'i's-sâlisi'l-hayrî ve devruhufi't-tenmiyeti'l-müstedâme: en-nemûzecü'l-Emrîkî”, *MecelletüCâmi'ati'l-EmîrAbdulkâdir li'l-'ulûmi'l-İslâmiyye*, 34/1, (2020).
- Sâsî, Hâzîm. “İstihdâmtatbîkâtublockchainlitatvîri'l-usûli'l-vakfiyye: WaqfChainFinterranemûzecen”. *Verakatunmukaddemetun fi'l-mütemeri'l-âlemihavle'd-dînve's-sekâfeve'l-havkeme fi'l-âlemi'l-mu'âsır*. Malezya (3-4 Ekim 2018).
- es-Sedhân, Abdullah. “Devru'l-vakf fi binâi'l-hayâti'l-ictimâ'iyye ve temâsukihâ”, *Mütemeru'l-evkâfi'l-evvel fi'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*. Mekke: Câmi'atuÜmmi'l-Kurâ, 2001.
- es-Sedlân, Sâlih. *Devru'l-vakf fi binâi'l-hayâti'l-ictimâ'iyye*. Riyad: 2004.
- es-Semerkindî, Alâuddîn. *Tuhfetü'l-fukahâ*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1984.

- es-Serahsî, Ebû BekrŞemsü'l-eimme Muhammed b. EbîSehl. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1414/1993.
- es-Serahsî, Ebû BekrŞemsü'l-eimme Muhammed b. EbîSehl. *Şerhu's-Siyeri'l-Kebîr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Su'âd, Fakîkî. *Tatvîrusanâdiki'l-evkâf ve devruha fî tenmiyeti'l-iktisâdi'l-ictimâ'i, dirâsemukaranebeyne'l-Küveyt, Mâlîzyâve'l-Cezâir*. Cezayir: Câmi'atu Ahmed Dirâye, Doktora Tezi, 2019.
- Sundûku Hayat li't-ta'lim. <http://www.hayatfund.org/ar/Default.aspx> (Erişim: 31.05.2022).
- es-Suyûtî, Mustafa b. Sa'd. *Metâlibuuli'n-nühâ fî şerhi Gâyeti'l-Müntehâ*. by.: el-Mektebu'l-İslâmî, 1994.
- es-Sübkî, Mahmud. *el-Menhelu'l-'azbu'l-mevrûdşerhuSüneni'l-İmâmEbi Dâvûd*. Kahire: Matba'atu'l-İstikâme, 2006.
- Süveylim, Sami İbrahim. *et-Tehavvutfi't-temvîli'l-İslâmî*. Cidde: Mektebetü'l-Melik Fahdli't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 2007.
- eş-Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs. *el-Üm*, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 1990.
- Şahin, Muhammed Abdullah. "Vakıflar, İstihdam ve Sermayeye Erişim". *Vakıf ve İktisat –Sempozyum-*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014.
- eş-Şerbînî, Abdurrahman. *Hâşiyetun 'alâ'l-Ğureri'l-Behiyye Şerhu Manzûmeti'l-Behceti'l-Verdiyye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, 1998.
- eş-Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî. *es-Seylü'l-cerrâri'l-mütedaffik 'alâhadâiki'l-ezhâr*. Dâru İbn Hazm.
- eş-Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî. *Neylü'l-Evtâr*. es-Su'ûdiyye: Dâruİbni'l-Cevzî, 1427/2006.
- eş-Şeybânî, Abdulkadir b. Ömer. *Neylü'l-Meârib Şerhu Delîli't-Tâlib*. Mektebetü'l-Felâh, 1983.
- eş-Şeybânî, Muhammed b. Hasan. *Kitâbu'l-kesb*. thk. Süheyl Zekkâr. nşr. AbdulhadiSa'ouni.(Dimeşk: 1400/1980.
- eş-Şeyh Nizâm vd., el-Fetâvâ'l-Hindiyye. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- eş-Şinkîti, Ahmed. *Mevâhibu'l-celîlminedilletiHalîl*. Katar: İdâretüİhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1407/1987.
- eş-Şirbînî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Muğni'l-Muhtâc ilâ ma'rifetime'ânielfâzi'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- et-Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'viliâyi'l-Kur'ânTefsîru't-Taberî*. Kahire: Dâru'l-Hicreli't-tibâ'a ve'n-neşr, 2006.
- et-Tâcî, Tahsin Faruk. *Kâmûsumustalahâti'l-masârifve'l-mâl ve'l-istismâr*. Neşru'l-Akâdemiyeti'l-'Arabiyye li'l-'ulûmi'l-mâliyyeve'l-masrifiyye, 1997.
- Taha, Mustafa Kemal. *eş-Şerikâti't-ticâriyye*. İskenderiye: Dâru'l-Matbû'âti'l-Câmi'iyyeti'l-İskenderiyye, 2000.
- et-Tahâvî, Ahmed. *Hâşiyetu't-Tahâvî 'alâ'd-Dürri'l-Muhtâr*. Lübnân: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2017.
- et-Tahavî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *Şerhu Me'âni'l-Asâr*, thk. Muhammed Nuri Neccar, Muhammed Seyyid Cad el-Hakk: 'Âlemu'l-Kütüb, 1994.
- et-Tarâblusî, Burhânuddîn. *el-İs'âf fî Ahkâmi'l-Evkâf*, Lübnan: Dâru'l-'Arabî, 1981.
- et-Tarsûsi, Ebû İshâk Necmüddînİbrâhîm b. Alî. *el-Fetâvâ't-Tarsûsiyye*. Mekke: Müessesetü'r-Rayyan, 2014.
- Taşkıran, Nimet. *Hasekinin Kitabı*.İstanbul:Haseki Hastanesini Kalkındırma Derneği, 1972.

- Temizer, Nihal Cihan. “Vakıf Sistemi: Osmanlı ve Batı Karşılaştırması”. *International Journal of Islâmic Economics and Finance Studies*. (2021/2).
- et-Tenûhî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdisselâm Sahnûn. *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, Beyrut, 1905.
- et-Tenûhî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdisselâm Sahnûn. *el-Müdevvene*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- et-Tirmizî, Muhammed b. İsa. *Sünenü't-Tirmizî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Tuna, Orhan - Yalçıntaş, Nevzat. *Sosyal Siyaset*. İstanbul: Der Yayınları, 1981.
- Türkoğlu, Ahmet. “Osmanlı Devleti'nde Vakıfların Fonksiyonları”. *Osmanlı Teşkilat Tarihi Ödevi*. (29 Ocak 2021).
- Uzel, İlter. “Osmanlı-Türk Dış Hekimliği”, *Osmanlı Devleti'nde Sağlık Hizmetleri Sempozyumu*. Ankara: 2000.
- Ünver, A. Süheyl. “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Zamanında Vakıf Hastanelerin Bir Kısımına Dair”. *Vakıflar Dergisi* (1938).
- Ünver, A. Süheyl. *Türkiye'de Çiçek Aşısı ve Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1948.
- el-Venşerîsî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahya. *el-Mi'yârü'l-mu'rib*. Mağrib: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, ts.
- Yahya, İbrahim b. Muhammed b. Ahmed. *en-Nakdu'l-iftirâdî –el-Bitcoin Ünmûzecen- Câmi'atu'l-İmam Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, Merkezu't-temeyyüzi'l-bahsî fi fikhi'l-kadâyâ'l-mu'âsıra. es-Su'ûdiyye: 1440/2019*.
- Yazgan, Turan. *Görüşler*. İstanbul: Kutsun Yayınevi, 1977.
- Yedi yıldız, Bahaeddin “18. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu”. T.V.D. yayınları.
- Yılmaz, Coşkun - Yılmaz, Necdet. “Osmanlı Hastahane Yönetmelikleri”. *Osmanlılarda Sağlık I—II*. ed. Coşkun Yılmaz - Necdet Yılmaz. İstanbul: 2006.
- Yılmaz, Yasin. “Süleymaniye Dârüşşifâsı ve Tıp medresesi”. *Osmanlılarda Sağlık I—II*, ed. Coşkun Yılmaz - Necdet Yılmaz. İstanbul: 2006.
- el-Yusuf, İntisâr. *el-Mekâsıdu't-teşri'iyeli'l-evkâfi'l-İslâmiyye*. Ürdün: al-Câmi'atu'l-Ürdüniyye, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Yükseköğretim Kurulu. *Vakıf Yüksek Öğretim Kurumları 2021*. Ankara: 2021.
- Yüksel, Hasan. *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü*. Sivas: Dilek, 1998.
- Zaim, Sabahattin. “İslam ve İktisadi Nizam”. *Eskiyeşi* 18. (Eylül 2010).
- ez-Zerkâ, Mustafa Ahmed. *Ahkâmu'l-Evkâf*. Ürdün: Dâru 'Ammâr, 1997.
- ez-Zerkânî, Muhammed b. Abdulbâkî. *Şerhu'z-Zerkânî*. Kahire: Mektebetü's-Sekâfe'd-Dîniyye, 2003.
- Zerrûk, Şihâbuddin Ahmed. *Şerhu Zerrûkli'r-Risâle*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.
- ez-Zeyle'î, Fahrüddin Osman b. Ali. *Tebyînü'l-hakâik*. Kahire: el-Matba'atu'l-Kübrâ'l-Emîriyye, 1313/1895.
- ez-Ziriklî, Hayruddîn. *el-A'lâm*. Dâru'l-İlm, 2002.
- ez-Zuhaylî, Muhammed. “es-Sanâdîku'l-vakfiyye'l-mu'âsiratekyîfuha, eşkâluha, hükmuha, müşkilâtuha”. *el-Hakk, Cem'iyetü'l-İmârâtli'l-muhâmînve'l-kânûniyyîn*, (Mart 2008).
- ez-Zuhaylî, Muhammed. *Kadâu'l-mezâlim fi fikhi'l-İslâmi*. Dimaşk: Dâru'l-mektebîlî't-tibâ'a ve'n-neşr, 1998.
- ez-Zuhaylî, Muhammed. *Mevsû'atu Kadâyâ'l-İslâmiyye Mu'âsıra*. Dimaşk: Dâru'l-Mektebî, 2009.
- ez-Zuhaylî, Vehbe. *el-Vakfu'l-İslâmî ve edilletühu*. Şam: Daru'l-Fikr, 1958.

<http://www.islâmonline.net/Arabic/contemporary/2003/03/article01.shtml>

<https://finterra.org/waqfchain/>

<https://trading-secrets.guru/marginal-propensity-consume/>

www.answers.com

www.askoxford.com

www.hcf.on.ca

www.investorword.com

ÖZGEÇMİŞ			
Adı-Soyadı	LOBNA		JABER
Doğum Yeri ve Yılı			
Bildiği Yabancı	Arapça		İngilizce
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme		Kurum Adı
Lise	2002	2005	Zahreti-İmadain okul lisesi - Gazze
Lisans	2007	2011	İslamic university- Gazze
Yüksek Lisans	2013	2015	İslamic university - Gazze
Doktora	2015	-	Uludağ Üniversitesi
Çalıştığı Kurum	Başlama - Ayrılma		Çalışılan Kurumun Adı
1.			
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Meslekî Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayınlar:	"Vakıfların Karşılaştığı Sorunlar ve Bir Öneri Olarak Bazı Sorunların Çözümünde Blok Zinciri Teknolojisinin Kullanılması [Problems Facing Waqf and Using Blockchain Technology to Solve Some Problems as a Proposal]". <i>Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi – Şırnak University Journal of Divinity Faculty</i> 28 (June 2022)		
Diğer:			
İletişim (e-posta):			
		Tarih:	
		İmza:	
		Adı-Soyadı:	